

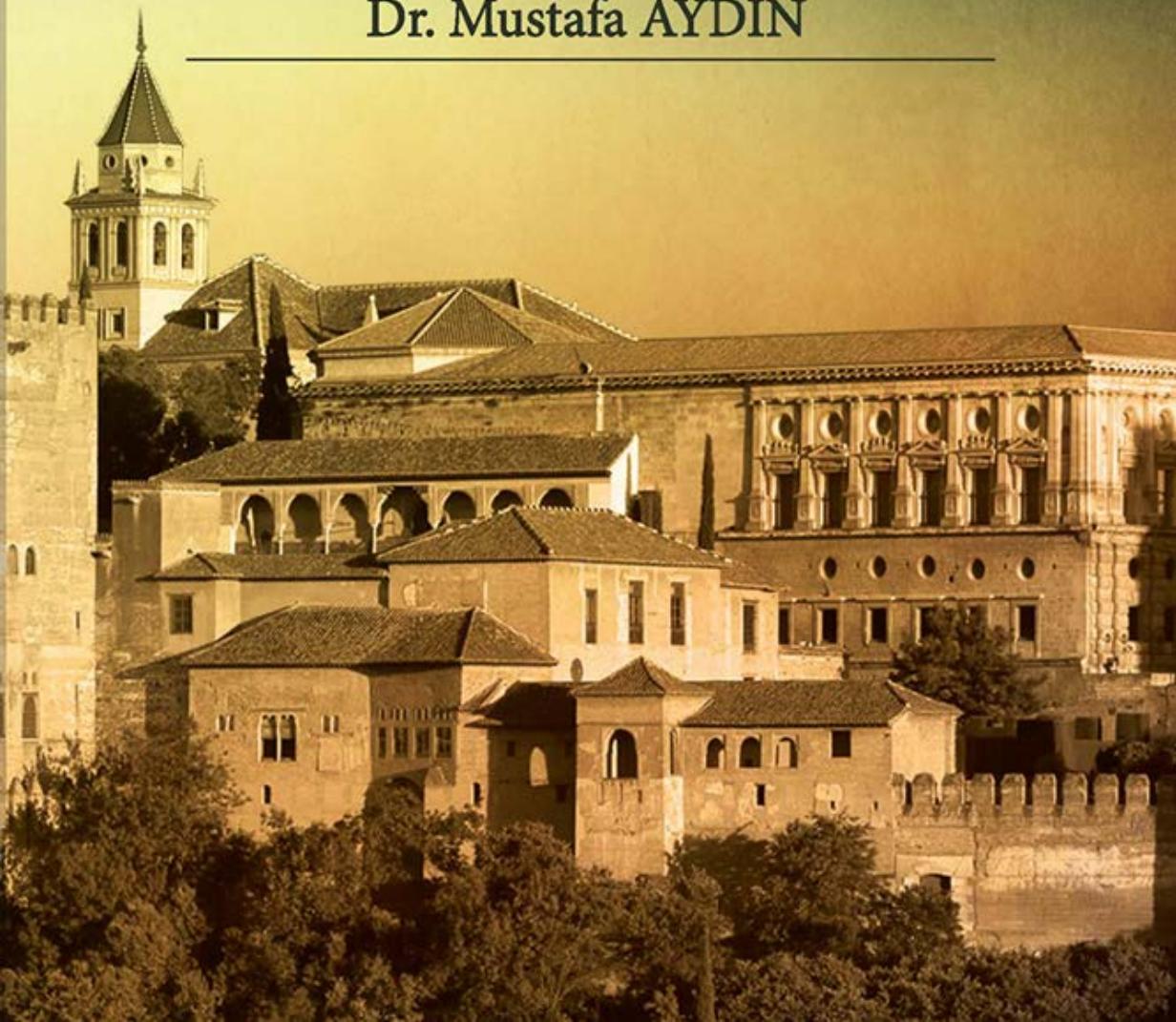
Endülüslü Şair ve Pazar

İbn Süheyd

Dr. Mustafa AYDIN

DER

YAYINLARI 2006

DERYayınları

**ENDÜLÜSLÜ ŞAİR VE YAZAR
İBN ŞÜHEYD**

Yazan: Dr. Mustafa AYDIN

Kapak Düzeni: Kadir HAVADOS

Tasarım: Ebru KAYA

Yayın Danışmanı: Doç. Dr. Ömer AYDIN

Birinci Basım: Eylül 2006, İstanbul

Basım Yeri: Ek-Bil Matbaacılık

Tel: 0212 550 49 49

Fax: 0212 651 09 61

www.ekbil.com.tr

ISBN 975-7046-89-2

Tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayımcının yazılı izni olmadıkça hiçbir yolla çoğaltılamaz ve kullanılamaz.

DER Yayınları BİL Holding kuruluşudur.

DR. MUSTAFA AYDIN

**ENDÜLÜSLÜ ŞAIR VE YAZAR
İBN ŞÜHEYD**

İSTANBUL-2006

Canım babacığım,

Bu çalışmaya başladığım yilda duydugun heyecanı ve gururu, hiçbir zaman gözlerimin önünden gitmeyen o ay yüzünde doğan gizli sevinç ifadesini ve her zaman bakmaya doyamadığım o yeşil gözlerindeki parıltı hâlâ taptaze zihnimde yaşıyor... Sağlığında bunu yayımlamayı ne çok isterdim, bilemezsin..

Hayata adım atığımız ilk günden son nefesini verinceye kadar bizleri bir faninin önemseyebileceği kadar bir ihtimamla eğitime, araştırmaya, aydınlığa, çağdaşlığa, aklın üstünlüğüne, çalışmaya ve ille de çalışmaya yönlenmedekİ israrın, şüphesiz sonuçlarını verdi ve vermeye devam ediyor..

Diktiğin ağaçlar yeşerdi, büyüdü, yüzünü güldürecek, severek koparacağın, yemekten büyük haz alacağın meyveler verdiler.. Bununla da yetinmediler, dallar çıkardılar, dallar filizler verdi... O koca çinardan doğan köklerin hepsi sana uzandi, yüzünü okşamak, sana sarılmak, o koca çinarın gölgesinden biraz daha faydalananmak için birbiriyle yarıştılar.. kücüciük elerli ve bedenlerine bakmadan seni sarıp sarmalama hayaliyle yanıp tutuştular..

Babacığım..

İki ay önce baskiya hazır hâle gelen ve senin engin ilmî tecrübe ve deneyimlerin yanında bir kirintidan öteye geçemeyecek olan bu çalışmayı baskiya göndermeden önce yayinevinin talep ettiği bu ithafi yazmamak için günlerdir direniyordum... çünkü sana olan özlemim, içimde daha ilk günde tazeligi koruyan ayrılık acı ve duygusal yoğunluğunun bunu mümkün kılmayacağını biliyordum.. ve öyle de oldu..

Tüm hayatını Allah'ın adaletine ve O'nun yarattığı canlı cansız tüm varlıklara ve evrensel değerlere adayan sen babacığım.. ebedî dünyanda rahat uyu.. Allah'ın verdiği son nefesimiz tükeninceye kadar senin ilkelerinden ayrılmayacağız.. hep yanımızda olduğunu, bizi duydugunu ve gözetlediğini hissedeceğiz.. yaktığın ilim irfan meşalesi hep parlayacak.. kurduğun bilgi evleri, yetiştirdiğin öğretmenler ve bu elliinden dökülen eserler hep artarak devam edecek...

Nur içinde yat..

23.04.2006, İstanbul

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	X
GİRİŞ	XII
KISA BİR ENDÜLÜS TARİHİ	1
A. SİYASÎ TARİH	1
B. SOSYO-EKONOMİK HAYAT	26
1. Etnik Yapı	26
2. Sosyal Tabakalar	31
3. Dinî Yapı	33
4. Ekonomik Hayat	39
5. Bayındırılık	41
6. İdarî Müesseseler	43
BİRİNCİ BÖLÜM	46
ENDÜLÜS'TE EDEBİYAT VE BİLİM	46
A. EĞİTİM VE KÜLTÜR	46
B. EDEBÎ İLİMLER	53
1. <i>ŞİİR</i>	53
a. <i>Valilik Dönemi</i>	53
b. <i>Emirlilik Dönemi</i>	54
<i>Muvaşşah</i>	62
c. <i>Halifelik Dönemi</i>	68
<i>Zecel</i>	78
2. NESİR	80
3. DİL VE LÜGAT	87
C. DİĞER İLİMLER	90

İKİNCİ BÖLÜM	96
İBN ŞÜHEYD'İN HAYATI VE ESERLERİ	96
A. HAYATI	96
1. <i>Soyu</i>	96
2. <i>Çocukluğu</i>	102
3. <i>Gençliği ve Tahsil Hayatı</i>	106
4. <i>Fitne Dönemindeki Durumu</i>	112
5. <i>Vezirlikle Getirilmesi</i>	125
6. <i>Hammûdîlerle İlişkisi ve Mâleka'ya Seyahati</i>	128
7. <i>Dost ve Düşmanları</i>	136
8. <i>Son Günleri ve Ölümü</i>	147
9. <i>Şahsiyeti</i>	155
B. İBN ŞÜHEYD'İN ESERLERİ	165
1. <i>Bilinen Eserleri</i>	165
a. <i>Risâletü'l-tevâbi' ve 'z-zevâbi'</i>	165
i. Eserin Muhtevası	166
ii. Eseri Yazma Nedeni	169
iii. Kahramanları	170
iv. Yazılış Tarihi	173
v. Etkilendiği Kaynaklar	177
vi. Etkilediği Şahıslar	180
1- Ebû Hafs İbn Şüheyd	181
2- Ebû Muhammed İbn Süfyân	181
3- Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî	182
4- Dante Alighieri	190
b. <i>Dîvân</i>	196
c. <i>Hânûtu Attâr</i>	198
2. <i>Güntümize Ulaşmayan Eserleri</i>	198
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	201
İBN ŞÜHEYD'İN EDEBÎ KİŞİLİĞİ	201
A. ARAP ŞİİRİNDEKİ YERİ	201
1. <i>Şiirinin Genel Özellikleri</i>	205
2. <i>Şiirlerinde İşlediği Konular</i>	214

a. Tasvir Şiirleri	214
b. Övünme Şiirleri	218
c. Övgü Şiirleri	220
d. Aşk ve Mucûn Şiirleri	222
e. Şarap Şiirleri	225
f. Hiciv Şiirleri	226
g. Zühd ve Hikmet Şiirleri	229
h. Mersiye Şiirleri	231
i. Kasîdeleri	232
B. ARAP NESRİNDEKİ YERİ	236
C. EDEBÎ TENKİDİ	239
1. <i>Edebî Tenkit Konusundaki Görüşleri</i>	239
2. <i>Câhiz'i Eleştiri</i>	241
D. ELE ALDIĞI KONULAR	244
1. <i>Edebî Üslûp</i>	244
2. <i>Beyân</i>	249
3. <i>Ediplerin Sınıflandırılması</i>	256
4. <i>Öğretmenler</i>	257
SONUÇ	261
BİBLİYOGRAFYA	265
İNDEKS	276

ÖNSÖZ

Ortaçağda İslâm-Avrupa ilişkilerinin merkezi olan Endülüs'ün kültür ve tarihi; çok zengin bir malzemeye sahiptir. Endülüs çok kültürlü ve etnikli oluşuya, İslâm düşünce ve felsefesinin batıyi etkileyen bir merkez olmasına pek çok araştırmmanın konusu olmuştur. Ancak batıda Endülüs hakkında pek çok araştırma yapılmış olmasına rağmen ülkemizde Endülüs tarihi ve kültürü üzerine çalışma yok denecek kadar azdır. Endülüs edebiyatı da üzerinde fazla durulmamış alanlardan biridir. Bu eksikliğin giderilmesine az da olsa katkıda bulunacağı düşüncesiyle, 1992 yılında hazırlamış olduğum “İbn Şüheyd ve Edebî Kişiliği” isimli doktora tezimi yeniden gözden geçirerek yayımlamaya karar verdik.

Endülüs'te siyasi birliğin sağlandığı dönemde bilimsel ve kültürel faaliyetler artmaya başlamıştır. Tarih, edebiyat, hukuk, felsefe ve din alanlarında ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle Kurtuba, dünyanın onde gelen bilim merkezleri arasına girmiştir. Avrupa'da bilimin gerilediği dönemde Endülüs'te yapılan çalışmalar, doğudaki bilimsel gelişmeleri batıya taşımışlar ve Avrupa'nın aydınlatmasında katkıda bulunmuşlardır.

Endülüs'te fetih ve kuruluş dönemlerinde, siyasal istikrarın sağlanmasına çalışıldığından edebiyatla ilgili çalışmalar yetersiz kalmıştır. Fakat siyasal istikrar sağlanınca, yöneticiler bilim ve edebiyata önem vermişler, bilim adamları ve edebiyatçılara yakından ilgilenerek onları ödüllendirmiştir. Bu durum, Endülüs'te pek çok şair ve edibin yetişmesine yol açmıştır. Öte yandan bazı hükümdarlar da şiir yazmışlar, vezir ve idarecilerini şair ve ediplerden seçmişlerdir. Bu bakımdan Endülüs'ün şiir ve edebiyat alanında önemli bir yeri olduğu görülmektedir.

Müslümanlar, İspanya'ya ilk ayak bastıkları 92/711 yılından son Müslümanın Endülüs'ü terk ettiği 892/1492 yılına kadar aradan geçen sekiz

yüzyıl içerisinde hem coğrafi olarak üzerinde yaşamış oldukları Avrupa'dan, hem de kökenlerinin bağlı olduğu doğudan farklı bir siyasi ve sosyal ortam meydana getirmişlerdi. Endülüs'te birbirinden farklı din, dil, etnik unsur ve kültürün böyle bir ortamin oluşmasına katkıda bulunduğu muhakkaktır.

Araplar, fetihle birlikte kendi kültürlerini İspanya'ya taşımaya başlamışlar- da, azınlıkta kaldıkları bu yeni ülkede doğu kültürünü yaymayı siyasi alanda- ki kadar başarılı bir şekilde geliştirememişlerdi. Ancak fetihten iki yüzyıl sonra Endülüs bilimsel ve kültürel alanda her türlü çalışmanın yapıldığı, kendine özgü bazı özellikleri olan bir bilim merkezi hâlini almıştır. Bu bilim merkezinde üst se- viye eğitim öğretim yapılması yanında, kitap ve kütüphane konusunda da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Endülüs coğrafyasında din, felsefe, edebiyat, şiir, filolo- ji, tarih, fen, tip, sanat vb. alanlarında çok sayıda meşhur bilgin yetişmiştir.

Çalışma konumuz olan İbn Şüheyd de Endülüs'ün edebiyat ve şiir alanın- da yetiştirmiş olduğu gizide şahsiyetlerden biridir. Endülüs şiir ve edebiyatın- da önemli bir yere sahip olan İbn Şüheyd'in genel olarak Arap şiir ve edebiyatı içerisinde de önemli bir yeri vardır. Doğu şiir ve edebiyatının etkisinde olmasına karşın, şiir ve nesrine doğudan farklı konular ilâve eden ve kendine özgü bir üslûp geliştiren İbn Şüheyd, çok genç yaşta ölmüş olmasına rağmen, kendisinden söz ettirecek eserler bırakmıştır.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Endülüs'ün kısa bir tarihini verdik. Birinci bölümde Endülüs'te bilim ve edebiyat konusundan bahsettik. Böylece İbn Şüheyd öncesi bilimsel ve edebi gelişmelere dikkat çekerek, yazarımızın nasıl bir bilimsel ortamda dünyaya geldiğini ortaya koymaya çalıştık. İkinci bölümde İbn Şüheyd'in çocukluğundan başlayarak ha- yatının her safhasını ayrıntılı olarak ele aldık. Burada ailesinden, yetişme tarzın- dan ve devlet adamlarıyla olan ilişkilerinden ve devlet yönetiminde üstlendiği görevlerden söz ettik. Bu bölümde İbn Şüheyd'in eserlerini geniş bir şekilde tanıt- maya çalıştık. Üçüncü bölümde İbn Şüheyd'in edebî yönünü ortaya koymaya gayret etti. Onun Arap nesir ve şiirindeki yerini, edebî ürünlerinden ve şiirlerin- den örnekler vererek ortaya koymaya çalıştık.

Yine burada edebiyat ve edebiyat tarihi konusundaki değerlendirmelerinden söz ettik.

Beni bu konuda çalışmaya iten ve çalışmalarımın her safhasında beni destekleyip, ilmî tecrübe, sabır ve sevgi dolu yaklaşımıları ile yönlendiren sayın hocam Prof. Dr. Nasuhi Ünal KARARASLAN'a minnettarım. Kaynakların temininde karşılaştığım güçlüklerin halledilmesinde ve özellikle de tezimin yazılmasında her türlü fedakârlığı gösteren, sayın Prof. Dr. Ahmet SAVRAN, Prof. Dr. N.Hafız YANIK, Prof.Dr.Ahmet Suphi FURAT, sevgili kardeşim İbrahim Hakkı AYDIN ve eşi Şaduman Hanıma, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalındaki çok değerli meslektaşlarına şükran borçluyum.

Dr. Mustafa AYDIN

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
a. mlf.	: Aynı müellif
b.	: İbn, Bin
Bk. (bk.)	: Bakınız
C. (c.)	: Cilt
Çev. (çev.)	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Fak.	: Fakülte(si).
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
Krş. (krş.)	: Karşılaştırınız
Ö. (ö.)	: Ölümü
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Tah. (tah.)	: Tahkik
tsz.	: Tarihsız
Üniv.	: Üniversite(si)
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

KISA BİR ENDÜLÜS TARİHİ (İBN ŞÜHEYD DÖNEMİNE KADAR)

A. SİYASÎ TARİH

Yazılı tarihi M.Ö. 1000 yıllarına kadar uzanan ve asırlar boyu birbirinden farklı milletlere vatan olan bugünkü İspanya¹, müslümanlar tarafından Endülüs diye isimlendirilmiştir. Endülüs (Endelüs) kelimesinin kökeni kesin olarak tespit edilmiş değildir. İspanyolcaya Andalucia şeklinde geçmiş ve önceleri sadece “Müslüman İspanyası” anlamında kullanılmıştır. Bu ismin, Almanya’nın doğusunda yaşamış olan ve V. yüzyılda Kuzey Afrika’ya geçmeden önce on sekiz yıl kadar İspanya’nın güneyinde kalan Vandalların (Vandalus)² adından (Vandalicia/Vandal ülkesi) türemiş olabileceği kabul edilmektedir.³

İspanya’nın müslümanlar tarafından fethinden sonra Araplar,

¹ Doğu ve güneydoğudan Akdeniz, kuzey, kuzeybatı ve güneybatıdan Atlas Okyanusu ile çevrili olan İspanya’nın batısında Portekiz, kuzeyinde Fransa ve Andora bulunmaktadır. Fetih öncesi “Hispania” olarak bilinen İspanya’nın tarihi ve isimleri hakkında geniş bilgi için bk. “Spain”, EB, IV/251-56; “Espagne”, NLU, I/668-70; Mu’nis, *Fecrū'l-Endelüs*, s. 537; “İspanya”, ML, VI/449-472; “İspanya”, DIA, XXIII/161-162.

² “Vandales” veya “Vandals” olarak da bilinen ve Danimarka takımadalarında yaşamış olan Alman asıllı Vandallar, güneye doğru gelerek M. 412 yılında İspanya’nın güneyine yerleştiler. Daha sonraki yıllarda gelişen siyasi olaylar Vandalları Kuzey Afrika’ya sıçınmak zorunda bıraktı. Fakat Vandallar zaman içerisinde eriyerek ayrı bir toplum olma özelliğini yitirdiler. Bk. “Vandales”, EB, XXII/972-73; “Vandal”, NLU, II/1006.

³ Bk. Provençal, *Histoire de l’Espagne musulmane*, IV/45; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî mine'l-feth ilâ sükuti'l-hilâfe*, s. 13-14; Özdemir, “Endülüs”, DIA, XI/211.

Endülüs adını Cebel-i Târik Boğazı'ndan Pirene dağlarına kadar uzanan coğrafî bölgenin tamamı için kullanmışlardır.⁴ Ancak 718'de başlayan ve yaklaşık sekiz yüzyıl devam eden Hıristiyanların Endülüs'ü müslümanlardan geri alma hareketi, XI. yüzyıldan itibaren Müslümanların hâkimiyet alanının gittikçe daralmasına sebep olmuş ve sonunda Endülüs adı sadece Granada⁵ Emirliği için kullanılır olmuştur.⁶

Andalucia adı bugün İspanya'da hâlâ kullanılmakta ve Kurtuba (Cordaba)⁷, Malaga (Mâleka)⁸, Ronda⁹, Granada ve Sevilla¹⁰ şehirle-

⁴ Heykel, *el-Edebi'l-Endeliisi*, s. 14.

⁵ İspanya'nın güneyinde yer alan Granada (Gîrnata), Endülüs'te en uzun süre İslâm hâkimiyetinden kalan ve Zîriler ile Nasfilere başkentlik yapmıştır. V./XI. yüzyılda Granada, Berberî asıllı Zîrilerin buraya yerleşmesiyle önemli bir şehir hâline geldi. Kuzey Afrika ticaret yolu üzerinde bulunmasından dolayı büyük bir ekonomik gelişme kaydeden şehir, 1500'lü yılların başında Hıristiyan hâkimiyetine girdi. Geniş bilgi için bk. Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, IV/195; Hillenbrand, "Granada", *Dictionary of the Middle Ages*, V/651-53; "Granada", *EB*, X/620-21; "Granada", *ML*, V/317-18; Özdemir, "Gîrnata", *DIA*, XIV/51-57.

⁶ Özdemir, "Endülüs", *DIA*, XI/211; "Endülüs", *IA*, IV/270.

⁷ Kurtuba, M.Ö. 152 yıllarında kuruldu. 93/711 yılında müslümanlar tarafından fethedildi. 139/756 yılından itibaren, 634/1236'da Hıristiyan hâkimiyetine girinceye kadar Endülüs Emevî Devleti'nin başkenti oldu. Geniş bilgi için bk. İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb fi tehzîbi'l-ensâb*, III/25; Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, IV/234-35; "Cordoba", *EB*, VI/438; "Kurtuba", *IA*, VI/1023-25; "Cordoba", *ML*, III/56; Hitti, *İslam Tarihi: Siyasi ve Kültürel*, III/778.

⁸ Güney İspanya'da bir liman kenti olan Malaga, 93/711'de müslümanlar tarafından fethedildi. Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılışından sonra müstakil bir şehir hâline gelen Malaga, 893/1487'de Hıristiyan hâkimiyetine girdi. Bk. "Malaga", *EB*, XIV/705-706; "Malaga", *NLU*, II/126; "Malaga", *ML*, VIII/283.

⁹ Romalılar tarafından kurulan ve İspanya'nın en eski yerleşim birimlerinden biri olan Ronda, Malaga şehri sınırları içerisinde yer almaktadır. Bk. "Ronda", *EB*, XIX/522; "Ronda", *ML*, X/684; "Ronda", *IA*, IX/758-59.

¹⁰ İspanya'nın güneyinde yer alan Sevillla (İsbiliyye), 93/712 yılında Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. 423/1031 yılında müstakil bir emirlik hâlini alan şehir, 446/1248 yılında Hıristiyanların egemenliğine girmiştir. Bk. İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, II/20; İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb*, III/61-62; İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endeliisi*, s. 35-36; "Sevilla", *EB*, XX/399-401; Hitti, *İslam Tarihi*, III/780; "Sevilla", *ML*, XI/227.

rini içine alan bölgeye verilmektedir.

Endülüs’ün fethi, Emevî halifesı Velîd b. Abdîmelik (ö. 96/715)¹¹ döneminde (85-95/705-715) gerçekleşmiştir. Dönemin Kuzey Afrika valisi Mûsâ b. Nusayr (ö. 99/717)¹² Vizigotların¹³ yaşadığı bu bölgeye gönderdiği öncü birliklerin pek fazla bir mukavemetle karşılaşmadan bol ganimetle geri dönmelerinden cesaret alarak uzun bir zamandır tasarlamakta olduğu İspanya’yı fethetme fikrini icra safhasına koymaya karar verdi. Nihayet komutanlarından Târik b. Ziyâd’ı üç yüzü Arap yaklaşık on bini de Berberilerden¹⁴ oluşan bir ordu ile İspanya’ya gönderdi. Târik b. Ziyâd komutasındaki İslâm ordusu 92/711 yılında¹⁵, hakkında kırk binden yüz bine¹⁶ kadar rakamlar bulunan Kral Rodrik (ö. 92/711)¹⁷ komutasındaki Vizigot

¹¹ Velîd b. Abdîmelik’in hayatı ve icraati hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Mes’ûdî, *Murûcu’z-zehab*, III/165-82; “Velîd I”, *IA*, III/292-97.

¹² Bk. el-Makkârî, *Nefhu’t-tîb*, II/146-49, 212-16; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, III/19-26; Ferruh, *Târihu'l-edebî'l-Arabî*, IV/40.

¹³ Eski bir Alman halkı olan Vizigotlar, anavatanları Tuna nehri kıyılarından zamanla İspanya’ya kadar ilerlemişlerdir. İspanya’daki güçlü bir krallık kuran Vizigotlar, 92/711 yılında İspanya’nın Müslümanlar tarafından fethi ile müstakil bir zümre olma özelliğini kaybetmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. “Vizigotlar”, *ML*, XII/622.

¹⁴ Kuzey Afrika kökenli bu Müslüman kesimin İspanya’nın fethinde oynadığı rol, Araplarından az değildir. Fethi takip eden yıllar içerisinde Kuzey Afrika’dan Endülüs’e pek çok Berberîn gelmesiyle Endülüs’teki sayıları ve nüfuzları artmıştır. Ancak Araplar ile aralarında çıkan savaşların yanında, Endülüs’ün iktisadi yapısı zamanla bozulmaya başlayınca büyük bir Berberî grubu tekrar anavatanlarına geri dönmüştür. Berberiler, sayıları az olsa da her dönemde Endülüs’teki kendilerinden siyasi bir güç olarak söz ettirmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Provencal, *Histoire de l’Espagne musulmane*, IV/52-53; Peres, *Eplendor de al-Andalus*, s. 263; Chejne, *Historia de Espana Musulmane*, s.103; Lağzivî, *Edebü’s-siyâse ve’l-harb fi’l-Endülüs*, s. 68-70; “Barbarie”, *EB*, III/427-28; “Berberiler”, *IA*, II/525-34.

¹⁵ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 25.

¹⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/254; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 17-18; İbrahim, *et-Târihu'l-İslâmi'l-âm*, s. 308.

¹⁷ Arapça’da “Ludrik”, “Ruzrik” ya da “Lazrik”, batı dillerinde “Rodrigo” veya “Roderick” diye tanınan İspanya Vizigotlarının kralı Rodrik, Târik b. Ziyâd ile girdiği savaşta yenilerek hem ülkesini hem de canını kaybetmiştir. Ayrıntılı

ordusunu Vadi Lekke¹⁸ denilen bölgede ağır bir yenilgiye uğratmıştır.¹⁹ 92/711 yılında elde edilen bu zaferlerden sonra Mûsâ b. Nusayr da yaklaşık on sekiz bin kişilik bir ordu ile İspanya'ya geçmiştir.²⁰ Müteakiben de birçok şehir ardi ardına alınarak İspanya, merkezi Şam'da bulunan Emevî devletine bağlı ve oradan atanınan valiler tarafından yönetilen bir eyalet hâline getirilmiştir.

Bazı kaynaklar, Târik'ın asıl hedefinin fetih hareketlerini daha da ileri götürerek İstanbul üzerinden Şam'a ulaşmak olduğunu²¹, ancak bunu öğrenen Mûsâ'nın Târik'i kıskanarak²² bu ideali kendisinin gerçekleştirmek istemesinden²³ dolayı fetih hareketlerini durdurması için ona haber gönderdiğini, buna rağmen fetih hareketlerinin devam ettiğini görünce Târik'ı durdurmak için İspanya'ya geçtiğini rivayet etmektedir.²⁴

Dönemin Emevî halifesı Velîd b. Abdîmelik hızla ilerleyen bu fetih hareketlerinin başarısızlıkla sonuçlanabileceğine endişesine kapılmış olacak ki, Pireneler aşılarak Frank (Fransa) topraklarına kadar uzanan fetihleri durdurup Suriye'ye dönmemeleri için Mûsâ ve Târik'a haber göndermiştir. İki komutan aldığı emir gereği 96/714 yılında bol miktarda ganimetle Şam'a döndüler.²⁵

Târik ve Mûsâ'nın fetihleriyle İspanya, Endülüs ismi ile Emevîlerin yeni bir eyaleti olmuştur. İspanya'nın içtimaî, fikri ve

bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/772; “Rodrigo”, ML, X/627-28.

¹⁸ Güney İspanya'da yer alan bu bölge günümüzde “Rio Salado” olarak bilinmektedir. Bk. Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 26; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/777.

¹⁹ İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 33; Abdülvâhid, *Dirâsât fi't-târihi'l-Endelüsî*, s. 187; İbrahim, *et-Târihu'l-İslâmi'l-âm*, s. 312.

²⁰ İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 35-36; el-Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, s. 330; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 27.

²¹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117.

²² İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 35; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 24; İbrahim, *et-Târihu'l-İslâmi'l-âm*, s. 312.

²³ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/785.

²⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117; el-Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, s. 331.

²⁵ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 27; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117; el-Belâzûrî, *Futûhu'l-buldân*, s. 331.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

siyasi hayatında yeni bir dönem başlatan bu fetih, orada farklı etnik kökenlere ve dinlere sahip milletlerin karşılaşmasına şahit oldu. Zamanla iki toplumun kaynaşmasının bir sonucu olarak da aradaki farklılıklar asgari seviyeye inerek Endülüs İslâm medeniyeti doğmuştur.

Fethettikleri yerlerin idaresini oğlu Abdülaziz'e²⁶ bırakan Mûsâ 96/714 yılında Şam'a dönmüştür.²⁷ Abdülaziz ile başlayan ve I. Abdurrahman (ö. 172/788)'ın²⁸ İspanya'ya geçerek müstakil bir Emevî Emirliği tesis ettiği 138/756 yılına kadar olan döneme *Vallilik dönemi* (95-138/714-754) adı verilmektedir. Yaklaşık kırk yıl süren bu dönemde Endülüs, 97/715 yılına kadar İşbiliyye ve daha sonraki yıllarda da Kurtuba vilâyet merkezi olmak üzere halife tarafından atanan yirmi bir vali tarafından idare edilmiştir.²⁹ Bu kadar kısa bir dönemde sayıca oldukça fazla valinin görevde getirilmesi, dönemin ne kadar istikrarsız olduğunu bir belirtisidir. Arapların yerleşme sürecini oluşturan bu dönemde Endülüs birçok karışıklıklara ve iktidarı ele geçirmek için meydana gelen kavgalara sahne olmuştur.³⁰ Ancak bu karışıklıklara rağmen fetih hareketlerine değişik istikametlerde devam edilmiştir. Bunlardan en önemlileri Fransa üzerine yapılan hamlelerdir. Öyle ki 104-107/721-726 tarihleri arasında Endülüs valisi

²⁶ Endülüs'ün ilk valisi Abdulazîz b. Mûsâ, daha sonra kral Rodrik'in dul eşi Egilo ile evlenmiştir. Halk arasında emirin Hristiyanlığa geçtiği şeklindeki dedikoduların Şam'daki Emevî halifesinin kulağına kadar ulaşması üzerine 98/716 yılında idam edilmiştir. Bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, III/785; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 66-67; Atçeken, "İlk Endülüs Valisi Abdülazîz b. Mûsâ b. Nusayr ve Öldürülmesi", s. 65-87.

²⁷ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 27; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/118; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 27; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 64.

²⁸ "ed-Dâhil" veya "Sakr Kureyş" lâkaplarıyla da tanınan Endülüs Emevîlerinin ilk emiri Abdurrahman b. Muâviye, son Emevî halifi Hîşâm b. Abdülmelik (ö. 126/743)'ın torunuudur. Abbâsîler tarafından başlatılan Emevî katliamından kurtulan Abdurrahman, Kuzey Afrika'ya ve daha sonra da İspanya'ya geçerek Endülüs Emevî Emirliği'ni kurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. İbnü'l-Kütîyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 45 vd.; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/262; İbnü'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/35-42; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/795-805; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 64.

²⁹ Bu valilerin isimleri için bk. Mu'nîs, *Fecru'l-Endelüs*, s. 611-14; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 58; Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 29-30.

³⁰ Bu dönemde meydana gelen olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/118-20.

olan Anbese b. Süheym el-Kelbî (ö. 107/725)³¹ komutasındaki İslâm ordusunun Paris'e 40 kilometre kadar yaklaştığı rivayet edilmektedir.³²

132/750 yılında doğuda idareyi ele geçiren Abbâsîlerin, Emevî hanedanına karşı sürdürdükleri katliamdan kurtulan Abdurrahman b. Muâviye Kuzey Afrika'da beş yıl saklandıktan sonra Emevilere sadık kalanlarla anlaşarak 138/755 yılında Endülüs'e geçip hükümet merkezi Kurtuba'ya girmiş ve vali Yusuf el-Fîhrî (ö. 142/759)'yı³³ azlederek yönetimi ele geçirmiştir.³⁴ Böylece Endülüs'teki Valilik dönemini son bularak yaklaşık üçyüz yıl sürecek olan "Endülüs Emevî Devri" (138-414/756-1023) başlamış olur.

Valilik döneminde, Endülüs toplumunu meydana getiren gruplar arasındaki etnik ve dinî farklılıklar, onların birbirleriyle iç hesaplaşmaya girmelerine neden olmuştur. Bu çekişmeler önce Araplarla Berberiler arasında, daha sonra ise Arapların kendi aralarında iç anlaşılma şeklinde ortaya çıkmıştır. Tüm bu iç kavgaların her birinin kendine ait farklı sebepleri olmakla birlikte, bu çekişmelerin odak noktasını iki ana sebep oluşturmaktadır. Bunların birincisi kabile taassubuydu.³⁵ Kabile taassubunun Câhiliyye döneminden başlayarak tarihin hemen hemen her döneminde Araplar arasında zaman zaman bir kavgaya ve hatta savaşa dönüştüğü bilinmektedir. İlkinci ana sebep ise fethedilen toprakların takımı konusu idi. Fethi müteakip ele geçen topraklar herhangi bir kanunu düzenlemeye bakılmaksızın keyfi bir şekilde paylaştırılmıştır.³⁶ Ele geçen toprakların taksiminde görü-

³¹ Yaklaşık beş yıl valilik yapan el-Kelbî, Endülüs'te birçok fetih hareketine katılmıştır. Bk. Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 271.

³² Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 271.

³³ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 49; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/121; İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 47; Heykel, *Dirâsât edebiyâye*, s. 222; Brockelmann, *İslâm Tarihi*, s. 191; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 89.

³⁴ Son Endülüs valisi Yusuf el-Fîhrî, I. Abdurrahman'a karşı giriştiği mücadelede yenik düşerek öldürmüştür. Bk. Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 191; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/793.

³⁵ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/120; Heykel, *Dirâsât edebiyâye*, s. 224; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 66-67.

³⁶ Mu'nis, *Fecru'l-Endelüs*, s. 621.

len bu keyfi davranış doğal olarak gruplar arasında anlaşmazlığa neden olmuştur. Arapların Endülüs topraklarından verimli olanlarını kendilerine ayırmaları, Berberilere ise verimsiz bölgeleri vermeleri,³⁷ Berberilerin ayaklanmalarının ana nedenlerinden biri olmuştur. Berberî ayaklanmaları Araplar tarafından bastırılmışsa da çok geçmeden bu defa Araplar kendi aralarında savaşa tutuşmuşlardır.³⁸

Endülüs'teki Müslüman grupların birbirleriyle iç çekişmeye girmelerini fırsat bilen Hristiyan kesim yeniden toparlanarak yer yer Müslümanlara karşı ayaklanmışlar, hatta bu ayaklanmaların bazilarından da galip çıkmışlardır.³⁹

Endülüs bu iç çekişmelere sahne olurken doğuda Emevî imparatorluğunda da bunlara benzer sıkıntılar yaşamaktaydı. Emevîleri yıkmak için 102/720 senesinden beri başlayan gizli ve aşıkâr hareketler, nihayet 133/750 senesinde Emevîlerin sonunu getirmiştir. Yönetimi ele geçiren Abbâsîlerin, eski yönetim hanedanına karşı girişikleri katliamdan sadece İspanya'ya geçerek Endülüs Emevî imparatorluğunun ilk temellerini atan Abdurrahman b. Muâviye kurtulabilmıştır.⁴⁰ I. Abdurrahman ilk önce Kuzey Afrika'ya kaçmışsa da Kuzey Afrika valisinin Emevî aleyhtarı olması sebebiyle bu bölgede tutunamamış ve çareyi Endülüs'e geçmekte bulmuştur. Önce İsbiliyye'ye geçen Abdurrahman çok sayıda Mevâliyi⁴¹ ve Yemenli Arapları da yanına alarak 138/756 yılında Kurtuba'ya girerek aynı gün kendisini emir ilân etmiştir.⁴²

I. Abdurrahman Endülüs'e geçerek hem kendini emniyete almış, hem de mensup olduğu hanedanın varlığını devam ettirme imkânını elde etmiştir. Önce Emevîlere, sonra kısa bir süre Abbâsile-

³⁷ Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, IV/52-53.

³⁸ Chejne, *Historia*, s.103; Mu'nis, *Fecru'l-Endeliüs*, s. 226-29.

³⁹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/262; Heykel, *Dirâsât edebiyeye*, s. 224.

⁴⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/262; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/793; Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 30.

⁴¹ Arap olmayan doğu kökenli Müslümanların oluşturduğu Mevâliiler hakkında bk. Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 70-71.

⁴² Reşid Yusuf, *Târihu'l-âdâbi'l-Arabiyye*, II/127; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/796-98; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 91.

re bağlı olarak idare edilen Endülüs'ü bağımsız bir devlet hâline getirerek 316/929 senesine kadar devam edecek olan *Endülüs Emevi Emirliği* dönemini başlatmış oldu.

I. Abdurrahman, ülkenin bütünlüğünü sağlamak için çekişmekte olan kabilelerle temas kurarak çekişmenin iki büyük grubunu temsil eden Kays ve Yemenilere mal ve meyki vermek suretiyle onların kendisine sadık kalmalarını sağlamıştır.⁴³ İktidarda kaldığı otuz üç yıllık süre içerisinde⁴⁴ Endülüs'teki iç karışıklıkları sindirip siyasi istikrarı sağlamasının yanı sıra, idarî ve askerî sahalarda da yeni düzenlemelere giderek önemli görevlere Emevî hanedanına sadık kişileri getirmiştir.⁴⁵ Hristiyan hâkimiyeti altındaki topraklara yakın bölgelerde savunma bölgeleri oluşturmak suretiyle de emirliğin sınırlarını güven altına almıştır.⁴⁶ I. Abdurrahman, oğlu Hisâm (ö. 180/796)'a⁴⁷ hemen hemen tamamen istikrara kavuşmuş bir ülke bırakmıştır (172/80). Hisâm, kardeşleri ile arasında kısa süren bir taht kavgasından başka ciddi bir istikrarsızlıkla karşılaşmadı.⁴⁸ Dindar bir kişiliğe sahip olan Hisâm'ın da teşvikiyle Mâlikî mezhebi bu dönemde Endülüs'te yayılmaya başlayarak Evzâî mezhebinin⁴⁹ yerini alır.

Hisâm'dan sonra yerine geçen I. Hakem (ö. 206/822)⁵⁰ taht için

⁴³ Kays ve Yemeniler arasındaki çekişmeler hakkında bk. Lağzivî, *Edebî's-siyâse*, s. 30-31.

⁴⁴ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 105.

⁴⁵ Mu'nîs, *Fecru'l-Endelüs*, s. 826.

⁴⁶ Provençal, *Histoire*, V/31-32.

⁴⁷ I. Hisâm b. Abdirrahman güzel huyu, dîne bağlılığı, dürüst ve adaletli oluşu ile tanınmaktadır. Hisâm'ın şahsiyeti ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'l-Kütîyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 64-69; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 109-112; el-Humeydî, *Cezvetu'l-muktebis*, s. 10; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/124-25.

⁴⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/124-25.

⁴⁹ Mezhebin kurucusu Ebû Amr Abdurrahman b. Amr b. Yuhmid el-Evzâî (ö. 157/774) ve mezhebi hakkında bk. Öğüt, "Evzâî", *DIA*, XI/546-48.

⁵⁰ er-Rabadî veya Ebû'l-Âs olarak da tanıtan I. Hakem b. Hisâm b. Abdirrahman'ın hayatı ve dönemi (180-206/796-822) hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'l-Kütîyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 64-69; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 113-21; el-Humeydî, *Cevze*, s. 10; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/43-50; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/125-26; el-Makkârî, *Nefhu't-fîb*, I/338-44; İbn İzârî, *el-Beyânî'l-muğrib*, II/68-80; Provençal, *Histoire*, IV/99-122.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

mücadele veren amcalarının ayaklanmalarını mal ve mülk karşılığı yarıştırdıysa da ilk kez duyulmaya başlayan muvelledûn⁵¹ hareketleri Hakem'i çok meşgul etmiştir.

I. Hakem'i meşgul eden bir diğer önemli olay ise kuzeydeki Hıristiyanların ayaklanmaları olmuştur. Bunun bir sonucu olarak da Barselona⁵² Franklar tarafından işgal edilmiştir.⁵³ Ancak bütün bunlara rağmen Hakem, oğlu II. Abdurrahman (ö. 238/852)'a⁵⁴ ayaklanmaların hemen hemen sona erdiği siyasi açıdan istikrarlı sayılabilen bir Endülüs bırakmıştır.⁵⁵

Yetenekli bir devlet adamı olan II. Abdurrahman, imar ve iskân

⁵¹ “Muvelledûn” kelimesi, Arapça “vellede” fiilinin ism-i mefûlu olan “muvelled”in çoğuludur. Muvelled, Araplar arasında doğan ya da Arap hâkimiyeti dişındaki topraklarda doğmuş olmakla beraber daha sonra Araplar arasına getirilen ve himayesindeki efendisinin çocukları ile aynı şartlarda yetişen köle veya căriye anlamına gelir. Bundan başka annesi Arap olmayan kimseye de “muvelled” denmektedir. (Bk. et-Taberî, *Târih*, III/171; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/485-86; el-Bustâmî, *Muhîtu'l-muhib*, II/2226.) Edebiyat alanında “muvelledûn” terimi, “muhadramûn”dan (hem Câhiliyye, hem de İslâmî dönemde yaşamış olan şairler) sonra gelen şairler için kullanılmıştır. Endülüs’tे ise “muvelledûn”, Müslüman nüfusu meydana getiren etnik gruplardan biri anlamına gelir. “Muvelledûn” kelimesinin kökeni konusunda araştırmacılar ihtilâf etmiştir. Ancak verilen bilgilerden anlaşılan odur ki, Endülüs’tे “muvelledûn”, yerli halktan Müslüman olmuş kişilerin, doğuştan itibaren İslâm inancına göre yetiştirmiş oldukları ve daha sonraki nesilleri için kullanılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bk. Heykel, *el-Edebu'l-Endeliüs*, s. 37-43; Provençal, *Histoire*, IV/46-48; Mu'nîs, *Fecru'l-Endeliüs*, s. 365; Laživî, *Edebü's-siyâse*, s. 73-75.

⁵² İspanya’nın kuzeydoğusunda yer alan Barselona (Barcelona veya Barselûne) 94/713 yılında Mûsâ ve Târik’ın başlattıkları ortak hareket sayesinde fethedilmiştir. Bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/117; “Barcelona”, EB, III/103-104; “Barcelona”, ML, 153-54.

⁵³ Provençal, *Histoire*, IV/119.

⁵⁴ II. Abdurrahman b. Hakem'in hayatı ve dönemi hakkında geniş bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/127-30; İbnü'l-Kütîyye, *Târihu iftitâhi'l-Endeliüs*, s. 75-85; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 122-25; İbnü'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/113-19; el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, I/344-50; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/76; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/99-102; el-Humeydî, *Cezve*, s. 10; Provençal, *Histoire*, IV/163.

⁵⁵ Bk. Provençal, *Histoire*, IV/99-122.

faaliyetleri⁵⁶ ile birlikte babası tarafından sağlanan süküneti büyük ölçüde devam ettirmiştir. Doğudaki Abbâsîleri örnek alarak idârî yapıyı yeniden düzenleyen⁵⁷ II. Abdurrahman döneminde (206-238/822-852) tarım, imar faaliyetlerinin yanısıra vergilerde de hissedilir bir artış meydana gelmiştir.⁵⁸ II. Abdurrahman'ın içte sağladığı bu başarı, dış politikada da kendini göstermiştir. Hakem'den devralınan sınırlar korunduğu gibi Bizans İmparatorluğu ile de iyi diplomatik ilişkiler kurulmuştur.⁵⁹

Endülüs III./IX. yüzyılın ikinci yarısında birçok ayaklanma ve isyanlara sahne olmuştur. Kaynaklarda bu dönem, “fitne dönemi”, “el-fitnetü'l kubrâ” (büyük fitne) veya “kriz dönemi” diye isimlendirilmiştir. Bu dönemdeki ayaklanmaların benzerleri, daha sonra sadece Endülüs Emevî Halifeliği'nin sonralarına doğru yaşanmıştır. Kaynaklarda bu döneme de “fitne” adı verilmektedir.

Vâliler dönemindeki çekişmeler Arap fâtihler ve Berberîlerin kendi aralarında vuku bulmuş ve bu çekişmeler nispeten emirliğin ilk yıllarda da devam etmiştir. Ancak I. Hakem döneminde iç ayaklanmaların çoğu Muvelledûn tarafından başlatılmıştı. II. Abdurrahman döneminde ayaklanmalar hızını kaybetmesine rağmen tamamen durmamıştır. II. Abdurrahman'ın ölümyle başlayan ayaklanmalar da ani bir patlama meydana getirerek Kurtuba dışında bütün Endülüs'e yayılmış ve Araplarla isyancılar arasında birbirini izleyen birçok kanlı çatışma meydana gelmiştir.

Bu dönemde meydana gelen ayaklanmaların bir başka yönü ise birtakım isyanların, ayrılkçı görüşlerini dinî temellere dayandıran Hristiyan papazlar tarafından başlatılmış olmasıydı.⁶⁰ Bu papazlar, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'den hangisinin daha faziletli olduğu konusunda bir tartışma ortamı yaratıp Hristiyan ve Müslüman kesimler

⁵⁶ Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 32.

⁵⁷ Provençal, *Histoire*, IV/163.

⁵⁸ Provençal, *Histoire*, V/19.

⁵⁹ Provençal, *Histoire*, IV/161 vd.

⁶⁰ Dozy, *Historia*, II/135; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, V/8.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

arasında kanlı çatışmaların çıkışmasına neden oldular.⁶¹ Emir II. Abdurrahman bu hareketlerin yayılma eğilimi gösterdiğini fark edince, 238/852 yılında Endülüs'te mevcut papazların katıldığı bir toplantı tertipleyerek onları bu tür davranışlardan vazgeçirmeye ikna etmiştir. Bu arada bu isyanlarda çok aktif rol oynayan Kurtuba başpiskoposu Eulogio (ö. 245/859)⁶² da hapsedilmiştir. Ancak II. Abdurrahman'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed döneminde serbest kalan Eulogio aynı bölücü emellerine hızla devam etmiştir.⁶³

II. Abdurrahman'ın 238/852 senesinde ölümyle Endülüs'te kuruluş ve kökleşme dönemi kapanarak bunun yerine Muhammed (ö. 273/886)⁶⁴, Münzir (ö. 275/888)⁶⁵ dönemleri (273-275/886-888) ve Abdullah (ö. 300/912)'ın⁶⁶ hüküm sürdüğü (275-300/888-912)

⁶¹ Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 194; Dozy, *Historia*, II/135; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/815.

⁶² Hristiyanlığı teşvik edici fiili isyan ve ayaklanmalarda bulunmayıacağını taahhüt ettikten sonra serbest bırakılan Eulogio (veya Eulogius), Emir Muhammed döneminde de aynı isyanları başlatınca idam edilmiştir. Bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, III/815; "Eulogio", *ML*, IV/435; Christys, *Christians in al-Andalus*, s. 52 vd.

⁶³ Dozy, *Historia*, II/135; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/815.

⁶⁴ Endülüs Emevî devletinin beşinci hükümdarı olan Muhammed b. Abdirrahman b. el-Hakem, yirmi dokuz yaşında tahta geçmiş ve yaklaşık otuzbeş yıl emirlik yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 86-110; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 126-31; el-Humeydî, *Cevze*, s. 11; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/119-20; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/130-32; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 194-95; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 117-18.

⁶⁵ Sadece iki yıl tahtta kalan Münzir b. Muhammed genç yaşta vefat etmiştir. Onun hastalık sonucu mu olduğunu, yoksa kendisinden sonra tahta geçen kardeşi Abdullah tarafından mı öldürdüğü konusunda farklı rivayetler vardır. Münzir'in hayatı ve icraati hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 113-14; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 132; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, III/45 vd.; el-Humeydî, *Cevze*, s. 11; İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, II/118; Lisânuddîn, *A'mâlu'l-a'lâm*, s. 25; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/132; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 195.

⁶⁶ Abdullah b. Muhammed b. Abdirrahman yetmiş iki yaşında vefat etmiştir. Edebi yazılar, gazeller ve zühd konusunda şiriller yazmıştır. Emir unvanını kullanan son Emevî emiriidir. Hayatı ve icraati hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 115-18; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 133-34; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, III/11-14, 29-31; el-Humeydî, *Cevze*, s. 12; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/136-37; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 195-96.

dönemleri içine alan yeni bir dönem başlamıştır. Tarih kitaplarında bu dönem “birinci fitne dönemi” olarak isimlendirilmektedir.⁶⁷

II. Abdurrahman’dan sonra idareyi ele alan Muhammed, devlet siyasetinde babası kadar başarılı olamadığı⁶⁸ gibi, birçok iç karışıklıkla ilâve olarak Normanların doğu ve güney sınırlarına yaptıkları hücumlar da ülkeyi büyük bir istikrarsızlık ve karışıklığa sokmuştur. Bu dönemdeki iç ayaklanmalarda Muvelledûn öncü rolü oynamıştır. İç ayaklanmaların en önemlisi, birçok Arap asıllı ve İspanyol isyançıları etrafında toplayarak çok uzun bir süre idareyi zorlayan Ömer b. Hafsûn (ö. 315/928)⁶⁹ isyanıdır. Muhammed, bütün çabalarına rağmen sadece bu isyanların hızını yavaşlatabilmiştir.⁷⁰

273/886’da Muhammed ölünce yerine geçen oğlu Münzir'in, ancak iki yıl gibi çok kısa bir emirlik döneminde yapılan seferlere rağmen değişen bir şey olmamıştır. Münzir'in 275/888'de ölümünden sonra yerine kardeşi geçti. Abdullah döneminde de ayaklanmalar ve isyanlar ülkeyi siyasî iktidarsızlığa itmeye devam etti. Bu hareketlerin en önemlilerinden birincisi Muvelledûn'un ırkçılığı esas alarak Arap ırkının tamamını İberik (İspanya) yarımadasından atmayı hedef aldığı ayaklanmalardır.⁷¹ İkincisi ise nüfuz sahibi bazı kimselerin kendi bölgelerinde bağımsız bir emirlik kurmak için başlatmış oldukları isyanlar idi. Bu ayaklanma ve isyanların yanı sıra 275/888 senesinde baş gösteren kılık, özellikle Endülüs'ün güney bölgelerinde etkili olmuştur. Açı kalan halkın yol kesme, isyan ve yağmalama olaylarına

⁶⁷ Heykel, *el-Edebu'l-Endelûsi*, s. 116.

⁶⁸ Ibn Haldûn, *el-İber*, IV/130-31.

⁶⁹ Vizigot soyundan gelen Ömer b. Hafsûn, bir müddet Müslüman ordusunda görev yaptıktan sonra 267/880'lı yıllarda bir grup ası ile birlikte yönetimeye isyan ederek dağlık bölgelere çekilmiştir. Etkili olduğu süreler içerisinde başkent Kurtuba'nın diğer bölgeler ile ilişkisini kesmeye muvaffak olmuştur. Bir ara kendisinin Endülüs valisi olarak atanması için Abbâsî halifesi ile ilişki kuran İbn Hafsûn, bu isteğini gerçekleştiremeyince tekrar dedelerinin dinine dönerек “Samuel” adını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. *Ahbâr Mecmû'a*, s. 133-34; İbn Hayyân, *el-Muktebes*, III/50-52, 89-92, 120-22; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/140; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/818-19.

⁷⁰ Heykel, *el-Edebu'l-Endelûsi*, s. 118.

⁷¹ Heykel, *el-Edebu'l-Endelûsi*, s. 118.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

karışması⁷², isyanlar yüzünden zaten zayıflamış olan devlet maliyesini ve otoritesini tamamen etkisiz hâle getirmiştir. Bütün bu olumsuz gelişmeler sonucunda Endülüs'te irili ufaklı birçok emirlik ortaya çıkmıştır.⁷³

Abdullah olduğunde arkasında siyasi bütünlüğünü kaybetmiş bir Endülüs bırakmıştır. Abdullah'tan sonra tahta, Endülüs'te “Emevî Halifeliği Dönemi”ni (316-422/929-1031) başlatan torunu III. Abdurrahman en-Nâsır (ö. 350/961)⁷⁴ oturmuştur.

II. Abdurrahman'dan sonra tahta geçen oğlu Muhammed'le başlayıp oğulları Münzir ve Abdullah dönemleri boyunca devam eden dönemde merkezi otoriteye karşı yapılan isyan ve ayaklanmalarda bir patlama meydana gelmiştir. Özellikle Muhammed'in son beş yılda merkezi idarenin tecrübesiz ellere geçmesi ve iktisadî yönden büyük sıkıntılar yaşanması, devlet otoritesini iyice yıpratmıştır. III. Abdurrahman dönemine gelindiğinde ülkenin içerisinde bulunduğu şartlar genel olarak şöyle özetlenebilir:

1-Endülüs siyasi bütünlüğünü yitirmiş, Tuleytula yukarı sınır bölgesi ve Güney Endülüs'ün büyük bir kısmı müstakil emirlikler hâline gelmiştir.

2-Ayaklanması ve isyanların meydana getirdiği otorite boşluğu ve istikrarsızlık nedeniyle vergi toplanamaz olmuştur. Bu durum devlet hazinesinin boşalmasına yol açmıştır.

3-Birbirini takip eden ayaklanmalardan dolayı içtimaî kaynaşma gerçekleşmemiştir.

---

⁷² İbn Hâkân, *Matmahu'l-enfûs*, s. 39.

⁷³ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/816.

⁷⁴ Yirmi üç yaşında tahta oturan III. Abdurrahman b. Muhammed, ülkenin bütünlüğünü ve siyasi istikrarı sağladıkten sonra 316/929 yılında “en-Nâsır” unvanıyla kendisini halife ilân etmiştir. Endülüs'te halife unvanını ilk kullanan III. Abdurrahman olup, ondan öncekiler “emir” ve “emîru'l-mû'minîn” unvanlarıyla yetinmişlerdi. Elli yıllık (300-350/921-961) iktidarı döneminde Endülüs'ü zamanın en ileri ülkeleri arasına sokmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. *Ahbâr Mecmû'a*, s. 135-38; el-Humeydi, *Cevhe*, s. 12-13; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/197-200; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/137-44; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 196-202; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/816; “Endülüs Emîvîleri”, İ4, IV/252-54.

4-İçerde yaşanan bu kargaşadan yararlanan Hıristiyan krallıklar Endülüs toprakları aleyhine genişleme imkânı elde etmişlerdir.

III. Abdurrahman ülkenin siyasi bütünlüğünü sağlamak için elli senelik sultanat döneminin yirmi yılını harcamıştır. Devlete karşı ayaklanmış olan isyancılarla temas geçerek onları teker teker merkezî otoriteye bağladı. Netice itibariyle, Endülüs yeniden siyasi bütünlüğüne kavuştu. Bu bütünlüğün verdiği güç sayesinde ve ülkenin bütünlüğünü devam ettirmek için 316/929 yılında “en-Nasır” unvanını alarak kendisini halife ilân etti. Böylece *Endülüs Emevî Halifeliği* dönemi (316-422/929-1031) başlamış oldu.⁷⁵

III. Abdurrahman’ın Arap aristokrasisinin nüfuzunu zayıflatıp ümmet politikası izlemeye başlaması ile birlikte, Endülüs halkını oluşturan birbirinden farklı kökenlere mensup etnik guruplar, yavaş yavaş müstakil bir zümre olma özelliğini kaybettiler.⁷⁶ Devlet, III. Abdurrahman’la birlikte bütün yetkilerin ve otoritenin sadece halifenin elinde toplandığı bir yapıya kavuştu. Bu durum asabiyetçi (ırkıçı)⁷⁷ ve daha önce imtiyaz sahibi olan Arap aristokrasisinin tepkisine yol açmıştır. Ancak bu uygulamayla, devleti uzun yıllar uğraştıran Hıristiyan ve muvelledûn kesimleri arasında sevinç yaratmıştır. Zira bu halk kesimleri tarafından başlatılan isyan ve ayaklanmalarda gerçek olarak kendilerine Araplardan farklı muamele yapılmasını ileri sürmektediler. III. Abdurrahman bu uygulama ile bu kesimin büyük ölçüde sempatisini kazanarak devlete sadık kalmalarını sağlamıştır. Bunun yanında idarî kadrolarda da yeni düzenlemelere giderek Araplar dışındaki halk kesimlerine mensup kişilere önemli mevkilerde görev almalarına imkân sağlamıştır.⁷⁸

III. Abdurrahman iç istikrarı sağladıkten sonra uzun süredir Endülüs için tehlike arzeden dış düşmanlara yönelmiştir. Bu maksatla

⁷⁵ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/825; Lağzivî, *Edebü’s-siyâse*, s. 33-35.

⁷⁶ Abbas, *Târîhü'l-edebî'l-Endelüsî*, I/22; Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 258-59; Lağzivî, *Edebü’s-siyâse*, s. 33.

⁷⁷ Araplarda asabiyetçiliğin tarihi ve ona verdikleri önem konusunda geniş bilgi için bk. İhsan en-Nâss, *el-Asabiyetu'l-kabiliyye ve âsâruha fi's-şî'ri'l-Emevî*, s. 11-50.

⁷⁸ Dozy, *Historia*, II/375-76.

döneminin en büyük deniz filosunu kurmuş ve 345/956 yılında Kuzey Afrika'da hüküm süren Fâtimîler⁷⁹ üzerine sefer düzenleyerek Afrika kıyılarını yıkıp yakmıştır.⁸⁰ Öte yandan kuzeydeki Hristiyan krallıklar üzerine başarılı seferler düzenleyerek ülkenin sınırlarını emniyete almış ve ülkenin dış politikasına da istikrar kazandırarak birçok ülke ile diplomatik ilişki kurmuştur.⁸¹

III. Abdurrahman'dan sonra tahta geçen oğlu II. Hakem döneminde (350-366/961-976)de III. Abdurrahman'ın başlatmış olduğu Arap olmayanların da idarî kadrolarda görevlendirilme siyasetine devam edilerek farklı kökenlere mensup halk kesimlerinin birbirleri ile kaynaşmaları sağlanmıştır. II. Hakem yaklaşık olarak on beş sene süren saltanat devrinde babasından devraldığı saltanatı içerisinde ve dışında zirvede tutmayı bilmıştır. Hayatının sonlarına doğru felç olduğu için devlet idaresini Hâcîb⁸² Cafer el-Mushâfi (ö. 372/983)'ye⁸³ bırakmıştır.⁸⁴ II. Hakem dönemindeki kayda değer

⁷⁹ Kurucusu Ubeydullah (297-323/910-934), kendisinin Hz. Peygamber (s.a.v.)'ın kızı Hz. Fâtîmâ'nın soyundan geldiğini iddia ettiği için "Fâtimîler" olarak isimlendirilmişlerdir. İslâm tarihindeki en büyük Şîî devleti hüviyetini kazanan Fâtîmî halifeliği, Bağdat'taki Abbâsî halifeliğine karşı yürütülen uzun ve israrlı mücadele sonunda 297/909 yılında Tunus'ta kurulmuştur. Zamanla Kuzey Afrika'da büyük bir yayılma imkânı elde eden Fâtîmî devleti, 363/973 yılında başkentini Kahire'ye taşımıştır. 427/1035 yılından itibaren çözülme sürecine giren Fâtîmîler, 567/1171 yılında tarih sahnesinden silinmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. "Fatimiler", *İA*, IV/521-26; Hitti, *İslâm Tarihi*, IV/889-1001; Üçok, *İslâm Tarihi*, s. 128-29.

⁸⁰ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/828.

⁸¹ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/824; Lağzivî, *Edebî's-siyâse*, s. 34.

⁸² Doğuda doğrudan halifenin şahsına bağlı olan "hâcîb"in vazifesi, halife ile görüşecek olanların huzura kabulünü düzenleyen mabeyincidir. (Hitti, *İslâm Tarihi*, II/489). Endülüs'te ise vezirlerin üzerinde başvezir unvanı ile görev yapan kimsedir. Hâcîb, halife ile vezirler arasında aracı konumundadır. Bk. İbn Haldûn, Mukaddime, I/611-18; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/883; Salih, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, s. 306. el-Humeydi, *Cezve*, s. 10; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/43-50; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/125-26; el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, I/338-

⁸³ Ebu'l-Hasan Ca'fer b. Osmân el-Mushâfi hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydi, *Cezve*, s. 175-76; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 240; el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, I/592-94; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, II/119.

olaylardan biri de Âmirî hanedanının kurucusu olan el-Mansûr b. Ebî Âmir (ö. 393/1002)'in⁸⁵ Endülüs'ün siyasî hayatında kendinden söz ettirmeye başlamış olmasıdır. II. Hakem'in sultanatının ilk yıllarda henüz genç bir yaşta olan İbn Ebî Âmir daha o yıllarda tahtı ele geçirmeyi planladığını ve bu hedefini gerçekleştirmek için de planını zamanla kademe kademe uyguladığını görmekteyiz. İlk önce malî işlerden sorumlu bir memur olarak girdiği II. Hakem'in sarayında gösterdiği başarılardan dolayı çok kısa bir süre zarfında hem halife-nin, hem de halifenin Basklı eşi Aurora'nın (Sabiha)⁸⁶ itimadını kazanarak kadılık, muhafiz alay komutanlığı, malî müfettişlikten sonra ve nihayet hâcibligâne kadar yükselmiştir.

II. Hakem henüz hayatı iken oğlu II. Hisâm'a⁸⁷ tahtın varisi olarak biat etti ve bundan kısa bir süre sonra da 366/776 senesinde ölmüştür. Endülüs Emevî halifelerinin üçüncüsü olan II. Hisâm

⁸⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/144.

⁸⁵ Asıl adı Muhammed b. Abdillah b. Ebî Âmir olan el-Mansûr, aslen Yemenli olup büyük dedesi Târik b. Ziyâd'ın ordusu ile gelmiştir. Hayatı ve icraati hakkında bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/147; Hitti, *İslâm Tarihi*, IV/841-44; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203-204; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 425-41; Heykel, *el-Edebü'l-Endeliüsî*, s. 264-66.) Savaşmayı çok seven İbn Ebî Âmir'in en büyük arzusu, savaş alanında şehit olmaktı. Sonunda elli ikinci seferinden dönerken bu isteğiine nail olan İbn Ebî Âmir, mezar taşına şu beyitleerin yazılmasını vasiyet etmiştir: "Onun geride bıraktığı eserlerden sen, sanki yüz yüzeymiş gibi onun tarihini görürsün."; "Vallahî, zaman bir daha onun ne bir benzerini ortaya çıkaracak, ne de Endülüs'ün sınırlarını onun gibi biri korusacaktır." Bk. Heykel, *el-Edebü'l-Endeliüsî*, s. 266; Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, s. 413.

⁸⁶ Bask ırkından zeki ve bilgili bir kadın olan Aurora, II. Hakem'in çok sevdiği gözdesi idi. Müslüman olduktan sonra Sabiha adını almıştır. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 19; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203.

⁸⁷ Annesi II. Hakem'in gözdesi Aurora, Hisâm henüz on iki yaşında iken "Müeyyed billah" unvanı ile tahta çıkmıştır. Döneminde mutlak nüfuz sahibi Hâcib el-Mansûr ve annesi Aurora idi. Hisâm, 366-399/976-1008 ve 400-403/1009-1012 tarihleri arasında iki kez tahta çıkmıştır. Halifelikten azledildikten sonraki hayatı ve ölümü hakkında kesin bir bilgi bulunmakla birlikte, el-Humeydî ölüm tarihini 403/1012 olarak vermektedir. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 19; el-Humeydî, *Cezve*, s. 17; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/147; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 511-14; "Endülüs Emevîleri", *IA*, IV/252-55.

“el-Mueyyed billâh” unvanı ile tahta oturdu.⁸⁸ Ancak babasının gözdesi, devlete ve yönetime mutlak hâkim olan⁸⁹ İbn Ebî Âmir, çocuk yaştaki Hişâm’ı vesâyeti altına aldı.⁹⁰ Böylece 399/1008 yılına kadar sürecek olan hâciblik, bir başka deyişle Âmirîler dönemi başlamış oldu.⁹¹ İbn Şüheyd’in doğduğu bu dönemdeki siyasi olayları, şairimiz İbn Şüheyd’in hayatını incelerken daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

İbn Ebî Âmir, ilk önce Slav⁹² kökenli askerlerden oluşan muhafiz birliğini dağıtarak bu kuvvetlerin yerine Kuzey Afrika kökenli kendine sadık askerlerden yeni bir muhafiz kitası oluşturdu. Daha sonra belki de II. Hişâm’ın ne kadar âciz olduğunu göstermek için halifenin içinde yaşadığı *ez-Zehrâ*⁹³ sarayının değer ve ihtişamını küçültmek maksadıyla bizzat kendisi için Kurtuba’nın doğusunda *Medinetu ’z-zâhire*⁹⁴ adında muhteşem bir saray inşa ettirmiştir. İbn Ebî Âmir, halifeler gibi ismini hutbelerde okutmuş, kendi adına para

⁸⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/147; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203; “Endülüs Emevîleri”, *İA*, IV/253-54.

⁸⁹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

⁹⁰ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 126.

⁹¹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148-50; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203-206; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 264; Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 35-37.

⁹² Başlangıçta kuzey ülkelerinden getirilen savaş esirlerine Slav adı verilmişse de, daha sonraları Endülüs dışından getirilen bütün köle ve esirlere “Slav” denmiştir. Bu köle ve esirler genel olarak genç yaşta İslâmlaştırılmış orduda görevlendirilmiştir. Bk. Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 204; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/829; “Slav”, EB, XX/773-91.

⁹³ Bu saray, III. Abdurrahman tarafından carîyesi *ez-Zehra*'nın teşviki ile yaptırılmıştır. Kurtuba'ya hâkim bir tepede inşa edilen saray, o dönemde Avrupa'nın en göz kamaştırıcı saraylarından. 1900'lü yıllarda yapılan kazılar sayesinde kısmen toprak altından çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/144; el-Makkâri, *Nefhu't-tâb*, I/524-25; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 200-201; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/828-29; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 183-84; Ruggles, *Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain*, s. 53-85; Ruggles, “Madinat al-Zahrâ and the Umayyad Palace”, s. 25-32.

⁹⁴ el-Mansûr tarafından inşa ettirilen, dönemin göz kamaştırıcı saraylarından biri olan *Medinetü ’z-zâhire*'nın bugünkü kalıntıları bile bulunamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/842; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 442.

ve mühür bastırmıştır.⁹⁵ İbn Haldûn'a göre ülke dışına başarılı seferler düzenleyerek ülke sınırlarını genişleten İbn Ebî Âmir, özellikle kuzeydeki Hristiyan prens ve krallıklara karşı şiddetli bir politika izlemiştir. Dış politika konusunda önceki halife ve yöneticilerden daha ileri görüşlükle Kuzey Afrika politikasına ayrı bir önem verecek, bu bölgede yayılmakta olan Şîa hareketlerinin Endülüs'e sıçramaması için büyük çaba harcamıştır.⁹⁶

İbn Ebî Âmir, 371/981 senesinde Leon Krallığına⁹⁷ karşı yaptığı başarılı seferlerden sonra “el-Mansûr billâh” unvanını almıştır.⁹⁸ Henüz hayatı iken, oğlu Abdülmelik (ö. 399/1008)'i⁹⁹ 381/991 yılında hâciblige getirmiştir. el-Mansûr çıktığı elli ikinci seferinden dönerken 393/1002 yılında ölmesi¹⁰⁰ üzerine oğlu Abdülmelik, “el-Muzaffer” unvanı ile babasının yerini aldı. Abdülmelik başarılı dış seferler yanında¹⁰¹, iç politikada da babası el-Mansûr'un yolundan giderek iç karışıklıkları askerî güç kullanarak bastırmıştır. Hâciblik yaptığı altı yıl boyunca devletin birliğini ve sükûnetini sağlamaya muvaffak olmuşsa da yerine talip olan kardeşi Abdurrahmân b. Ebî Âmir (ö. 400/1009)¹⁰² tarafından zehirlilikerek öldürülümüştür. Bu

⁹⁵ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

⁹⁶ el-Mansûr'un Kuzey Afrika politikası hakkında geniş bilgi için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 456-62.

⁹⁷ Günümüz İspanya'sının kuzeybatısındaki bölgede tesis edilen bu krallığın başkenti Leon şehri hâlâ aynı isimle anılmaktadır. Şehir el-Mansûr tarafından 378/987 yılında Endülüs Emevi devletine vergi veren eyaletler arasında katılmıştır. Bk. Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 204; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/779-843; “Leon”, EB, XIII/895.

⁹⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 204; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/842; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 264.

⁹⁹ Babasının ölümünden sonra “el-Muzaffer” unvanı ile yönetimi eline alan Abdülmelik b. Ebî Âmir hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hazm, *Tavâlîhamâme*, s. 20, 33; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 373-74; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 204-205; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 469-83; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 266; “Endülüs Emevileri”, İA, IV/255.

¹⁰⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

¹⁰¹ Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 445.

¹⁰² Kardeşi Abdülmelik'ten sonra hâciblige gelen Abdurrahman b. Ebî Âmir “en-Nâsîr li-dinillâh” unvanını almıştır. Halk ve özellikle din adamları tarafından

olay, beraberinde iç karışıklıkların süratle tırmanmasını da getirmiştir.¹⁰³

Abdülmelik el-Muzaffer'den sonra hâciblige getirilen kardeşi Abdurrahmân b. Ebî Âmir ihtarasta babasından ve kardeşinden daha ileri gitmiştir. "en-Nâsîr lî-dînîllâh" unvanını aldıktan sonra etkisiz hâle getirilmiş olan halife Hişâm'a baskı yaparak 399/1008 senesinde, halifenin ölmesi durumunda yerine kendisinin halef olması yönünde bir ferman çıkartmıştır.¹⁰⁴ Ancak bu fermanla tahttan mahrum edilen Emevîler, Abdurrahman'ın seferde olduğu bir sırada isyan çıkararak halife Hişâm'ı III. Abdurrahmân'ın torunlarından II. Muhammed (ö. 401/1010)¹⁰⁵ lehine tahttan feragat etmeye mecbur ettiler ve II. Hişâm'ı hapsedip yerine II. Muhammed'i "el-Mehdî billâh" unvanı ile tahta oturttular (399-401/1008-1010). Abdurrahmân b. Ebî Âmir ise aynı yıl sefer dönüsü II. Muhammed'in adamları tarafından öldürülmüştür.¹⁰⁶

Küçük yaşıta tahta oturan ve tamamen etkisiz bir durumda kalan halife II. Hişâm zamanında başlayan istikrarsızlıklar, Âmirilerin yönetimi ele aldığıları dönemde (366-399/976-1008) de zaman zaman etnik kökene dayanan ayaklanmalar, taht mücadeleleri için çıkan isyan-

---

sevilmiyordu. Annesi kuzeydeki Hıristiyan krallarından birinin kızı olduğundan annesinin babasına nisbetle "Sanchol" diye lâkaplandırılmıştı. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 20, 49; ed-Dabbî, *Bugye*, s. 373-74; İbn Haldûn, *el-Îber*, IV/148; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 483-93; Heykel, *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 254; "Endülüs Emevileri", I4, IV/254-55; Dickie, "Ibn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/254.

¹⁰³ İbn Haldûn, *el-Îber*, IV/148-49; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845; Heykel, *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 266; Nykl, *Hispano Arabic Poetry*, s. 69.

¹⁰⁴ İbn Haldûn, *el-Îber*, IV/148; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845; Dickie, "Ibn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/254.

¹⁰⁵ Muhammed b. Hişâm b. Abdilcebbâr b. Abdirrahman en-Nâsîr, "el-Mehdî" unvanı ile tahta oturmuşsa da hilâfeti iki yıl olmadan öldürülmüştür. Bk. el-Humeydi, *Cezve*, s. 18-19; İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 49; İbn Haldûn, *el-Îber*, IV/150; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 509-511.

¹⁰⁶ İbn Haldûn, *el-Îber*, IV/150; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205.

lar ve dış tehditler şeklinde devam etmiştir. Bütün bu olumsuzluklar, Endülüs’ü tekrar eskiye, iç istikrarsızlıkların hâkim olduğu dönemde benzer bir duruma getirmiştir ve nihayet “el-Mehdi” unvanı ile tahta oturan II. Muhammed dönemine gelindiğinde ülke yıkılmanın eşidine gelmiştir.

II. Muhammed hilâfete geldikten sonra ilk yaptığı şey, İbn Ebî Âmir tarafından *ez-Zehrâ* sarayına nazire olarak yaptırılan *el-Medinetu'z-zâhire*'yi yerle bir etmek olmuştur. Daha sonra ise Âmirilere çok bağlı olan Berberileri görevlerinden uzaklaştırmış ve kendi halifeliğini onaylamayanların başlarını vurdurmuştur.¹⁰⁷ el-Mehdî, bu hareketleri ile zâlim ve kama susamış bir insan olarak görülmekteydi. Çok geçmeden bütün gruplar el-Mehdî'ye olan kinlerini ayaklanarak gösterdiler. Halifeyi tahtından indirerek yerine Emevî hanedanından Süleyman b. el-Hakem'i¹⁰⁸ “el-Musta’în billâh” unvanı ile hilâfete getirdiler.¹⁰⁹ İsyancıların elinde kalan eski halife el-Mehdî, bazı ayrılıkçı guruplarla iş birliği yaparak Süleyman'a karşı bir hareket başlatmış ise de bir sonuç alamayarak sonunda katledilmiştir. Uzun süren bu taht mücadeleinin ardından çok kısa bir süre önce hilâfete getirilen Süleyman el-Musta’în tahttan indirilerek 401/1010 tarihlerinde, yerine hapiste olan II. Hişâm'ı tekrar halife ilân ettiler.¹¹⁰

Tamamen parçalanmakta olan ülke, çok kısa aralıklarla vuku bulan bu taht değişiklikleriyle daha da sıkıntılı durumlara düştü. İkin-ci kez tahta oturan II. Hişâm döneminde özellikle Berberilerin ayaklanması, Kurtuba'yı ve *Medinetu'z-zehrâ* sarayını yağmalamaları,

¹⁰⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/149-51; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

¹⁰⁸ Endülüs Emevî devletinin içten içe kaynadığı ve yıkılmanın eşidine olduğu bir dönemde, 401-402/1009-1010 ve 404-407/1013-1016 tarihleri arasında iki kez tahta oturan Süleyman el-Musta’în ilme ve edebiyata çok düşkün bir kişiliğe sahipti. Ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cevze*, s. 19-22; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/35-48; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150-51; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 507-509, 514-18.

¹⁰⁹ İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 48; ; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/36; Heykel, *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 345.

¹¹⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150-51; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

halkı kılıçtan geçirmeleri ve öldürücü hastalıkların tüm ülkeye yayılması gibi ürpertici manzaralar, dış düşmanlara cesaret vermiştir.

402/1011 yılına gelindiğinde ülke tam bir kargaşa içerisinde iddi. Berberiler Kurtuba'yı kuşattıysalar da şehre girmeye muvaffak olamadılar. Ancak 403/1012 yılında bu emellerine kavuşarak şehri yakıp yıktılar.¹¹¹ Suçsuz insanları, ilim ve edebiyat ehli alım kişileri de öldürdüler. Berberilerle birlik olan Süleyman el-Musta'ın 404/1013 yılında tekrar tahta oturdu ve bütün iktidar ile nüfuzunu ihtilâlcî yandaşları Berberîlere bırakmak zorunda kalmıştır.¹¹² Kurtubâlılar da buna karşılık İdrisi¹¹³ hanedanına mensup Sebte¹¹⁴ valisi Ali b. Hammûd (ö. 408/1018)'u¹¹⁵ yardıma çağrırdılar. Oldukça muhteris bir yaratılışı olan Ali b. Hammûd (407-408/1017-1018) Berberilerin de desteğini sağlayarak Kurtuba'yı ele geçirmiş ve kendisini halife ilân etmiştir. Böylece Endülüs yönetimini yaklaşık on bir yıl süre ile ellerde bulunduracak olan *Hammûdîler dönemi* (407-

¹¹¹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/151; "Endülüs Emevileri", *İA*, IV/255.

¹¹² Brockelmann, *İslâm Tairehi*, s. 205; "Endülüs Emevileri", *İA*, IV/255; Heykel, *el-Edebî'l-Endelûsi*, s. 345; Na'nâî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 514-18.

¹¹³ Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan'ın torunu olan İdris b. Abdillâh, Medine'de kendisinin de dâhil olduğu bir ayaklanması başarılı olamayınca 169/785 yılında kaçarak Kuzey Afrika'ya Fas dolaylarına gelmiştir. Burada kendi önderliğinde yaklaşık iki yüzyıl (172-364/788-974) süren bir hükümdarlık kurmuştur. Şîlelerin tarihte kurdukları ilk hükümdarlık olan bu hanedanlık, Endülüs Emevî halifelerinden II. Hakem tarafından tarih sayfasından silinmiştir. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 155; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/12-14; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/705-706.

¹¹⁴ Kuzey Afrika kıyısında yer alan şehir Fenikeliler tarafından kurulmuştur. V. yüzyılda Vandallar tarafından istilâ edilen Sebte, sırasıyla Bizans, Arap ve Berberî hâkimiyetine girmiştir. III. Abdurrahman tarafından 319/931 yılında Endülüs Emevî halifeliği topraklarına katılmıştır. 1956 yılında bağımsızlığını kazanan Fas idaresine geçmiştir. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 102; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, III/182-83; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/779; "Cueca", *EB*, V/176; "Septe", *ML*, XI/191.

¹¹⁵ Endülüs'te hüküm süren Hammûdî hanedanının kurucusu Ali b. Hammûd hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 155-56; el-Humeydi, *Cezve*, s. 22; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152-53; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205-206; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/847-48; Heykel, *el-Edebî'l-Endelûsi*, s. 345.

418/1017-1027) başlamış oldu.¹¹⁶ Süleyman el-Musta'ın öldürülüşü de çok geçmeden Ali b. Hammûd da aynı akibete uğrayarak katledilmiştir.¹¹⁷ Süleyman'ın tahttan indirdiği II. Hişâm'ın akibeti ise günümüzde bile aydınlığa kavuşmamıştır. Bazı kaynaklar, onun bu karmaşaada öldürüldüğünü ileri sürürken bazıları da İspanya'dan kaçıp şarkta mütevazı bir hayat sürdürken sonra vefat ettiğini nakletmektedirler. Baskıcı yönetimi ile halkın biktiran Ali b. Hammûd da Emevî yanlılarınınca öldürülünce Emevî soyundan IV. Abdurrahman (ö. 408/1018)¹¹⁸ “el-Murtezâ” unvanı ile hilâfete gelmiş ise de birkaç hafta sonra o da öldürülmüştür.¹¹⁹

Sürekli bir arayış içerisinde olan Kurtuba halkı, bu sefer de Ali b. Hammûd'un kardeşi Kâsim b. Hammûd (ö. 427/1035)'u¹²⁰ “el-Me'mûn” unvanı ile halife ilân ettiler.¹²¹ Kâsim'ın, Berberîlerin öteden beri süregelen tutumlarını yakından bildiği için onlara fazla itimat etmemip başka destekler araması, Berberîler arasında huzursuzluğa neden olmuştur. Bu karışıklığı kendi lehine kullanan Ali b. Hammûd'un oğlu Yahyâ b. Ali (ö. 426/1034)¹²², Berberîlerin yardımıyla¹²³ amcasını azledip iktidarı ele geçirdikten sonra (412-413/1021-1022) tahttan indirip hapsettiği amcası Kâsim'ı da 13 yıl sonra isyana teşvik ettiği gereklisi ile idam ettirmiştir. Özellikle

¹¹⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152-53; Na'nâî, *Târîhu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 518-23; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 345.

¹¹⁷ Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Provençal, *La Civilisation arabe en Espagne*, s. 186.

¹¹⁸ Yirmi iki yaşında tahta oturan XIII. Endülüs Emevî halifesi IV. Abdurrahman b. Muhammed hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 49; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846; “Endülüs Emevileri”, *İA*, IV/255.

¹¹⁹ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

¹²⁰ 408-412/1018-1021 yılları arasında tahta kalan ve yeğeni tarafından tahttan indirilen Kâsim b. Hammûd hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 22-24; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/158; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/848; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 346.

¹²¹ İbn Şühîyd, *et-Tevâbi'*, s. 12; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/158.

¹²² Hammûdîlerin Endülüs'teki son temsilcisi hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 22-24; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/158; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/848; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 346.

¹²³ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 346.

Hammûdilerin iktidarı ellerinde bulundurdukları 407-413/1016-1022 tarihleri arasındaki dönemde vuku bulan isyan ve ayaklanmalar, devleti sona doğru getirmiştir.¹²⁴

Yaklaşık yedi yıl süreyle Emevî hanedanına mensup olmayan kişilerce yönetilen Kurtubalılar, 413/1022 yılında silâha sarılarak Yahyâ b. Ali'yi ve yandaşlarını şehirden kovdular.¹²⁵ Kurtuba'nın bağımsızlığını ilân etmeyi müteakip de Emevî hanedanından V. Abdurrahman (ö. 414/1025)'ı¹²⁶ (413/1023) "el-Mustahzir" unvanı ile halife ilân ettiler.¹²⁷ Aynı yıllarda ülkenin diğer yörenleri ise merkezî otoriteye sözde bağlılık içinde olan birçok küçük emirliklere ayrılmış durumdaydı.¹²⁸ Edebiyat ve şiir meraklısı Abdurrahman'ın da âkibeti kendisinden önceki halifelerinkinden farksızdı. O da hilâfete gelmesinden kırk beş gün gibi kısa bir süre sonra öldürülmüştür.¹²⁹ Abdurrahman'dan sonra hilâfete yine Emevî hanedanlarına mensup III. Muhammed (ö. 416/1025)¹³⁰ "el-Mustekfi billâh" (414-416/1023-1025) unvanı ile halife ilân edildi. Zevk ve sefaya düşkün¹³¹ III. Muhammed'in halkın nefretini kazanması, haciblik ve vezirlik gibi makamlara yeteneksiz kişileri getirmesi, İbn Hazm (ö. 456/1064)¹³² gibi

¹²⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153; Dickie, "Ibn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/255, 268.

¹²⁵ Dickie, "Ibn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/272.

¹²⁶ XIV. Endülüs Emevî halifesı V. Abdurrahman b. Hişâm hakkında geniş bilgi için bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/48-59; el-Merrâkuşî, *el-Mu'cib*, s. 54-55; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153; Hitti, *İslam Tarihi*, III/846; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 523-25.

¹²⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/48, 78; Dickie, "Ibn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/255, 273.

¹²⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/151.

¹²⁹ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/12; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/155.

¹³⁰ XV. Endülüs Emevî halifesı III. Muhammed hakkında bk. el-Merrâkuşî, *el-Mu'cib*, s. 55-56; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Hitti, *İslam Tarihi*, III/847; Na'nâî, *Târihu'd-devleti'l-Emeviyye*, s. 525-31.

¹³¹ Hitti, *İslam Tarihi*, III/847.

¹³² Endülüs'ün yetiştirdiği büyük fikihçı ve edebiyatçı Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III/299/301; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/167-90; Kehhâle, *Mu'cem*, VII/16-17; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/59; Corriente, *Arabic Literature*, s. 133;

meşhur ilim adamlarının da dâhil olduğu birçok kişinin tutuklanması, Kurtuba halkını ikinci kez Hammûdilere başvurmaya mecbur bırakmıştır. Kurtuba eşrafından bir grup Kurtuba'dan kovulduktan sonra Mâleka'da hüküm sürmekte olan Yahyâ b. Hammûd'a başvurarak kendilerini bu durumdan kurtarmasını istediler. III. Muhammed, Yahyâ'nın Kurtuba'ya saldıracağı haberinden telâşlanıp kaçmaya kalkmışsa da yakalanıp öldürülmüştür. Yahyâ, eşrafın isteğine uyanarak 416/1025 yılında Kurtuba'ya girmiştir.¹³³ Bir müddet sonra da şehir idaresini bir komutanına bırakarak 417/1026 yılında Mâleka'ya geri dönmüştür. Böylece şehri kendisine bağlamışsa da halk Berberî asıllı bu komutanın da idaresinden memnun kalmamıştır.¹³⁴ Şehrin idaresi gittikçe daha kötü bir durum alınca, büyük ümitlerle Emevî soyundan III. Hişâm'ı¹³⁵ “el-Mu’tezz billâh” unvanı ile halife ilân ettiler. 413-422/1022-1030 yılları arasında vuku bulan isyan ve ayaklanmalarla¹³⁶ tamamen karmaşık hâle gelen yönetimi III. Hişâm da bir istikrara kavuşturamayınca, Kurtuba halkı toplanarak halifeliğin kaldırılmasını bir çözüm olarak görmeye başladılar. Nihayet 422/1034 yılında toplanan şehrîn ileri gelenleri halifeliğin kaldırılmasına ve şehir idaresinin de günümüzde devlet konseyi olarak isimlenen meşveret meclisine bırakılmasına karar verdiler.¹³⁷

Daha önce de deðinildiği üzere Hammûdîler tarafından kesintiye uğratılan Emevî hilâfeti, nihayet 422/1031 yılında III. Hişâm'ın tahttan indirilmesiyle son bulmuştur. Geride kalan yıkıntılar üzerinde

Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/215; Nicholson, *A Literary History of the Arabs*, s. 426-28; Pellat, “Ibn Hazm”, s. 27-87; Brockelmann, *Suppl.*, I/692-94.

¹³³ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 346-47; Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/277.

¹³⁴ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 347.

¹³⁵ Endülüs Emevî devletinin son halifesî olan ve 418-422/1027-1031 yılları arasında hilâfette bulunan Hişâm b. Muhammed b. Abdîmelik b. Abdîrahman'ın ölüm tarihi kesin olarak tespit edilememekle birlikte 428/1036 olarak rivayet edilmektedir. Bk. İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/26-30; Hitti, *Islam Tarihi*, III/848; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 347.

¹³⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/515; Dozy, *Historia*, s. 584; Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/255; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 347.

¹³⁷ Hitti, *Islam Tarihi*, III/848; Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/283; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 348.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

ise bir sürü küçük devletçikler kendi arasında kardeş kavgalarına tutuşmuşlardır.¹³⁸ *Düvelü ’t-tavâif*¹³⁹ olarak isimlendirilen bu dönemde sayıları 20 ilâ 23 arasında değişen devletçik ortaya çıkmıştır.¹⁴⁰ Daha sonra ise teker teker Hıristiyan krallıklar tarafından fethedildiler ve nihayet bunların sonuncu Gırnata Emirliğinin de 898/1492’de fethedilmesi ile müslüman Endülüs, tarih sayfasından silinmiştir.¹⁴¹

---

¹³⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/154-55; Hitti, *İslam Tarihi*, III/851.

¹³⁹ “Mulûku’t-tavâif” olarak bilinen bu dönem için bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 206-207; Abbas, *Târihu'l-edeb*, II/6-31.

¹⁴⁰ Nykl, *Hispano Arabic Poetry*, s. 69.

¹⁴¹ Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 232; Nykl, *Hispano Arabic Poetry*, s. 70.

B. SOSYO-EKONOMİK HAYAT

1. Etnik Yapı

Endülüs, merkezi Şam'da bulunan Emevî İmparatorluğuna bağlı bir eyalet hâline geldikten sonra din farklılığı ve etnik köken olmak üzere iki ayrı biçimde içtimai şekillenmeye sahne olmuştur. Dinî açıdan, Müslümanlar ve zimmîler (gayr-i müslimler) olarak iki guruba ayrılan Endülüs halkı, ırk bakımından ise İspanyol kökenli Hıristiyan ahalî ile Müslüman kesimi oluşturan Araplar, Berberîler ve doğu kökenli Arap olmayan Müslümanlardan (mevâlidîn) oluşmaktadır. Bu Müslüman kesim Endülüs'e fetihle birlikte veya daha sonra dışarıdan geldiklerinden dolayı Vâfidîler olarak isimlendirilmiştir.¹⁴² Diğer kesim ise Avrupa'dan getirilen kölelerden oluşmaktadır.

Vâfidîleri oluşturan gruplardan ilki olan Araplar Endülüs'e doğudan, farklı zamanlarda ve farklı sayıarda gelmişlerdir. 93/712 yılında Mûsâ b. Nusayr ile Endülüs'e giren ve coğunuğu Kureyşîlerden oluşan ilk guruba Belediyyûn, onu takip eden 97/716 yılında Suriyeli askerlerin oluşturduğu ikinci guruba ise Şâmiyyûn adı verilmiştir.¹⁴³ Endülüs fatihî Târik b. Ziyâd'ın ordusunun coğunuğunu oluşturan Berberîler ise Endülüs'e Kuzey Afrika'dan geçmişlerdi. Vâfidîlerin son grubu olan mevâlî ise Araplarla birlikte onlara tabi olarak bu ülkeye gelmişler, zamanla da çoğu gerçek kökenlerinin nereye dayandığını unutmuşlardır. Başlangıçta azınlıkta olan ve sadece şehirlerde ikamet eden Araplar¹⁴⁴, sayı bakımından azınlık olmalarına rağmen fetihten Endülüs Emevî hâkimiyetinin son bulduğu 422/1031 yılına kadar gerek idarî, gerekse sosyo-ekonomik hayatın hâkimi durumunda idiler. İslâm öncesi dönemlerden beri süregelen asabiyetçilik ve kabile çekişmeleri, genellikle Kays ve Yemenliler olmak üzere Endülüs'te de sık sık görülmüştür. Berberîler, hem fet-

¹⁴² Endülüs'teki Arap, Berberî ve mevâlînin oluşturduğu kesim hakkında bk. Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 66-71.

¹⁴³ el-Humeydî, *Cezve*, s. 5; Provençal, *Histoire*, IV/51.

¹⁴⁴ Hâlis, *İşbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 32.

hin başarıya ulaşmasında büyük rol oynamalarına, hem de sayı bakımından Araplardan daha fazla olmalarına¹⁴⁵ rağmen, idarî hayatı Araplar kadar etkili olamadılar. Ancak bu durum İbn Ebî Âmir'in yönetimi ele aldığı devrede değişmiştir. Berberiler devlet kademelerine, özellikle de ordunun idaresinde çok nüfuzlu bir duruma geldiler. Araplar vasıtasiyla İslâm dinini daha yakından tanıma fırsatı buldular ve kısa bir sürede de Arapça'yı konuşur duruma geldiler.

Doğudan gelen ve çoğu Fars kökenli mevâllî ise sayıca az olmalarına rağmen, Müslüman Endülüs'ün tesisine sağladıkları destekten ötürü doğudaki konumlarının aksine Endülüs'te siyâsi ve idarî hayatı önemli rol oynadılar.

İspanya'nın yerli halkından İslâmiyet'i kabul edenlerin oluşturduğu “Muvelledûn” ise, III./IX. yüzyıl ortalarından itibaren Müslüman nüfusun yoğunluğunu teşkil ediyordu. Câhiliyye döneminden beri süregelen kabile asabiyetçiliğinden dolayı bazı Araplar kendilerini Muvelledûn'un üstünde gördüler. Bu durum Arap-Muvelledûn düşmanlığının doğmasına ve bu iki zümre arasında da zaman zaman çetin savaşlara yol açmıştır.¹⁴⁶ III. Abdurrahman döneminde ekonomik ve siyâsi istikrarın sağlanması, eğitimin yaygınlaşması, idarî hayatın toplumun bu kesimine açılması ve kabile anlayışının köreltilmesi gibi önlemlerin alınması sonucu Araplarla Muvelledûn arasındaki düşmanlık zaman içerisinde körelmiştir.¹⁴⁷

Endülüs'te Müslüman halkı oluşturan bir diğer kesim “memâlik” adı verilen köleler, Avrupa'nın birçok yöresinden ve özellikle de Slav bölgelerinden küçük yaşlarda çeşitli şekillerde toplanarak köle tacirleri tarafından İspanya'nın çeşitli pazarlarında satılıyorlardı. Müslüman Endülüs döneminde aslı Slav olmasa da tüm köleler Slavlar anlamına gelen “Sakâlibe”¹⁴⁸ olarak isimlendirilmişlerdir. Sakâli-

¹⁴⁵ Kesin olmamakla birlikte Endülüs'ün fethi esnasında Berberilerin sayılarının on iki bin civarında olduğu rivayet edilmektedir. Bk. Hâlis, *İsbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 29.

¹⁴⁶ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 118.

¹⁴⁷ Hâlis, *İsbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 66 vd.

¹⁴⁸ Sakâlibe hakkında geniş bilgi için bk. Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 71-73; Hâlis, *İsbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 32.

be denilen bu etnik gurup, I. Abdurrahman ed-Dâhil döneminden (756-789) itibaren kendilerini hissettirmeye başlamışlardır.¹⁴⁹

Eski dinleri olan Hıristiyanlık veya Yahudilikte kalan İspanyol kökenli halk ise, fetih esnasında yapılan antlaşmalar çerçevesinde can ve mal emniyetine, dinlerini, mabetlerini, örf ve âdetlerini muhafaza hakkına sahiptiler. Bunlara karşılık devlete cizye ve haraç ödüyorlardı. Bu halk kesimi zamanla İslâm kültürünün tesiri altında kaldılar. Ana dillerinin yanı sıra, yazı ve konuşma dili olarak Arapçayı da kullanır hâle geldiler. Günlük hayatlarını ilgilendiren pek çok hususta Müslümanları taklit ediyorlardı. Bundan dolayı bu halk kesimine Araplaşanlar anlamında “Musta’ribûn” deniliyordu. Ordu ve devletin farklı müesseselerinde önemli görevler alan bu zümre idarî, sosyal ve ekonomik hayatı katkıda bulundular. Bu cemaat, Arapça ve Latinceye vâkil olduklarından Endülüs ile Avrupa’nın diğer ülkeleri arasındaki kültür alışverişinde köprü vazifesi görüyordu.

Bu kadar birbirinden farklı etnik kökenlere mensup bu grupları birbirine bağlayan asıl faktör, en üstün sınıf olarak kabul edilen Arapların zaman içerisinde bu gruplarlabergeri kaynaşması sonucu Endülüs halkını doğurmuş olmasıdır.¹⁵⁰ En mübalâgâlı rakamlarla sayıları kırk bini geçmeyen ve yerli halka nazaran azınlık durumundaki bu Araplar İslâmlaşmanın ve Araplaşmanın ana potansiyelini oluşturuyordu. Bu kaynaşma sonucu oluşan Endülüs halkın hangi kanı daha fazla taşıdığını, Arap mı yoksa İspanyol mu konusunda doğulu ve batılı bilim adamları her zaman birbirlerine zıt fikirler ileri sürmüştür. Doğulu araştırmacılar, bu halkta İspanyol kanı olmakla birlikte bunun sadece küçük bir karışım olduğunu ve gerçekte bu halkın Arap kanı taşıdığını iddia ederken batılı ve özellikle de Asin Palacios ve Julian Ribera gibi İspanyol araştırmacılar bunun tam aksını savunmuşlardır. Hatta bunlardan Julian Ribera'nın kendince gösterdiği matematiksel bir teori ile Arap ırkının İspanyollar içerisinde tamaamen eridiği varsayımda bulunduğu Ahmed Heykel nakletmektedir. Ribera bu teorisini ispat ederken de Arapların normal bir göç

¹⁴⁹ Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 191.

¹⁵⁰ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 30-31.

şeklinde değil de, savaş maksadıyla ülkelerinden ayrılan ordularla İspanya'ya geldiklerini ve dolayısıyla kadınlarını getirmedikleri için ailevi hayatlarını İspanyol asıllı kadın ve kızlarla evlenmek suretiyle sürdürdüklerini ileri sürmektedir. Bu görüşüne de, başlangıç noktası olarak kabul ettiği Endülüs Emevî devletinin kurucusu Abdurrahman ed-Dâhil'in (113-172/731-788) annesinin Arap olmadığını, yarı Arap sayılıacağını ve bunu takip eden emirleri de bu şekilde taşındıkları kan bakımından oranlayarak ve çok küçük bir orandan ibaret olduğunu iddia ederek Endülüs halkının İspanyalı Müslümanlar olduğunu¹⁵¹ ispata çalışmıştır.

Doğulu araştırmacılar ise çocuğun nesep bakımından babaya intisap ettiğini ve Endülüs'te babası Arap soyundan gelen tüm çocukların, torunların, torunlarının çocukları velhasıl tüm neslin sayıldığını ve bunların da babaları gibi Adnan ve Kahtân kavimlerine mensup olduklarını ileri sürmektedirler.¹⁵²

Endülüs halkını oluşturan bu grupları, etnik köken veya taşındıkları kan bakımından mutlaka bir soya dayandırmak doğru olmasa gerektir. Görünen odur ki bu halk, çeşitli etnik kökenlere sahip olmakla birlikte beşerî ilişkileri sonucu birbirleriyle kaynaşarak gerek fiziksel ve gerekse de düşünce bakımından kendi asıl kökenlerinden farklı bir toplum meydana getirmiştirlerdir.

Ancak bu insanların hangi tarafa daha fazla benzedikleri sorusuna, fiziksel olarak batıya, düşünce yapısı bakımından ise doğuya cevabının verilmesinin daha doğru olacağı kanıtsındayız. Zira Endülüs'e geçen Arapların kırk bin civarında, İspanyolların ise bu dönemde milyonlarla ifade edildiğini göz önüne alduğımızda, doğal olarak fiziksel benzerliğin İspanyol ağırlıklı olacağını düşünmek gerekiyor. Buna mukabil, istisnaî bazı özellikleri bir kenara bıraklığımızda inanç, kültür, edebiyat ve sanat gibi düşünceyi oluşturan unsurlar bakımından Arap oldukları kabul edilebilir.

¹⁵¹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelişî*, s. 35-36.

¹⁵² Heykel, *el-Edebü'l-Endelişî*, s. 34-35.

Endülüs'e göç eden¹⁵³ Vâfidîlerin ikinci grubunu Berberîler oluşturmaktaydı. Fetih esnasında en az Araplar kadar etkin bir rol oynayan Berberîler, Endülüs'e ilk kez görev aldıkları fetih ordusuyla birlikte gelmişlerdir. Ancak fethin başarı ile neticelenmesini müteakip ise çok sayıda Berberî Kuzey Afrika'dan Endülüs'e göç etmiştir.¹⁵⁴ Berberîler de Endülüs'e Araplar gibi topluca değil de gruplar hâlinde gelmişlerdir.¹⁵⁵ Vâfidîlerin üçüncü grubunu oluşturan mevâlı denilen Arap olmayan doğu kökenli Müslümanlar ise Endülüs'e Suriyeli askerlerle birlikte girmışlardır. Başlangıçta az miktarda olan bu grupta, doğuda Emevîlerin yıkılmasından sonra Endülüs'e göç eden mevâlı gruplar sayesinde hissedilir bir artış gözlenmiştir. Gerek idarî ve gerekse askerî faaliyetlerde görev alan mevâlı grubun Endülüs'e yaptıkları hizmetler oldukça büyüktür.¹⁵⁶ Mevâlı kesimin sosyal seviyelerinin artması ile mevâlı teriminin de değeri artmıştır.

Endülüs toplumunu oluşturan bu gruplar arasındaki azınlıklar, ülkenin siyasi hayatına da yansımış ve siyasi bütünlüğü muhafaza etmek için idarecilerin zaman zaman askerî güç de olmak üzere çeşitli tedbirlere başvurmasına neden olmuştur. Ancak alınan bütün tedbirlер, Endülüs'ün sonunu hazırlayan kanlı iç çekişmeleri durduramamıştır.

Muhtelif emirlikler döneminde tayin edilen idarecilerin etnik kökenlerine bakıldığından, idarî kadrolara büyük çapta Arapların getirildiği görülmektedir.¹⁵⁷ Ancak III. Abdurrahman döneminde izlenen politika ile etnik kökene dayanan ırkî taassup bir kenara bırakılarak umum politikası izlenmeye başlanmıştır. Böylece farklı kökenlere mensup etnik gruplar, yavaş yavaş müstakil bir zümre olma özelliğini

¹⁵³ Kaynaklar, Endülüs'e yapılan göçlerin kara yoluyla mı, deniz yoluyla mı gerçekleştiği konusuna tam bir açıklık getirmemektedir. O dönemin sosyal ve ekonomik şartlarını göz önüne alduğumuzda bu göçün başlangıçta kara yoluyla, daha sonraki dönemlerde ekonomik kalkınma ile başlayan denizaşırı ticaretlere paralel olarak az da olsa gemi ile yapıldığını söyleyebiliriz.

¹⁵⁴ Provençal, *Histoire*, IV/52-53.

¹⁵⁵ Provençal, *Histoire*, IV/52-53; Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 265.

¹⁵⁶ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, II/22-49; Mu'nîs, *Fecrî'l-Endelüs*, s. 404 vd.

¹⁵⁷ Bu idareciler hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hayyân, *el-Muktebes*, II/3-40; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/343.

kaybetmişlerdir. Öyle ki Cahiliye döneminden beri taassuba büyük bir önem veren Araplar bile kendilerini kabilelerine değil de bir şehrre ya da bir bölgeye nispet etmeye başladılar. Arapların mensubu oldukları kabilelerin unutulmaya başlanması karşısında II. Hakem döneminde (350-366/961-976) Endülüslü Arapların nesep yönünden hangi kabileyeye mensup olduğunu tespitine çalışılmıştır.¹⁵⁸

2. Sosyal Tabakalar

Endülüslü toplumu arasında etnik ve dinî farklılık, toplumu oluşturan kesimlerin sosyal yapılarında da görülmekte idi. Fetih öncesi İspanyol toplumu aralarında bulunan tabakalar durumundaydı. Buna göre piramidin en üstünde asilzade ve büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu imtiyazlılar tabakası yer almaktaydı.¹⁵⁹

Toplumun bir diğer tabakasını ise “hürler tabakası” olarak isimlendirilen küçük çiftçiler ve küçük ticaret sahipleri oluşturuyordu. Halkın büyük bir çoğunluğunu teşkil eden ve oldukça kötü hayat şartlarında yaşayan bu kesim, ağır vergiler karşılığında derebeylere ait arazilerde çalışıyordu.¹⁶⁰

Toplumun en kalabalık kesimini oluşturan “köleler tabakası” ise insan olmaktan ziyade eşya olarak görülmektedirler. Köleleri akıl almaz muamelelere tabi tutan efendilerin bu tasarrufları, zaman zaman kölelerin ayaklanmalarına neden olmuştur.¹⁶¹

Müslüman fatihlerin, aralarında uçurumlar bulunan bu halk kesimleri üzerinde nasıl bir rol oynadıklarını R. Dozy şöyle ifade etmektedir: “Arap fethi İspanya için farklı oldu. Çünkü bu fetih, ülkenin asırlarca içinde kıvrandığı pek çok haksızlığın ve kötüluğun ortadan kalkmasını sağlayan bir inkılâp mahiyetindeydi... Alt tabakaların üzerinde nüfuz ve baskısı kuran imtiyazlı sınıfın bu tasarrufuna son verilmesinin yanısıra, müsadere edilen toprakların halka dağıtılması ile mülk sahiplerinin sayısı arttı. Şüphesiz bu uygulama ziraatin ge-

¹⁵⁸ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 258-59.

¹⁵⁹ Chejne, *Historia*, s. 6.

¹⁶⁰ Mu'nis, *Fecrū'l-Endülüslü*, s. 473-74.

¹⁶¹ Geniş bilgi için bk. Dozy, *Historia*, II/35; Mu'nis, *Fecrū'l-Endülüslü*, s. 473-74.

lişmesinin sebeplerinden birisi olmuştur. Ayrıca orta ve alt tabakaların hayat şartı da iyileşmeye başladı. İslâm dini köle âzadı konusunda Hıristiyanlığa kıyasla daha toleranslı idi. Hz. Muhammed, Allah hakkında için kölelerin âzat edilmesini telkin etmiştir. Böylece köle âzat etmek iyi bir dindarlık göstergesi hâline geldi... Ücret karşılığı Müslümanların tarlalarını işledikleri gibi işleyen ve işlenen çiftçilerin durumları düzeldi.”¹⁶²

Fetih sonrası Arap ve Berberilerin katılımı ile tam bir mozaik hâlini alan Endülüs toplumunu oluşturan kesimler arasındaki sosyal farklılıklar, fetih öncesi ile kıyaslanamayacak kadar olmasa da yine de hissedilir bir durumdaydı.

İslâm fütuhatının Endülüs toplumu üzerinde reform niteliğindeki bu değişiklik, Endülüs’tे yerleşmesini tamamlamayı müteakip daha sonraki yıllarda muhtemelen XI. yüzyılda Avrupa’nın da sosyal yapısı üzerinde etkili olduğu kuvvetle muhtemeldir.¹⁶³

Araplarla diğer halk kesimlerinin aynı konumda olduklarını söylemek doğru olmaz. Araplar “eşraf”, geriye kalan halk ise “amme” diye isimlendirilmektedir.¹⁶⁴ Hepsi için söylemek doğru olmama da bazı Arap kabilelerinin kendileri dışındaki halka biraz tepeden baktıkları görülmektedir. Sanıyoruz ki onları bu büyülüğe iten duygular, kendilerini bir döneme damgasını vurmuş ve birçok ülkeler fetihmiş, İslâmiyet’in sancağını başarı ile taşımış bir imparatorluğun askerleri olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Onların bu duyguları yerli halktan Müslüman olanlar arasında da hemen hemen değişmemiştir. Zira asker hüviyeti ile İspanya’ya gelmiş olan bu Araplar, Müslümanların eşitliğini ve kardeşliğini ortaya koyan prensipleri henüz sindirememişlerdir.

Ancak bununla birlikte yerli halkın durumu, Vizigotlar dönemi ile mukayese edilemeyecek derecede iyi bir gelişme kaydetmiştir.

¹⁶² Dozy, *Historia*, II/49-51.

¹⁶³ Endülüs’teki bu reform hareketlerinin Avrupalı toplumlar üzerindeki etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Guichard, *Les Musulmans de valence et la reconquete: (XIe - XIIIe siecles)*, I. ve II. bölümler.

¹⁶⁴ Bu konuda geniş bilgi için bk. Provençal, *Histoire*, V/93-129.

Daha önce de zikredildiği gibi Vizigotlar döneminde orta ve alt tabakalar önemli sıkıntılar yaşamaktaydı. Oysa İslâm hâkimiyetinden sonra soysal tabakalaşmaya büyük ölçüde son verildiği gibi Vizigotlar döneminde orta ve alt tabaka diye mütalâa edilen halk kesimlerinin de hayat şartlarında hissedilir bir iyileşme sağlandı. Toprak sahibi olma konusunda getirilen düzenlemelerle zenginliğin sadece bir kesimin tekelinde kalması önlenmiş oldu.¹⁶⁵

3. Dinî Yapı

Vizigotlar döneminde İspanya toplumu gerek dinî, gerekse sosyal ve etnik açıdan büyük bir farklılık içersindeydi. Bu dönemde yerli halk inanç bakımından Hristiyanlar, Yahudiler ve putperestler olmak üzere üç grupta toplanmaktadır.¹⁶⁶ Hemen hemen bütün kaynaklar, Müslüman fatihlerin İspanyol halkın İslâm dinine girmeye zorlamadıkları konusunda müttefiktirler.¹⁶⁷ Nitekim fethin ilk yıllarda yerli yöneticiler ile Müslüman fatihler arasında yapılan ve yerli halkın din değiştirmeye zorlanmayacağı, dinî ve ailevi meselelerde tamamen serbest kalacaklarını teminat altına alan antlaşma¹⁶⁸ bunun en açık delilidir.

Ancak bununla beraber zaman içinde Müslüman nüfusun hatırı sayılır bir biçimde artmış olması, yerli halkın Müslüman olması için gerek idareciler ve gerekse de Müslümanlarca teşvik edilmiş oldukları ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bazı kaynaklar bu teşvike gerekçe olarak, ilk yıllarda sayı bakımından küçük bir azınlık durumunda olan Müslümanların sayıca üstün duruma geçmelerini sağlamak olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁶⁹ Muvelledün olarak isimlendirilen yerli Müslüman kesimin İslâmiyet'i seçmeleri konusunda, içinde bulunduğu sosyal ekonomik şartların etkili olabileceği söylenebilir. Bu faktörlerin başında Müslümanlığı kabul eden yerli halkın ekonomik durumu gelmektedir. Vizigotlar dönemiyle karşılaşıldığında çok

¹⁶⁵ Dozy, *Historia*, II/35; Provençal, *Histoire*, IV/46.

¹⁶⁶ Chejne, *Historia*, s. 16.

¹⁶⁷ Heykel, *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 38.

¹⁶⁸ Provençal, *Histoire*, IV/21.

¹⁶⁹ Provençal, *Histoire*, IV/46.

daha iyi olduğu görülür. Müslüman fatihler halka karşı hoşgörü ile davranışları ve onlara aralarındaki hukuki sorunları kendi mahkemele-rinde halletme hakkı tanıyorlardı.¹⁷⁰

İspanya fatihleri, fetih öncesi gerek ekonomik ve gerekse de dinî bakımdan tabakalar hâlinde yaşayan İspanyol toplumunun sosyal ve ekonomik yapısında da bir inkılâp başlatmışlardır. Yerli halktan ilk önce İslâmiyet'e girenlerin büyük çoğunluğunun orta sınıf ve kölelerden olması, İslâmiyet'in bütün insanları eşit görmesi ve hepsine aynı derecede hürriyet tanımından kaynaklanıyordu.¹⁷¹ Anlaşılaca-ğı üzere İslâmlaşmanın en önemli faktörlerinden birisi de yeni fatih-lerin Vizigot toplumundaki orta ve alt tabakaların yaşadıkları güçlük-lerini bertaraf edici bir takım tedbirler getirmeleri olmuştur. R. Dozy, özellikle orta ve alt tabakaya mensup insanların İslâmiyet'i kabul etme nedenlerini şöyle açıklamaktadır: "Müslüman fatihlerin hürriyet karşılığında İslâmlaşmayı esas alan tekliflerinin cazibesi karşısında kölelerin hiç tereddüsüz İslâm'ı kabul etmelerini garip karşılaşamamak gerekiir."¹⁷²

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere İslâmlaşmanın en önemli faktörlerinden birisi, fetih öncesi Vizigot toplumundaki orta ve alt tabakaların yaşadıkları güçlükler ve bu sıkıntıların da Müslümanlar tarafından bertaraf edilmesi olmuştur. Bunlara ilâve olarak, tarihin her döneminde derin görüş ayrılıklarına neden olan Hristiyanlığın akidesi üzerindeki tartışmalar, o dönemde de Hristiyan yerli halkta derin tereddütler meydana getirmiş olabileceği ihtimalinin de İslâmlaşma hareketini kamçılayan faktörlerden olduğunu söyleyebili-riz. İslâmlaşmayı hızlandıran başka bir faktör de, yerli halkla İspan-ya'ya dışarıdan gelen Arap ve Berberiler arasında kurulan karşılıklı ilişkiler olduğunu söyleyebiliriz. Bu ilişkilerin en başta geleni ise Berberî ve Arapların yerli kadınlarla evlenmeleri olmuştur.¹⁷³ Bu kadınlar, evlilik yoluyla yerli halk ile Arap ve Berberiler arasında kültür köprüsünü kuruyorlardı. Kısa yoldan Arapçayı öğrendikleri

¹⁷⁰ Dozy, *Historia*, II/48.

¹⁷¹ Dozy, *Historia*, II/48-52.

¹⁷² Dozy, *Historia*, II/49-51.

¹⁷³ Provençal, *Histoire*, IV/52.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

gibi, kocalarının da bunlar sayesinde yerli halkın dilini öğrenmiş olabileceklerini düşünebiliriz. Dil alanındaki bu gelişme, hiç kuşkusuz kültürel değerlerin diğer alanlarında da kendini göstermiştir.

Özellikle I. Abdurrahman döneminde (139-172/756-788) Arapçayı yaygın bir dil hâline getirmek maksadıyla başlatılan edebî ve kültürel faaliyetlerin¹⁷⁴ bir sonucu olarak Kurtuba, İsbiliyye, Tuleytula gibi büyük şehirlerde yaşayan halkın çoğunluğu Arapçayı kullanmaya başlamıştır. Arapçanın bu derece yaygınlmasına paralel olarak İslâmîyet de Endülüs'te hızla yayılmıştır. Öyle ki bu hızlı yayılış karşısında endişeye düşen Hristiyan din adamları, Hristiyan kitleyi Müslüman kesime karşı harekete geçirmiştir.¹⁷⁵ Devlet yaklaşık on yıllık bir mücadeleden sonra harekete son vermeyi başarmıştır.¹⁷⁶

Yerli halkın İslâm'a girmesinin bir başka nedeni olarak da, özellikle Muhammed (208-273/828-886) döneminde hazinenin gelirlerinin azalması ve maliyenin bozulmasından dolayı Hristiyan halkın vergi yükünün artırıldığı ve bu vergi yükünü ödemekte güçlük çeken Hristiyanların da İslâm dinine girmek zorunda kaldığı rivayet edilmektedir.¹⁷⁷

Endülüs'te cereyan eden siyasi, içîmaî ve iktisadî olaylardan, İslâmlaşma hareketinin fetihten inhitat dönemine kadar devam ettiğini görmekteyiz. Ancak Müslümanların hamiyetindeki İspanya yarımadasında yaşayan halkların tamamının Müslüman olduğunu söylemek imkânsızdır. Bu konuda yapılan araştırmalar, Endülüs'teki İslâmlaşmanın VIII. yüzyıl sonunda büyük bir aşama katettiği, XII-XIII. yüzyıllara gelindiğinde ise gayr-ı müslim kesimin azınlıkta kaldığı¹⁷⁸ tahminleri yapılmaktadır. Araştırmamız esnasında Endülüs'teki farklı dinlere mensup halk kesimlerinde sağılıklı bir sayının yapıldığını gösterir bir kaynağa rastlamadık. Bu konuda verilen rakamlar tahmin ve varsayımdan öteye gitmemektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Chejne, *Islamisation and Arabisation in al-Andalus*, s. 69.

¹⁷⁵ Chejne, *Historia*, s. 36.

¹⁷⁶ Dozy, *Historia*, II/82-114.

¹⁷⁷ Dozy, *Historia*, II/135.

¹⁷⁸ Glick, *Islamic and Christian Spain*, s. 33-35.

¹⁷⁹ İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, II/91.

Fetih sonrası Endülüs toplumu dinî açıdan, Müslümanlar ve zimmiler olarak iki grupta mütalâa edilebilir.¹⁸⁰

Fethin ilk yıllarda Araplar, Berberîler ve mevâlidinden oluşan kesime, Endülüs'te İslâmiyet'in yayılması sonucu, başlangıçta "Mesaâleme"¹⁸¹ daha sonra Muvelledûn olarak isimlendirilen İspanyol kökenli Müslümanlar da katılmıştır. Başlangıçta azınlıkta olan bu kesim, İslâmiyet'in yayılmasına paralel olarak artarak III/IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslüman nüfusun çoğunu teşkil eder duruma gelmiştir.

Dinî açıdan toplumun diğer kesimini oluşturan gayr-i müslim grup ise Hıristiyan ve Yahudilerden oluşmaktadır. "Acem", "mozarabs" veya "Musta'ribûn"¹⁸² olarak isimlendirilen Hıristiyanlar, başlangıçta Endülüs toplumunun çoğunu teşkil etmekteydi. Ancak İslâmiyet İspanya'da hızla yayılmaya başlayınca, bunların sayıları zamanla azalmış olmakla beraber her dönemde kendilerini hissettirecek bir nüfusa sahip olmuşlardır.¹⁸³ Dinî hayatlarını istedikleri gibi düzenleyen Musta'riblerin mevcut kiliseleri muhafaza edildiği gibi yenilerinin yapılmasına da izin verilmiştir.¹⁸⁴ Aralarında vuku bulan davalarda da kendi örf ve an'anelerini uygulama hakkına sahiptiler. Bu kesimin Müslümanlarla olan davalarına ise, İslâmiyet ve Hıristiyanlığın hukuk kurallarına vakif Müslüman bir kadı bakardı. Devlete cizye ve haraç ödeyen¹⁸⁵ Musta'ribler daha ziyade Kurtuba, İşbiliyye, Gîrnata, Belensiye¹⁸⁶ ve Tuleytula¹⁸⁷ şehirlerinde ikamet ederlerdi.¹⁸⁸

¹⁸⁰ Provençal, *Histoire*, IV/5.

¹⁸¹ Hâlis, *İsbiliyye fi'l-karnî'l-hâmîs*, s. 31.

¹⁸² Mu'nîs, *Fecrû'l-Endelüs*, s. 415; Chejne, *Historia*, s. 107; Hâlis, *İsbiliyye fi'l-karnî'l-hâmîs*, s. 31.

¹⁸³ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 262; Chejne, *Historia*, s. 107.

¹⁸⁴ Provençal, *Histoire*, IV/233 vd.

¹⁸⁵ Chejne, *Historia*, s. 107.

¹⁸⁶ İspanya'nın doğusunda Akdeniz sahilinde bir liman kenti olan şehir, günümüzde Valencia olarak bilinmektedir. 96/714 yılında Müslümanların hâkimiyetine giren şehir, 636/1238'de Hıristiyanların eline geçmiştir. Bk. Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, I/490-91; "Valensiye", *İA*, XIII/176-78.

¹⁸⁷ İspanya'nın ortasında Kurtuba'nın kuzey doğusunda yer alan şehir, günümüzde Toledo olarak bilinmektedir. 96/714 yılında Müslümanların hâkimiyetine giren

Genellikle ziraatle uğraşmakla birlikte orduda paralı askerlik¹⁸⁹ de yapan Musta'ribler, ana dilleri Latinçenin yanısıra Arapçayı da kullanıyorlardı. Endülüs'ün siyasi hayatında oldukça önemli bir yere sahip Musta'ribler özellikle emirlik ve II. Abdurrahman dönemlerinde aktif rol oynamışlardır. Bu aktivitelerini İslâmiyet'in İspanya Hristiyanları arasında hızla yayılmasına tepki olarak Kurtuba'da ruhban sınıfının önderliğini yaptığı dinî bir hareketi başlatmakla gösterdiler. Bu hareket bastırılmış ise de aynı grubun bu sefer, Endülüs tarihinde kara bir sayfa olarak yer alan "fitne dönemi"nde meydana gelen Muvelledûn hareketlerinde, yönetime karşı olan düşmanca tutumları ile aktif bir rol oynadığını görmekteyiz.

Gayr-ı müslim nüfusun bir diğer kesimini oluşturan Yahudiler,¹⁹⁰ sayı bakımından azınlık durumundaydı. Yahudilerin, fetih öncesi Hristiyanlar tarafından ağır bir dini baskın altında tutuldukları¹⁹¹, bundan dolayı da İspanya'nın Müslümanlar tarafından fethini sevinçle karşıladıkları ve hatta Müslümanlara yardım ettikleri rivayet edilmektedir. Fethin ilk günlerinde Târik ve Mûsâ'nın fethettikleri yerlerin idaresini Yahudilere bırakıktan sonra fetih hareketlerini daha ileriye götürmeleri, bu dayanışmanın en açık delilidir.¹⁹² Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki bu iyi ilişkiler, Endülüs'teki İslâm hâkimiyeti süresince devam etmiştir. Ticâri ve siyasi hayatı oldukça önemli bir yere sahip olan Yahudi ve Müslüman idareciler arasında ciddi bir problem yaşanmamıştır.¹⁹³

Muslimanlar arasında ise itikadî bazı ayrılıklar görülmekteydi.

şehir, 609/1212'den sonra tamamen Hristiyanların eline geçmiştir. Bk. Yâkût, *Mu'cemü'l-buldân*, I/39-40; "Toledo", *IA*, XII/427-30.

¹⁸⁸ Chejne, *História*, s. 147.

¹⁸⁹ Orduda önemli kademe'lere gelen Musta'riblerden general rütbesine yükselenler bile vardı. Bk. Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 275.

¹⁹⁰ Endülüs'teki Yahudiler hakkında bk. Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 77; Mu'nis, *Fecrî'l-Endelüs*, s. 521; Üçok, *İslam Tarihi*, s. 62.

¹⁹¹ Mu'nis, *Fecrî'l-Endelüs*, s. 521; Üçok, *İslam Tarihi*, s. 62.

¹⁹² el-Merrâkuşî, *el-Mu'cib*, s. 35-38; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 22; Hitti, *İslam Tarihi*, III/784.

¹⁹³ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 268-76; Hâlis, *İsbiliyye fi'l-karnî'l-hâmis*, s. 33; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 38-49.

İlk fetih ordusundaki Arapların büyük bir kısmı, Suriye ve özellikle Şam'lı idiler. Bundan dolayı da fetih ve onu takip eden valiler döneminde Endülüs Müslümanlarının büyük bir kısmı, Şam bölgesinde yaygın olan Evzâî¹⁹⁴ mezhebine mensuptular.¹⁹⁵ Mâlikî mezhebi hemen hemen Müslümanların tamamına yakın bir kısmı tarafından beğenilmiş ve tasvip görmüştü. Hişâm döneminde ise büyük bir yayılma kaydederek devletin resmî mezhebi durumuna gelmiştir.¹⁹⁶ Bu yaygınlaşmada en önemli rolü, doğuya giderek ilim tahsil eden Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö. 234/848)¹⁹⁷ gibi fıkıh âlimlerinin yanısıra bizzat kendisi de bir Mâlikî tutkunu olan ilim âşığının Endülüs emiri Hişâm b. Abdurrahman üstlenmiştir.¹⁹⁸

III./IX. yüzyılın ortalarında ise muhaddis Kâsim b. Muhammed (ö. 276/889)¹⁹⁹ vasıtasiyla Şâfiî mezhebi Endülüs'e girerek yayılma ya başladı. Zaman içerisinde Endülüs'ün ileri gelen bazı bürokratları, bu mezhebi benimsemişlerdir.²⁰⁰

Zâhirî mezhebi de Endülüs'te benimsenen mezheplerdendi. Bu mezhep Endülüs'e taşınmışsa da, Hâcîb Mansûr b. Ebî Âmir Mâlikî

¹⁹⁴ Ebû Âmir Abdurrahman b. Muhammed (ö. 157/774) tarafından kurulan, Kur'ân ve Sünnet'ten başka bir delil kabul etmeyen Evzâî mezhebi hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, I/241-42; Kehhâle, *Mu'cem*, V/163; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/94; Brockelmann, *Suppl.*, I/308-309; Sezgin, *GAS*, I/516-17; Karaman, *İslam Tarihi*, s. 227-28.

¹⁹⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 79.

¹⁹⁶ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 79; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/57; Abbas, *Târihi'l-edebi'l-Endelüsî*, I/27-28.

¹⁹⁷ Berberî asilli olan fıkıhçı Ebû Muhammed Yahyâ b. el-Leysî hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'l-Faradî, *Târihu ulemâi'l-Endelüs*, II/186-87; ed-Dabbâ, *Bugye*, s. 495-98; el-Makkâri, *Nefhi't-tâb*, II/9-12; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IX/223-24; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 80.

¹⁹⁸ İbnu'l-Kütîyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 64; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 79; Ferruh, *Târihi'l-edebi'l-Arabi*, IV/57.

¹⁹⁹ Doğuya giderek Şâfiî mezhebinin ileri gelenlerinden ilim tahsil ettikten sonra Endülüs'e dönen ve bu mezhebin yayılması için çalışan Kâsim b. Muhammed b. Seyyâr el-Kurtubî el-Beyânî hakkında geniş bilgi için bk. ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VI/15; Kehhâle, *Mu'cem*, VIII/122; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/183.

²⁰⁰ Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/183.

fukahânin da etkisiyle bu mezhebin Endülüs'teki faaliyetlerini kontrol altına aldığı için fazla yayılma imkânı bulamamıştır.²⁰¹

Endülüs'ün Afrika'ya yakınlığı ve Berberîlerin Kuzey Afrika'daki soydaşları ile ilişkilerini devam ettirmiş olmaları sebebiyle, Kuzey Afrika'da yayılma imkânı bulan Hâricîlik ve Şiilik, Endülüs Berberîleri sayesinde etkili olmuştur.²⁰² Ancak I. Hişâm döneminde Mâlikî mezhebinin Endülüs'te hâkim olması üzerine²⁰³ Berberîlerin birçoğu bu mezhebe girmiştir.²⁰⁴

Şîî prensiplere sıkı sıkıya bağlı olan Kuzey Afrika kökenli Hammûdîler döneminde (407-418/1017-1027) ise Şîâ mezhebi az da olsa bir yayılma imkânı bulmuştur. Sünnîlerin üzerine bu konuda yapılacak herhangi bir baskının önemli siyasi karışıklıklara neden olacağını bilen²⁰⁵ Hammûdî idarecilerinin bu konuda pek başarılı oldukları söylenemez.

4. Ekonomik Hayat

Döneminde Avrupa'nın servetçe en zengin, nüfusça en kalabalık ülkelerinden biri olan Endülüs'ün ekonomik yapısı endüstri (el sanatları), tarım ve ticaret olmak üzere üç temel sektörde dayanmaktadır. El sanatlarında önemli bir yer tutan dericilik oldukça ileri bir durumda idi. Deri tabaklama, deri üzerine kabartma ve süsleme yapma sanatı, Kuzey Afrika ve Avrupa ülkelerine Endülüs kanalı ile ihraç ediliyordu. Müslümanlarca İspanya'ya getirilen ipek böcekçiliği, burada tam anlamıyla gelişip yaygın bir hâle gelmiştir. Cam, pirinç, bakır, porselen, altın, gümüş, demir ve kurşun mamülleri imalâtının yanı sıra, Mâleka'daki yakut gibi kıymetli mücevher yatakları da bu sektörü ülkenin girdileri açısından birinci sıraya getirmiştir. Dokumacılık, her dönemde Endülüs'teki sanayi ürünleri arasında ilk sırada

²⁰¹ Ferruh, *Târîhu'l-edebî'l-Arabi*, IV/184.

²⁰² Mu'nîs, *Fecrû'u'l-Endülüs*, s. 172-203; Chejne, *Historia*, s. 103.

²⁰³ Mâlikî mezhebinin Endülüs'te yayılması hakkında geniş bilgi için bk. Provençal, *Histoire*, IV/304-308; Dozy, *Historia*, II/59 vd.

²⁰⁴ el-İbâdî, *Dirâsât fi târîhi'l-Maġrib*, s. 109.

²⁰⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 15.

yer almıştır.²⁰⁶

Tarım sektörü ise Endülüs ekonomisinde küçümsenmeyecek bir yere sahipti. Fetih öncesi basit usûllerle icra edilen ziraî faaliyetler, Müslümanlarca daha modern ve verimli bur duruma getirilmiştir.²⁰⁷ Bu maksatla birçok sulama kanalı açılmıştır. Bağ ve bahçe hâline getirilen arazilerde tahıl ürünleri, kayısı, şeftali, nar, portakal²⁰⁸ gibi meyvelerin yanı sıra şekerkamışı ve pamuk gibi ürünler de yetiştiriliyordu. Özellikle İspanya yarımadasının iklim ve toprak bakımından ziraate çok elverişli olan güneydoğu ovalarında, yukarıda zikredilen ürünlerin tarımı yapılyordu. Bu, günümüz İspanya'sına Müslümanlarca bırakılan ve hâlen mevcudiyetini devam ettiren hediyelerden biridir.²⁰⁹

Endülüs'te üretilen sınâî ve ziraî ürünler, ülkenin iç tüketiminin çok üzerindeydi. En büyük liman şehirlerinden biri olan İşbiliyye ve Mâleka kanalı ile pamuk, zeytin, yağ ve diğer sınâî ürünler ihraç ediliyordu. Bu mallar, daha sonra İskenderiye ve İstanbul limanları aracılığı ile Hindistan ve Orta Asya ülkelerine ulaştırılıyordu. Özellikle Şam, Bağdat ve Mekke ile yapılan ticârî faaliyetler çok yoğundu.²¹⁰

Devletin para sistemi ise doğudaki modeline uygun olarak gelişmişti. Dinar, altın ve dirhem zamanın para birimi olarak geçerliydi. Bu paralar, asırlarca kuzeydeki Hristiyan krallıkları için de geçerliğini korumuştur.²¹¹

Genel olarak Endülüs ekonomisini ele aldığımızda halkın refah seviyesinin iyi bir durumda olduğunu, siyâsi istikrarsızların ve kîtlîklerin hâkim olduğu dönemler dışında devlet hazinesinin hep dolu

²⁰⁶ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/834-35; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 198; Provençal, *el-Edebu'l-Endelüs*, s. 91-93.

²⁰⁷ el-İbâdî, *Dirâsât fi târîhi'l-Mağrib*, s. 152-56.

²⁰⁸ Endülüs'te yetiştirilen tarım ürünleri hakkında bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, III/835; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 198-99; Hâlis, *İsbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 37.

²⁰⁹ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/836; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 54.

²¹⁰ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/837; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 54-55.

²¹¹ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/838.

5. Bayındırlık

Valiler döneminde daha ziyade kuruluşa ve yerleşmeye ağırlık verildiğinden imar faaliyetlerine pek fazla eğilme imkânı bulunamamıştır. Abdurrahman ülkede siyasi istikrarı ve birliği sağladıkten sonra hâkimiyeti altında bulunan şehirleri imar etmeye büyük ağırlık vermiştir.²¹³ Bu hizmetlerin en önemlileri hiç şüphesiz hükümet merkezi Kurtuba'ya içme suyu getirmek için yaptırdığı su kemerleri, şehrin emniyetini sağlamak maksadıyla inşa ettiği surlar²¹⁴ ile doğuya olan özleminin bir ifadesi olarak Suriye şehirlerini andıran, “Munyetu’r-Rusâfe”²¹⁵ ismindeki saraydır. Sarayın bahçesine, o dönemde Endülüs’tे bilinmeyen şeftali ve nar ağaçları ile Suriye’den getirttiği bir hurma aғacı diktirmiştir. I. Abdurrahman bu hurma ağacını gördüğünde, emri olduğu ülkede kendini yabancı hissederek anavatanına olan özlem duygularını ilk beytini aşağıda vereceğimiz bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

“er-Rusâfe’nin ortasında, hurma ülkesinden uzakta, batı toprağında
bize bir hurma aғacı gözüktü.”²¹⁶

Bunların yanısıra Mescid-i Kurtuba²¹⁷ da önemli eserlerdendir.

²¹² Mu’nis, *Fecrü’l-Endelüs*, s. 172-203; Chejne, *Historia*, s. 103.

²¹³ Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 77.

²¹⁴ Heykel, *Dirâsât edebiyye*, s. 225; Hitti, *İslam Tarihi*, III/800.

²¹⁵ Munye, Arapçada “arzu edilen, istenilen” anlamına geldiği gibi, bu kelimenin eski Misir dilinden Arapça’ya geçmiş olup “bahçe” anlamında kullanıldığı da zikredilmektedir. (Bk. Heykel, *Dirâsât edebiyye*, s. 225; Hitti, *İslam Tarihi*, III/801.) Bu saraydaki sosyal hayat hakkında bk. Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 77.

²¹⁶ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/37; er-Rikâbî, *Fî'l-edebî'l-Endelüsî*, s. 83; Heykel, *el-Edebü’l-Endelüsî*, s. 89.

²¹⁷ 170/786 yılında inşası tamamlanan Mescid-i Kurtuba, I. Abdurrahman’dan sonra tahta oturan emir ve halifeler tarafından genişletilmiştir. Cami, o dönemde İslâm âleminin sayılı camileri arasında yer almaktaydı. (Bk. Hitti, *İslam Tarihi*, III/801; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 199; Ruggles, “The Great Mosque of Cordoba”, s. 159-62.) Kurtuba 634/1236 yılında Hristiyanların eline geçince cami, varlığını günümüzde de sürdürün bir katedrale dönüştürülmüştür. Günümüz İspanya’sında bu katedral “La Mezquita” olarak bilinmektedir.

II. Abdurrahman dönemine gelindiğinde hızlanmaya başlayan İslâmlaşmaya paralel olarak ülkenin her tarafında mescitler inşa edilmiştir.²¹⁸

İktisadî hayatı da önemli bir canlanma meydana gelmiştir. Ziraî ürünlerdeki önemli artışların yanısıra ticârî faaliyetlerde de canlanma meydana gelmiştir. Endülüs doğulu tüccarların lüks eşyalarının satıldığı en önemli bir pazar durumuna gelmiştir.²¹⁹ Bunların sonucunda devletin gelirlerinde önemli artışlar olmuştur. III. Abdurrahman döneminde ise bu gelirler daha da artmıştır.²²⁰

III. Abdurrahman döneminde sadece Kurtuba'da 1600 mescidin bulunması²²¹, bu faaliyetlerin nedenli yaygın olduğunu göstermektedir. Yine III. Abdurrahman, Kurtuba'ya hâkim bir tepe üzerine "Zehrâ" isimli bir cariyesine nispetle "Medine'tüz-Zehrâ" sarayı inşa ettirmiştir. İnşasına 325/936 yılında başlayan bu saray, Kurtuba'ya beş kilometre mesafedeydi. Sarayın içerisinde halifenin yanısıra, devlet ve saray ricalinin ikametgâhları, muhafiz alayı için kışla, ilim tahsili ve ibadet için de bir cami bulunmaktadır. Sarayın yapımında ve süslemesinde kullanılan kıymetli taşların bir kısmı İstanbul ve Kuzey Afrika'dan getirilmiştir.²²² Sarayın ortasında ise meyve bahçeleri bulunuyordu.²²³ Bu maksatla her dönemde Endülüs'te düzenlenen bu bahçelerin yüzlercesini sulama maksadı ile birçok sularma kanalları yapılmış ve verimin artırılmasına büyük özen gösterilmiştir.

Hâcib İbn Ebî Âmir tarafından 368/978²²⁴ ez-Zehrâ sarayına

dir. Bk. Hitti, *Islam Tarihi*, III/801; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 77; a. mlf. *Dirâsât edebîyye*, s. 225

²¹⁸ İbnu'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 88; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 77.

²¹⁹ el-İbâdî, *Dirâsât fi târihi'l-Mağrib*, s. 152-56.

²²⁰ Provençal, *Histoire*, V/19.

²²¹ el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/540.

²²² el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/565-66; İbn Hâkân, *Kalâidu'l-ikyân*, I/65; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/144; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 200-201; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 183-84.

²²³ Yetkin, *İslâm Mimarisi*, s. 39.

²²⁴ Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 204.

nazire olarak yaptırılan “Medînetü’z-Zâhira” sarayı, mimarisi ve büyülük açısından ez-Zehrâ sarayından hiç de aşağı durumda değildi. Muhammed b. Şehis, ez-Zehrâ sarayını vasfettiği şu şiri sarayın o dönemde nasıl bir değere sahip olduğunu ortaya koymaktadır:

فَانْتَ حَمَاسِنُهَا مَجْهُودٌ وَّاصِفُهَا
فَالْقَوْلُ كَالسَّكْتُ وَالْيَجَازُ كَالْحَطَّلُ

بَلْ فَضْلُهَا فِي مَبَانِي الْأَرْضِ أَجْعَهَا
كَفْضُلُ دُولَةٍ بَانِيهَا عَلَى الدُّولَى

“Onun (sarayının) güzellikleri kendisini vasfedenin gücünü astı. Artık konuşmakla susmak, özlü söyle gevezelik gibidir”.

“Bilâkis onun yeryüzünün bütün binalarına olan üstünlüğü, onu inşedenin devletinin diğer devletlere olan üstünlüğü gibidir.”²²⁵

İlme ve ilim ehlîne büyük değer veren II. Hişâm döneminde sadece Kurtuba'da, fakir çocukların okuması için bugünkü anlamda yirmi bir parasız yatılı okul inşa edilmiştir.²²⁶ Sadece halifelik döneminde ellibin köşk, yüzbinden fazla genel maksatlı bina, dokuz yüz cami ve yedi yüz hamamın inşa edilmesi²²⁷, bayındırlık yönünden Endülüs'ün çizdiği tabloyu gözler önüne sermektedir.

6. İdarî Müesseseler

Endülüs'teki merkezî ve mahallî yönetim şekli, temelde doğudan pek farklı değildi.²²⁸ Devlet başkanlığı makamı miras yoluyla bir diğer şahsa geçmekteydi. 317/929 senesine kadar “emîr” diye isimlendirilen hükümdarlar için bu tarihten sonra ise “halife” veya “emîru'l-mü'minîn”²²⁹ unvanları kullanılmıştır. İster “emîr” isterse “halife” unvanına sahip olsun, Endülüs Emevî hükümdarları geniş bir otorite ve nüfuz sahibiydiler. Toplumun başı ve orduların başkomutanı olmaları yanında, idarî mevkilere istediklerini tayin etme ve is-

²²⁵ Abbas, *Târihu'l-edeb*, I/113.

²²⁶ İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, II/240.

²²⁷ Heykel, *el-Edebü'l-Endülüsî*, s. 183.

²²⁸ Endülüs ve Kuzey Afrika'da Müslümanların hâkim olduğu dönemlerde uyguladıkları idarî sekiller hakkında geniş bilgi için bk. Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târihuhâ*, s. 74-110.

²²⁹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/137.

temediklerini azletme yetkisine sahiptiler. Genellikle hükümdar hâyatta iken yapılan veliaht tayinlerinde belirli bir esas uygulanmadığından bu durum zaman zaman taht kavgalarına neden oluyordu. Belirli alanlarda hizmet gören vezirlerin üzerinde, günümüzde başbakan karşılığı olan hâcib unvanı ile görev yapan kimse halife ile vezirler arasında bir aracı durumundaydı.²³⁰

III. Abdurrahman döneminde ise bazı vezir ve hâciblere “zu'l-vizâreteyn” unvanı verilmiştir. “Zu'l-vizâreteyn”den maksat, sivil ve askerî gücü elinde bulunduran kişi anlamındadır.²³¹ Endülüs'te bu unvan, ilk önce III. Abdurrahman tarafından vezir Ahmed b. Abdîmelik b. Şüheyd'e verilmiştir.²³² Doğuda hâciblik makamı ve günümüzde genel sekreterin karşılığı olan halife ve emirlerin huzuruna kabul edilecek kişilerin belirli kurallar içerisinde giriş ve çıkışlarını düzenlemekle yükümlü idi.²³³ II. Abbâsî döneminde ise eski görevlerine ilâveten halifenin genel korumasını da üstlenmekteydi.²³⁴ Vezirlerden sonra ise küttâblar bulunurdu. Küttâblar ve vezirler dîvân adı verilen meclisi oluşturuyorlardı.

Kurtuba dışındaki eyaletler ise hükümet merkezi tarafından atanın vali unvanı ile bir sivil ve bir askerî görevli tarafından yönetiliirdi. Siyasi önemde sahip büyük şehirlere de zaman zaman vali atandığı görülmekteydi. Adlı ve kazaî olaylara bizzat halife ya da halife tarafından atanın kadılar bakardı. Bu kadılar da Kurtuba'da bulunan Kadı el-Kudat'a (başkadı) bağlı idiler. Adı ve cinayet olayları ise “sahibu's-surta” denilen polisin ilgi alanına girerdi. Kurtuba'da bulunan “sahibu'l-mezâlim” unvanlı hâkim ise kamu ve devlet işlerinde görevli memurlara ve idarecilere karşı açılan davalara bakardı.²³⁵

Hâcib İbn Ebî Âmir yukarıdaki müesseselere ilâve olarak ordu-nun teşkilâtlanmasında yeniden bir düzenlemeye giderek, kabile teş-

²³⁰ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/833; el-İbâdî, *Dirâsât fî târihi'l-Mağrib*, s. 146.

²³¹ el-İbâdî, *Dirâsât fî târihi'l-Mağrib*, s. 147; el-Makkârî, *Nefhu't-tâb*, I/380; ed-Dâbbî, *Buğye*, s. 190-91; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/237-39.

²³² Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 43; Provençal, *Histoire*, IV/345.

²³³ İbrahim, *et-Târihu'l-İslâmi'l-âm*, s. 527.

²³⁴ İbrahim, *et-Târihu'l-İslâmi'l-âm*, s. 570.

²³⁵ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/833.

İBN SÜHEYD VƏ EDEBİ KİŞİLİĞİ

kılâtına dayanan teşkilât yerine alay ve tabur sistemini getirmiştir.²³⁶

---

²³⁶ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/842.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS'TE EDEBİYAT VE BİLİM

A. EĞİTİM VE KÜLTÜR

Fethi takip eden ilk yüz yıl içinde tabiî olarak Endülüs'e has bir kültürün olduğunu söyleyemeyiz. Zira İberik Yarımadasına farklı zamanlarda ve farklı gruplar hâlinde gelen Araplar²³⁷, doğuda büyüp doğu ruhu ve kültürü ile yoğunlaşmış kişiler olduklarından Endülüslü sayımları mümkün değildir. Bu dönem edebiyatçıları doğuda doğup fetih ile birlikte veya kısa bir müddet sonra Endülüs'e gitmişlerdir. Özellikle doğuya aşırı bir bağılılıklarını olan Emevî emirleri daha sonraki dönemlerde bile doğudan ilim erbâbı şahsiyetleri Endülüs'e getirmişlerdir. Bunlar arasında el-Kâlî (ö. 356/965)²³⁸ ve Said el-Lugavî'yi sayabiliriz. Edebiyatçıların yanısıra, doğulu şarkıcıların da doğu edebiyatının Endülüs'te yaygınlaşmasında büyük bir payı olmuştur. Bunda da en büyük pay şüphesiz şarkıcı Ziryab (ö. 230/845)'a²³⁹ aittir. Ziryab, doğudan Endülüs'e gelmeyi müteakip enstitü niteliği taşıyan bir müzik okulu tesis etmiştir. Kurtuba'da ku-

²³⁷ Provençal, *Histoire*, IV/51.

²³⁸ Doğu doğup bilâhare Endülüs'e giden ünlü dil bilgini İsmail b. el-Kâsim el-Kâlî, 330/941 yılında Endülüs'e gelmiş ve Kurtuba'ya yerleşmiştir. "en-Nevâdir" olarak da bilinen ünlü eseri "el-Emâlî"yi burada telif etmiştir. Bk. el-Kâlî, *el-Emâlî*, önsöz, İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/130-31; İbmü'l-İmâd, *Şezerât*, I/18; Brockelmann, *GAL*, I/139; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/319-20; Kehhâle, *Mu'cem*, II/286.

²³⁹ Asıl adı Ebu'l-Hasan Ali b. Nâfi' olan ünlü müzisyen Ziryab, hayatının yarısını Bağdat'ta geçirmiştir. Bir müddet Abbasî halifesi el-Mehdî (ö. 169/785) ve Hârûn er-Reşîd (ö. 193/809)'in yanında bulunan Ziryab, önce Mağrib'e ve daha sonra da Endülüs'e gelerek ömrünün geri kalanını burada geçirmiştir. Güzel sesli bir kuşa benzetilerek "Ziryab" olarak tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Sa'îd, *Unvânu'l-murakkasât*, s. 147.

rulan bu okulu, daha sonra ise İslibiliyye, Tuleytula, Belensiye ve Girnata'da açılan müzik okulları takip etmiştir. Böylece müzik Endülüs'te geniş bir yayılma imkânı bulmuştur.²⁴⁰

Eğitim ve kültür alanlarındaki tüm kaynaklar, yarımadaya doğdan getirilmekteydi. İlk yüzyıldaki doğuya olan bu bağımlılık edebiyatın hemen hemen her türüne ve diğer ilim dallarına yansımıştır.²⁴¹ Bunun neticesi olarak da Endülüs ve doğu edebî ürünlerleri arasında büyük benzerlikler görülmüştür. Zaman içerisinde bazı farklılıklar arzeden bir edebiyatın doğması gerçekleşmişse de Arap edebî ürünlerindeki temel kaideler hiçbir zaman değişmemiştir. Doğu ve Endülüs edebî ürünlerinde görülen ortak özelliklerden hareket ederek Endülüs edebiyatının doğu edebiyatının bir taklidi olduğunu söylemek kanaatimize doğru değildir. Konuya başka bir açıdan baktığımızda Endülüslü Arapların buraya doğandan geldiklerini ve tabii olarak da asıllarına bağlı kalıp onu devam ettirmelerinin çok normal bir hadise olduğunu ve taklit olarak düşünülmesinin yanlış olacağının kanaatindeyiz.

Fetihle birlikte veya fethi takip eden yıllarda doğandan Endülüs'e göç eden Araplar, daha önce yaşamış oldukları ortamdan tamamen farklı bir atmosfere girmelerine rağmen atalarının yaşamış oldukları efsaneleri ve bu efsanelere mekân olan yerleri zihinlerinden hiçbir zaman silmemişlerdir. Zira onlara göre çöl, kum tepecikleri, deve, ceylan ve vahşî hayvanlarla dolu bir ortamda yaşayanların meydana getirdikleri edebî ürünler örnek teşkil edecek olgunluk derecesindeydi.²⁴²

Endülüs'teki ilk Emevî emiri I. Abdurrahman'ın doğuya seyahat eden birini gördüğünde söylemiş olduğu şu şıiri, Endülüs'e göç eden Arapların anavatanlarına nasıl özlem duyduklarının en güzel örneğidir:

²⁴⁰ İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endülüs*, s. 83-84; el-Makkâî, *Nefhu't-tîb*, IV/118-19; Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târîhuhâ*, s. 7; Abbas, *Târîhü'l-edebi'l-Endülüsî*, I/57; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 896.

²⁴¹ Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târîhuhâ*, s. 5; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 899; Rosen, "The Muwashshah", s. 165.

²⁴² Heykel, *el-Edebü'l-Endülüsî*, s. 85.

“Ey ülkeme seyahat eden binici! Benden bazı tanıdıklarımı selâm götür.”

“Senin de gördüğün gibi bedenim bir yerde, kalbim ve sahipleri başka bir yerededir.”²⁴³

Valilik döneminin tamamı ile Emirlilik döneminin yaklaşık ilk eli yılını içine alan zaman diliminde diğer ilim dallarında da durum bundan farklı değildi. Bütün kaynaklar doğuda yazılan eserlerden oluşuyordu. Bu eserler, gerek doğuya ziyaret eden, gerekse Endülüs'e doğudan gelen ve emirler tarafından himaye gören âlimler tarafından Endülüs'e taşınıyordu. Araplar için büyük önem arzeden Endülüs'teki İslâmlaşma hareketini normal sürecinde devam ettirmede ihtiyaç duyulan din adamları da bu ithalatın içinde yer aldılar. Bundan dolayı bu dönemde ilk üzerinde durulan konuların başında dînî ilimler gelmektedi. Hatta bu hareketi daha aktif bir hâle getirmek için on tâbiîn²⁴⁴ Kuzey Afrika ve Endülüs'e gönderilmiştir.²⁴⁵

Özellikle başlangıçta Endülüs edebiyatı, doğudaki Arap edebiyatından oldukça fazla bir oranda etkilenmiştir. Meselâ, Endülüslü ünlü şairlere doğuda yetmiş meşhur şairlerin isimlerinin lâkap olarak verilmesi²⁴⁶, doğuya olan hayranlığın ve dolayısıyla doğu edebiyatının Endülüs edebiyatı üzerindeki etkisinin açık bir göstergesidir. Ancak bu ve buna benzer uygulamalar kesinlikle Endülüslü ediplerin yeni bir şey üretmedikleri anlamına gelmez. Her ne kadar doğudaki geleneksel kalıp ve konular varlığını sürdürmüştse de zaman içerisinde Endülüs'e has edebî ürünler ortaya konulmuştur. Bunların en önemlişi şiirde kendini göstermiştir. İleride de geniş bir şekilde üzerrinde duracağımız gibi, tamamen Endülüs'e ait olan, şarap ve aşk gibi konuların işlendiği muvaşşah türü şiir, kalıp, vezin ve kâfiyede doğudaki geleneksel şiirden tamamen farklı bir şekil içerisinde ortaya çıkmıştır.

²⁴³ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/36; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelûsi*, s. 82; Heykel, *Dirâsât edebiyye*, s. 226; a. mlf. *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 90.

²⁴⁴ Hz. Peygamber'in ashabını gören kişiler.

²⁴⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 60-61.

²⁴⁶ Endülüslü şairlere verilen bu lakaplar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. eş-Şebîbî, *Edebu'l-Magâribe*, s. 12-13; er-Râfiî, *Târihu âdâbi'l-Arab*, III/254.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Özellikle II. Abdurrahman döneminde görülen idarî, ticarî ve iktisadî gelişmelere paralel olarak ilmî ve edebî hayatı da büyük bir canlılık gözükmemektedir.²⁴⁷ Doğudan Endülüs'e bilgi akışının hızlandığı ve bu çerçevede birçok Endülüslünün ilim tahsili için doğuya gitmesinin yanısıra, bazı doğulu İslam bilginlerinin de Endülüs'e geldiği görülmektedir.

Endülüslü, en-Nâsır unvanını alarak kendisini halife ilân eden III. Abdurrahmân döneminde siyâsi, iktisâdî ve kültürel alanda dünyanın sayılı ülkeleri arasına girmiştir. Dönemin bazı müellifleri de haklı olarak Endülüslü olmanın gururunu duyarak Endülüs'ün faziletlerini dile getiren edebî risâleler yazmışlardır. III. Abdurrahman döneminde de devam eden doğulu ve Endülüslü âlimlerin karşılıklı ziyaretlerinin en önemli sebeplerinden birisi de, kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan Arapçayı Endülüs'te diriltmeyi hedef almaktaydı. Zira başlangıçta Endülüs'te Arapça küçük bir azınlık olan Araplar tarafından konuşulurken zamanla Berberî lehçeleri ve yerli halkın konuştuğu Lâtince arasında kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya bulunmasıydı. Endülüslü idareciler bu tehlikeyi ortadan kaldırmak için yoğun bir eğitim faaliyeti içerisinde girmișlerdir. Bu maksatla doğulu âlimlere Endülüs'e gelmeleri için cazip teklifler yaparken Endülüslü birçok öğrenciye de ilim öğrenmeleri için doğuya gönderdiler. Doğudaki ilmî ve edebî alanlardaki gelişme ve yeniliklerin Endülüs'e ulaşırmasında şüphesiz bu ziyaretler çok büyük bir rol oynamıştır.²⁴⁸ Bu faaliyetlerin bir sonucu olarak Arapça, Endülüs'te yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. IV./X. yüzyıl ortalarından itibaren Arapça, Endülüslülerin ortak dili hâline gelmiştir. Arapçanın böyle hızlı bir şekilde yaygınlaşması karşısında paniğe kapılan Hıristiyan papazlarından birisi dindâşlarına tedirginliğini söyle dile getirmektedir:

“Pek çok din kardeşimin Arapların şiir ve hikâyelerini okumaktan büyük zevk aldıklarını görüyorum. Yine bu kardeşlerimin Müslüman âlimlerin ve filozofların dinî görüşlerini tetkik ettilerine de şahit oldum. Bu çabalarını da Müslümanları tenkit maksadıyla değil,

²⁴⁷ İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 75; Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 237.

²⁴⁸ Chejne, *Islamization and Arabization*, s. 69.

aksine, fasih ve akıcı bir Arapça konuşmak için sarf etmektedirler. Acaba şu anda Hıristiyan din adamlarının dışında, Lâtince olarak yazılı kutsal İncilleri okuyan veya havarilerin, peygamberlerin ve resullerin eserlerini inceleyen bir kişi bulabilir miyiz? Ne kadaracidir ki, günümüzde Hıristiyan gençler Arap dili ve edebiyatının dışında başka bir şey okumuyorlar.”²⁴⁹

İlmî, edebî ve resmî dil olan fasih Arapçanın yanısıra, günümüzde bütün Arap ülkelerinde karşılaştığımız, halkın günlük dili olan ve Ammiyye dediğimiz halk Arapçası da Endülüs’tे varlığını sürdürmüştür.²⁵⁰ Hatta bazı durumlarda ilim adamları bile anlaşılması zor konuları açıklamada halk dilini kullanmışlardır.²⁵¹

Bundan da öte, ileride işaret edeceğimiz gibi, halkın kullandığı bu dil şaire bile yansımıştır. Arap dilinin kullanımının bu denli artması, İslâmlaşmanın da hızlı bir şekilde yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Eğitimin yaygınlaştırılması hususunda alınan bu tedbirler sonucudur ki, IV./X. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa’nın öteki ülkelerinde din adamları dışında okuma yazma bilen yok denecek kadar azken, Endülüs’te halkın büyük bir çoğunluğunun okuma yazma bildiği rivayet edilmektedir.²⁵² Bu örnek bile Endülüslü idarecilerin eğitime ne kadar önem verdiklerini bize anlatmaya yeter.

Özellikle kendisi de bir ilim adamı olan II. Hakem döneminde ilmî çalışmalar teşvik edilmiş ve ilim adamları devlet himayesi görmüştür. İlim adamlarına cömertçe davranıştan II. Hakem sadece başkent Kurtuba’daki çocukların ücretsiz olarak eğitim görmelerini temin için yirmi yedi okul açmıştır. III. Abdurrahman tarafından 169/785 yılında tesis edilen Kurtuba Üniversitesi²⁵³, o dönemin en ünlü üniversiteleri arasında yer almaktaydı. Kahire’deki el-Ezher²⁵⁴

²⁴⁹ Chejne, *Historia*, s. 167; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 40.

²⁵⁰ Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 233; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 43.

²⁵¹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 45.

²⁵² Chejne, *Historia*, s. 36; er-Rikâbî, *Fi'l-edebî'l-Endelüsî*, s. 59.

²⁵³ Provençal, *Histoire*, IV/88.

²⁵⁴ el-Ezher Üniversitesi 362/972 yılında tesis edilmiştir. Bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, IV/993.

ve Bağdat'taki Nizamiye Medresesi'nden²⁵⁵ daha önce kurulan bu üniversitede din, dil ve ırk ayrimı gözetilmeden dünyanın dört bir yanından gelen öğrencilere hizmet verilmektedir. Çeşitli İslâm ülkelerinden âlimler getirtilerek burada ders vermeleri sağlanıyordu. Bu hocalar arasında İbnu'l-Kûtiyye (ö. 367/977)²⁵⁶, Bağdat'in meşhur dil âlimlerinden Ebû Ali el-Kâlî de bulunmaktaydı.

Yine II. Hakem tarafından Kurtuba'da tesis edilen kütüphane-de, o dönemde birçoğu diğer ülkelerden getirtilen ve tamamı kendisine ait olan toplam dört yüz bin civarında yazma eser bulunduğu riva-yet edilmektedir. Bu eserler bilâhare İspanya yarımadasında İslâm hâkimiyeti son bulduktan sonra toplanıp muhafaza altına alınmıştır. Günümüzde ise Madrid yakınlarındaki dünyaca ünlü Escurial Kütüp-hanesi'nde muhafaza edilmektedir.²⁵⁷

Eğitime verilen bu ilginin bir uzantısı olarak II. Hakem ve onu takip eden diğer halife ve hükümdarlar ülkede yaygınlaşan eğitim müesseselerinde görev yapan öğretmenlere maaş bağladılar.

el-Mansur b. Ebî Âmir'in yönetimi ele aldığı devrede fu-kahânın baskısıyla felsefe, mantık ve astronomi ile ilgili çalışmalar kesintiye uğratılmışsa da, diğer ilim dallarındaki çalışmalar sürdürmüştür, birçok eser telif edilmiş ve daha önceki dönemlerde olduğu gibi doğu ile temas sürmüştür.²⁵⁸

Halife ve emirler, vezirleri risale yazmada yetenekli ve edebî kabiliyete sahip kişiler arasından seçmişlerdir. "el-Vezîru'l-kâtib" unvanının ise en üst makamlardan biri olmasının yanısıra, bu unvanı taşıyan vezirin de diğer vezirlere nazaran kesin bir üstünlüğü vardı.

²⁵⁵ Nizamiye Medresesi 458/1065 yılında tesis edilmiştir. Bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, II/630-34.

²⁵⁶ Asıl adı Ebû Bekr Muhammed b. Ömer olan İbnu'l-Kûtiyye'nin dil, hadis ve tarih alanında kıymetli çalışmaları vardır. Bk. İbn Hâkân, *Matmah*, s. 58-59; el-Humeydî, *Cevze*, s. 71-72; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 102; el-Makkârî, *Nefhu't-tâb*, III/73; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/201; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, III/199.

²⁵⁷ Escurial kütüphanesinin katalogu Hartwig Derenburg tarafından iki cilt hâlinde 1884-1903 yılları arasında "Les Manuscrits Arabes de l'Escurial" adı altında negredilmiştir. Bk. Hitti, *İslâm Tarihi*, III/897.

²⁵⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endelişî*, s. 270-73.

Hatip, kâtip ve şair lâkapları ise büyük revaç görmekteydi.²⁵⁹ Bütün bunlar ilmin ve ilim erbabının Endülüs'te nasıl bir yer işgal ettiğini gözler önüne sermektedir.

Siyasî olayların menfi bir şekilde gelişmesine ve ülkeyi hızla sona doğru götürmen taht kavgalarına, iç ve dış ayaklanma ve savaşlara rağmen Endülüslüler ilmin her dalı ile ilgilenmekten geri kalmamıştır.

Özellikle emir ve üst düzey yöneticilerin himayesi altında kurulan ilmî ve edebî meclisler²⁶⁰ de ilmî hareketlerin her zaman canlı kalmasında önemli bir rol oynamıştır.

Okuma yazma oranının çok yüksek rakamlara ulaştığı Endülüs'te üç merhaleli bir eğitim sistemi uygulanmaktaydı. İlk merhale altı yaş civarında başlayıp altı-yedi sene süren bu devre içerisinde dinî ilimlerin yanı sıra Arapça ve şiir de öğretilmekte idi.

İkinci merhale ise muhtelif ilim dallarında temayüz etmiş “şuyûh” adı verilen öğretmenlerin etrafında teşkil edilen halkalarda belirli bir program çerçevesinde dil, edebiyat, fikih, tefsir, hadis, tıp, matematik ve kimya gibi ilimler tedris edilirdi.

Öğretmenler ücretlerini devletten, vakıflardan ya da öğrenci ve lilerinden alırlardı. Metot olarak okuma, dinlenme ve dikté uygulanındı.²⁶¹

Tamamen ihtisaslaşmaya yönelik olan üçüncü merhaledeki eğitim ise V./XI. yüzyıldan itibaren açılan medreseler ya da doğudaki Kahire, Şam, Bağdat, Mekke ve Medine gibi ilim merkezlerine yapılan seyahatler sayesinde gerçekleşirdi. Bu merhale sonunda öğrenciler, öğretmen olabileceklerini gösterir icazetnameler alırlardı.²⁶²

²⁵⁹ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 892.

²⁶⁰ er-Rikâbî, *Fi'l-edebî'l-Endelüsî*, s. 71, 77; Vernet, *Literature Arabe*, s. 112, 129.

²⁶¹ Endülüs'te uygulanan bu metotlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Arié, *España Musulmana*, s. 359 vd.

²⁶² Hitti, *İslâm Tarihi*, III/892-93; Arié, *España Musulmana*, s. 357-62.

B. EDEBİ İLİMLER

1. ŞİİR

a. Valilik Dönemi

Valiler döneminde şiir tamamen doğu şiirinin bir uzantısı durumundaydı.²⁶³ Bu dönem, doğu edebiyatının değiştirilmeksizin Endülüs'e intikal safhasını oluşturur. Vâfidîler arasında bulunan doğu kökenli şairlerin şiirlerinde Endülüs'e has, doğudan farklı bir özellik görülmemektedir. Bu şairler arasında Vâfidîler ile Endülüs'e gelen Ebu'l-Ecreb Ca'vene b. es-Simme (ö. 138/756)'nin²⁶⁴ günümüze sadece şu iki beyti ulaşmıştır:

عالٰ ورأسي دُو عَذَّابٍ أَفْرَغْ	ولقد أَرَانِي مِنْ هَوَى إِنْزَلْ
وَالْمَاءُ أَطْبَيْهُ لَنَا وَالْمَرْتَعْ	وَالْعِيشُ أَغْيَدْ سَاقْطٌ أَفْنَانُهْ

“Aşkından kendimi öyle görüyorum ki, yüksek bir evdeyim, saçlarım örgülü ve uzun”

“Geçim, dalları sarkmış bir ağaçlık, suyun en güzel ile otlak bizi.”²⁶⁵

Bu dönemden günümüze ismi ulaşan başka bir şair ise Emevî halifesи Hişâm b. Abdîmelik döneminde (105-125/724-743) Endülüs'e gelen vali Ebu'l-Hattâr Hişâm b. Dirâr el-Kelbî (ö. 129/746)'dır.²⁶⁶ Aşağıdaki beyit, onun günümüze ulaşan bir şiirinden alınmıştır:

²⁶³ Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târîhuhâ*, s. 6; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 899; Ferruh, *Târîhu'l-edebî'l-Arabi*, IV/40.

²⁶⁴ Ca'vene b. es-Simme el-Kilâbî hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 189-90; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 261-62; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, III/177, 225; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 61-62.

²⁶⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 62.

²⁶⁶ 125/742 yılında Endülüs'e vali olarak gelen Ebu'l-Hattâr Hişâm b. Dirâr İran asıllı bir şairdir. Geniş bilgi için bk. İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 42-44; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 48, 57-61; el-Humeydî, *Cezve*, s. 188; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/61-66; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, II/22-26.

أَفَلَمْ يَرَوْا إِنَّمَا يُنَزَّلُ مِنَ اللَّهِ بِالْحَقِيقَةِ وَمَا هُوَ بِخَلْقٍ
أَفَلَمْ يَتَسْبِّحُوا بِنُورٍ أَنْعَمْنَا لَهُمْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
أَفَلَمْ يَرَوْا إِنَّمَا يُنَزَّلُ مِنَ اللَّهِ بِالْحَقِيقَةِ وَمَا هُوَ بِخَلْقٍ

“Ey Mervân ogluları! Bizim kanlarınıza Kays'a verdiniz. Siz insaflı olmasanız da Allah'ın Hakem ve Adl sıfatları vardır.”²⁶⁷

Kuşkusuz bunlardan başka şiirleri ve isimleri unutulan şairler de vardı. Bu dönemin şiirini gerçek anlamda tahlil etmemiz mümkün olmamakla birlikte doğu şiirinin bir uzantısı durumunda olduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁸

b. Emirlilik Dönemi

Abdurrahman döneminde ülkenin siyasi açıdan iç ve dış istikrara kavuşması, doğal olarak edebî ve ilmî faaliyetlere de bir canlanma getirmiştir. İstikrarın yanı sıra bu canlanmayı harekete geçirmede en büyük pay, hiç kuşkusuz doğulu ilim sahibi kişilere aittir.²⁶⁹ Bunlar ya I. Abdurrahman gibi doğuda iktidarı ele alan Abbâsîlerin zulmünden kaçan Emevî yanlısı²⁷⁰ ya da Endülüs'ün doğal yapısından, özellikle de ikliminden etkilenerek Endülüs'e göç eden ilim sahibi kişilerdi. Bunların yanısıra, ilim tahsil etmek için doğuya giden ve eğitimlerini tamamlamayı müteakip Endülüs'e dönenler de bu canlanmaya katkıda bulunmuşlardır. Bu canlanma başlangıçta dinî ilimler ile Arap dili alanında kendini göstermiştir.²⁷¹

Endülüslü diyebileceğimiz şairlerin ortaya koyduğu emirlilik dönemi şiiri, Endülüs'e has ilk belirtileri yansımakla birlikte büyük ölçüde klasik doğu şiiri tarzında idi.²⁷² Tasvir, övme, övünme, kahramanlık vb. gibi klasik Arap şiirinin temel konuları, Endülüs şairlerinin de öncelikle ele aldıkları temalardı. Bunun yanı sıra şiiri şekil ve üslûp bakımından klasik kaside tarzında işlemeleri, olaylara

²⁶⁷ İbnu'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 42.

²⁶⁸ Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, III/156; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endeliûsi*, s. 84; Hâlis, *İsbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 84.

²⁶⁹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 78.

²⁷⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/121.

²⁷¹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 78-80; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/38, 62.

²⁷² Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/64.

mekân olarak doğuya has yerleri seçmiş olmaları²⁷³, bu dönemde Endülüs şairlerinin doğu şiirine en çok bağlı kaldıkları yönlerdi.

Özellikle II. Abdurrahman döneminde edip ve şairler kendilerine tanınan hoşgörüden istifade ederek kalemlerini istedikleri gibi kullanma imkâni buldular. Bu serbesliğin yanı sıra, ülkede huzur ve refahın artması ile de şiirlerde bu sosyal ortama uygun konular işlenmiştir. Klasik Arap şiirine bağlı kalan şairlerle birlikte bazı Endülüs şairler de Beşşâr b. Burd (ö. 167/784)²⁷⁴, Ebû Nuvâs (ö. 198/814)²⁷⁵, Müslim b. el-Velîd (ö. 208/823)²⁷⁶, Ebû Temmâm (ö. 231/845)²⁷⁷ ve Ebu'l-Atâhiyye (ö. 211/826)²⁷⁸ gibi doğulu muhdes şairleri taklit yoluna gittiler. Bu etkileşim, daha önce de zikredildiği gibi, doğu ile yapılan sıkı temasların sürekliliğinin bir sonucu idi.

²⁷³ Heykel, *el-Edebî'l-Endeliûsî*, s. 81.

²⁷⁴ Kör olmasına rağmen görüp olmuş gibi çok güzel teşbihler yapan, hicivleri ile meşhur Abbâsîler dönemi şairlerden Beşşâr b. Burd el-Ukaylî hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *es-Şî'r ve's-Şu'arâ*, II/643-46; İbnu'n-Nedîm, *el-Fîhrîst*, s. 159; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, I/264-65; Brockelmann, *GAL*, I/72; *Suppl.*, I/108-111; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/24; Kehhâle, *Mu'cem*, III/44; Şevki Dayf, *fi's-şî'ri'l-Arabi*, s. 148-157.

²⁷⁵ Özellikle şarap türü şairleri ile tanınan Abbasî dönemi Muhdes şairlerinden Ebû Nuvâs Ali b. el-Hasan b. Hânî hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *es-Şî'r ve's-Şu'arâ*, II/680-706; İbnu'n-Nedîm, *el-Fîhrîst*, s. 228; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, I/373-77; Brockelmann, *GAL*, I/74-76; *Suppl.*, I/114-18; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/20; Kehhâle, *Mu'cem*, XIII/170.

²⁷⁶ Gazelleriyle meşhur olan Abbâsîler dönemi şairlerden Müslim b. el-Velîd el-Gavâñî el-Ensârî hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fîhrîst*, s. 228; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, I/156-58; Brockelmann, *GAL*, I/76; *Suppl.*, I/118-19; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VIII/20; Kehhâle, *Mu'cem*, XII/23; Şevki Dayf, *Târihu'l-edebî'l-Arabi*, III/253-68.

²⁷⁷ Antolojisi ve methiyeleriyle meşhur Abbâsîler dönemi şairlerden Habîb b. Evs et-Tâî hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fîhrîst*, s. 165; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, I/214-18; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/72-74; Brockelmann, *GAL*, I/83-84; *Suppl.*, I/133-37; Şevki Dayf, *Târihu'l-edebî'l-Arabi*, III/268-88; a. mlf. *fi's-şî'ri'l-Arabi*, s. 219-46.

²⁷⁸ Abbâsîler dönemi zühd şairlerinden Ebu'l-Atâhiyye İsmail b. el-Kâsim b. Suveyd b. Keysân hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *es-Şî'r ve's-Şu'arâ*, II/675-79; İbnu'n-Nedîm, *el-Fîhrîst*, s. 227; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, I/125-30; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/25-26; Brockelmann, *GAL*, I/76-77; *Suppl.*, I/119-20; Kehhâle, *Mu'cem*, II/285; Şevki Dayf, *Târihu'l-edebî'l-Arabi*, III/227-53.

Nitekim şarap şiirleri II. Abdurrahman döneminde doğuya seyahat eden Abbâs b. Nâsih (ö. 238/852)²⁷⁹ vasıtasıyla Endülüs'e taşınarak diğer şairler arasında da revaç görmüştür.²⁸⁰

Daha önce Endülüs şiirinde ele alınmayan şarap konusu, bu akıma katılan Yahyâ el-Gazâl (ö. 250/864)²⁸¹ tarafından şöyle işlenmiştir:

تَأْبَطْتُ زَقْقِي وَخَتَبْتُ عَنَّائِي	ولَا رَأَيْتَ الشَّرْبَ أَكَدْتَ سَمَوَهُمْ
فَهَبْتُ حَفِيفَ الرُّوحِ نَحْوَ نَدَائِي	فَلَمَّا أَتَيْتُ الْحَانَ نَادَيْتُ رَبَّهُ

“İçki içenlerin içkilerinin tüketendigini görünce şarap testimi koltugu-
mun altına alıp sıkıntılarımı hapsettim.”

“Meyhaneye varınca meyhaneyi çağırıldım, hemen sesime doğru za-
rifâne seğirtti.”

Ebu'l-Atâhiyye tarafından şiirde ele alınan zühd konusunda ise,
gazelleri ile de tanınan²⁸² Emir Abdullah b. Muhammed'in şu misra-
ları, Endülüs'te görülmeye başlayan bu tür şiirin ilk örneklerindendir:

حَتَّامٌ يُلْهِيَكَ الْأَمْلَ	يَا مَنْ يُرَاوِعُهُ الْأَجْلُ
وَكَانَهُ بِكَ قَدْ نَزَلَ	حَتَّامٌ لَا تَخْسِي الرَّدِي
وَلَا جَاهَةٌ لِمَنْ غَفَلَ	أَعْقَلْتَ عَنْ طَلَبِ النَّجَا

²⁷⁹ Ebu'l-Alâ Abbâs b. Nâsih es-Sekâfi el-Cezîrî doğuya giderek özellikle Muhdes şairlerden etkilendiştir. Geniş bilgi için bk. İbnu'l-Farâdi, *Târîhu ulemâ'i'l-Endelüs*, I/340-41; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, I/343; II/261-62; Abbas, *Târîhu'l-edebî'l-Endelûsi*, I/49, 51.

²⁸⁰ Heykel, *el-Edebî'l-Endelûsi*, s. 128; Ferruh, *Târîhu'l-edebî'l-Arabi*, IV/106.

²⁸¹ II. Abdurrahman'ın şairlerinden olan Yahyâ b. Hakem el-Bekrî el-Ceyyânî, edebî ilimlerin yanı sıra, astronomi ve felsefeye de ilgi duymuştur. Siyasi kabiliyeti de olan el-Gazâl birçok dış ülkeye elçi olarak gönderilmiştir. Şarap ve tasvir şiirleriyle tanınan el-Gazâl hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 351-53; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 485-86; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, II/254-64; Brockelmann, *Suppl.*, I/148; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, IX/173; Ferruh, *Târîhu'l-edebî'l-Arabi*, IV/115-21; Abbas, *Târîhu'l-edebî'l-Endelûsi*, I/49, 51.

²⁸² *Ahbar Mecmû'a*, s. 134; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, I/352-53; İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, II/152.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

“Ey ecelin oynadığı kişi! Emel seni daha ne kadar oyalayacak?”

“Âdetâ üzerine çökmüşken, daha ne kadar helâktan korkmayacaksın?”

“Gâfiller için kurtuluş olmadığı için, kurtuluşu aramaktan gâfil mi oldun?”²⁸³

Bu konularla birlikte doğuda her dönem şairler tarafından ele alınan tabiat tasviri ise, doğal güzellikler açısından ilham kaynağı olan Endülüs'te şairler tarafından sıkça işlenen konuların başında gelmekteydi.²⁸⁴ Bu doğal yapıya II. Abdurrahman döneminde ülkenin ulaştığı huzur ve refah da eklenince içki ve eğlence meclisleri sıkça görülmeye başlanmıştır. Edebî yönleri de bulunan bu meclislerde söylenen şiirlerde aşk, şarap, tabiat tasviri gibi konular ele alınmıştır.²⁸⁵ Bilime ve bilginlere büyük önem veren, edebî yetenek sahibi olan²⁸⁶ II. Abdurrahman, yazdığı şu şiirinde Endülüs bahçelerinden birini şöyle tasvir etmektedir:

وعقود القطر شتر

ما تراه في اصطلاح

ل على مسنك وعابر

وَسَيِّمُ الرُّوضِ يَحْتَأ

فهؤ في الزنجان يغثر

كَلَمًا حَوَلَ سَبْقًا

“Sabahleyin gördüğü şey, dağılan kolye gibi yağmur damalarıdır.”

“Bahçenin ilk rüzgarı misk ve anberle salınarak esmektedir.”

“Ne zaman onu geçmeye çalışsa da yine gider ve onu güzel kokulu çiçeklerin arasında bulur.”²⁸⁷

Bu örneklerde de görüldüğü üzere bu dönem Endülüs şiirine bedevî üslûp yerine, çağın getirdiği yeniliklere uygun modern bir üslûp, basit, açık, anlaşılır ve kulağa hoş gelen lâfızlar hâkim olmuş-

²⁸³ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 135.

²⁸⁴ Hâlis, *İsbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 105; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 124.

²⁸⁵ Hâlis, *İsbiliyye fi'l-karni'l-hâmis*, s. 105-106; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 124.

²⁸⁶ İbnu'l-Kûtiyye, *Târihi iftitâhi'l-Endelüs*, s. 75; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 122.

²⁸⁷ İbn Sa'id, *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, I/50-51; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 129.

tur.

Doğuada olduğu gibi Endülüs'te de bu yenilikçi şairlerin yanı sıra eski şaire bağlı kalan ve onun temel kaidelerinden mümkün olduğu kadar taviz vermemeye çalışan bir şairler grubu vardı.

Bu şairler, şiirlerinde çağda uygun konuları ele almış olmalarına rağmen kullandıkları üslûp ve şekil hep eski Arap şiirinin devamı niteliğinde idi. Doğuada ve Endülüs'te görülen şiirdeki yenilikçi akım bu şairleri etkilememiştir.

I. Hakem döneminde kendini göstermeye başlayan ve asabiyet-çiliğe dayanan Muvelledûn hareketlerinde²⁸⁸ şiirin bir silâh olarak kullanılmış olması, şairleri eski şaire daha da yaklaştırmıştır.

Araplarla İspanyol kökenli Müslümanlar arasındaki bu üstünlük mücadeledeinde her iki kesimin şairleri kendi atalarının soy, kahramanlık ve cömertlik gibi güzel meziyetler yönünden daha önde olduğunu ispata çalıştılar. Bu mücadelede ise Emevîler dönemi hiciv şairlerinden Ahtal (ö. 95/713)²⁸⁹, Cerîr (ö. 110/728)²⁹⁰ ve Farazdak (ö. 115/728)'ın²⁹¹ birbirlerini hicvettikleri “nakâid”²⁹² türü şiiri örnek

²⁸⁸ İbnu'l-Kûtiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, s. 69; Mu'nis, *Fecrû'u'l-Endelüs*, s. 365; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/98.

²⁸⁹ Emevîler dönemi şairlerinden Ebû Mâlik Gîyâs b. es-Salt hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-şu'arâ*, I/375-80; el-Kureşî, *Cemhere*, s. 421-25; Brockelmann, *GAL*, I/45-49; *Suppl.*, I/83-84; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, V/318; Kehhâle, *Mu'cem*, VIII/42; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 125-27; İhsan en-Nâss, *el-Asabîyyetu'l-kâbiliye*, s. 452-63.

²⁹⁰ Emevîler dönemi hiciv şairlerinden Cerîr b. Atiyye b. Bedr el-Kelbî el-Yerbû'î hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-şu'arâ*, I/374-80; el-İsfahânî, *el-Agânî*, VIII/389; el-Kureşî, *Cemhere*, s. 415-20; Brockelmann, *GAL*, I/53-55; *Suppl.*, I/86-87; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/111; Kehhâle, *Mu'cem*, III/129-30; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 137-39; Blachere, *Târihu'i-edebi'l-Arabi*, s. 570-84.

²⁹¹ Emevîler dönemi şairlerinden Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib et-Temîmî hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-şu'arâ*, I/381-92; el-Kureşî, *Cemhere*, s. 403-13; Brockelmann, *GAL*, I/49-52; *Suppl.*, I/84-86; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, XI/96-97; Kehhâle, *Mu'cem*, XIII/152; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 132-33; Blachere, *Târihu'i-edebi'l-Arabi*, s. 584-97.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

aldılar. Belki de onların bu yöntemi kullanma zorunluluğunu hissetmiş olmalarından dolayıdır ki eskiyi kaldırıp atmamışlar, aksine, şartlar onları eskiye daha da bağlamıştır.

Ahmed Heykel'in naklettiğine göre, muvelled şairlerden birine ait olan ve Arapları aşağılamaya çalışan aşağıdaki beyitler, Araplar ile Muvelledün kesimi arasındaki asabiyetçiliğin göstergesidir:

وَمِنْهَا عَنْهُمْ تَسْتَدِيرُ الْوَقَائِعُ
وَمِنْهَا عَنْهُمْ تَسْتَدِيرُ الْوَقَائِعُ

كَمَا حَصَدَتْ آبَاهُمْ فِي ضَلَالِهِمْ
أَسْتَثْنَا وَالْمَرْفَاتُ الْمَوَاطِعُ

“Bu kalenin kırmızı olmasının nedeni, haktan uzaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı gerçekler kaleyi çeveçevre kuşatmaktadır.”

“Keskin kılıçlar üzerine yemin olsun ki, bizim neden olduğumuz kitluktan, yokluktan dolayı onların babaları da dalaletten nasibini almıştır.”²⁹³

Bu şaire karşılık, Arap şairlerden biri de *nakâid* kuralları içerisinde söylece cevap vermektedir:

مَنَّا زَلَّ مَعْنُورٌ لَا بَلَاقٌ
وَقَلْعَتْنَا خَصْنٌ مِنْ الضَّيْمِ الْمَانِعُ

وَفِيهَا لَنَا عُزٌّ وَتَدْبِيرٌ نَصْرَةُ
وَمِنْهَا عَلَيْكُمْ تَسْتَبِبُ الْوَقَائِعُ

“Evlerimiz kimsenin emri altında değil, hayatı ve canlıdır, kalemiz de zulum yok etmek ve engel olmak için dimdik ayaktadır.”

“Onun içinde de zaferimizden kaynaklanan bir gururumuz vardır, bu kaleden size doğru gerçekler ve haklar çıkmaktadır.”²⁹⁴

Bununla birlikte gerek Endülüslü Müslümanlar arasında, gerekse Endülüslüler ile dış düşmanlar arasında vuku bulan savaşları tasvir

²⁹² “Nakîde” kelimesinin çoğulu olan “nakâid”, şairlerin hasımlarını hicvetmek ve onlara karşılık vermek için yine onların söyledikleri vezin ve kafije düzeni içerisinde söyledikleri şiir türüne verilen isimdir. Bk. İhsan en-Nâss, *el-Asabiyyetu'l-kâbiyye*, s. 419-30; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, I/326.

²⁹³ Heykel, *el-Edebü'l-Endeliûsi*, s. 134.

²⁹⁴ Abbas, *Târîhi'l-edebî'l-Endeliûsi*, I/98; Heykel, *el-Edebü'l-Endeliûsi*, s. 134.

etmede²⁹⁵ eski şiirin muhteva ve üslûp bakımından Endülüslü şairlerin sıkça başvurdukları bir kaynak olması da eskiye bağımlılığın bir göstergesidir.

Emirlik dönemi Endülüslü şairi, doğu şiirine bu bağımlılığı yanında, kendine has, klasik doğu şiirinden farklılık arzeden bir takım özellikler de taşımaktaydı. Bu özellikler, konularda yenilik, konuların ele alımındaki farklılık, duygusallığın ön plana çıkması ve bu dönemin sonunda görülmeye başlayan muvaşşah türü halk şiirleri olarak sıralayabiliriz.

Ebu'l-Muhaşşâ (ö. 206/821)²⁹⁶ şu şiirinde ele aldığı konuyu ilk kez bu tarzda işleyen şair olarak kabul edilmektedir:

إِذْ قَضَى اللَّهُ بِأَمْرٍ فَمَضَى	وَخَضَعَتْ أُمُّ بَنَاتِي لِلْعَدَا
مَشَيْهِ فِي الْأَرْضِ لَمْسَ بِالْعَصَى	وَرَأَثَ أَعْمَى ضَرَبِرَا إِلَيْهَا
وَهِيَ حَرَى بَاغَتْ مِنِي الْمَدِي	فَبَكَثْ وَحْدًا وَقَالَتْ فَوْلَةً
مَا مِنْ الْأَدْوَاءِ دَاءَ كَالْعَمَى	فَمُؤَدِّي فَرَحَ مِنْ فَوْلَهَا
كَانَ حَحِيَا مِثْلَ مِيَتِ قَدْ ثَوَى	وَإِذَا نَالَ الْعَمَى ذَا بَصَرَ

“Kızlarının annesi düşmana boyun eğdi. Şayet bu Allah’ın takdiri ise o da yerine gelmiştir.”

“Eşim, yeryüzünde bastona dayanarak yürüyen acımacak bir kör gördü.”

“Üzüntüyle ağladı. Sanki o hedefine ulaşmış gibi sözünü de söyledi.”

“Onun sözünden dolayı kalbim parçalandı. Körlük gibi hiçbir dert yoktur.”

“Bir kör, görme duyusuna kavuşursa, hayatı dönmüş bir ölüye benzer.”²⁹⁷

Ebu'l-Muhaşşâ, bu şiirinde görme duyusuna sahip insanın onu

²⁹⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 136.

²⁹⁶ Endülüslü'ün ilk şairlerinden olan Ebû Yahyâ Âsim b. Zeyd et-Temîmî hakkında bk. el-Humeydî, *Cevâe*, s. 377; ed-Dabbî, *Bugye*, s. 513; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, IV/167.

²⁹⁷ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 86.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

kaybettiginde neler hissedebileceği konusunu ele almıştır. Ahmed Heykel, konuyu bu tarzda ilk kez Ebu'l-Muhaşşâ'nın ele aldığı zikretmektedir.²⁹⁸

Ebu'l-Muhaşşâ, görme duyusunu kaybettiginde hissedilen üzüntüyü direk ve abartılı olarak değil de, îmâ yolu ile ancak etkili bir şekilde anlatmaktadır. Genel olarak diğer şairlerin de yaptığı gibi, eşinden ismini zikrederek değil de “kızlarımın annesi” diyerek hem kızlarının, hem de eşinin varlığına işaret etmektedir. Îmâ tarzını bu şekilde kullandıktan sonra da kör bir insanın çeşitli psikolojik durumlarını ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir.

I. Abdurrahmân'ın er-Rusâfe ismindeki bahçede bir hurma ağacı gördüğünde söyledişi şu şairi ele aldığımız ise, şiirde alışılmış konulardan tasvir temasını işlerken, şaire tasvirin değil, duygusallığın hâkim olduğunu görmekteyiz:

تَنَاثَتْ بِأَرْضِ الْغَرْبِ عَنْ وَطَنِ النَّخْلِ
تَبَدَّلَتْ لَنَا وَسْطُ الرُّصَافَةِ نَحْلَةً

وَطَولُ التَّنَائِيِّ عَنْ بَئَيِّ وَأَهْلِي
فَقَلَّتْ شَبِيهِيِّ فِي التَّغْرِيبِ وَالنَّوْىِ

“er-Rusâfe’nin ortasında, hurma ülkesinden uzakta, batı toprağında bize bir hurma ağacı gözüktü.”

“Ona dedim ki: Sen de benim gibi garipsin. Çocuklarından ve ailenden ayrılm uzun süre hüzünlü oluşunla bana benzersin.”²⁹⁹

Şair şiirinde hurma ağacının boyunu, rengini ve meyvesini tasvir etmiyor. Hurmayı duygusal bir yaklaşımla ele alırken, onu canlı bir insan şeklinde tahayül ederek garip kalmaları bakımından kendisi ile hurma ağacı arasında büyük bir benzerlik sergilemektedir.

Aynı şekilde I. Abdurrahmân doğuya seyahat eden bir yolcuya hitaben söyledişi şu şairine de duygusallığın hâkim olduğunu görmekteyiz:

²⁹⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 87.

²⁹⁹ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/37; Abbas, *Târihi'l-edebi'l-Endelüsî*, I/91-92.

أَقْرَرَ مِنْ بَعْضِيِّ السَّلَامِ لِبَعْضِيِّ

أَيْهَا الرَّاكِبُ الْمَيْمُونُ أَرْضِيِّ

وَفُؤَادِيِّ وَمَالِكِيِّ بِأَرْضِيِّ

إِنْ جَسْنِيِّ كَمَا تَرَاهُ بِأَرْضِيِّ

فَعَسْكِيِّ بِأَجْتِمَاعِنَا سَوْفَ يَكْفُضِيِّ

قَدْ قَضَى اللَّهُ بِالْفَرَاقِ عَلَيْنَا

“Ey ülkemde seyahat eden binici! Benim bir parçamdan diğerine selâm götür.”³⁰⁰

“Senin de gördüğün gibi, bedenim bir yerde, kalbim ve sahipleri başka bir yerdedir.”

“Allah bizim için ayrılığı takdir etti. Belki bir gün yakınlasmamızı da takdir eder.”³⁰¹

Bu şiirde şair kendisini iki ayrı yerde, Endülüs ile doğu arasında iki parçaaya ayrılmış olarak düşünmektedir. Bedeni Endülüs'te olmasına rağmen kalbi ve kalbinde özlem duyuklarının doğuda kaldığını vurgulamaktadır.

Bu dönemde yetişen şairlerin tamamı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Günümüze isimleri ve şiirleri ulaşanlar ise, ya şiir kabiliyeti olan hükümdarlar ya da aristokrat tabakaya mensup şairlerdir. Halk arasında yetişen şairler hakkındaki bilgiler oldukça azdır.³⁰²

Muvaşşah

Gerek emirlik dönemi, gerekse daha sonraki dönemlerde Endülüs şiirini doğu şiirinden ayıran en büyük farklılık hiç kuşkusuz Emirlilik dönemi sonunda görülmeye başlayan “Muvaşşaha” veya “Tavşih” olarak da isimlendirilen “Muvaşşah” türü halk şirleridir.³⁰²

Muvaşşah ismi, her biri kendi içerisinde düzenli ancak birbirinden farklı şekilde inci veya benzeri mücevherle süslenmiş, iki ayrı parçadan müteşekkil, kadınlar tarafından kullanılan deri kuşak veya

³⁰⁰ Ibnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/36; Heykel, *Dirâsât edebîyye*, s. 226; a. mlf. *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 90; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelûsi*, s. 82.

³⁰¹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 86.

³⁰² Endülüs'teki halk şirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Provençal, *Edebu'l-Endelûsi ve târihuhâ*, s. 21-41.

kolye anlamındaki “vişah” kelimesinden türetilmiştir.³⁰³ Muvaşşah ise, farklılık gösteren renk, desen veya naktıla işlenmiş süslü elbise demektir.

Endülüslüler bu şiir türünü, üzerinde düzenli ancak birbirinden farklı “gusn” adı verilen desenler taşıyan kumaş parçalarından esinlenerek “muvaşşah” olarak isimlendirmiştir.³⁰⁴

Vezin ve kafiyenin yanı sıra şekil ve üslû bakımından da doğu şiirinden farklılık arzeden bu şiir türünün mucidi ve onu Endülüslüğe kimin kazandırdığı konusunda birbirinden farklı görüşler vardır.³⁰⁵ Fakat çoğunluğun üzerinde ittifak ettiği görüş, muvaşşah türü şiirin ilk kez Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabîr (ö. 300/912)³⁰⁶ tarafından söylendiği şeklinde olmasına rağmen, bu şaire ait herhangi bir muvaşşaha rastlamıyoruz.

Günümüze ulaşan muvaşşahlardan, bu tür şiirin ilk kez yazı hâline getiren ve onu bugün bilinen kalıplar içerisine koyan şairin Ebû Bekr Ubâde b. Mâ'i's-semâ (ö. 422/1030)'nın³⁰⁷ olduğunu ortaya koymaktadır.³⁰⁸ Ubâde'nin çağdaşı olan Ubâde el-Kazzâz

³⁰³ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, II/220; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, III/158; “Muvaşşah”, IA, VIII/866.

³⁰⁴ Ferruh, *Târihü'l-edebi'l-Arabi*, IV/422; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, II/220.

³⁰⁵ Bu görüşler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 584; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 373; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, II/217; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, III/165; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 213; Abu-Haidar, *Hispano-Arabic Literature*, s. 107-170.

³⁰⁶ Emîr Abdullah b. Muhammed'in şairlerinden olan Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabîr hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cevze*, s. 33; ed-Dabbâ, *Buğye*, s. 360-61; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/156; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 584; Sezgin, *GAS*, II/696-97; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 213.

³⁰⁷ Dönemin en büyük şairlerinden olan Ebû Bekr Ubâde b. Abdillah b. Muhammed b. Ubâde hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hâkân, *Matmah*, s. 84; ed-Dabbâ, *Buğye*, s. 283-84; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/468-80; el-Makkârî, *Nef-hu't-tîb*, IV/52-53; *ez-Zirikli*, *el-A'lâm*, IV/30; Sezgin, *GAS*, II/689-99.

³⁰⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 44-45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/478-79; Şevki Dayf, *fi's-şî'rî'l-Arabi*, s. 452; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 373; Ferruh, *Târihü'l-edebi'l-Arabi*, IV/427.

(ö. 422/1030)³⁰⁹ da muvaşşah şiirlerde ilk temayüz eden şairlerden- dir. Daha sonraki dönemlerde muvaşşahlar giderek artan bir istekle Endülüs'te yaygınlaşmış, doğuda da bazı şairler muvaşşah türü şiirler söylemişlerdir.³¹⁰

Muvaşşah türü şiir, III./IX. yüzyılın ikinci yarısında³¹¹ son şeklini almış olarak doğum yeri olan Endülüs'teki sosyal hayatı önemli bir yer işgal eden müzik ve şiirin tam bir uyum içinde olduğu edebiyat, içki ve eğlence meclislerinde duyulan ihtiyaca cevap olarak ortaya çıkmıştır.³¹² Halkın bu şaire rağbet göstermesi yanında, muvaşşah şairlerin de vali ve hükümdarlar tarafından himaye görmesi, bu şiir türünün Endülüs'te yaygınlaşmasını hızlandırmıştır.³¹³

Câhiliyye ve daha sonraki dönem doğulu şairlerin de muvaşşaha benzer şiirler söyledikleri nakledilmektedir.³¹⁴ Ancak rivayetleri mesnet edinip muvaşşahın doğuda kök salıp Endülüs'te yeşerdiği iddialarına katılmak mümkün değildir. Çünkü muvaşşah, Endülüs'teki Arap ve İspanyol kökenli halk arasında doğup zaman içerisinde kendine has bazı özel kurallar edinen ve birçok bakımından klasik Arap şiirinden farklılık gösteren bir şiir türüdür. Her güzel sanatta olduğu gibi muvaşşahın da şiir sanatına has özellikler bakımından gerek doğu şiirinden ve gerekse fetih öncesi ve sonrası İspanyol halk şiirinden etkilenmiş olması pek tabiidir.

Muvaşşahlar, gramer kurallarına uyularak yazılrıdı. Şiiri meydana getiren bölümler aynı vezin birliği içerisinde olup, bazı özel

³⁰⁹ Endülüslü edip ve şair Ebû Abdillâh Muhammed b. Ubâde hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/801-805; el-Makkârî, *Nefhu't-tâb*, III/411-92; İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 584; Şevki Dayf, *fi's-ṣi'rî'l-Arabi*, s. 452; Abbas, *Târihi'l-edebî'l-Endelîsi*, II/230.

³¹⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, III/306; Zeydan, *Târihi'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabiye*, III/16; "Muvaşşah, İA, VIII/867.

³¹¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 583 eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelîsi*, s. 371.

³¹² el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, III/165; Şevki Dayf, *fi's-ṣi'rî'l-Arabi*, s. 451; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelîsi*, s. 371; Sâlim, *Kurtuba hâdiratu'l-hilâfe fil-Endelîs*, s. 184-85.

³¹³ el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, III/181; Goldziher, *A Short History*, s. 135; Nicholson, *A Literary History*, s. 416; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelîsi*, s. 372.

³¹⁴ "Muvaşşah, İA, VIII/867; Heykel, *el-Edebu'l-Endelîsi*, s. 147.

terimlerle ifade edilmekteydi. Muvaşşahın giriş kısmına “matla” denir. Bu kısım, “gusn” veya “mezheb” olarak da isimlendirilir. Matla iki ve dört mısradan meydana gelir. Gusn adı verilen bu mısralar, kafiyeye uyum içerisinde olabilecekleri gibi farklı kafiyelerde de olabilirler. Muvaşşahın matla ile başlaması zorunlu değildir. Matla ile başlayan muvaşsha “et-Tâm”, matla olmayan muvaşsha ise “eksik” anlamında “el-Akra” denir.³¹⁵

Matla’dan sonra gelen kısma “devr” denir. Devr, üç veya daha fazla sayıdaki “simt” adı verilen mısralardan meydana gelir. Genellikle devr, matla ile aynı vezinde ve farklı kafije düzeni içerisinde bulunur. Devri meydana getiren simtler tek bir mısra şeklinde olabileceği gibi, bir beyit şeklinde iki mısradan da meydana gelebilir.³¹⁶

Devrden sonraki kısma “kafla” denir. Kalfa, gusn sayısı ve kafije bakımından matla ile uyum içerisindeidir. Sabit olmamakla birlikte genellikle muvaşşahta beş veya altı kafla bulunur. Devr ve onu takip eden kaflayı içine alan bölüme ise “beyt” veya “cüz” adı verilir.³¹⁷

Tüm muvaşşahın özeti durumundaki son kaflaya “harca” adı verilir. Şair, bu kısımda dinleyicilerin dikkatini çeken çok önemli bir şey söylemezse, başka bir şairin şiirinden iktibasta bulunur. Halk tarafından kolaylıkla anlaşılmasını temin ve şire müziksel bir hava vererek dinleyicinin dikkatini çekmek için bazı muvaşşahların harçalarında halk dilinde yaygın, fasih olmayan Arapça ve Latince kökenli basit ve anlaşılır kelimeler kullanılmıştır.³¹⁸

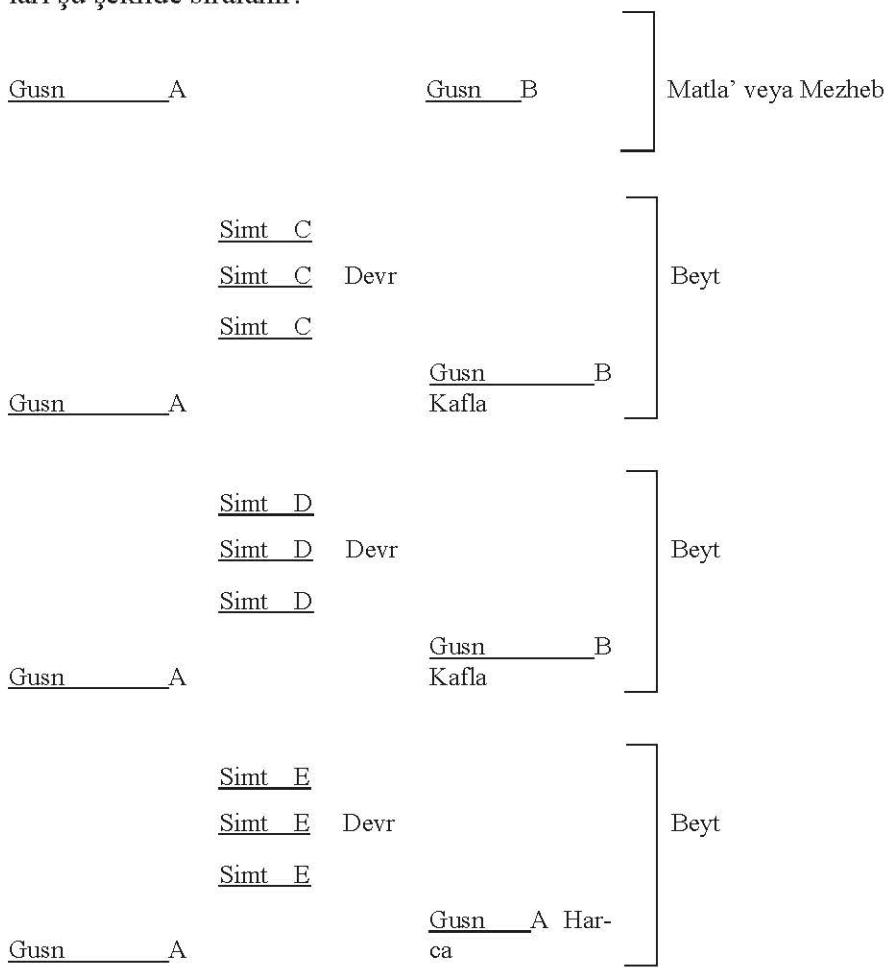
³¹⁵ el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, III/158; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelûsi*, s. 375; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelûsi*, II/235; Heykel, *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 140; “Muvaşşah, İA, VIII/866; Rosen, “The Muwashshah”, s. 167.

³¹⁶ “Muvaşşah, İA, VIII/866; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/433; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelûsi*, s. 375.

³¹⁷ “Muvaşşah, İA, VIII/866; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, III/158; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelûsi*, s. 377; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelûsi*, II/235; Heykel, *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 140.

³¹⁸ “Muvaşşah, İA, VIII/866; Nicholson, *A Literary History*, s. 457; Şevki Dayf, *fi's-sî'ri'l-Arabi*, s. 452; Heykel, *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 138, 144; Latham, *Arabian an Islamic Studies*, s. 87.

Kafiye düzenini harflerle gösterecek olursak muvaşşahın kısımları şu şekilde sıralanır:

Ebü Bekr b. Zuhr'un aşağıdaki muvaşşahı, buna uygun güzel bir örnektir:

أَيْهَا السَّاقِي إِلَيْكَ الْمُشْتَكِي قَدْ دَعَوْنَاكَ وَإِنْ لَمْ تَسْتَعِي

وَنَبِّئْمَ هُنْتُ فِي غَرْبَةٍ

وَسِرْبُثُ الرَّاحِمِ مِنْ رَاحِتِي

كَلِمَا اسْتَيْقَظْتُ مِنْ شُكْرِتِهِ

جَدَبَ الرَّقَبَ إِلَيْهِ وَاتَّكَى
وَسَقَانِي أَرْبَعًا فِي أَرْبَعٍ

“Ey sâki, şikâyet sanadır. Sen duymamış olsan da biz seni davet ettim.”

“Yüzündeki aydınlığa aşık olduğum”

“Elinden şarap içtiğim içki arkadaşı”

“Her ne zaman o içkinin sarhoşluğundan uyansam”

“İçki tulumunu kendine doğru çekip yaslanır ve bana dört dörtlük içki sunar.”³¹⁹

Örnek bir muvaşşahın genel yapısı böyle görülmekle beraber, tür olarak kesin kurallarla tespit edilmemişinden aruzun onaltı bahrine tatbiğ edilmiş örneği bulunmaktadır.

Endülüs muvaşşah şairlerinden vezir Ebû Abdullah b. Hâtîb'in muvaşşahından alınmış şu beyitler de bu şiirin başka bir örneğidir:

يَا زَمَانُ الْوَصْلِ بِالْأَنْدُلُسِ فِي الْكَرْيِ أَوْ خَلْسَةِ الْمُخْتَلِسِ يَنْقُلُ الْخُطُوَّ عَلَىٰ مَا تَرْشِمُ مِثْلُ مَا يَدْعُونَ الْوَفُودَ الْمَوْسِمَ	جَادَكَ الْغَيْثُ إِذَا الْغَيْثُ هَمَى لَمْ يَكُنْ وَصْلُكَ إِلَّا خَلْمَا إِذْ يَقْهُوُ الدَّهْرُ أَسْبَابُ الْمَنِىِّ رُمْرًا بَيْنَ فُرَادَىٰ وَمَثْنَى
فَعَفَّوْرُ الْأَرْهَارُ فِيهِ تَبَسَّمٌ	وَالْحَيَا قَدْ جَلَّ الْرَّوْضَ سَنا

“Ey Endülüs'teki buluşma zamanı, o zaman bulutları bol yağmurlar yağdırarak sana cömertlik yapmıştır.”

“Fakat orada seninle buluşmamız, uykuda görülen bir düşten veya çalınmış bir fırsatın başka bir şey değildir.”

“Hac mevsimlerinde ziyaretçilerin ikişer üçer bölgeler hâlinde birbirlerini takip ederek gelmeleri gibi, zamanda umutları ayrı ayrı gön-

³¹⁹ el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, III/165; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/43.

rir.”

“Yağmur bahçeye ipek bir elbise giydirdi. Orada çiçeklerin göz kamaştırıcı ışığı gülümüyor.”³²⁰

Ömer Ferruh, muvaşahların vezin ve kafiye yönünden bu denli zengin bir yapıya sahip olması nedeniyle Avrupa şiirini de etkilediğini ileri sürerek şöyle demektedir:

“Avrupalılar Endülüs kanalı ile Araplarla temas kuruncaya kadar şirleri oldukça kısıt bir durumda idi. Avrupalılar birçok vezin ve kafiye düzeni içerisinde söylenen muvaşah türü şiiri Araplardan aldılar ve kendilerine uyarladılar. Avrupa edebiyat araştırmacıları da şirlerindeki bu türün kaynağını uzun süre araştırdılar. Neticede Fransız, Alman ve İtalyan edebiyatı üzerine araştırma yapanlar, bunun Arap şiirinin bir taklidi olduğu görüşü üzerinde ittifak ettiler. Avrupa şiiri, Arap şirinden direkt etkilenmesi yanısıra İngiliz şiiri ise Arap şirinden direkt değil ama İtalyan şiiri kanalıyla etkilemiştir.”³²¹ Muvaşah türü şirler, esas itibarıyla bestelenip telli çalgılar eşliğinde söylenen şarkılarla güfte olma gayesi ile yazıldılarından işlenen konular da bu amaca uygun olmuştur. V./XI. yüzyıl sonlarına kadar muvaşahlarda sadece medih, içki ve gazel konuları işlenirken zaman içerisinde tabiat tasviri, zühd, risâ, tasavvuf, hiciv ve mucûn konularına da yer verilmiştir.³²²

c. Halifelik Dönemi

Halifelik döneminde (316-422/929-1031) III. Abdurrahman tarafından istikrarlı bir duruma getirilen siyasi ve sosyal ortamın yanı sıra, ülkenin ulaştığı refah düzeyi de ilmî ve edebî faaliyetlerin canlanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bu uygun ortama halife ve diğer üst düzey yöneticilerin ilme teşvikleri ve ilim adamlarını gözetmeleri ve himayelerine almaları bu meyanda doğulu âlimlerin Endülüs'e gelmelerini teşvik edici yöndeği davranışları da bu ilmî can-

³²⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, III/301.

³²¹ Ferrûh, *el-Hadâratu'l-insâniyye*, s. 23.

³²² el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, III/172; “Muvaşah, İA, VIII/868; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelişî*, II/235; eş-Şîk'a, *el-Edebu'l-Endelişî*, s. 405-406.

lanmayı harekete geçiren faktörlerden birisiydi. Örneğin, Ebû Ali el-Kâlî Endülüs'e geldiğinde III. Abdurrahman tarafından büyük bir ilgi ile karşılanmış ve veliaht II. Hakem'in yetiştirilmesiyle görevlendirilmiştir.³²³

el-Kâlî, doğu kültürünün Endülüs'e geçişini sağlayan en önemli köprülerden biri olmuştur. İmru'ul-Kays (ö. M. 545)³²⁴, Zuheyr b. Ebî Sulmâ (ö. M. 615)³²⁵, el-Aşâ (ö. M. 629)³²⁶, en-Nâbiğa (ö. M. 604)³²⁷, el-Hansâ (ö. 24/645)³²⁸, Cemil b. Ma'mer (ö. 82/701)³²⁹, Ahatal, Cerîr ve Farazdak gibi câhilî ve İslâmî dönem şairlerinin dîvânları ile birçok ahbâr ve dil kitapları, bizzat el-Kâlî tarafından Endülüs'e taşınmıştır.³³⁰

Önceki dönemlerde olduğu üzere halifelik dönemi şairlerinin bir kısmı doğulu şairleri izlerken, bir kısmı da Endülüs'e özgür, doğu şiirinden farklılık arzeden konuları ele almıştır.

³²³ Heykel, *el-Edebü'l-Endeliüsî*, s. 184.

³²⁴ Câhiliyye dönemi muallaka şairlerinden olan İmru'u'l-Kays b. Hucur b. el-Hâris el-Kindî hakkında bk. İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/50-75; Brockelmann, *GAL*, I/15; *Suppl.*, I/48-50; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, I/351-52; Kehhâle, *Mu'cem*, II/320.

³²⁵ Câhiliyye dönemi muallaka şairlerinden olan Zuheyr b. Ebî Sulmâ el-Muzenî hakkında bk. İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/76; Brockelmann, *GAL*, I/23; *Suppl.*, I/47-48; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, III/87; Kehhâle, *Mu'cem*, III/186.

³²⁶ Câhiliyye dönemi muallaka şairlerinden olan Meymûn b. Kays b. Cendel b. Bekr b. Vâil hakkında bk. İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/178-89; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, I/212-24; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VIII/200-201; Kehhâle, *Mu'cem*, XIII/65; Sezgin, *GAS*, II/130-32.

³²⁷ Câhiliyye dönemi muallaka şairlerinden olan Ziyâd b. Muâviye hakkında bk. İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/92-105; Brockelmann, *GAL*, I/13; *Suppl.*, I/45; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, I/185-96; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, III/92; Kehhâle, *Mu'cem*, IV/188.

³²⁸ Muhadram şairlerinden olan el-Hansâ Tumâdir bint Amr b. eş-Serît hakkında bk. İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/260-64; Brockelmann, *GAL*, I/34-35; *Suppl.*, I/70; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/89; Kehhâle, *Mu'cem*, III/160.

³²⁹ İslâmî dönem şairlerinden ve uzrî gazel türünün öncüsü kabul edilen Cemîl b. Abdillah b. Ma'mer el-Uzrî hakkında bk. İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-Şu'arâ*, I/346-55; Brockelmann, *GAL*, I/44; *Suppl.*, I/78-79; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/134; Kehhâle, *Mu'cem*, III/92.

³³⁰ Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/187.

Bu dönemin en belirgin özelliği, Endülüs şiirini doğu şiirinden ayıran özelliklerin bariz bir şekilde görülmeye başlamasıdır. Şairlerin bir kısmı şiirlerinde klasik doğu şiirinde işlenen övgü, övünme, hiciv, mersiye, hikmet, tasvir, özür dileme, aşk ve kahramanlık gibi konuları³³¹ klasik kaside tarzında işlerken, bir kısım şairler de doğulu muhdes şairlerin yaptıkları gibi çağ'a ve ortama uygun konuları ele almışlardır.

Zühd temâsını da şiirlerinde sıkça işleyen İbn Abd Rabbih (ö. 328/940)³³² kalem konusunu ele aldığı şiirinde şekil ve anlam bakımından Ebû Temmâm'ın tesirinde kaldığı çok bariz bir şekilde görülmektedir:

أَدَارَهُ فِي صَحِيفَةِ سَحْرَا	يَكْفُهُ سَاحِرُ الْبَيَانِ إِذَا
نَصَّمُ عَنْهَا وَنَسْمَعُ الْبَصْرَا	يُنْطَقُ فِي عُجْمَةِ بِالْفَظْتَهِ
إِنْ تَسْبِينَهَا وَجَدْتَهَا صورًا	نَوَادِرِ يَقْرَعُ الْقُلُوبَ بِهَا
يُخَاطِبُ الشَّاهِدَ الَّذِي حَضَرَا	يُخَاطِبُ الْغَائِبَ الْبَعِيدَ بِهَا

“Onun elinde öyle bir güç var ki, şayet onu sayfalara dökerse okuyamaz büyüler.”

“Sözü ağzından zorlukla çıkar, onu dinlemesek de gözlerimizle duyarız.”

“Nadir sözlerle kalpleri doldurur, hükümeder. Şayet bunları kalbinde düşünürsen bir tablo olduğunu görürsün.”

“O anda uzakta bulunan kişiye yanında imiş gibi hitap eder.”³³³

Ebû Temmâm ise kalem konusunda şöyle demektedir:

يُصَابُ مِنَ الْأَمْرِ الْكَلِيِّ وَالْمُفَاصِلِ	لَكَ الْقَلْمَنِ الْأَعْلَى الَّذِي بِشَبَابِهِ
--	---

³³¹ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 80-81.

³³² Sîhâbuddin Ebû Ömer Ahmed b. Abd Rabbih hakkında bk. İbn Hâkân, *Mattah*, s. 51-53; el-Humeydî, *Cevâe*, s. 94-96; ed-Dabbî, *Bugye*, s. 137-140; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, VII/49-52; Brockelmann, *GAL*, I/161; *Suppl.*, I/250-51; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/197-98.

³³³ er-Rikâbî, *Fi'l-edebî'l-Endelüsî*, s. 118; Sâlim, *Kurtuba*, s. 169; Abbas, *Târihi'l-edebî'l-Endelüsî*, I/183; Heykel, *el-Edebî'l-Endelüsî*, s. 232.

بِأَنَّهُ فِي الْشَّرْقِ وَالْغَربِ وَابْلِ

لَهُ رِيقَةُ طَلَّ وَلَكِنْ وَقْعَهَا

وَاعْجَمُ أَنْ حَاطَبَتْهُ وَهُوَ رَاجِلٌ

فَصَبِحَ إِذَا اسْتَنْطَقَتْهُ وَهُوَ رَاكِبٌ

“Senin öyle değerli bir kalemin var ki, böbrek ve mafsallar belâsını onun ucu ile bulur.”

“Kaleminin mürekkebi hafif yağmur damları gibi dökülür, fakat doğuda ve batıda bırakıldığı izler ise sel gibidir.”

“Şayet sen onu binekli iken konuşturursan fasih bir Araptır ve eğer ona yaya iken hitap edersen Acemdir.”³³⁴

Endülüslü'ste hikmet temasını en mükemmel şekilde işleyen şairlerin başında gelen İbn Hânî (ö. 363/972)'nin³³⁵ lâfız ve ifadeleri anlaşılmış, etkileyici ve açıktır. İbn Hânî hükümdarlardan birini övdüğü bir kasidesinde şöyle demektedir:

وَرُوحُ هُدَىٰ فِي جَسْمٍ نُورٌ مُّنْدَهٌ شَعْاعٌ مِّنَ الْأَعْلَىٰ الَّذِي لَمْ يَجْسِمْ

وَتُتَصَّلِّ بَيْنَ الْإِلَهِ وَبَيْنَهُ
مُنْزَهٌ مِّنَ الْأَسْبَابِ لَمْ يَتَصَرَّمْ

إِذَا أَنْتَ لَمْ تَعْلَمْ حَقِيقَةَ فَضْلِهِ
فَسَأَلَنَّ بِهِ الْوَحِيُّ الْمُنْزَلُ تَعْلَمْ

عَلَىٰ كُلِّ خَدٍ مِّنْ أَسَارِيرِ وَجْهِهِ
دَلِيلٌ لِعَيْنِ النَّاظِرِ الْمُتَوَسِّمٌ

“Nurdan bir beden içindeki bu hidayet ruhu gücünü bir cisimden değil, yukarıdan, Allah'tan almaktadır.”

“Onunla Allah arasında çeşitli olaylardan meydana gelmiş, kıvrım kıvrımlı, ancak hiç kopmamış bir bağ vardır.”

“Şayet sen onun faziletinin aslinin nereden geldiğini bilmiyorsan gökten o nuru indiren vahye sor, öğrenirsin.”

“Onun güzel yanakları üzerinde ona içten ve doğrulukla bakan gözler için bir işaret vardır.”

³³⁴ Ebû Temmâm, *Dîvân*, III/122-23.

³³⁵ Medihleri ve şiirinde küfre varan aşırılığı ile tanınan Ebu'l-Kâsim Muhammed b. Hânî el-Ezdî el-Endelüsî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bk. İbn Hâkâni, *Matmah*, s. 74-79; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, III/41-44; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV/421-24; el-Makkâri, *Nefhu 't-tîb*, III/443-44.

Son olarak da kasidesini şu misralarla sona erdirmektedir:

وَعِنْدِي عَلَىٰ ذَانِ الْلَّقَاءِ وَبُعْدِهِ	فَصَائِدٌ تَسْرِي گَالْجَمَانِ الْمُنْظَمْ
إِذَا أَشْتَأْتُ كَانَتْ لُبَانَةً مَعْرِقْ	وَإِنْ أَعْرَقْتَ كَانَتْ لَبَانَةً مُشْتَئْ
تَطَاوِلُ عَنْ أَقْدَارِ قَوْمٍ جَالَةً	وَتُصْغِرُ عَنْ قَدْرِ الْإِمَامِ الْمُعَظَّمْ
وَأَيُّ قَوَافِي الشِّعْرِ فِيهِ أَحْوَكَهَا	وَمَا تَرَكَ التَّتْرِيلَ مِنْ مُتَقَدِّمْ
وَلَوْ أَنَّ عَمْرِي بَالَّغَ فِيهِ هُنْيَ	أَبْقَيْتُ حِيَّا أَلْفَ عَامٍ مُحْمَّمْ

“Bende ona yakınen de uzakken de düzenli dizilmiş inciler gibi ona ulaşan kasideler vardır.”

“Şayet bu kasideler Şam'a gitseler Irak'a gidenin hedefi, Irak'a Şam'a gidenin gayesi olurlar.”

“Bu kasideler yüce bir topluluğun değerlerini aşmakta; ancak yüce imamın değeri yanında küçük kalmaktadır.”

“Senin için hangi şiir kafiyelerini sıralayayım, seni hangi büyüklerin arasına yerlestireyim?”

“Şayet benim hayatım senden bir himmet bulursa bin yıl yaşasam bile sana lâyık olmaya çalışırmı.”³³⁶

Bazı kısımlarını burada zikrettiğimiz bu kasidesinde İbn Hâni'nin, şekil ve fesahat bakımından klasik Arap şiirinin, ibarelerin zenginliği, kasidenin müzikal bir üslûpla ele alınışı ve lâfızların fesahati bakımından da Ebû Temmâm ve el-Mütenebbî (ö. 354/965)'nin³³⁷ etkisi altında olduğu görülmektedir.

³³⁶ İbn Hâni, *Dîvân*, s. 315 vd.

³³⁷ Nebîlik iddiasında bulunduğu için “el-mütenebbî” olarak lâkaplandırılan Abbâsîler dönemi şairlerinden olan Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Huseyn hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/62-66; ez-Zehebî, *Şezerât*, III/13-16; Brockelmann, *GAL*, I/86-8; *Suppl.*, I/138-42; el-Bustâmî, *Udebâ'u'l-Arab*, II/309-362; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/110-111; Zeydan, *Târihu'l-adâb*, II/555-59; Kehhâle, *Mu'cem*, I/201-204; Şevki Dayf, *fi's-si'rî'l-Arabî*, 303-349.

Bu dönemin ünlü şairlerinden er-Remâdî (ö. 403/1013)'nin³³⁸ aşağıda bazı beyitlerini zikredeceğimiz, içkiyi ele aldığı kasidesinde ise Abbâsîler dönemi muhdes şairlerinin, özellikle de Ebû Nuvâs'ın etkisi görülmektedir:

بِفَقْدِ حَبَابِيبٍ وَمُؤْنَا بِحِجْرٍ	وَهُلْهُمْ عَيْرُ عُشَّاقٍ أَصْبِيُّوا
لِفُرْقَتِهَا فَلَيْسَ مَكَانٌ صَبِّرٌ	أَعْشَاقَ الْمُدَامَةِ إِنْ حَرَّعْتُمْ
وَطَبَقَ أَفْقَ قُرْطُبَةِ بِعَطْرٍ	تَضَوَّعَ عَرْفُهَا شَرْقاً وَغَرْبًا

“Onlar, sevgilileri kaybetme musibetine duçar olup ayrılıkla sınanan âşıklar degillerdir.”

“Ey müdâme şarabının âşıkları! Eğer ondan ayrılmaktan dolayı canınız yanıyorsa sabretme yeri değildir.”

“Zira onun kokusu doğuya ve batıya yayılmış ve Kurtuba'ının ufkunu onun hoş kokusu kaplamıştır.”³³⁹

Endülüslü şiirinin, doğu şiirinden farklılık gösteren Endülüslü'e ait özelliklerinin en başında, tasvir temاسının daha önce örneği görülmemiş bir tarzda ele alınmış olmasıdır. Deniz savaşları, bahçeler, şehirler, binalar, savaş gemileri, savaş araç ve gereçleri ile enkazlar, Endülüslü şairler tarafından üstün bir yetenekle tasvir edilmiştir. Hatta öyle ki şarkiyatçı James Dickie, Endülüslü şiirinin tasvirlerle bu denli yüklü olmasının şiirin asıl konusunu gölgdede bıraktığını ve şiirin akıcılığını da menfi yönde etkilediğini ileri sürmektedir.³⁴⁰

Bunların yanı sıra Endülüslü şairler Ebû Nuvâs ve Buhturî'nin de şarap türü şiirlerine büyük ilgi göstermişlerdir. Onların tarzında içkiyi, içki meclislerini, içki kadehlerini ve meyhaneleri tasvir eden

³³⁸ Medih, hiciv, tasvir ve özellikle şarap türü şiirleri ile tanınan Ebû Ömer Yusuf b. Hârûn el-Kindî hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 369-73; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 69-74; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, III/71-72, 364-65; Brockelmann, *GAL*, I/318-19; *Suppl.*, I/478; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IX/336.

³³⁹ el-Humeydî, *Cezve*, s. 14-15; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 210-11.

³⁴⁰ Dickie, “Ibn Suhayd”, s. 299.

birçok şiir nazmetmişlerdir.³⁴¹

er-Remâdi savaş gemilerini tasvir ederken şöyle demektedir:

كَأَنَّهَا اعْرَاءٌ حَبْشَانٌ
وَالسُّمْنُ قَدْ جَلَّهَا قَارُبًا
كَأَنَّهَا فِي دَارِ مَضْمَارٍ هَاخِيلٌ يَصْنَعُ لِمَيْدَانٍ
فِي الْجَوْفِ مُنْقَضَةٌ عَقبَانٌ
كَأَنَّهَا وَالْمَاءَ مَيْدَانِهَا
كَأَنَّهَا تَرْمِي بِنِيرَانٍ
تَرْيِي الْمَقَادِيفَ أَحْنَائِهَا

“Etrafları ziftlenmiş yüce gemiler, Habeşlilerin atlarına benzemektedir.”

“Sanki onlar hipodromda yarışmaya hazırlanıyor gibidirler.”

“Bu gemiler, yarış alanları gibi olan suya gökten parçalanıp düşmüsterdir.”

“Bu gemilerin yanlarındaki kürekleri, sanki ateş ediyormuş gibi sanırsın.”³⁴²

Ali b. Ebî ’l-Huseyn³⁴³ ise mızrakları şöyle tasvir etmektedir:

بُرُوجٌ مِنَ الْخَطَّىٰ فِيهَا كَوَافِيْ
لَهَا مِنْ قُلُوبِ الْمُخْرِمِينَ مَنَازِلٌ
كَأَنَّ صَرَاماً فِي الْوَغْيِ مَتَاجِّحاً
وَمِنْهَا هَبِيبٌ وَالْدُّخَانُ الْمَسَاطِلُ
إِنَّمَا يُكْتَبُ الْفَتْحُ الَّذِي صَحَّفَهُ الْعَدَا
فَأَفَلَامَةٌ عِنْدَ الْكَمَاءِ الدَّوَابِلِ

“Mızraklardan oluşan burçlarla yıldızlar vardır. Bu mızrakların ise günahkârların kalplerinden oluşan menzilleri vardır.”

“Mızraklar, savaşta kendilerinden kor gibi alev ve simsiyah dumanlar çıkan odunlar gibidir.”

“Düşman tarafından engellenen fetihler, kalemleri ellerindeki mızraklar olan kahramanlar tarafından yazılır.”³⁴⁴

³⁴¹ Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târihuhâ*, s. 5-7; Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 43; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 120.

³⁴² Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/96.

³⁴³ Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, fitne döneminde (399-422/1009-1031) vefat ettiği sanılan edip ve şair Ali b. Muhammed b. el-Huseyn hakkında bk. el-Humeydi, *Cezve*, s. 308; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 413; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/95-96.

³⁴⁴ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/95.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Bu dönemin bir diğer özelliği ise şairlerin bizzat kendilerinin de yapılan savaşlara katılmaları³⁴⁵ ve gerçekçi bir şekilde bu savaşları tasvir etmeleridir. İbn Derrâc (ö. 421/1030)³⁴⁶, bizzat kendisinin de katıldığı ve Mansûr b. Ebî Âmir'in komuta ettiği bir savaşı şöyle anlatmaktadır:

تَبَلَّجَ عَنْ إِشْرَاقِ غَرَبَكَ الصُّبْحُ
وَأَسْفَرَ عَنْ إِقْدَامِكَ النَّصْرُ وَالْفَتحُ
وَقَرَّتْ عَيْنُ الْمُسْلِمِينَ بِأَوْبَةٍ
مَصَادِرُهَا عَزٌّ وَمُورِدُهَا نَجْحٌ
كَانَ شَعَاعُ الشَّمْسِ مِنْ ثُورٍ هَدِيهَا
وَعُرِفَ تَسِيمُ الرَّوْضِ مِنْ طَبِيهَا نَجْحٌ
ضَرِبَتْ يَحْزُبُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ مَقْدِمًا
إِلَى مَتْحِرِ جَنَاثٍ عَدْنٍ لَهُ رَبْحٌ

“Senin güzel görünüşünden sabah aydınlandı ve gelişinle de zafer ve fetihler gerçekleşti.”

“Dönüşünle Müslümanların gözleri sevinçle doldu, bu sevincin menbaş şeref, beslendiği kaynak ise başarıdır.”

Güneşin ışınları sanki bu sevincin hidayet ışığından kaynaklanmaktadır, bahçenin ılık rüzgârı da onun güzelliğinden bir koku ile buluşmuştur”.

“Yeryüzünde Allah yolunda gidenlere öncülük ettin ve bunu da sanki bir ticarete çevirdin. Bunun kârı ise Adn³⁴⁷ cennetleridir.”³⁴⁸

İbn Abdi Rabbih'in II. Abdurrahman'ın yaptığı savaşları anlatıldığı dörtüz elli beyitlik şiiri,³⁴⁹ o dönemin tarihî olaylarını yansıtmasız bakımından ayrı bir değere sahiptir.

Çok güzel bir doğal yapıya sahip olan Endülüslü, her dönem şairlere ilham kaynağı olmuştur. Endülüslü şairler bahçelerin, yağmurun,

³⁴⁵ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/93.

³⁴⁶ Endülüslü'nün yetiştiirdiği en önemli şairlerden olan Ebû Amr Ahmed b. Muhammed b. Derrâc el-Kastallî hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 110-14; ed-Dabbâ, *Buğye*, s. 158-61; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/59-102; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/135-39; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, III/195-96; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/204.

³⁴⁷ Burada Kur'ân-ı Kerim'de sıkça işaret edilen "Cennâtu Adn" tabirini iktibas etmektedir. Bk. Ra'd Sûresi, 13/23; Nahl Sûresi, 16/31; Meryem Sûresi, 19/61 vb. âyetler.

³⁴⁸ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/94 vd.

³⁴⁹ Bk. Ferruh, *Târihü'l-edebi'l-Arabi*, IV/198 vd.

ağaçların, çiçeklerin ve gökyüzünün tasvirinde çok başarılı şairler ortaya koymuşlardır. Bu yönü ile hiç şüphesiz, tabiat konusu bu dönemde Endülüs şiirini tamamen etkisi altına almıştır.

Tabiat konusu şiirle de yetinmeyip nesir alanına da kayarak tabiatın işlendiği birçok eserler telif edilmiştir. Şarap tasvirine de yer verilen bu şiirlerde bulut, yağmur, soğuk ve özellikle de çiçekler tasvir edilmiştir.³⁵⁰

Ubeydullah b. Yahyâ (ö. 297/909)³⁵¹, gülü ve kısa süren ömrünü söyle tasvir etmektedir:

وَبَانْ حَمِيدُ الْأَنْسٍ وَالْعَهْدُ رَائِفٌ فَسُرُّ مَلَاقِيَةٍ وَسَيِّعُ مَفَارِقَهُ	تَحَلَّتْ مِنَ الْوَرْدِ الْأَنْيَقِ خَدَائِقُهُ فَمَا كَانَ إِلَّا طَيْفٌ زَارَ مَسْلَمًا
--	---

“Bahçeler güzel güllerden yoksun kaldı, onun güzel koktuğu zamanlar ve iyi insanlar da yok olup gitti.”

“Bu Müslümana kavuştuğunda mutluluk, ayrıldığında da üzüntü ve ren bir hayalden başka bir şey değildir.”³⁵²

Sa’îd b. Muhammed (ö. ?)³⁵³ ise nergis çiçeğini ele aldığı kasisinde söyle demektedir:

نَحِيلٌ وَنَاحِلٌ الْفَضِيلَةَ عَانِدُ فَخَيْرٌ فِيهِ جَمَالٌ رَائِدُ مِنْ أَنْ يَخُولَ عَلَيْهِ لَوْنٌ وَاحِدُ	أَرَعَمْتَ أَنَّ الْوَرْدَ مِنْ تَفْضِيلِهِ إِنْ كَانَ يَسْتَحْبِي لِفَضْلِ جَمَالِهِ وَالْتَّرْجُحُ الْمُصْفُرُ أَعْظُمُ رِبَّهُ
---	---

³⁵⁰ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 940; er-Rikâbî, *Fî'l-edebî'l-Endelûsî*, s. 130; Abbas, *Târihi'l-edebî'l-Endelûsî*, I/106.

³⁵¹ III. Abdurrahman döneminde yaşayan Ubeydullah b. Yahyâ b. İdrîs hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 269; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 355; Heykel, *el-Edebî'l-Endelûsî*, s. 210-11.

³⁵² el-Humeydî, *Cezve*, s. 269.

³⁵³ Tabiat tasviri türü şiirleriyle ün kazanan Endülüslü edip ve şair Sa’îd b. Muhammed b. Ferrâc hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 228; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 305; Abbas, *Târihi'-edebî'l-Endelûsî*, I/110.

صِفَةُ كَمَا وُصِفَ الْحَرِيرُ الْفَاقِدُ

لِبِسِ الْبَيْاضَ بِصُفْرَةٍ فِي وَجْهِهِ

“Sen, gülün güzelliğinden ötürü kokusundan utandığımı, faziletli insanın da doğru yoldan saptığını sanır mısın?”

“Şayet gül güzelliğinden dolayı kokusundan utansa da bu utanma onun güzelliğini artırır.”

“Nergisi tek bir renge çevirerek ona sadece sarı rengi isnat etmekle en büyük ayibi sen yapıyorsun.”

“Nergis yüzünde sarı ile beraber beyazı da giydi, bu durum onu kaybedeni üzüntü ile tasvir etmek gibidir.”³⁵⁴

Siyasî iç istikrarın bozulduğu, sık sık tutuklama ve hapsetme olaylarının başladığı dönemlerde ise halife ve vezirlerden aman ve merhamet dileyen şairler yaygınlaşmıştır. el-Mansûr İbn Ebî Âmir tarafından hapsedilen vezir el-Mushâffî (ö. 372/983)³⁵⁵, el-Mansûr'un kalbini yumuşatmak için ona şöyle hitap etmektedir:

هُنْيٰ أَسْأَثُ فَائِنَ الْفَضْلَ وَالْكَرْمِ إِذْ قَادِنِي نَحْوُكَ الْإِذْعَانُ وَالنَّدْمُ
يَا حَيْرٌ مَنْ مَدَّتْ الْأَيْدِي إِلَيْهِ أَمَا
بِالْعَثْ في السُّخْطِ فَاصْفَحْ صَفْحَ مُقْتَدِرٍ إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا مَا اسْتُرْجُمُوا رَجُمُوا

“Farzet ki ben suç işledim. Lütuf ve cömertlik nerede? Zira beni sana itaat ve pişmanlık sevketti.”

“Ey elleri kendisine açılanların en hayırlısı! Senin yanında kalemin kendisine ağıt yaktığı bir ihtiyara acımıyor musun?”

“Kızgınlıkta aşırıya gittin. İntikama gücü yetenin bağışlamasıyla başışla! Zira krallar merhamet dilendikleri zaman merhamet ederler.”³⁵⁶

Endülüslü şairler bunların yanında ilmî meseleleri, öğüt, nasi-

³⁵⁴ el-Humeydî, *Cezve*, s. 228; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 306.

³⁵⁵ III. Abdurrahman döneminde valilik, II. Hakem döneminde vezirlik ve II. Hişâm döneminde ise hâciblige getirilen şair ve edip Ebu'l-Hasan Ca'fer b. Osmân b. Abdillâh hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 187-88; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 257; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/257-67; İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, II/254; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I/592-94; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, II/119.

³⁵⁶ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 281.

hat, bayramları, tarihî olayları, saray ve görkemli binaları ve Endülüs Emevî halifelerinin haşmetini konu alan şiirler de söylediler.

Bu dönemde doğudan farklı olarak şiirde görülen bir başka değişiklik ise halkın dilindeki Latince ve fesahatini kaybetmiş Arapça kelimelerin şiirde kullanılmaya başlanmasıdır. Bu tür kelimeler muvaşşahların harçlarında kullanılmasının yanı sıra, muvaşşah dışındaki şiirlerde de kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu tür kelimelerin daha yaygın olarak kullanılması, ilk kez Ebû Bekr İbn Kuzmân (ö. 555/1160)³⁵⁷ tarafından yazı hâline getirilen “zecel” türü şiirlerin doğmasına neden olmuştur.

Zecel

Muvaşşah türü şiirin Endülüs’tे rağbet görerek yaygınlaşmasından sonra, bu şiirlerin tüm halkın kesimleri tarafından rahatlıkla anlaşılmasını temin için Endülüs halkın şairleri günlük hayatı kullanılan fasih olmayan Arapça ve Latince kelimelerin hâkim olduğu yeni bir şiir türü geliştirdiler. Gramer kurallarına riayet etmeden söyledikleri bu şiir türüne “zecel” adını verdiler. Zecel, oynamak ve şarkı söylemek anlamındadır. Başlangıçta sadece halkın arasında söylenen bu şiir türü V./XI. yüzyılda yazılماya başlanarak tüm halkın kesimleri tarafından büyük rağbet görmüştür. Zecelin günümüze ulaşan en eski örneği, bu şiirin gerçek mucidi olarak kabul edilen İbn Kuzmân'a aittir. Zecel de muvaşşah gibi, genelde dört gusn'dan meydana gelen mezheb veya matla' ile başlar. Daha sonra devr gelir. Her devr de iki gusn'dan meydana gelen kalfa ile son bulur. Devr'ler arasında kafîye birligi yoktur. Zecel çalğı aletleri eşliğinde şarkıcı ve ona eşlik eden bir koro tarafından icra edilirdi.³⁵⁸

³⁵⁷ Ebû Bekr Muhammed b. İsâ b. Kuzmân el-Asgar hakkında bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, III/307; el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, IV/22-25; Provençal, *Edebu'l-Endülüs ve târîhuhâ*, s. 21-24; Goldziher, *A Short History*, s. 137; Nicholson, *A Literary History*, s. 417; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/214; Kehhâle, *Mu'cem*, XI/106.

³⁵⁸ Zecel hakkında geniş bilgi için bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, III/307-14, 320, 324; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, III/182; Goldziher, *A Short History*, s. 135, 137; Nicholson, *A Literary History*, s. 417; eş-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelûsi*, s.

III./IX. yüzyılın sonunda şairlerin müstakil kaside tarzından zi-yade nesir yazıları arasında serpiştiğini görüyoruz. Öyle ki, çoğu kez bu durum, eser sahiplerinin şair mi yoksa nesirci mi olduğu veya her iki kabiliyete sahipse hangisinde daha başarılı olduğu konusunda tartışmalara yol açmıştır. İbn Şüheyd ve Ebû Muhammed İbn Hazm (ö. 456/1063)³⁵⁹ bu tür eserler telif eden edebiyatçıların başında gelmektedir.

IV./X. yüzyıldan itibaren şairlerin sayıları hızla artmış, V./XI. yüzyıla gelindiğinde sade bir köylüden emirlere kadar şair hüviyeti içinde birçok kişi mevcuttu. Öyle ki, emir ve üst düzey yöneticileri himayesi altındaki ilim ve edebiyat ehli şahsiyetler konusunda birbilleri ile yarışma içine girdiler.³⁶⁰ Aynı dönemde görülen dinî inançlardaki zayıflık, içki ve kadına aşırı meyil şaire de yansıarak mucûn türü şairlerin artmasına neden olmuştur.³⁶¹

İbn Abdi Rabbih, İbn Hânî, er-Remâdî, İbn Derrâc el-Kastallî, İbn Hazm, İbn Zeydûn (ö. 463/1070)³⁶², Munzir b. Sa'îd el-Ballûtî (ö. 355/966)³⁶³ bu dönemin ünlü şairleridir.

Başlangıçtan İbn Şüheyd döneminin sonuna kadar olan devrede

447-62; Şevki Dayf, *fi's-sî'i'l-Arabi*, s. 453-54; Abu-Haidar, *Hispano-Arabic Literature*, s. 31-106.

³⁵⁹ Endülüs'ün yetiştiirdiği büyük edip, şair ve fıkıhçılardan olan Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'îd b. Hazm hakkında bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, mu-kaddime; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/299-300; el-Humeydi, *Cezve*, s. 308-11; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 55-56; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 415-18; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/167-80; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III/325-30; el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, II/77-84; Brockelmann, *GAL*, I/505-506; *Suppl.*, I/602-607; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/59.

³⁶⁰ Pellat, *La Poesie Andalouse*, s. 57; Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslam*, III/156.

³⁶¹ Nykl, *Hispano Arabic Poetry*, s. 72; Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 372.

³⁶² Endülüslü edip ve şair Ebu'l-Velid Ahmed b. Abdillah b. Zeydûn el-Mahzûmî hakkında bk. el-Humeydi, *Cezve*, s. 130-31; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 60-61; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 186-87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/336-428; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/139-41; el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, I/627-34; Brockelmann, *GAL*, I/324-25; *Suppl.*, I/451; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/151-52.

³⁶³ Edebiyatın yanında dinî ilimlerde de söz sahibi olan Munzir b. Sa'îd b. Abdillâh b. Abdîmelik hakkında bk. el-Humeydi, *Cezve*, s. 348-49; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 37-46; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 465-66; el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, I/368-76; Brockelmann, *Suppl.*, I/484; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VII/229.

Endülüs şiirini genel hatlarıyla ele alarak çizdiğimiz tabloda bu devir şiirinin üç ayrı tarz üzere olduğunu görmekteyiz:

1) Bunlardan ilki, her dönem varlığını sürdürmekle beraber da-ha ziyade fethi takip eden yıllarda ve kuruluş süreci içerisinde görülen konu, şekil ve üslûp bakımından taklit derecesine varacak bir seviyede klasik Arap şiirine bağımlı olan şiir tarzıdır.

2) İkincisi ise doğuda Abbâsîler döneminde muhdes şairlerin başlatmış oldukları akımı örnek alan şiir türüdür. Emirlîk döneminde görülen bu akım, her dönem varlığını sürdürmüştür. Bu tarzı benimseyen şairler şekil, konu ve üslûp bakımından doğulu muhdes şairleri örnek almalarının yanı sıra, şiirlerinde doğu şiirinde görülmeyen deniz savaşlarına, savaş enkazlarına, savaş araç ve gereçlerine de şiirlerinde yer vermişlerdir.

Yukarıda zikrettiğimiz her iki grup içerisinde mütalâa edilen şiirlerde kullanılan kelimeler fasih, terkipler kolay, anlatılmak istenilen mânâ açık ve anlaşılır idi. Her iki akım da tamamen veya nisbî olsa da doğu şiirinden etkilenmiş ve aynı gelişim sürecini takip etmiştir.

3) Bu dönem şiirinin izlemiş olduğu son şekil ise şekil, üslûp, lâfîz, vezin ve kafîye bakımından doğu şiirinden tamamen farklılık gösteren “muvaşâh” türü şiir tarzıdır.

Her üç akıma da mensup şairlerin ortak özellikleri ise, Endülüs şiirinin ana konusu olan tabiat tasvirini çok üstün bir yetenekle icra etmiş olmalarıdır. Doğal güzellikler açısından şairlere ilham kaynağı olan Endülüs’ün nehirleri, bahçeleri, sahil ve sarayları, Endülüslü şairler tarafından en ince detayına kadar üstün bir yetenekle tasvir edilmiştir.

2. NESİR

Fethi takip eden ilk yüz yıl içerisinde nesrin durumu şiirden pek farklı değildi. Bu dönemin nesri, Emevîler döneminin ilk dönemlerinde olduğu gibi hitabet ve risalelerden oluşmaktadır. Özellikle İslâmlaşma hareketinde askerlerin millî ve dînî duygularını galeyana getirmek için ihtiyaç duyulan ve siyasî açıdan da büyük öneme sahip hatip ve kâtipler, doğuda doğup fetih ordusu ile veya fetihten hemen sonra Endülüs'e göç etmişlerdi. Bunların nesir ürünlerinden günümü-

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

ze sadece birkaç risale ulaşmıştır. Bu dönemin hitabeti fasih lâfızlı, doğal üslûp olup seci' ve tekellüften yoksundur.³⁶⁴

Şark kökenli bu kâtiplerin yeni ülkeleri Endülüs'e atalarının edebî özelliklerini taşımış olmaları pek tabiidir. Aynı dönemde doğu nesrinin temel özellikleri olan risaleleri uzatmak, başta ve sonda edebî sanatlar yapmak, özellikle vaazlarda dinî tabirler ve kulağa hoş gelen öğüt verici kelimeleri kullanmak, Endülüs nesri için de geçerliydi.³⁶⁵

Bu dönem kâtip ve hatiplerinden çok azının ismi ve edebî ürünleri günümüze ulaşmıştır. Endülüs'e yerleşme ve kuruluş sürecini oluşturan bu safhalarda asıl görev, fetihleri genişletmek ve İslâmlaşmayı hızlandırmak olduğu için hitabet, şiirden daha önemli bir konumdaydı.³⁶⁶

Bizzat emirler veya kâtipler tarafından yazılan resmî veya şahsi risaleler ise, siyasi öneminin yanında edebî özellikler de taşımaktaydı. Mûsâ b. Nusayr'ın Hristiyan hükümdarlardan birisine yazdığı risaleden günümüze ulaşan şu kısmı, siyasi ve edebî açıdan bizim için bir örnek teşkil etmektedir:

“Abdülaziz b. Mûsâ b. Nusayr’dan Tûdîr'a³⁶⁷:

Barışa razıyız. Allah'ın sözü ve kefaleti üzerine söz veriyoruz ki, seni ve Hristiyanları mülklerinizden ayırmayacağız. Onların evlâtları ve hanımları ne öldürülecekler, ne de zorla alınacaklardır. Dinlerinde de zorlama olmayacağındır. Kiliselerini de yıkmayacağız. Esir de alınmayacaklardır. Ancak bununla beraber, aramızda herhangi bir düşmanı barındırmayacağız. Güvenliğimizi tehlikeye atmayaçğız. Bizim bilgimiz dışında da hiçbir şey yapılmayacak...”³⁶⁸

³⁶⁴ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 902.

³⁶⁵ Valiler döneminde nesir ve hitabet hakkında geniş bilgi için bk. Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 339; Blachere, *Târîhu'l-edebî'l-Arabi*, s. 871-82; Şevki Dayf, *fi'n-nesri'l-Arabi*, s. 99-113; a. mlf. *Târîhu'l-edebî'l-Arabi*, II/405-22; Lağzivî, *Edebü's-siyâse*, s. 88.

³⁶⁶ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 64.

³⁶⁷ Tûdîr, fetih öncesi İspanya'daki Hristiyan hükümdarlardan biridir. (Bk. Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 65) O dönemde Endülüs'te aynı ismi taşıyan bir yerleşim merkezi de bulunmaktaydı. Bk. Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, II/19.

³⁶⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 65.

Emirlük döneminde de nesir, hissedilir bir gelişme kaydetmemiştir. Başlangıçta bir bakıma, Câhiliyye döneminden Emevîlere kadar olan hitabet, vasiyetler, risale, muhaverât ve benzeri edebî ürünlerin taklidinden ibaretti.³⁶⁹ Kültürel ve edebî alanlarda Endülüs'lülerin başvurdukları ilk kaynak doğu olup, ülkenin içinde degildi.

Emir I. Abdurrahman'ın, son Endülüs valisi Yusuf el-Fihri ile savaşmadan önce arkadaşlarına yaptığı aşağıdaki konuşma, bu dönemde hitabeti hakkında bize az da olsa bir fikir vermektedir:

“Bugün, kuracağımız binanın temelini atacağız. Bugün ya asırın zilletini ya da asırın şerefini ve gururunu yaşayacağız. Arzulamadığınız bu zamanda sabrediniz. Geri kalan ömrünüzde sevdigimiz şeye sahip olacağınız.”³⁷⁰

Bu dönemin nesri, doğuyu taklit etme hususunda şiirle benzerlik göstermekteyse de, şiirin katettiği mesafeyi alamamıştır. Zira şiirde doğuyu taklidin yanısıra Endülüs'e has ilk belirtiler bu dönemde kendini göstermişti. Bu dönemde nesir risale, muhaverât ve vasiyetlerle sınırlı kalmıştır.³⁷¹

Zaman içerisinde nesir ürünleri doğudakine benzer bir değişim göstermiştir. Bu değişimin en belirgin özelliği ise Abdülhamid b. Yahyâ el-Kâtib (ö. 132/749) ve el-Câhiz'in (ö. 255/868)³⁷² üslûbunun Endülüs nesrinde etkili olmasıdır. Özellikle el-Câhiz Endülüs'te oldukça tanınmış ve daha hayatta iken bazı kitapları Endülüs'e ulaşmıştır.³⁷³ II. Abdurrahman'ın kâtibine yazmış olduğu şu risalesinde harf-i cerleri sıkça kullanması, tekrar etmeksizin kısa cümleleri ard

³⁶⁹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 110.

³⁷⁰ Heykel, *Dirâsât edebîyye*, s. 229; a. mlf. *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 112.

³⁷¹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 111.

³⁷² Arap edebiyatının en büyük ediplerinden biri olan Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinâni patlak gözlü ve aşırı çırkin olduğu için kâtiplik görevine uygun görülmemiştir. Hayati ve edebî kişiliği hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 57, 169, 220, 321; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III/154-55; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, I/413; III/140-44; Zeydan, *Târihu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, II/475-77; el-Bustâni, *Udebatu'l-Arab*, II/260; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-Arabi*, s. 154, 188; Brockelmann, *GAL*, I/152; *Suppl.*, I/239, 421; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, VII/7-9.

³⁷³ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 171.

arda getirmesi, el-Câhiz'in üslûbundan etkilendigini açıkça göstermektedir:

“Senin hakkında soruşturma yaptık. Getirdiklerimizi de seni tanıyarak getirdik. Fakat bunu da seni seçtiğimiz ve sana yardım için yaptık. İşin erbâbı olan kâtiplerden yardım almana müsaade ettik. Gündenin ve inandığın kimseleri de seç. İşleri öğreninceye ve hizmet hakkında bilgi sahibi oluncaya kadar inşallah biz bu içinde, yazılı evrakımızı incelemende ve yetişirilmende sana yardımcı olacağız.”³⁷⁴

Velîd b. Abdirrahman b. Ganîm (ö. 272/886)'in³⁷⁵, emîr Muhammed b. Abdirrahman'a yaklaşmak ve ondan büyük makamlar istemek maksadıyla yazdığı şu risale ise bu dönemin güzel risalelerine bir örnektir:

“Emîrin –Allah onu daim etsin- verdiği nimetlere şükretmek yetersiz kaldı. Nimeti yaymada onun elleri yüceledi. Ona ne zaman şükürle yaklaşsam, beni iyiliklere boğmuştur. Bana verilenlerden dolayı hamdetmek gerekli oldu. Ancak şükretmek bana zor geliyordu ve âciz kalyordum. Bununla beraber, söz söylememeyi ve çalışmamayı düşünüyorum değilim.”³⁷⁶

Emîr Muhammed b. Abdirrahman ile bir yakını arasında geçen şu konuþma, o dönemin muhaverâtından günümüze ulaşan örneklerden biridir:

“Emîr: - İşlerin kötü oluşu, söylediğin sözlerin aksine delâlet ediyor ve senin bir yalandan kurtulmak istedığını haber veriyor. Eğer günahını kabul eder ve suçunun bağırlanmasını isterse, bu senin için daha güzeldir. Hatalarımı örtmek için sana af yolunu gösteriyorum.

Hizmetçi: - Günah beni kuşattı ve hata beni çepeçevre sardı. Kuşkusuz ben de bir insanım. Benim özür dileme hakkım yok mu?

Emîr: - İstediğin şeyde yavaş ol. Senin önünde hizmet, arkanدا tevbe vardır. Bu ikisi arasında günahın girecek yeri yoktur. Çünkü

---

³⁷⁴ Heykel, *el-Edebî'l-Endeliî*, s. 172.

³⁷⁵ Emîr Muhammed b. Abdirrahman'ın vezirliğini de yapan Velîd b. Abdirrahman b. Abdilhamîd b. Ganîm hakkında bk. *Ahbâr Mecmû'a*, s. 131; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/141; el-Makkâri, *Nefhu't-tâb*, III/372-73; Zirikli, *el-A'lâm*, IX/140.

³⁷⁶ Heykel, *el-Edebî'l-Endeliî*, s. 172-73.

senin için bağışlanma genişir.”³⁷⁷

III. Abdurrahman ile birlikte sağlanan istikrar ortamı, nesir ürünlerinin hızla artmasına ve Endülüs'e özgü eserler verilmesine neden olmuştur. el-Kâlî öncülüğünde doğu kökenli âlimler ve eserlerin Endülüs' e getirilmesi yanında, ilim tahsil etmek için birçok Endülüslü de doğuya gönderilmiştir. Halifeler, vezirler ve valiler, ilme ve ilim adamlarına büyük değer vermişlerdir.

Halifelik döneminde nesir alanında büyük bir gelişmenin kaydedildiğini görüyoruz. Önceki dönemde kendini gösteren doğunun etkisindeki hitabet ve risalelerin yanı sıra ilk kez nesir alanında bazı eserler telif edilmeye başlanmıştır.³⁷⁸ Daha ziyade Endülüslü edebî şahsiyetleri ortaya koymak için başlatılan bu çalışmalarda müellifler, doğuda telif edilmiş aynı tarzdaki eserleri kaynak almışlardır. Bu dönem nesri, Kur'ân'dan, hadislerden, Câhiliyye dönemi şiirlerinden ve atasözlerinden iktibaslar taşıması ve seci'li olması ile özellik arz ediyordu.³⁷⁹ Resmî yazışmalara büyük önemin verildiği bu dönemde güzel risale yayanlar, vezirlik hatta haciblik makamına getirilmişlerdir. Bu kabiliyetlerinden ötürü vezirliğe getirilenler arasında İbn Cevher (ö. 393/1006)³⁸⁰, İbn Ebî Âmir ve el-Mushâfi'yi sayabiliriz. Halifelik döneminde resmî yazışmalarda kadınlar da kâtiplik görevine getirilmiştir.

Hâcîb İbn Ebî Âmir, yönetimi ele aldığı dönemde kâtiplerden oluşan bir dîvân tesis etmiştir.³⁸¹ Bu dîvânda görevli kâtipler savaşları ve diğer önemli olayları yazmaktaydılar. Bu dönemin risalelerinde daha önce etkisi görülmeye başlayan el-Câhîz'in yanısıra İbnu'l-Amîd (ö. 360/970)'in³⁸² de etkisi görülmektedir.³⁸³ Ebû Mervân el-

³⁷⁷ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 173.

³⁷⁸ el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, II/185.

³⁷⁹ Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/200-201.

³⁸⁰ III. Abdurrahman döneminde vezirlik yapan Abdulmelik b. Cevher Ebû Mervân hakkında bk. el-Humeydi, *Cezve*, s. 282; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 376; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, IV/321-22; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 248.

³⁸¹ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 904.

³⁸² Abbâsîler dönemi ünlü nesircilerinden Ebu'l-Fadl Muhammed b. el-Amîd hakkında bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, III/31-34; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/467-70;

İBN ŞÜHEYD VƏ EDEBİ KİŞİLİĞİ

Cezîrî (ö. 394/1004)'nin³⁸⁴ şu nesir parçasında bu husus çok iyi görülmektedir:

“Şayet sen, -Allah emirimiz el-Mansûr'a yardımcı olsun- düşmanlara karşı onların yöntemleri ile kendini savunursan ve onların övünmelerine karşı sen de büyülüğünü gösterirsen, onların sığı-nağı sen olursun. Ancak bununla birlikte benim faziletim überimizde yükselen güneş gibi açık ve belirdindir. Bizi sulayan bultlardan da daha tatlıdır.”³⁸⁵

Bu dönemden günümüze ulaşan İbnu'l-Burd el-Ekber (ö. 418/1012)'in³⁸⁶ el-Muzaffer İbn Ebî Âmir'e yazdığı şu risalede ise Kur'an'dan iktibaslar yapıldığını görmekteyiz:

“Bundan sonra, -Allah seni doğruluktan ayırmasın- Allah yüzünü onlara ihtiyacı olmadan yarattı. Allah onların yaptıklarını he-saba çekmek, onları yaptıkları ile denemek için erteleyip zaman tanır. Ancak hiç ihmâl etmez. Allah onları değişik biçimlerde ve farklı zümreler hâlinde yarattı. Onlardan bazıları Allah'a itaatle meşgul olurken bazıları da Allah'a isyam alışkanlık hâline getirdiler. Bu iki grup arasında öyle bir grup var ki, hem iyi, hem de kötü amelleri birbirine karıştırmışlar ve her ikisini de aynı anda işlemişlerdir. Belki Allah onlara tevbe etmelerini nasip eder. “*Allah isteseydi insanları tek bir ümmet yapardı.*”³⁸⁷ Ümmetler Allah'ın yarattığı gibi hâlâ farklıdır. Muthu olan Allah'tan korkan ve yaptığı hataların bilinci içeri-sinde zaman geçmeden Allah'a tevbe eden kişidir.”³⁸⁸

Te'lifi nesir ise bu dönemde edebiyat tarihini ve edebî eserleri

---

Abbüd, *Edebu'l-Arab*, s. 315-16; Brockelmann, *Suppl.*, I/453; Şevki Dayf, *fi'n-nesri'l-Arabi*, s. 205-212.

³⁸³ Heykel, *el-Edebü'l-Endeliüstî*, s. 333.

³⁸⁴ el-Mânsûr İbn Ebî Âmir'in dîvân kâtiplerinden olan Ebû Mervân Abdülmelik b. İdrîs el-Ezdi el-Cezîrî hakkında bk. el-Humeydî, *Cevze*, s. 280; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 374; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, I/529-33, 586-88; Zirikli, *el-A'lâm*, IV/301; Kehhâle, *Mu'cem*, VI/180.

³⁸⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endeliüstî*, s. 334.

³⁸⁶ Şair ve edip Ebû Hafs Ahmed b. Muhammed b. Burd hakkında bk. el-Humeydî, *Cevze*, s. 199; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 24-25; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/123; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, I/424-26, 586; Zirikli, *el-A'lâm*, I/99; Kehhâle, *Mu'cem*, I/65.

³⁸⁷ Bk. Mâide Sûresi, 5/48.

³⁸⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endeliüstî*, s. 338.

ihtiva edenler olmak üzere iki ana grup üzerine oturtulmuştu. Edebiyat tarihi alanında telif edilen eserler, hâl tercümesi, muhtârât, şiir ve şairler hakkında bazı bilgileri içermekteydi. Bu eserler arasında Usâme b. Rebbî'a el-Kurtubî (ö. 310/922)'nin³⁸⁹ *Tabâkâtu's-su'arâ bi'l-Endeliüs*, Muhammed b. Hişâm el-Mervânî (ö. ?)'nin³⁹⁰ *Ahbâru's-su'arâ bi'l Endeliüs* ve Muhammed b. Mugîs (ö. 352/963)'in³⁹¹ *Şi'ru'l-hulefâ min Benî Umeyye*'si ile Ebû Ahmed b. Ferec el-Ceyyânî (ö. 366/976)'nin³⁹² *Kitâbu'l-hadâik* isimli eserini sayabiliriz.

Diğer ilim dallarında olduğu gibi nesir alanında da doğunun etkisi görülmektedir. Yukarıda zikrettiğimiz eserlerin isimlerine bakıldığında, bunların doğulu müelliflerin aynı ismi taşıyan eserlerinden esinlenerek telif edildiği açıkça görülmektedir.³⁹³ Sırf edebî alanda telif edilen eserler ise genel olarak nesir ve şiir muhtârâtlarını, dil, belâbat, nakd gibi edebî konuları ihtiva ediyordu. Bu konuda telif edilen eserlerin başlıcaları arasında, İbn Abdi Rabbih'in *el-İkdu'l-ferîd*³⁹⁴, el-Kâlî'nin *el-Emâlî*, el-Husrî (ö. 413/1022)'nin *Zehru'l-âdâb*³⁹⁵, araştırma konumuz İbn Şüheyd'in *Risâletu't-tevâbi'* ve 'z-

³⁸⁹ Usâme b. Rebbî'a hakkında bk. el-Humeydî, *Cevze*, s. 305; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 411; Zirikli, *el-A'lâm*, IV/366; Kehhâle, *Mu'cem*, VII/253.

³⁹⁰ Muhammed b. Hişâm el-Mervânî ve eserleri hakkında bk. el-Humeydî, *Cevze*, s. 95-96; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 13; Heykel, *el-Edebî'l-Endeliüsî*, s. 254.

³⁹¹ İbnu's-Saffâr olarak da tanınan Endülüslü edip Abdullâh b. Muhammed b. Mugîs hakkında bk. el-Humeydî, *Cevze*, s. 252-53; Zirikli, *el-A'lâm*, IV/264; Kehhâle, *Mu'cem*, VI/141.

³⁹² Ahmed b. Muhammed b. Ferec el-Ceyyânî ve sadece Endülüslü şairlerin şiirlerine yer verdiği "Kitâbu'l-hadâik" isimli eseri hakkında bk. el-Humeydî, *Cevze*, s. 104; İbn Beşkuval, *es-Sila*, I/5-6; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 151; Zirikli, *el-A'lâm*, I/201-202.

³⁹³ el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, III/185; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 902.

³⁹⁴ İbn Abdi Rabbih tarih, şiir ve nesir muhtârâtları, belagat, nakd, aruz, müzik, ahlâk ve geleneklere yer verdiği bu eserini yirmibeş kısma ayırmış ve her kısma özel bir isim vermiştir. Bk. el-Humeydî, *Cevze*, s. 101-104; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 148-151; el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, VII/49-52; Zirikli, *el-A'lâm*, I/197-98; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 905-908.

³⁹⁵ Endülüslü edip ve şair Ebû İshak İbrahim b. Ali el-Husrî el-Kayravânî ve eseri hakkında bk. el-Husrî, *Zehru'l-âdâb*, mukaddime, ed-Dabbî, *Buğye*, s. 223-24;

zevâbi' ve İbn Hazm'ın felsefesi üzerine telif ettiği *Tavku'l-hamâme*³⁹⁶ isimli eserlerini sayabiliriz.

3. DİL VE LÜGAT

Endülüslülerin dil ve lügat alanındaki çalışmaları, edebiyatın diğer alanlarına nazaran daha sonraki dönemlerde başlamıştır.³⁹⁷ el-Kâlî, *Kitabu nevâdiri'l-luga* isimli eserini telif edinceye kadar, Endülüs'teki lügat çalışmaları bu sahada doğuda yazılmış eserlerin muhtasarlarını yapmaktan ibaretti.³⁹⁸ Meselâ, bu sahadaki en önemli kaynaklardan biri olan Halîl b. Ahmed (ö. 175/791)'in³⁹⁹ *Kitâbu'l-ayn*⁴⁰⁰ isimli eseri, Endülüs'e ilk kez tahminen III./IX. yüzyılın sonlarına doğru getirilmiştir. Bu eserin Ebû Bekr ez-Zubeydî (ö. 379/989)⁴⁰¹ tarafından muhtasarı ise yapılmıştır. Muhammed b. Ebân

---

ez-Zirkli, *el-A'lâm*, I/44; Kehhâle, *Mu'cem*, I/64; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/375-77.

³⁹⁶ İbn Hazm'ın “Güvercin Gerdanlığı” anlamındaki bu eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdulkerîm, *İbn Hazm*, s. 187-216; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 918-19; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/540-41.

³⁹⁷ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 288; Abu-Haidar, *Hispano-Arabic Literature*, s. 235-57.

³⁹⁸ Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/185; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 899.

³⁹⁹ Aruzun mucidi ve nahiv ilminin büyük şahsiyetlerinden olan Ebû Abdirrahman el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) el-Basîrî'nin hayatı ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 63-64; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, I/274-77; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/307-10; el-Kiftî, *İnbâhu'r-ruvât*, I/376; es-Sîrâfî, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 38; Attâr, *Mukaddimetu's-sihâh*, s. 95-98; Brockelmann, *GAL*, I/98-99, 159-60; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/163; Kehhâle, *Mu'cem*, IV/112.

⁴⁰⁰ İlk Arapça sözlüklerden olan “*Kitâbu'l-ayn*” hakkında bk. Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, II/1441-44; -Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, II/165; Dervîş, *Me'âcimu'l-Arabiyye*, s. 13-19; Yakub, *el-Me'âcimu'l-lugaviyyetu'l-Arabiyye*, s. 45-46; Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabi*, I/174-244.

⁴⁰¹ Kadılığın yanı sıra, II. Hişâm'a hocalık da yapan edip, şair ve dil bilgini Muhammed b. el-Hasan b. Bişr ez-Zubeydî el-İşbilî hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 43-46; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 56-57; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 53-55; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, IV/6, 8; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VI/312; Kehhâle, *Mu'cem*, IX/198; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 291.

el-Kurtubî (ö. 382/992)'nin⁴⁰² *Kitâbu'l-âlem* isimli sözlüğü ise Endülüs'te telif edilen ilk sözlüklerdendir.

Edebiyatın diğer ürünlerinde olduğu gibi, dil çalışmalarında da Endülüslü dilciler doğulu âlimlerden büyük ölçüde etkilenmiş ve birçok konuda onları örnek almışlardır. el-Kâlî, Câhiliyye ve İslâmî dönem şairlerinden birçoğunun dîvânlarının yanısıra, el-Ferrâ (ö. 207/822)⁴⁰³, el-Muberred (ö. 285/898)⁴⁰⁴, Sa'leb (ö. 291/904)⁴⁰⁵, İbn Dureyd (ö. 321/934)⁴⁰⁶, İbn Kuteybe ed-Dineverî (ö. 276/889)⁴⁰⁷, İbn Durustevîyh (ö. 347/958)⁴⁰⁸ ve daha birçok doğulu dil âliminin

⁴⁰² Muhammed b. Ebâb. Seyyid b. Ebâb el-Kurtubî ve yaklaşık yüz cüzden meydana gelen "Kitâbu'l-âlem fi'l-luga" isimli sözlüğü hakkında bk. Kâtib Çelebi, *Kesfî'z-zunûn*, II/1121; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, I/81; Kehhâle, *Mu'cem*, I/168.

⁴⁰³ Kûfe nahiv ekolüne mensup olan edip, dil ve nahiv bilgini Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 98-100; es-Sîrâfi, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 34; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/19-20; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, II/194-98; Brockelmann, *GAL*, I/118; *Suppl.*, I/178-79; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 192-223; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, IX/178; Kehhâle, *Mu'cem*, I/198-99; Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabi*, I/68-71; II/347-49.

⁴⁰⁴ Basralı ünlü dil bilgini Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Ezdî hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 87-88; es-Sîrâfi, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 96; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/190-91; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, II/304-308; Brockelmann, *GAL*, I/109-110; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VIII/15.

⁴⁰⁵ Kûfe dil ekolünün ileri gelen isimlerinden Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Şeybâni hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 110-11; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/207-208; es-Sîrâfi, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 26; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, I/51-53; Brockelmann, *GAL*, I/121-22; *Suppl.*, I/181-82; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 224-37; Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabi*, I/225-31.

⁴⁰⁶ Basra dil ekolüne mensup Ebû Bekr Muhammed b. el-Dureyd el-Ezdî hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 91-92; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/289-91; Brockelmann, *GAL*, I/112-14; *Suppl.*, I/172; Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabi*, I/68-71; II/447-49, 504-26; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VI/310; Kehhâle, *Mu'cem*, IX/189-90.

⁴⁰⁷ Edebi eleştiri sanatı ile ilk kez ilgilenen Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî hakkında bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/169; Brockelmann, *GAL*, I/124-27; *Suppl.*, I/184-87; Nassâr, *el-Mu'cemu'l-Arabi*, I/18-21, 45-47; Şevki Dayf, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/611-23.

⁴⁰⁸ İran asıllı dil ve nahiv bilgini Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Durustevîyh hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 93-95; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/289-91; es-Sîrâfi, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 26; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, I/51-53; Brockelmann, *GAL*, I/112-14; *Suppl.*, I/172; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VI/204; Kehhâle, *Mu'cem*, VI/40.

de eserlerini Endülüs'e taşımıştır.⁴⁰⁹ Hiç şüphesiz bu eserler Endülüslü dilcileri yönlendirmede büyük rol oynamıştır.

Endülüs'teki ilk ciddi dil çalışmaları, el-Kâli'nin Endülüs'e gelmesinden (330/941) sonra başlamıştır.⁴¹⁰ el-Kâli, dil alanında önemli eserler telif etmiş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Öğrencilerine tetkik ettirdiği *el-Emâli*, *Kitâbu'l-bârî fi'l-luga* ve *Kitâbu'l-mâksûr ve'l-memdiûd* el-Kâli'nin telif ettiği eserlerdendir.⁴¹¹ Yetiştirdiği dil âlimleri arasında hiç şüphesiz en ünlüleri Ebû Bekr Muhammed b. ez-Zubeydî ve tarih alanında da ünlü olan Ebû Bekr b. el-Kûtiyye'dir. ez-Zubeydî'nin yazdığı en önemli eserlerden biri olan *Kitâbu'l-lâhni'l âmme* adlı eserde Endülüs'te Latince kelimelerin hissedilir bir durumda kullanılmaya başlaması üzerine hangi kelimenin fasih, hangisinin lahn olduğuna açıklık getirmiştir. İbnu'l-Kûtiyye özellikle başta tarih olmak üzere diğer ilim dalları ile de ilgilenmiştir.⁴¹²

Endülüs'te dil alanında görülen en önemli gelişmelerden biri de Endülüs'e özgü bazı tabir ve kullanımların dile kazandırılmasıdır. Bu tabirler daha ziyade idarî işler, bitki isimleri, ticaret, âlet ve edevât ile günlük işleri ihtiva etmekteydi.⁴¹³ Bunun yanısıra, uzun yıllar Endülüslü halkı Arapçanın yanı sıra farklı lehçeleri de, Latinceyi de konuşlardır. Bundan da öte birçok Arap Latince öğrenmiştir. Öte yandan Sancho, Yuwanuş, Batra, Saka vb. Latince bazı deyimleri lâkap olarak kullanmışlardır.⁴¹⁴

Zaman içerisinde Arapça ile Latince'nin karışımı bir dil günlük konuşma dili olarak kullanılmaya başlamıştır. Fasih dil ise resmî ve

⁴⁰⁹ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/65; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/187.

⁴¹⁰ Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 290.

⁴¹¹ Bu eserler hakkında bk. Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 498-529; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/64; er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 71; Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 231; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 186.

⁴¹² Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-nahviyye*, s. 291.

⁴¹³ Bu deyim ve tabirler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/82-85.

⁴¹⁴ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/86-87.

ilmî alanlarda kullanılmıştır.⁴¹⁵

C. DİĞER İLİMLER

I. Abdurrahman dönemine gelindiğinde kuruluş süreci hemen hemen tamamlanıp ülke büyük ölçüde dış tehditlerden kurtulmuştu. Ülkenin dış güvenliği emniyet altına alındıktan sonra iç istikrarla birlikte sosyal düzenlemelere de ağırlık verilmeye başlanmıştır.⁴¹⁶ Sosyal hayatı görülen bu canlanma, ilmî ve edebî alanlara yansığı gibi güzel sanatlarda da kendini göstermiştir. İşte bu gelişme esnasında müzikte kadının etkin bir rol üstlendiğini görmekteyiz. Nesir, şiir ve belâgatte edebî bir kabiliyete sahip olan I. Abdurrahman, inşa ettirdiği er-Rusâfe adlı sarayında *Dâru'l-medeniyyât* olarak bilinen bir bölümü, müzik sanatının içerasına tâhsis etmiştir. Doğu'dan getirilen şarkıcı hanımların yanı sıra, İspanyol asıllı şarkıcılar da burada müzik icra ediyordu. Daha sonraki dönemlerde *Dâru'l-muganniyât* adını alan bu bölüm, Endülüs'teki müzik çalışmalarının temelini oluşturmuştur.⁴¹⁷ Müzik alanındaki en büyük hizmet, şarkıcı Ziryâb tarafından verilmiştir. Emîr II. Abdurrahman döneminde Endülüs'e gelen ve emîr tarafından büyük hüsnü kabul gören Ziryâb, I. Abdurrahman döneminde çekirdeği oluşturulan *Dâru'l-muganniyât*'da birçok şarkıcı yetiştirmiştir. Endülüs'te müzik çalışmaları ilk kez Ziryâb'la birlikte güzel sanatların bir dalı hüviyetini kazanmıştır. Ziryâb'ın bu yeteneği çocuklarına da geçmiş olacak ki, bu çalışmalar kendisinden sonra da her biri mahir bir çalgıcı ve şarkıcı olan evlâtları tarafından devam ettirilmiştir.⁴¹⁸ Toplumun her kesimi tarafından bu çalışmalar büyük tasvip ve kabul görmüştür. Zaman içerisinde gittikçe yaygınlaşan içki ve eğlence meclislerinin artması da müziğin Endülüs toplumunda gördüğü buraigâle doğru orantılıdır. Müzik ve müzisyenler Endülüs'te her dönem halk ve yöneticiler tarafından büyük rağbet ve himaye gördüler.

⁴¹⁵ Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 232; Abbas, *Târihi'l-edebi'l-Endelüsî*, I/87.

⁴¹⁶ Mu'nîs, *Fecrî'l-Endelüs*, s. 836.

⁴¹⁷ Heykel, *Dirâsât edebîyye*, s. 225; a. mlf. *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 186 vd.

⁴¹⁸ er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 84; Abbas, *Târihi'l-edebi'l-Endelüsî*, I/59.

Tarih ve coğrafya alanında halifelik dönemi ile birlikte Doğu-daki eserlere benzer kitaplar telif edilmeye başlanmıştır. Bu alanda ilk eserleri, Muhammed b. Mûsâ er-Râzî (ö. 273/886)⁴¹⁹ olmak üzere daha sonra oğlu ve torunu tarafından tarih alanında eserler telif edilmiştir. Araştırmamız süresince ziyadesi ile istifade ettiğimiz Endülüslü'ün fethinden başlayarak III. Abdurrahman dönemine kadar olan devrede cereyan eden olayları ihtiva eden *Ahbâr mecmû'a*⁴²⁰ isimli eserin müellifi ise hâlâ tespit edilememekle birlikte eserin bilinmeyen bir dönemde bir komisyon tarafından hazırlanmış olabileceği⁴²¹ görüşü de mevcuttur.

İbnu'l-Kûtiyye'nin *Târihu iftitâhi'l-Endeliüs* ve Ahmed b. Abdîmelik b. Şüheyd'in *et-Târihu'l-kebîr'i*⁴²² ile aynı zamanda ünlü bir tabip olan Arib b. Sa'd (ö. 379/980)'ın *Silatu't-târihi't-Taberî*⁴²³ isimli eserleri, bu sahada Endülüslü'ye telif edilen eserlerdir. Daha sonraki dönemlerde hâl tercümesi alanında da eserler telif edilmiştir.

Diğer ilim dallarında olduğu gibi dini ilimlerde de Doğu'nun tesiri altında birçok Endülüslü âlim temayüz etmiştir.⁴²⁴ Kahire, Bağdat, Şam, Mekke ve Medine gibi şehirlere yapılan seyahatler sayesinde doğudaki tefsirle ilgili çalışmalar yakından takip ediliyordu. III./IX. yüzyıldan itibaren tefsir alanında Endülüslü'ye söz sahibi kimse yetişmeye başlamıştır. Endülüslü'ye gerek hadise ve gerekse de fıkha olan ilgi çok erken tarihlerde başlamıştır. Endülüslü'e gelen

⁴¹⁹ Endülüslü ilk tarihçilerden olan Muhammed b. Mûsâ er-Râzî hakkında bk. el-Makkarî, *Nefhu't-tâb*, III/111; Palencia, *Târihu'l-fikri'l-Endeliüsî*, s. 197; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VII/338; Kehhâle, *Mu'cem*, XII/62.

⁴²⁰ *Ahbâr Mecmû'a*, s. 5-11.

⁴²¹ el-Humeydi, *Cezve*, s. 90; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 131.

⁴²² 393/1012 yılına kadar cereyan eden tarihî olaylara yer verilen ve yüz cüden fazla olan, fakat günümüzde ulaşmayan bu eser hakkında bk. İbn Beşkuval, *es-Sila*, s. II/355.

⁴²³ Aynı zamanda edip ve şair olan Arib b. Sa'd el-Kurtubî, bu eserinde 291/903-320/932 yılları arasında cereyan eden tarihî olaylara yer vermiştir. Müellif ve eser hakkında bk. İbn el-Humeydi, *Cezve*, s. 176; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 240; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/257; İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, II/254; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/119.

⁴²⁴ Abbas, *Târihi'l-edebi'l-Endeliüsî*, I/38.

Araplar, çoğunlukla Suriye asıllı olduklarından başlangıçta Endülüs'te ana vatanlarında hâkim olan Evzâî fikhinin görüşleri hâkimdi. Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşunu müteakip ilim tahsil etmek için doğuya gidenlerin Mâlikî mezhebini takip etmeleri sonucu I. Hişâm döneminden itibaren Endülüs'te resmî mezhep konumuna gelmiştir.

Mâlikî fukahâsı hoş karşılamamasına rağmen sınırlı sayıda da olsa Şaffî ve Zâhirî mezheplerine bağlı fukahâ da faaliyet göstermektediydi.⁴²⁵ Tarihçi İbnu'l-Kütiyye, Zâhirî mezhebine mensup Munzir b. Sa'îd el-Ballûtî gibi şahsiyetler Endülüslü fikihçilar arasında yer almaktaydı. Kâsim b. Asbağ (ö. 340/951)⁴²⁶ ve İbnu'l-Faradî (ö. 403/1013)⁴²⁷ gibi şahsiyetler ise hem hadis, hem de fikih alanında söz sahibi kişilerdi.

Başlangıçta dinî baskılardan dolayı kısır kalan Endülüs'teki felsefi çalışmalar,⁴²⁸ öncelikle dinî alanda başlamıştır. İlk felsefi hareketler, halifelik döneminde sağlanan istikrarın yanısıra, inanç ve düşüncce alanında tanınan serbestiyle doğru orantılı olarak giderek artmıştır. Diğer ilim dallarında olduğu gibi felsefede de Endülüs âlimleri doğuluları izlemiştir. Felsefi konularda ilk ciddi fikirleri ileri süren Yahyâ b. Yahyâ (ö. 315/927)'dır.⁴²⁹ Doğuya giderek doğulu âlimlerden ders alan Yahyâ Endülüs'e dönüşünü müteakip felsefi düşünsesi Mu'tezili görüş üzerine kurmuştur. İbn Meserre (ö. 319/931)⁴³⁰

⁴²⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 190; Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabi*, IV/185.

⁴²⁶ Ebû Muhammed Kâsim b. Asbağ el-Beyyânî hakkında bk. İbn el-Humeydî, *Cevze*, s. 311; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 433-34; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/357; el-Makkârî, *Nefhu't-tâb*, IV/47-49.

⁴²⁷ Ebu'l-Velîd Abdullâh b. Muhammed İbnu'l-Faradî hakkında bk. İbn el-Humeydî, *Cevze*, s. 237-39; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 321-23; İbn Bessâm, *ez-Zehre*, I/614-16; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/168; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, III/105-106; el-Makkârî, *Nefhu't-tâb*, II/129-30; Brockelmann, *GAL*, I/412; *Suppl.*, I/578-79; ez-Zirîkli, *el-A'lâm*, IV/265.

⁴²⁸ Atâullah, *Târîhu'l-âdâbi'l-Arabiyye*, II/130.

⁴²⁹ İbnu's-Semîne olarak da tanınan Yahyâ b. Yahyâ hakkında bk. Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabi*, IV/193; ez-Zirîkli, *el-A'lâm*, IX/224; Kehhâle, *Mu'cem*, XIV/236.

⁴³⁰ Muhammed b. Abdillâh b. Meserre hakkında bk. Hitti, *İslam Tarihi*, III/922; ez-Zirîkli, *el-A'lâm*, VII/95-96; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/31-38.

ise Yunan felsefesinden etkilenenlerdendi. Dinde de Mu'tezilî görüşü benimseyen İbn Meserre özellikle âlimlere önem veren II. Hakem döneminde büyük bir serbestlik içerisinde fikirlerini yayma imkânı bularak birçok taraftar edinmiştir. Ancak el-Mansûr İbn Ebî Âmir hâciblige geldikten sonra Mu'tezililere karşı uyguladığı kısıtlayıcı tedbirlerden dolayı faaliyetlerini durdurmak mecburiyetinde kalmıştır.⁴³¹

İbn Şüheyd dönemine kadar bu faaliyetlerin dışında ciddi bir felsefi hareket olmamıştır. İbn Şüheyd'in çağdaşı ve yakın arkadaşı olan İbn Hazm ise bu felsefi hareketleri şiddetle eleştirmiştir.

Daha sonraki dönemlerde ise aynı zamanda matematikçi ve astronomi âlemi olan İbn Bâcce (ö. 533/1138)⁴³², *Hayy b. Yakzân* isimli eserin müellifi İbn Tufeyl (ö. 581/1185)⁴³³ ve İbn Rûşd (ö. 595/1192)⁴³⁴ gibi birçok ünlü düşünür ve filozof yetişmiştir.

Endülüslü Müslümanlar matematik çalışmalarını uygulamalı ve teorik olarak büyük bir istekle yürüttüler. Devletin de desteklediği bu ilmî çalışmalarında ticâri aritmetik, arazilerin ölçümü, vergi hesaplamalarıyla ilgili eserler meydana getirildi. Matematik alanında Endülüslülerin yetiştirdiği şahsiyetlerden ilk göze çarpan kişi, *Risâletü'l-usturlâb* isimli eserin müellifi Mesleme b. Ahmed el-Macritî (ö.

⁴³¹ Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/193-94; Dalkılıç, "İbn Hazm Perspektifinden Endülüslü'te Mu'tezile", s. 99.

⁴³² Batı İslâm dünyasında yetişen ilk müslüman filozof olan Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ b. es-Sâîg b. Bâcce et-Tucîbî hakkında bk. İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, IV/103; İbn Hâkân, *Kalâidu'l-ikyân*, IV/931-47; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV/429-31; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, III/373-74; Brockelmann, *GAL*, I/601; *Suppl.*, I/830; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VIII/6.

⁴³³ Ortaçağın en büyük düşünür ve filozoflarından olan Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rûşd hakkında bk. ed-Dabbî, *Buğye*, s. 54; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, IV/320; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, I/155; III/185-86; Brockelmann, *GAL*, I/479-80; *Suppl.*, I/662; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, VI/16.

⁴³⁴ Tip alanında da söz sahibi olan Ebû Bekr Muhammed b. Abdilmleik b. Tu-feyl'in anne baba unsurları olmadan ilk insanın topraktan yaratılmasını, insanın gücü ve kudretini ele aldığı bu eseri hakkında bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII/134; Brockelmann, *GAL*, I/602-603; *Suppl.*, I/831-32; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, V/128; Zeydan, *Târihu'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, IV/109.

398/1007)'dır.⁴³⁵

Bu dönemde Endülüs'te tıp alanında ise büyük ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle haliflik döneminde yetişen tabipler arasında Sa'îd b. Abdi Rabbih (ö. 342/953)⁴³⁶ ve *et-Tasrif limen aceze ani't-te'lif* isimli eserin müellifi ünlü cerrah Halef b. Abbâs ez-Zehrâvî (ö. 427/1036)'yı⁴³⁷ görmekteyiz. Tıp alanındaki bu ilerleme, çevre ülkelerin de dikkatini çekmiş, Hıristiyan krallıkların çoğu tıbbî sorunlarını çözmek için Endülüslü tabiplere başvurmuştur. Aynı zamanda II. Hakem'in saray doktoru olan ez-Zehrâvî'nin otuz ciltlik *et-Tasrif* isimli tıp ansiklopedisi, kendisinden sonraki tıp âlimlerine de kaynaklık etmiştir.⁴³⁸

Endülüs'te tercüme faaliyetleri ise, ciddi olarak ilk kez III. Abdurrahmân döneminde başlamıştır. Latinceden Arapçaya yapılan bu çalışmalar, başlangıçta Hıristiyan papazların öncülüğünde yürütülmüştür. Bizans imparatorunun III. Abdurrahman'a hediye olarak gönderdiği resimli bitkiler kitabı *Diyskuriyds* ve *Paulus Ocoslus* isimli tarih kitabı, Arapça'ya çevrilen ilk Latin kaynaklardır.⁴³⁹

İlim ve edebiyatın gelişmesiyle kitaplara karşı talep ve arzu da arttı, eğitim gören insanların sayısının artmasıyla yeni kitapların da sayıları artıyordu. Mozarap diye isimlendirilen İspanyol kökenli Hıristiyanlar Arapça kitapları kendî bilim dilleri olan Latinceye ve kendî kitaplarını da Arapça'ya çevirmiştirlerdir.⁴⁴⁰ Yunanca ve Latinceden önemli eserlerin çevrilmesinin yanı sıra Farsça ve İbranca dillerinde

⁴³⁵ Endülüslü matematikçilerin öğretmeni sayılan Mesleme b. Ahmed el-Macritî hakkında bk. Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/190-91; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/358; Kehhâle, *Mu'cem*, XII/234; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/73.

⁴³⁶ Endülüslü tabip ve edebiyatçı Ebû Osmân Sa'îd b. İbrahim b. Muhammed b. Abd Rabbih ve eseri hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 213; ed-Dabbî, *Bugye*, s. 293; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, III/150; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 191.

⁴³⁷ Endülüslü tabip Ebû'l-Kâsim Halef b. Abbâs ez-Zehrâvî hakkında bk. Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 211-12; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/915-16; ez-Zirkli, *el-A'lâm*, II/358; Kehhâle, *Mu'cem*, IV/105; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/193.

⁴³⁸ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/915.

⁴³⁹ Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/67.

⁴⁴⁰ er-Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 74.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

yazılmış bazı kaynak eserler de Arapça'ya çevrilmiştir.⁴⁴¹ Ayrıca emir ve halifelerin kitap biriktirmeye olan tutkuları diğer ülkelerdeki değerli eserlerin Endülüs'e taşınmasına yol açmıştır.

II. Hakem telif ve tercüme çalışmalarını teşvik etmek için el-Kâlî'nin de bulunduğu birçok âlim için özel bir bina tesis etmiştir. Burada birçok eserin telifi ve tercümesi yanında, önemli kaynak eserler çoğaltılmıştır.⁴⁴²

Daha sonraki yıllarda ise tercüme faaliyetlerine ayrı bir önem verilmiştir. Kurtuba, Tuleytula gibi merkezlerde açılan tercüme merkezlerinde⁴⁴³ birçok Arapça eserin, Latince ve İspanyolca'ya zaman içerisinde de Almanca ve İtalyanca'ya çevirisi yapıldığı gibi, bu dillerden de Arapça'ya tercümeler yapılmıştır.⁴⁴⁴

---

⁴⁴¹ Provençal, *La Civilisation arabe*, s. 87; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/66.

⁴⁴² Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/68.

⁴⁴³ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/933-34.

⁴⁴⁴ Tercümesi yapılan bu eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Vernet, *La Cultura Hispanoarabe en Oriente y Occidente*, s. 47, 80 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ŞÜHEYD'İN HAYATI VE ESERLERİ

A. HAYATI

1. Soyu

İbn Şüheyd'in ismi, kaynaklarda genellikle Ebû Âmir b. Abdîmelik b. Şüheyd⁴⁴⁵ olarak zikredilir. Tam ismi, Ebû Âmir Ahmed b. Ebî Mervân Abdîmelik b. Mervân zi'l-vizâreteyn el-A'lâ Ahmed b. Abdîmelik b. Ömer b. Muhammed b. Îsâ b. Şüheyd b. el-Vaddâh b. Rezzâh el-Eşca'î⁴⁴⁶ el-Kurtubî'dir.⁴⁴⁷ Asıl adı Ahmed, lâkabı Ebû Âmir olup İbn Şüheyd ismiyle tanınmıştır.⁴⁴⁸

İbn Şüheyd'in ailesi tarihte ilk olarak dip dedeleri el-Vaddâh b. Rezzâh⁴⁴⁹ ismi ile tanınmıştır. el-Vaddâh, 64/684 yılında Emeviler ve

⁴⁴⁵ İbn Şüheyd, *e-Tevâbi' ve'z-zevâbi'*, s. 7; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III/230; el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 191; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/191; Yâkût, *Mu'cemü'l-udebâ*, III/220; İbn Hâkân, *Matmahü'l-enfîs*, s. 16; İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yân*, I/118; *ez-Zehebî*, *Siyeru a'lâmi'n-nibelâ*, I/157; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I/479; Sezgin, *GAS*, II/697-98; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellîfin*, I/302.

⁴⁴⁶ el-Eşca' b. Eşca' b. Reys b. Gaftân b. Sa'd b. Kays Aylân'a nispet edilen Kays kabilesinin meşhur bir koludur. Bk. İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb*, I/64.

⁴⁴⁷ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 191; İbn Hallikân, *Vefeyatü'l-a'yân*, I/118; *ez-Zehebî*, *Siyer*, I/157; el-Makkâri, *Nefhü't-tîb*, I/621; İbnu'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, III/230.

⁴⁴⁸ ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/157; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 367.

⁴⁴⁹ Şam'da veterinerlik yapan el-Vaddâh b. Rezzâh hakkında geniş bilgi için bk. İbn Şüheyd, *e-Tevâbi'*, s. 7; el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİSLİĞİ

müttefikleri Kelb⁴⁵⁰ kabilesi ile Kays⁴⁵¹ kabillesi arasında meydana gelen “Merc Râhit Savaşı”nda⁴⁵², Emevîlere ve Kelbilere karşı ed-Dahhâk b. Kays el-Fîhrî’nin⁴⁵³ yanında yer aldı.⁴⁵⁴ Daha sonraki dönemlerde bu aile “Benu’l-Vaddâh”⁴⁵⁵ olarak tanındı. Bu açıklamaların anlaşılmacağı üzere, İbn Şüheyd soy olarak en asıl Arap kabilelerinden kabul edilen Kays'a dayanmaktadır. İbn Şüheyd'in mensup olduğu bu soyla övünmekten geri kalmadığını şu beytinde görmekteyiz:

من شهيد في سرها ثم من أشحع
في السر من لباب اللباب

“O kabilenin sırrında Şüheyd'den ve yine bu sırda Eşça'dan özün özü vardır.”⁴⁵⁶

Emevîler döneminde Şam'da görülen Kays ve Kelb kabileleri arasındaki asabiyetçilik çekişmesinin batıya da sıçrayarak, özellikle IV./X. yüzyıl sonlarında Endülüs'te yaşayan Arap unsurları arasında

---

Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 191; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulleti's-siyera*, I/237-38; el-Makkârî, *Nefhü't-tîb*, I/621.

⁴⁵⁰ Kahtânîlere mensup bir Arap kabilesi olan Kelb hakkında geniş bilgi için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kûbrâ*, I/334-35; Yâkût, *Mu'cemü'l-bûldân*, II/164-65; İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb*, III/104-106.

⁴⁵¹ Adnânîlere mensup Arap kabilesi Kays hakkında geniş bilgi için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kûbrâ*, I/127-28; İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb*, III/69.

⁴⁵² “Merc Râhit Savaşı” hakkında geniş bilgi için bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 7; el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 191; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/116; el-Makkârî, *Nefhü't-tîb*, I/621.

⁴⁵³ ed-Dahhâk b. Kays el-Fîhrî, Kureyş kabilesinin Fîhr boyundandır. Şam'ın ileri gelenlerinden olup Kays kabilesinin lideriydi. “Merc Râhit Savaşı”nda Emevî halifesi Mervân b. Hakem'e karşı savaşmış, bu savaşta yenilmiş ve öldürülmuştur. Bk. et-Taberî, *Târih*, II/474; el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 191; İbnu'l-Esîr, *el-Lübâb*, I/64.

⁴⁵⁴ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 191; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238; Yâkût, *Mu'cemü'l-udebâ*, III/221; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/116.

⁴⁵⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; Yâkût, *Mu'cemü'l-udebâ*, III/221; ez-Zehebî, *Siyer*, XVII/1501;

⁴⁵⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 104; *Divân*, s. 36; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/258.

hissedilir bir duruma gelmesi,⁴⁵⁷ İbn Şüheyd'i de etkilemiş olmalıdır.

Şüheyd ailesinden Endülüs'e ilk gelen, İbn Şüheyd'in büyük dedesi Şüheyd b. İsâ b. Şüheyd'dir.⁴⁵⁸ Şairlik yeteneği de olan Şüheyd b. İsâ, diğer Emevî yanlılarının yaptığı gibi, Abbâsilerin zulmünden kaçarak I. Abdurrahman döneminde Endülüs'e gelmiştir.⁴⁵⁹ Burada kendisi için hem maddî açıdan, hem de makam olarak devlet idaresinde iyi bir pozisyon sağlayan⁴⁶⁰ Şüheyd b. İsâ, kendisinden sonraki Şüheyd ailesi için de çeşitli devlet görevlerinin yolunu açmıştır. İbnu'l-Abbâr, bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmektedir:

“Onun soyundan gelenler, Emevîlerin Endülüs'te hüküm sürdükleri dönem içerisinde valilik, hâciblik, vezirlik ve kâtiplik gibi çeşitli görevlerle halifelere hizmet ettiler.”⁴⁶¹

Şüheyd b. İsâ'nın oğlu İsâ b. Şüheyd, 218/833 yılında II. Abdurrahman tarafından hâciblige⁴⁶², Muhammed b. Abdurrahman döneminde ise vezirliğe⁴⁶³ getirilmiştir.

İbn Şüheyd'in büyük dedesi olan Abdülmelik b. Ömer, 317/929 yılında III. Abdurrahman tarafından vezirliğe getirilmiştir.⁴⁶⁴ Abdülmelik b. Ömer'in oğlu ve İbn Şüheyd'in dedesi olan Ahmed b. Abdülmelik ise, bu aileden en yüksek devlet makamına ulaşan kişi idi. O, vezirlik dâhil çeşitli görevlerde ve idarî makamlarda bulunduktan sonra, III. Abdurrahman tarafından Endülüs'te ilk kez “zu'l-

⁴⁵⁷ Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, I/34 vd.

⁴⁵⁸ İbn Şüheyd'in Endülüs'e ilk gelen edip ve şair dedesi Şüheyd b. İsâ b. Şüheyd hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 238; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 317.

⁴⁵⁹ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 238; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 317; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238; Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/244.

⁴⁶⁰ Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/244.

⁴⁶¹ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238.

⁴⁶² İbnu'l-Kutiyye, *Târihu iftitâhi'l-Endelüs*, 78; el-Abbâdî, *Dirâsât fi tarîhi'l-Mâğrib ve'l-Endelüs*, s. 146; Provençal, *Histoire*, I/286.

⁴⁶³ İbnu'l-Kutiyye, *Târih*, 88-89; Provençal, *Histoire*, I/287.

⁴⁶⁴ Provençal, *Histoire*, I/286; “Ibn Suhayd”, *EI*, III/938; Ahmed Dayf, *Belagatü'l-Arab fi'l-Endelüs*, s. 43.

vizâreteyn” unvanı ile vezirliğe getirilmiştir.⁴⁶⁵ Butrus el-Bustânî, *et-Tevâbi'* ve 'z-zevâbi' e yazdığı önsözde “zu'l-vizâreteyn” unvanının ilk kez kimin tarafından kullanıldığı konusunda ise farklı bir görüş ileri sürerek, “İbn Şüheyd'in babasının dedesi Ahmed b. Abdülmelik, Emevî halifesi III. Abdurrahmân'ın veziri ve “zu'l-vizâreteyn” unvanını alan kişi idi.”⁴⁶⁶ demektedir. Fakat kaynaklar, İbn Şüheyd'in babasının dedesi Abdülmelik b. Ömer olduğu ve Endülüs'te ilk kez “zu'l-vizâreteyn” unvanının onun tarafından kullanıldığı⁴⁶⁷ konusunda müttefiktirler. Kanaatimizce el-Bustânî'yi böyle bir sonuca götürmen sebep, isim benzerliğidir.

Kaynaklar, Ahmed b. Abdülmelik'in “zu'l-vizâreteyn” unvanını III. Abdurrahmân'a paha biçilmez hediyeler verdikten sonra elde ettiğini nakletmektedirler. Zira çevresindekilere hediye vermekten büyük zevk alan hükümdar, kendisi de saraydakilerden hediye kabul eder ve bundan son derece memnun kalırı.⁴⁶⁸ Bu hediyeler incelenliğinde, bir insanın şahsî serveti ile bu kadar parayı ve değerli eşyayı hediye verecek kadar zengin olmasının imkânsız olduğunu düşünülmektedir. Kanaatimizce İbn Şüheyd'in dedesi, bunları idarî görevlerde bulunduğu dönemlerde halktan ya hediye veya vergi ve benzeri

⁴⁶⁵ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 131; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 190-91; İbnü'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/237-39; el-Makkarî, *Nefhû't-tîb*, I/380; Provençal, *Histoire*, IV/345; İbn Mansûr, *A'lâmü'l-Mâgrîbi'l-Arabî*, s. 51.

⁴⁶⁶ el-Bustânî, *e-Tevâbi'* ve 'z-zevâbi'(önsöz), s. 7.

⁴⁶⁷ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 190; İbn Sa'îd, *el-Muğrib fi hule'l-Mâgrîb*, I/78; Yâkût, *Mu'cemü'l-udebâ*, III/221; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellîfin*, VI/187.

⁴⁶⁸ Kaynakların bildirdiği göre Ahmed b. Abdülmelik'in halifeye takdim ettiği hediyeler şunlardır: “Beş yüz bin altın, dört yüz işlenmemiş altın lira, iki yüz torba gümüş külçe, buhurdanlar için kırmızı tahta, misk ve kâfir, otuz parça naklı ipek, beş muhteşem kaftan, yedisi beyaz Horasan tilkisinden olmak üzere on kürk, Irak ipeğinden altı elbise, kırk sekiz gündüz yüz kadar da gece elbisesi, yüz samur kürk, altı büyük çadır, ham ipek, altın ve gümüş işlemeli ipek, otuz yün halı, yüz namaz seccadesi, on beş ipek halı, yüz kadar geçir törenlerinde kullanılan zırh, bin kalkan, yüz bin ok, on beş Arap atı, yüz at, beş katır, kırkı erkek, yirmisi kadın olmak üzere altmış köle.” Bk. İbn Haldûn, *Kitâbü'l-iber*, IV/138; el-Makkarî, *Nefhû't-tîb*, I/356-362; a. mlf. *Azharî'r-riyad*, II/261-65; el-Abbâdî, *Dirâsât*, s. 147.

bir ödeme karşılığı olarak toplamış olmalıdır. Bizi bu düşünceye sevk eden İbn Şüheyd'in kendisidir. Dedesi gibi çeşitli idarî görevlerde bulunan ve oğlu İbn Şüheyd doğduğunda ellî dokuz yaşında olan babası Ebû Mervân Abdülmelik b. Ahmed (ö. 393/1003)'in, dokuz yıl valilik yaptığı doğu bölgesinde görevini tamamlayıp Kurtuba'ya döndüğünde büyük bir arazinin tapusu⁴⁶⁹ ile birlikte getirdiklerinin önemini İbn Şüheyd'in şu ifadelerinden anlıyoruz:

“el-Mansûr, -Allah ondan razı olsun- babama doğu bölgesinde görev verdi. Dokuz yıl süreyle Tudmir ve Belensiye'de valilik yaptı. Bu bölgelerde durum kötüye gittiği zaman el-Mansûr'a yazdığı mektupta şöyle demektedir: ‘Efendimin hakkının büyülüğü kulun hakkının küçüklüğüne zeval vermez. Ben ona da saygı duyar ve korunmasını temin ederim. Uzun süredir evimden ve dostlarımдан ayrı kaldım. Hizmet etmekten usandım. Nimete de doydum. Artık görev yapmaktan da bıktım.’ Bunun üzerine e el-Mansûr, -Allah ondan razı olsun- babamın bu isteğini kabul etti ve onu görevden aldı. Babam da, dört yüz bin altın dinar, yüz bin kese dolusu altın, beş yüz çift eğitilmiş büyük baş hayvan ve Slav ırkından iki yüz seçkin köle ile Kurtuba'ya döndü. Hayat şartlarının çok zor olduğu o günlerde babamın aylığı yetmiş müdy⁴⁷⁰ buğday ve seksen hayvana yetecek kadar arpa idi. Babam el-Mansûr'a bir mektup yazıp mahcup bir dille getirdiklerinin kendisinden alınmasını istedi. el-Mansûr da, cevaben babama şöyle yazdı: ‘Verdiklerimizi almak isteseydik, onları sana vermezdim. Biz, senin geçimini sağladığın nafakann azalmasından korktuğumuz için getirdiklerini sana verdik. Sana verdiklerimizin dişında senin bir tasarrufun yoktu. Biz, yaşadığın müddetçe ihtiyaçlarını gidermek için sana iki yüz müdy buğday ve arpa verdik.’”⁴⁷¹

İbn Şüheyd'in bu ifadelerinden, o dönemin idarecilerinin çeşitli yollarla pek çok mal ve mülk edindiklerini anlıyoruz. Ayrıca babası Ebû Mervân'ın, dönemin tek güç sahibi Hâcîb el-Mansûr ile ilişkilerinin oldukça iyi olduğu görülmektedir.

Ebû Mervân, sık sık sefere çıkmakla tanınan el-Mansûr'la birlikte birçok savaşa katılmıştır. O, çeşitli idarî görevlerin yanı sıra,

⁴⁶⁹ Provençal, *Histoire*, I/195.

⁴⁷⁰ Müdy, Mısır ve Şam'da kullanılan bir hacim ölçüsüdür. 1 Müdy 19 Sâ'dır. (Bk. el-Münqid, Beyrut, 1998, s. 752) 1 Sâ' ise 2917 gram olduğuna göre, Ebû Mervân'ın aylığı 70 Müdy buğday yaklaşık 389 kilogram eder.

⁴⁷¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 8; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199.

yakın dostluğunu kazandığı el-Mansûr tarafından vezirliğe de getirilmiştir.⁴⁷²

Ebû Mervân, idarecilikte gösterdiği üstün yeteneği, edebî ilimlerin yanı sıra hadis ve tarih alanında da ortaya koymuştur.⁴⁷³ O, özellikle tarih alanında kaleme aldığı “et-Târîhu l-kebîr fî ahbâri ale’s-sinîn”⁴⁷⁴ isimli eseriyle haklı bir üne kavuşmuştur. Ebû Mervân, yüz cilt olduğu bildirilen bu eserinde, 40/660 yılından başlayarak kendi dönemine kadar olan tarihî olaylara yer vermiştir.⁴⁷⁵

İbn Şüheyd'in babası Ebû Mervân, hayatının sonlarına doğru nikris hastalığına⁴⁷⁶ yakalanmış ve zamanın devlet büyüklerine tahsis edilen *Münyetü'l-Muğîra*'daki⁴⁷⁷ ikametgâhında münzevî bir hayatı çekilmiştir.⁴⁷⁸ Babasının bu dönemde dünyayı boşlayarak münzevî bir hayata çekilmesi, İbn Şüheyd üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Bunu, Mu'temen (ö. 453/1063)'e⁴⁷⁹ yazdığı bir mektupta şöyle dile getirmiştir:

“Sizin insanlarınızın hizmetçisi olan babam, arzu ve isteklerini terk ettiği, itaatten ayrıldığı ve gözyaşlarını akıttığı zaman dünya

⁴⁷² el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 190; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/192.

⁴⁷³ el-Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 280; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 374; Abbas, *Târîhu'l-edebî'l-Endeliûsî*, I/271.

⁴⁷⁴ Bu eser hakkında bk. İbn Beşkuval, *es-Sila*, II/355; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/199; Abbas, *Târîhu'l-edebî'l-Endeliûsî*, I/271.

⁴⁷⁵ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240.

⁴⁷⁶ Halk arasında gut veya damla hastalığı denilen nikris, pürin metabolizması bozukluğu sonucunda el ve ayak parmaklarında, topuklarda ve eklemlerde meydana gelen ağrılı bir hastaliktır. Bk. “Nikris”, *ML*, IX/357.

⁴⁷⁷ Burası, Mansûr'un sarayı “el-Medinetü'z-zehra”nın yakınında bir mahaldir. Bk. İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240; Provençal, *Histoire*, I/190, III/373; Abbas, *Târîhu'l-edebî'l-Endeliûsî*, I/272; Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/247.

⁴⁷⁸ Ferruh, *Târîhu'l-edebî'l-Arabi*, IV/319; Abbas, *Târîhu'l-edebî'l-Endeliûsî*, I/272.

⁴⁷⁹ Mu'temen, Hâcîb Abdurrahmân b. Ebî Âmir'in oğludur. Asıl adı Abdülazîz b. Ebî Âmir olup 412/1021'de Belensiye valiliğine atanmış ve ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; III/249; İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 77.

ehlinin yolundan ayrıldı ve âhiret ehlinin yolumu tuttu.”⁴⁸⁰

İbn Şüheyd'in kardeşi olup olmadığı konusunda kaynaklar herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak İbn Şüheyd'in, ailesi ile Âmirîler arasındaki ilişkileri ele aldığı bir mektubunda, küçük yaşıta olen Mûsâ isminde bir kardeşinden bahsetmesi nedeniyle onun bir kardeşi olduğunu anlıyoruz. Mektubunda şöyle diyor:

“Mansûr ile olan bu yakınlığın en yakın ve en tuhaf olanı da, kardeşim Mûsâ'yi Mansûr'un babamdan alması, onu oğullarının arasına katması ve çocuklarına sütkardeşi yapmasıdır. Allah onu aldı. Kardeşim Mûsâ, sizin nimetlerimizle büydü. Sizin yatağınızda uyudu. Biz, sağlığımızda saraylarınızı imar eder, öldüğünüzde de kabirlerinizi nurlandırırız. Böylece biz, bugününe ve yarının dostluğunu bir araya getirerek sizinle birlikte dünya ve âhiret dostluğunu elde ettik.”⁴⁸¹

Göründüğü üzere İbn Şüheyd, zengin ve kültürlü aristokrat ve bürokrat bir aileden gelmektedir.

2. Çocukluğu

İbn Şüheyd, 382/992 yılında Kurtuba'da⁴⁸², muhtemelen babasının *Münyetü'l-Mağîra*'daki evinde doğdu. İbn Şüheyd dünyaya geldiğinde hilâfet makamında görünüşte II. Hişam oturuyorsa da, gerçekte ülkeyi Hâcîb Mansûr yönetmekteydi.⁴⁸³ Emevî halifeleri ile çok üst düzeyde siyasi işbirliği ve dostluk içinde bulunan Şüheyd ailesi, hem Hâcîb Mansûr, hem de ondan sonra aynı görevi üstlenecek olan oğulları aynı ilişkiyi kurmayı başarmışlardı. Âmirîler ile kurulan bu dostane ilişkiler, Şüheyd ailesine ekonomik ve makam ayrıcalıkları sağlaması⁴⁸⁴ yanısıra, bu iki aile arasında çok yakın ve

⁴⁸⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/194.

⁴⁸¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/190.

⁴⁸² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 7; el-Humeydî, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 136; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 193; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, III/230; Yâkût, *Mu'cemü'l-udebâ*, III/221; ; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/118; *ez-Zirikli*, *el-A'lâm*, I/157; Kehhâle, *Mu'cemü'l-miellîfin*, I/302; Sezgin, *GAS*, II/697.

⁴⁸³ Bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/147; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 204; Monroe, “The Diwân of Ibn Shuhaid”, *BSOAS*, XXXV, s. 144.

⁴⁸⁴ İbn Mansur, *A'lâmu'l-Mağrib*, s. 51; Chejne, *Historia*, s. 192.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİSLİĞİ

sağlam hissî bir yakınlığın doğmasına da ortam hazırlamıştı. Bu ortam içerisinde büyüyen İbn Şüheyd, hayatının her döneminde Âmirîler tarafından himaye görmüştür. Henüz beş yaşında bir çocukken Hâcib Mansûr ile aralarında geçen bir olay, bu yakın ilişkinin en açık delilidir. İbn Şüheyd bu olayı şöyle nakletmektedir:

“Ben beş yaşında iken, yağmurlu bir günde Mansûr’un huzuruna çıktım. Sanki dünmüş gibi bu olayı hatırlıyorum. Onun bana gösterdiği alâka ve yaptığı iyilikler yazmakla bitmez. Bunları anlatmaya kelimeler de yetmez. Açıkçası bu olayın özeti şöyledir: Bir gün, elindeki kocaman bir elmayı istekle baktığımı görünce, onu bana vererek yememi emretti. Ağzım küçük olduğu için elmayı herhangi bir yerinden isıramadım. Ellerim de onu tutmak için yeterince büyük değildi. Sadece elmanın etrafındaki çıktıları tutabildim. el-Mansûr, elmayı benim için dişleri ile parçalamaya ve kendince yedirmeye başladı. Daha sonra Nâsır’ı⁴⁸⁵ çağırıldı. Nâsır da Ebû Şâkir adında bir gençle birlikte huzura geldi. Mansûr, Nâsır'a ‘Bu çocuğu annene götür ve yolda kendisine eşlik et’ dedi. Mansûr’un huzurunda Nâsır ve Ebû Şâkir her iki elinden tutarak beni hızlıca yürütmeye çalıstılar. Sürekli ve şiddetli yağmur yüzünden onlara ayak uydurmadım. Mansûr, bu duruma kızarak onlara şöyle dedi: ‘Yürütmeye çalışmayın, onu omuzlarınızın üzerinde incitmeden rahat bir şekilde götürün.’ Onlar da, yüce hükümdarın huzurunda ellerini birleştirerek camımı açmadan beni rahat bir şekilde şerefli omuzlarına bindirdiler ve adalet ve cömertliği kendisinde toplamış olan soylu annesine götürdüler. Annesi de beni oturmuş olduğu minderin üstüne çıkarttı. Hanımın saçlarının ayrimında efendisi tarafından kendisine verilmiş bir taç vardı. O evde gördüğüm güzellikleri ve kıymetli şeyleri asla unutmadım. Oraya varış haberim, sarayın odalarında ve her kösesinde hemen duyuldu. Hizmetçi kızlar, sanki kanatlamış da uçarcasına sağa sola koşuştular. Bu kızlar, pahalı, eşi ve benzeri olmayan elbise-ler giymişlerdi. Saygideğer hanımfendi kendi parasından bin, kocasının parasından da üçbin dînarın bana verilmesini emretti. O saraydan zengin olarak ayrıldım. el-Mansûr’un yanına gitmeden, doğruca babama gittim. Bana verilen bu şeylere babamın dokunmayacağıni ve onları bana bırakacağımı sanıyordum. Ben de, bu paraları hizmetçilere, arkadaşlara ve komşu çocuklarına vermeyi düşünüyordum. Ancak babam paralarımdan bir kısmını dostlarına dağıttıktan sonra, geri kalanını hazinesine gönderdi. Çok üzüldüm, gururum kırıldı. Kızgınlı-

⁴⁸⁵ Abdurrahman b. Ebî Âmir, el-Mansûr’un oğlu olup daha sonra “Nâsır” adını almıştır. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, 20, 49; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

gümü bastırdıysam da, yine de belli oluyordu. Mansûr, bu olanlardan haberdar oldu. Bana beş yüz dînar göndererek, bu parayı benden almaması ve istedigim gibi harcamam hususunda beni serbest bırakması için babamı hayatı üzerine yemin etti. Çok miktarda hediye ve bağış aldım ve oradan ayrıldım. O dönemlerde benim atım kâmisîn iyisinden ve kalkanım da ağaç kabuğundan idi. Benim o zamanki günlerim Münyetü'l-Muğîra'da hâlâ anlatılmaktadır.”⁴⁸⁶

Edebî değeri yanında, o günde sosyal hayat hakkında bilgi vermesi açısından da önemli kabul ettiğimiz bu metinden Âmirîler ile Şüheyd ailesi arasındaki ilişkilerin ne denli samimi ve köklü olduğunu anlamakla birlikte, İbn Şüheyd'in çocukluğunda maddî sıkıntı çekmeden büyüdüğünü görüyoruz. Bununla beraber, İbn Şüheyd'in hayatının ilk sekiz yılının kendisi açısından pek de mutlu geçmediği *et-Tevâbi*'deki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu dönemde babası ile aralarında geçen olaylar onun iç dünyasında derin izler bırakmış, bu durum onun edebî ürünlerine de yansımıştır. İbn Şüheyd'in çocukluk yıllarda babasının inzivaya çekilmesi, İbn Şüheyd'in iç dünyasını karartan en önemli olaylardan biridir. Zira babasının kendi nefsi için koymuş olduğu yasakları İbn Şüheyd için de geçerli, hatta zorunlu kılması⁴⁸⁷, İbn Şüheyd açısından hayatı çekilmez bir hâle getirmiştir. O, Mu'temen'e yazdığı bir mektupta babasının bu tutumundan açıkça şikayetçi olmaktadır:

“Babam, dünya ehlinin yolundan ayrıldı ve âhiret ehlinin yolunu tuttu. Azmimi kirdi, duygularımı bastırdı. İpek elbiselerimi çikarttı ve kıyafetimi elimden aldı. Çocukluğuma indirilen bu kötü darbe, mutluluğumu alıp götürren en sıkıntılı olaydı. Ben o zaman sekiz yaşında ve keten elbiseler içinde idim. Bu sırada nekahet dönemi içinde olan babamı ziyarete gelen vezir İbn Mesleme⁴⁸⁸ ile karşılaştım. Bana nasıl olduğumu ve ne ile meşgul olduğumu sordu. Benim cevabım ağlamak ve durumumdan yakınlamaktan başka bir şey olmadı. İbn Mesleme, Muzaffer ile karşılaşlığında benim durumumu ona anlatması üzerine Muzaffer de beni çağrırttı. Huzuruna çıktığında

⁴⁸⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 8-9; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/194-96.

⁴⁸⁷ Abbas, *Târihi'l-edebi'l-Endelûsi*, I/273; İbn Mansur, *A'lâmu'l-Mâgrîb*, III/55; Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/258.

⁴⁸⁸ Mansûr'un dîvân kâtipligini yapan edebiyatçı ve vezir Ebû Âmir Abdullâh b. Muhammed b. Mesleme hakkında bk. el-Humeydî, *Cevzetü'l-muktebis*, s. 257; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 336-37; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/25, 194.

İBN ŞÜHEYD VƏ EDEBİ KİŞİLİĞİ

emir verdi ve bana ipek elbiseler giydirdiler, güzel kokular sürdüler. Eğer, dizginli, içtiği sudan arta kalani insanın tiksinmeden içebileceğii kadar temiz ve soylu bir ata bindirdiler. Bunun yanında, bir kap içerisinde nergis çiçeğinin göz bebekleri gibi sarı renkte bin dinar verdiler. Daha sonra da beni “şurta” olarak tayin etti. Bu ise benim yaşına göre çok yüksek bir makamdı. Kendimle gurur duyarak oradan ayrıldım. Bu dönemde bir nefeslik zaman kadar dahi babamla durmaya tahammülüm yoktu.”⁴⁸⁹

İbn Şüheyd, bu sırada sekiz yaşında olduğunu söylüyorrsa da, tarihî olaylardan, bu olay vuku bulduğunda onun on veya on bir yaşında olduğu ağırlık kazanmaktadır. Zira Muzaffer b. Ebî Âmir hâcibîğe fiili olarak babası Mansûr'un 392/1003 yılında vefatından sonra gelmiştir.⁴⁹⁰

İbn Şüheyd'in de 382/992 tarihinde doğduğu göz önüne alındığında, İbn Şüheyd'in bu olay vuku bulduğunda sekiz değil on veya onbir yaşında olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan bu esnada babasının nekahet döneminde olduğunu⁴⁹¹ da belirtmektedir. Babasının 393/1003 yılında vefat ettiği⁴⁹² göz önüne alındığında bu görüşümüz ağırlık kazanmaktadır.

Yukarıda aktardığımız metinde İbn Şüheyd “şurtalık” gibi önemli bir görevde atandığını anlatmaktadır. Hâlbuki kendisi henüz çocuk denecek bir yaştadır. Kanaatimize İbn Şüheyd bu görevi fiilen üstlenmemiştir. Bilindiği üzere Endülüs'te şurta, “büyük şurta” ve “küçük şurta” olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Büyük şurta, ileri gelen kişilere ve akrabalara veriliyordu. Küçük şurta ise, halktan oluyordu.⁴⁹³ O dönemin sosyal yapısına uygun olarak, aristokrat bir aileye sahip olan İbn Şüheyd'in bu unvanı bir şeref payesi olarak taşıdığını düşünüyoruz.

⁴⁸⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 9; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/194-95.

⁴⁹⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 9; Heykel, *el-Edebî'l-Endelûsi*, s. 266; Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, s. 204; “Endülüs Emevîleri”, *IA*, IV/254-55.

⁴⁹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/194.

⁴⁹² İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240; Ferruh, *Târihu'l-edeb*, IV/319; Sezgin, *GAS*, II/698.

⁴⁹³ Salih, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, s. 334.

3. Gençliği ve Tahsil Hayatı

İbn Şüheyd'in, hayatının herhangi bir döneminde belirli bir hoca'dan ders aldığı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Ancak kendisinin de işaret ettiği gibi⁴⁹⁴, sosyal ve kültürel çevresi Arap aristokratlarından oluşan İbn Şüheyd'in, o dönemde edebiyatçılar arasına katılmayı düşünen her aristokrat çocuğunun izlemiş olduğu yol üzere, doğulu ve Endülüslü ünlü müellif ve şairlerin kitaplarını ve dîvânlarını okuyarak bunlardan büyük ölçüde istifade etmiştir. Ayrıca onun, dönemindeki kâtip ve ediplerle düşüp kalktığı, onların meclislerinde bulunduğu ve onlardan ders aldığı da muhakkaktır. Ancak İbn Şüheyd, birçok çağdaşının yaptığı gibi dini ilimlere meyletmemiştir.⁴⁹⁵ Zira onun müreffeh yaşamı ve başıboş bir hayatı seven kişiliğe sahip olması, edebî ilimlerle iştigal etmesine daha uygundu. Edebî ilimlere duyduğu bu ilgisi ve kendini geliştirmek için izlemiş olduğu yolu ünlü eseri *e-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* de gayet açık bir dille ifade etmektedir:

“Hiciv yazarlarının günlerinde iken ediplerre özlem duyuyor,
onlara meylediyor ve edebî sözler söylemeye gayret ediyordum.
Dîvânları takip ettim. Hocaların önünde diz çöktüm. Anlayış damarlarım kabardı. Ruhlara hükmenden maddelerle dolu olan ilim damarları benim de canlandı. Ancak bununla birlikte ilim yönünden bir buz gibiydim. Benden ateş çıkmazdı. Kitapların muhtevasını kavramadan onları sırtında taşıyan eşek gibi değildim. Beyân ilmini kalbinden vurdum.”⁴⁹⁶

İbn Şüheyd'in mübalâgalı gibi görünen bu sözleri, fazla mübalâgalı sayılmasız. Çünkü o, birçok vezir, kâtip, edebiyatçı ve şairin yetiştiği bir aileye mensuptu. Ailesinden yetmişmiş olan şahsiyetlerin bu yeteneklerine onun da sahip olması gayet doğaldır. Öte yandan hedefine ulaşması için gerekli ortam da hazırıldı. Zira sosyal ve kültürel çevresi aristokrat bir tabakadan oluşmaktadır. Hükümetin idari kadrolarına girip çıkışması, devletin resmî ve özel yazışmalarını yürü-

⁴⁹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246; *ez-Zirikli, el-A'lâm*, III/52; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelûsi*, I/293; Heykel, *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 367.

⁴⁹⁵ Heykel, *el-Edebü'l-Endelûsi*, s. 368.

⁴⁹⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

ten dîvânında bulunması⁴⁹⁷, bu dîvânında görevli edip ve şairlerden bilmediklerini öğrenmesi, onun için zor değildi. Bundan dolayıdır ki bu sosyal ortamın vermiş olduğu rahatlıkla, henüz küçük yaşlarda gerek yaş ve gerekse sanat bakımından kendisinden ileride olanlarla yarışmaya başlamıştır.⁴⁹⁸ Bununla birlikte İbn Şüheyd, kendilerini eleştirmiş olsun veya olmasın, eserinde yer verdiği doğulu şair ve edebiyatçıların eserlerini büyük bir dikkatle tetkik etmiştir.⁴⁹⁹ Aksi hâlde onlar hakkında müspet veya menfi bir fikir ileri sürmesi imkânsız olurdu. Bu araştırma ve incelemelerinin, onun edebî ve ilmî yeteneğini geliştirdiği muhakkaktır. Meselâ, risalesinde el-Buhturî'den bahsederken, "O benim hocamdır"⁵⁰⁰ demektedir. Göründüğü üzere, doğulu edebiyatçı ve şairlerin eserlerinin İbn Şüheyd'in aklının, hafızasının ve edebî yeteneğinin gelişmesindeki rolü büyektür.

İbn Şüheyd'in, ilmî ve edebî yeteneğinin gelişmesinde ailesinin de büyük katkısı olmuştur. Bu katığının boyutunu tespit etmek elbette zordur. Babası, İbn Şüheyd henüz on veya on bir yaşlarında bir çocukken 393/1002 yılında vefat etmiştir.⁵⁰¹ Bu yüzden onun ilmî gelişimine katkısı fazla olmasa gerektir. Öte yandan İbn Şüheyd'in gerek anne ve gerekse baba tarafından akrabaları varsa da, kaynaklar bu akrabaların İbn Şüheyd ile ilişkisinden söz etmemektedirler. Sadece, *e-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* de şairlik yeteneğinin ailesinde birçok kişiide olduğunu ifade ederken tek bir kelime ile amcasının da şairliğine işaret etmektedir.⁵⁰² Fakat bu bilgiden, ne zaman yaşadığını ve öldüğünü, İbn Şüheyd ile aynı dönemde yaşayıp yaşamadığını öğrenemiyoruz.

Babasının ölümünden sonra İbn Şüheyd'in hâmiliğini başta Hâcîb Muzaffer b. Ebî Âmir olmak üzere devletin üst düzey yönetici-

⁴⁹⁷ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 904; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 333.

⁴⁹⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 369.

⁴⁹⁹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 368.

⁵⁰⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 102; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/257.

⁵⁰¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/295; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/240; Dickie, "Ibn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/252.

⁵⁰² İbn Sa'îd, *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, I/85.

leri üstlenmiştir. Meşhur edip ve şair vezir Cezîrî bunlar arasındadır.⁵⁰³ Cezîrî, Hâcîb Muzaffer b. Ebî Âmir'e karşı komplota suçundan hapsedildiği Mutbak hapishanesinde 394/1004 yılında öldürülüğünde⁵⁰⁴ İbn Şüheyd henüz on iki yaşındaydı. İbn Bessâm'ın zikrettigine göre Cezîrî, hapishanede bulunduğu sirada ilk beyitlerini aşağıda verdiğimiz bir şiirini İbn Şüheyd'e göndererek, ondan gülün ilk koparılanının mı yoksa son koparılanın mı daha çok ve daha güzel koku yaydığını sorar⁵⁰⁵.

“Faziletleri apaçık görülen, bağış ve himmetleri bize yağmur gibi yanın o vezire söyle!”

“Gül ne zaman daha güzel ve temiz kokar? İlk koparıldığında mı yoksa son koparıldığında mı?”⁵⁰⁶

Butrus el-Bustânî, vezir Cezîrî'nin bu şiiri henüz on bir veya on iki yaşlarında olan İbn Şüheyd'e, onunla yarışmak ve şiir kabiliyetini sınamak için gönderdiğini yazmaktadır.⁵⁰⁷ İbn Şüheyd, Cezîrî'ye⁵⁰⁸ bize ulaşan en eski şiiri olarak kabul edilen şu mîsralarıyla cevap vermiştir:

وَشَاكَهُتْ شِعْرَةً حُسْنِيَاً رَسَائِلَهُ	يَا سَيِّدًا أَرْجَحْ طَبِيَّا شَمَائِلَهُ
وَلَا الَّذِي كُلَّفَ التَّقْصِيلَ جَاهِلَهُ	وَسَائِلَهُ لِي عَمَّا لَيْسَ يَعْلَمُهُ
تَسْسَى أَوْاخِرَهُ طَبِيَّا أَوْأَيْلَهُ	الْوَرْدُ عَهْدًا وَنَشَرًا صِنْوَ عَهْدَكَ لَا

⁵⁰³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 26; İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 88; el-Humeydi, *Cezvetü'l-muktebis*, s. 280-81; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 374-75; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/103; İbnu'l-Esîr, *Lubâb*, I/278; el-Makkârî, *Nefhü't-tâb*, I/529-533, 586-88; Provençal, *Histoire*, II/279; Ferruh, *Târihü'l-edebi'l-Arabî*, IV/324-26; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelûsi*, I/181-82.

⁵⁰⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 26; İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 88; Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/252; Provençal, *Histoire*, II/279; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelûsi*, I/181-82.

⁵⁰⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 121.

⁵⁰⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 26; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192.

⁵⁰⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 26.

⁵⁰⁸ Muhtemelen İbn Şüheyd, risalesindeki bir şiirinde Ebû Mervân diye bahsettiği kişi ile Abdülmelik b. İdrîs el-Cezîrî'yi kastetmektedir. Bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 26; *Dîvân*, s. 19; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/253.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

“Ey şemaili mis gibi kokan, risaleleri de şıiri gibi güzel olan efen-dim!”

“Sen bana bildiğini soruyorsun. Soruyu sorduğun kişi de onun detay-ları hakkında bilgisiz değildir.”

“Gül, sevgi ve güzel koku bakımından senin sohbetin gibidir. Sonu-nun kokusu başını unutturmaz.”⁵⁰⁹

Cezîrî'nin şıiri ile aynı vezin ve kafiye düzeni içerisindeki bu misralar, henüz on bir veya on iki yaşlarında bir çocuk olan İbn Şü-heyd'in şaire ve şiir sanatına karşı ne denli kabiliyetli olduğunu gös-termektedir.

Ailesinde şair ve ediplerin bulunması ve devlet ricali tarafından özel himaye görmesi yanında, İbn Şüheyd'in edebiyat ve şiir alanın-daki yaratıcılığını göz önünde tutmak gereklidir. Nitekim İbn Hayyân (ö. 469/1076)⁵¹⁰, yazılarında İbn Şüheyd'in bu yeteneğini vurgulaya-rak ona duyduğu hayranlığı şöyle dile getirmektedir:

“Onun şaşılacak tarafı, kitaplara bağlı kalmadan, herhangi bir istege alındırış etmeden ve edebiyatta söz sahibi olma isteği gütmenden sözü içinden geldiği gibi tabii hâlde söylemesidir. -Allah ona rahmet etsin.- Bana ulaştığına göre, ölümünden sonra fazla değeri olmayan bazı bilgilerin dışında onun sanatı ve tabiatı hakkında bize yardımcı olacak bir kitap yoktur. Bu durum, onun bilinmeyen yönlerinin artmasına ve edebî kişiliğinin kapalı kalmasına neden olmuştur.”⁵¹¹

İbn Şüheyd'in şiir ve edebiyat dışında, tıp ilminden de nasibini aldığı Yakût'un İbn Hazm'dan nakletmesi⁵¹² yanısıra, el-Humeydî ve ed-Dabbî tarafından⁵¹³ da naklediliyorsa da, yazarın günümüze ulas-ılan eserlerinde tıp ilmi ile iştigal ettiğine dair bir bilgi bulunmamak-

⁵⁰⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 26; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/218-19.

⁵¹⁰ Endülüslü tarihçi ve edebiyatçı Ebû Mervân Hayyân b. Halef b. Huseyn b. Hayyân b. Muhammed b. Hayyân el-Kurtubî e-Endelüsî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 200; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 275; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/1-2; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/219; Ferruh, *Târihü'l-edebî'l-Arabi*, IV/615-18.

⁵¹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192.

⁵¹² Yâkût, *Mu'cemü'l-udebâ*, III/223.

⁵¹³ el-Humeydî, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 136; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 193.

tadır. Kanaatimizce ifade edilmek istenen, şiirlerinde de görüldüğü üzere İbn Şüheyd'in, vücutun fizikî organlarını ve ruhun birtakım durumlarını çok güzel bir tarzda tasvir etmesi ya da tıp sahasında genel bir bilgi sahibi olmasındandır. Bazı müellifleri, onun tıp sahasında bilgi sahibi olduğu kanaatine götürüen, İbn Şüheyd'in el-Fârâdî'den bahsederken, "Biz onunla edebiyat, hukuk, tıp ve felsefe gibi konularda konuşurduk"⁵¹⁴ şeklindeki ifadesi olmuştur. Ancak yukarıda da zikrettigimiz gibi, bir insanın bazı konularda belli bir oranda bilgiye sahip olması veya o konuda görüş belirtmesi, onun o alanda derin bir bilgiye sahip olduğu ya da o alanda eğitim gördüğü anlamına gelmez.

Ahmed Dayf, İbn Şüheyd'in ilmî kişiliğinin oluşmasında Yunan felsefesinin oldukça önemli bir yeri olduğunu belirtmektedir.⁵¹⁵ III. Abdurrahman döneminde Hristiyan papazlar öncülüğünde başlatılan Latince kaynakların Arapça'ya tercüme faaliyetleri⁵¹⁶ hiç kuşkusuz Endülüs'te fikrî yapının şekillenmesinde etkili olmuştur. İbn Şüheyd dönemine gelindiğinde, ilmin her dalında Latin kökenli birçok eserin Arapça'ya çevrilmiş olduğu gerçeği ne kadar tabiî bir hadise ise İbn Şüheyd gibi daha çocuk denecek yaştan itibaren ilim ve edebiyatla uğraşan bir şahsiyetin bu eserleri okuması, incelemesi ve bu eserlerden etkilenmesi de o kadar tabiîdir. Bu etkinin derecesini ise İbn Şüheyd'in eserlerini ve edebî şahsiyetini incelediğimizde onun tarih ve dinî ilimlerle pek ilgilenmediğini, bununla birlikte şu şiirinde dînî görüşünden dolayı İbn Hazm'ı eleştirdiğini görmekteyiz:

"Soylu bir aileye mensup Şafîî kardeşim, sözlerinden ibaret olan kılıçım çektı."

"Hidayetten uzak, gerçekten irak, basireti yok olmuş Mu'tezîlî görüşlere karşı çıktı."

"Her kavgada eline keskin kılıçlı alarak minberde, at sırtlarına geçmek istemektedir."⁵¹⁷

⁵¹⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/222.

⁵¹⁵ Ahmed Dayf, *Belagatü'l-Arab*, s. 48.

⁵¹⁶ Abbas, *Târîhü'l-edebî'l-Endelûsî*, I/67.

⁵¹⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 142-43; *Dîvân*, s. 71; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/293.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

İbn Şüheyd, nahiiv ilmi okuduğuna hiç de感恩memekle beraber bu alanda yenilikçi bir tutum sergilemektedir. Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyh (ö. 180/796)'i⁵¹⁸ şiddetle eleştirirken nahiiv ilminin bir edebiyatçı için amaç değil ancak araç olabileceğini savunmuştur.⁵¹⁹

Endülüüs'ün içinde bulunduğu siyâsî durum ve hayatının her döneminde şikayetçi olduğu duyma zorluğu⁵²⁰ planlarını menfi yönde etkilemiştir. Doğuştan mı, yoksa daha sonraki yıllarda mı çıktıgı hûsusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, İbn Şüheyd'in iştme sıkıntısı çektiği görülmektedir.⁵²¹ Bu rahatsızlığı İbn Şüheyd'i, hayatı boyunca olmayı arzuladığı kâtiplik makamından alikoymuştur.⁵²² Bu rahatsızlığı onu içe dönük bir kişiliğe büründürmüştür. Bize göre diğer birçok büyük sanatçında görüldüğü gibi, İbn Şüheyd de rahatsızlığından ötürü hissettiği bu eksikliği sanatla tamamlama yoluna gitmiştir. Bastırılmış arzuların acısı, onun sanatla ilgili düşüncelerini etkileyerek zaten kendisinde var olan sanat kabiliyetini daha da canlandırmıştır. İbn Şüheyd'in bu durumu, el-Câhiz (ö. 255/868)⁵²³, el-Ma'arrî (ö. 449/1046)⁵²⁴, Beşşâr b. Burd (ö. 167/783-84)⁵²⁵, Beet-

⁵¹⁸ Basra nahiiv ekolü öncüsü Ebû Amr b. Osman b. Kanber hakkında ayrıntılı bilgi için bk. es-Sîrâfi, *Ahbâru'n-nahviyyîn*, s. 48; Kehhâle, *Mu'cemî'l-müellifîn*, VIII/10; Brockelmann, *GAL*, V/252; *Suppl.*, I/160; Şevki Dayf, *el-Medârisu'n-Nahviyye*, s. 57-63; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, II/160.

⁵¹⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 117; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/268-69.

⁵²⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 9; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243.

⁵²¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 21; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/369; Brockelmann, *Îslâm Milletleri*, s. 207.

⁵²² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 9; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243.

⁵²³ Arap edebiyatının en büyük ediplerinden biri olan Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinâni patlak gözlü ve aşırı çırkin olduğu için kâtiplik görevine uygun görülmemiştir. Hayatı ve edebî kişiliği hakkında bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 57, 169, 220, 321; es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, III/154-55; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, I/413; III/140-44; Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, II/475-77; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, II/260; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-Arabi*, s. 154, 188; Brockelmann, *GAL*, I/152; *Suppl.*, I/239, 421; Kehhâle, *Mu'cemî'l-müellifîn*, VII/7-9.

⁵²⁴ Doğuştan kör olan ünlü edip ve şair Ahmed b. Abdillâh b. Süleyman b. Muhammed hakkında bk. Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhu fi's-şîri'l-Arabi*, s. 376-406; Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, II/569-573; Brockelmann,

hoven (1770-1827)⁵²⁶ ve Byron (1788-1824)⁵²⁷ gibi fizikî rahatsızlıklar ve özürleri olmasına rağmen sahalarında zirveye ulaşmış sanatçılara büyük bir benzerlik arzettmektedir.

İstediği ilgiyi yakalayabilmek için kendini tamamen edebiyat ve şaire veren İbn Şüheyd, on yedi yaşına geldiğinde çok yakın ilgisini gördüğü Hâcib el-Muzaffer 399/1008 yılında ölmüştür.⁵²⁸ Muzaffer'in ölümü ile daha önce de dejindigimiz gibi, araştırmacılar tarafından “fitne dönemi”⁵²⁹ olarak isimlendirilen ve Endülüs Emevî devletinin çöküşünü hazırlayan devrenin ilk tohumları da yeşermeye başlamıştır.

4. Fitne Dönemindeki Durumu

Muzaffer'den sonra hâcibîğe, bazı araştırmacılara göre onu zehirleterek ölümüne sebep olan kardeşi Abdurrahman b. Ebî Âmir getirildi. Tarihte “Sanchuelo” veya “Sanchol” olarak da bilinen Abdurrahman, hâcibîğe geldikten sonra “en-Nâsîr li dinillâh” unvanını

GAL, I/354; *Suppl.*, I/448; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, I/290-94; Karaarslan, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, s. 10 vd.

⁵²⁵ Şîrleri örnek (şâhid) olarak kullanılan ve iki gözü kör olarak dünyaya gelmiş olan Ebû Muâz Beşşâr b. Burd el-Ukaylî hakkında bk. İbn Kuteybe, *es-Şî'r ve's-şu'arâ*, s. 643-646; İbnu'n-Nedîm, *el-Fîhrîst*, s. 181, 401; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, I/271-74; Sezgin, *GAS*, II/455-57; Şevki Dayf, *Târihu'l-edeb*, III/201-202; el-Bustâmî, *Udebâ'u'l-Arab*, II/36-59; Ferruh, *Târihü'l-edebî'l-Arabi*, II/92-96; Muhtar, “Beşşâr b. Burd”, *DâA*, VI/8-9.

⁵²⁶ Flaman asıllı ünlü Alman besteci Ludwig van Beethoven, fakir bir ailenen çocuğu olmasına rağmen konçertoları ile büyük bir üne kavuşmuştur. 1800'ü yillarda ağır işitmeye başlayan Beethoven hayatının son yıllarda tamamen sağır olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. “Beethoven”, *NLU*, I/178; “Beethoven”, *EB*, III/317-322; “Beethoven”, *ML*, II/241-42.

⁵²⁷ On yaşında “Lord” unvanı alan ve başıboş bir hayat süren George Byron, bir ayağı sakat olmasına rağmen edebî kabiliyeti sayesinde büyük bir üne kavuşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. “Byron”, *NLU*, I/260; “Byron”, *EB*, IV/478-484; “Byron”, *ML*, II/718-19.

⁵²⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 9; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 374; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/149.

⁵²⁹ Fitne dönemi, Endülüs Emevî devletinin son dönemi olan 399-422/1009-1031 tarihleri arasındaki zaman sürecini kapsar. Bk. Heykel, *el-Edebü'l-Endelişî*, s. 342.

aldi.⁵³⁰ İhtirasta babası ve kardeşinden daha ileri giderek etkisiz durumdaki halife II. Hisâm'a kendisini veliaht ilân ettirdi.⁵³¹ Zaten Âmirîlerin yönetiminden şikayetçi olan Kurtuba halkı tarafından veliahtlık ilâmnâma karşı gösterilen tepki giderek ayaklanmaya ve daha sonra da isyana dönüştü. İsyancılar 399/1009 yılında Abdurrahman'ı öldürdüler⁵³² ve II. Hisâm'ı da tahttan indirerek hapsettiler. Böylece Endülüs Emevîleri döneminde önemli bir yer işgal eden "hâciblik" dönemi, bir başka deyişle Âmirîler hânedânı son bulmuş oldu. II. Muhammed b. Hisâm'ı 398/1008 "Mehdi Billâh" unvanı ile halife ilân eden isyancılar⁵³³, hâcib Mansûr tarafından yaptırılan *el-Medînetü 'z-Zâhire* isimli sarayı tamamen tahrip ettiler⁵³⁴ ve şehirde büyük bir yağmalamaya ve katliama giriştiler.⁵³⁵

Bu olaylar cereyan ettiğinde henüz on yedi yaşına olan İbn Şüheyd, aile çevresini oluşturan Âmirîlerin böyle bir duruma düşürülmesinden fazlasıyla üzüldüğü muhakkaktır. O, ülkeyi nasıl bir geleceğin beklediğinin farkında olmasa bile, çeyrek yüzyıl devam edecek fitne döneminde halifeliği sönürecek ve başkenti harabeye çevirecek trajedilere şahit olacaktır.⁵³⁶

Butrus el-Bustâni, İbn Şüheyd'in Âmirîler döneminde vezirlik yaptığı ileri sürmektedir.⁵³⁷ el-Bustâni'nin bu görüşü doğru değildir. Çünkü Endülüs'te hâciblik dönemi, hâcib Abdurrahman b. Ebî Âmir'in 399/1009 yılında öldürülmesiyle son bulmuştur.⁵³⁸ İbn Şü-

⁵³⁰ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 203; Heykel, *el-Edebü'l-Endelîsi*, s. 266; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845; "Endülüs Emevîleri", IA, IV/254.

⁵³¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 10; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

⁵³² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 10.

⁵³³ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150.

⁵³⁴ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

⁵³⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 11; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/149-151; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205.

⁵³⁶ Heykel, *el-Edebü'l-Endelîsi*, s. 342; Monroe, "The Dîwân of Ibn Shuhaid", *BSOAS*, XXXV, s. 144.

⁵³⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 9.

⁵³⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 10; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/845.

heyd'in günümüze ulaşan eserlerinden, Âmirîler döneminde hâcib Muzaffer tarafından kendisine bir şeref payesi olarak verilen şartlık görevi⁵³⁹ dışında herhangi bir makamda bulunduğu gösterir bir bilgiye rastlayamadık. Kanaatimizce el-Bustânî, vezirlik tabiri ile o günün idarâ yapısı içinde vezirliğe eşdeğer bir mevki olan “şurta”⁵⁴⁰, bir başka deyişle “sâhibu’ş-şurta” makamını⁵⁴¹ kastetmektedir.

Fitne döneminin bu ilk yıllarda İbn Şüheyd'in neler yaptığı konusunda elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Kendisi aslen Emevilere dayansa bile, Âmirîlere olan yakınlığı çok daha fazla idi. Onların tabi tutuldukları bu kötü şartlara ve yeni halifenin başlatmış olduğu tahribata üzülenlerin ve acı çekenlerin başında İbn Şüheyd gelmektedir. Muhtemelen isyancılar *el-Medînetü ’z-Zâhire*'yi tahrip ettiklerinde, Şüheyd ailesinin ikametgâhimin bulunduğu *Munyetu ’l-Muğîra*'yı da tahrip etmişlerdi. Fakat şiirlerinde verdiği çok az bir bilgi dışında İbn Şüheyd, bize ulaşan şiir ve nesir eserlerinde bu olayları açık bir şekilde dile getirmemiştir. Lisânuddîn Ibnu'l-Hatîb (ö. 776/1374-75), fitne dönemindeki bu tahribatı ve özellikle Kurtuba'nın içinde bulunduğu durumu dile getiren uzun bir kasîdeyi İbn Şüheyd'e nispet etmektedir.⁵⁴² C. Pellat, bu kasîdeye *Dîvân*'da yer vermekle⁵⁴³ birlikte, şairin İbn Şüheyd'e ait olup olmadığı konusunda tereddütleri olduğunu ifade etmektedir. Söz konusu kasîdenin ilk beyti şöyledir:

مَا فِي الطَّلْوَلِ مِنَ الْأَجْرَةِ مُخْبِرٌ
فَمَنِ الَّذِي عَنْ حَالِهَا تَسْتَخْبِرُ؟

“Kalıntılar arasında sevgililerden bize haber verecek kimse yok. Sevgililerin durumunun nasıl olduğunu kime soracağız.”⁵⁴⁴

İbn Şüheyd, sürekli yazıştığı⁵⁴⁵ Mu'temen'e hitaben kaleme al-

⁵³⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 9.

⁵⁴⁰ Şurta, günümüzde emniyet müdürü makamına tekabül etmektedir.

⁵⁴¹ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/833.

⁵⁴² Bk. Ibnu'l-Hatîb, *A'mâlu'l-a'lâm*, s. 105-106.

⁵⁴³ Bk. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 64-67.

⁵⁴⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 64.

⁵⁴⁵ İbn Sa'îd, *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, I/78; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelûsi*, I/279.

düğü bir mektubunun içinde yer alan şu şiirinde fitne dönemini şöyle dile getirmektedir:

ظُلْمَاتُهَا بِيَدِ الْمَظَالِمِ	مِنْ فَتْنَةٍ قَدْ أَسْلَيْتُ
وَكَانُهَا أَضْعَافُ حَالِمٍ	عَمَّهَتْ لَهَا أَخْلَامُنَا
فِيهَا يُؤْبِقَةُ الْحَرَامِ	وَتَضَائَلَتْ أَجْرَامُنَا
بِي الرَّأْسِ وَابْنِ الْجَهْدِ رَاغِمٍ	وَتَحْوَلَتْ فِينَا الدُّنْيَا
رَأْسُهُ أَرْجَحُ الْعَظَائِمِ	وَأَذَارَ كُلُّ صَغِيرٍ قَدْ

“Bir fitne ki zulümlerle karanlıkların bir perde gibi indirildi.”

“Akıllarımız, karışık rüya gören birisinin şaşırması gibi hayrete düştü.”

“Bu fitne içerisindeki büyük cinayetler karşısında küçük kaldı.”

“Şerefli kişiler zillet içerisinde iken, aramızdaki ayaklar baş hâline geldi.”

“Son derece küçük kişiler ise o büyük işleri idare eder oldular.”⁵⁴⁶

İbn Şüheyd'in Mehdî'ye karşı nasıl bir tutum içerisinde olduğunu bilemiyoruz. Ancak Âmirîlerle olan yakınlığı hesaba katılacak olursa, ilişkilerin çok iyi olduğu söylenemez. Zaten Mehdî dönemi fazla uzun sürmedi. İcraatlariyla başta Berberîler olmak üzere Kurtuba halkın nefretini kazanmıştır. Mehdî 400/1009 yılında tahttan indirilerek Süleyman b. Hakem "Musta'în" unvanı ile halife ilân edildi. Eski halife Mehdî, bu duruma rıza göstermeyip mücadeleye girdi ise de başarılı olamadı ve sonunda yeni halife Süleyman'ın taraftarlarında öldürüldü.⁵⁴⁷ Taht mücadelede bir türlü istikrarı sağlayamayan Kurtubalılar, bu seferde Süleyman'ı azledip yerine hapiste olan II. Hişâm'ı 401/1010 yılında tekrar halife ilân ettilerse de⁵⁴⁸, Berberile-

⁵⁴⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 14; *Dîvân*, s. 154-55; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/202.

⁵⁴⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 14; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150; Heykel, *el-Edebü'l-Endelişî*, s. 345.

⁵⁴⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

rin desteğini sağlayan Süleyman 404/1013 yılında tekrar tahta oturdu.⁵⁴⁹

İbn Şühayd, Süleyman Musta'în'in ilk tahta çıkışına kadar hilâfet merkezine karşı sürdürmiş olduğu protestosuna son vermiş olacak ki, Süleyman'a biat edildiğinde ona gönderdiği kasıdede yer alan şu mîsrâlarda bir yumuşama ve rahatlık görülmektedir:

بَكَيْثَ وَلَكُنْ حَسْرَةً لِّلَّذِي بَتَى
وَمَا لِلَّذِي وَلَى بِهِ الْبَيْنَ حَسْرَةً

بِنَشْرِ الْحَزَامِيِّ وَالْكِبَاءِ الْمُعْبَقِ
لَعَلَّ تَسِيمَ الرِّيحَ تَأْتِي بِهِ الصَّبَّا

أَتَتْ مِنْ جَنَابِ الْمُسْتَعِنِ الْمُوْفَّقِ
كَانَ عَلَيْهَا نَفْحَةً عَبْسَمِيَّةً

“Ayrılığın alıp götürdüğünü özlediğimden değil, kalanlara hasretimden ağladım.”

“Belki de rüzgâr, lâle ve buhur kokusu ile yüklü meltemleri getirir.”

“Sanki onun üzerindeki, başarılı el-Mutsa'în'in yanından gelen Abşemsiyye⁵⁵⁰ kokusudur.”⁵⁵¹

İbn Şühayd, şiirin ilk beytinde Mehdî'nin tahtan indirilişine işaret etmiş olabilir. Ancak şiirde Musta'în'in tahta oturmasından duyduğu rahatlığın dışında bir işaret bulunmadığından kesin bir yargıya varamıyoruz.

Musta'în'in tahta çıkışından sonra İbn Şühayd'in saraya giğip gelmeye başladığını görüyoruz.⁵⁵² Zira Kurtuba'nın ve dolayısıyla ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlara rağmen, halifenin sarayında edebî meclisler kurulmaya devam ediyordu. Bu meclislerden birinde İbn Şühayd, aleyhinde söylenen bazı sözler⁵⁵³ karşısında Musta'în'in

⁵⁴⁹ İbn Şühayd, *et-Tevâbi'*, s. 11; Brockelmann, *İslâm Milletleri*, s. 205; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 345.

⁵⁵⁰ Abşems, Abu's-ş-şems b. Abdi Menâf'a nisbettir. Ancak bu kokunun niçin buna nisbet edildiği konusunda bilgi edinemeden. Bk. İbnu'l-Esîr, *Lubâb*, I/315-16.

⁵⁵¹ İbn Şühayd, *et-Tevâbi'*, s. 16; *Dîvân*, s. 113; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/320.

⁵⁵² İbn Şühayd, *et-Tevâbi'*, s. 16.

⁵⁵³ İbn Şühayd, *et-Tevâbi'*, s. 17; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273; İbn Mansur, *A'lâmu'l-Mağrib*, III/55.

önünde kendisini söyle savunmuştur:

وَبِلْغْتُ أَفْوَامًا بَجِيشُ صُدُورُهُمْ
عَلَيَّ وَلِيٌّ مِنْهُمْ فَارِغُ الصَّدْرِ

أَصَاحُوا إِلَى قَوْلِي فَاسْمَعْتُ مُعْجَرًا وَغَاصُوا عَلَى سِرْجِي فَأَغْيَاهُمْ أَمْرِي

فَقَالَ فَرِيقٌ لَيْسَ ذَا الشِّعْرُ شِعْرًا
وَقَالَ فَرِيقٌ أَنْهُنَّ اللَّهُ مَا نَذَرْي

وَأَيّْذِي الَّذِي سَبَقَنَا عَلَى عِزْقِهِ يَمْحُرِي
أَمَا عَلِمُوا أَيّْنِي إِلَى الْعِلْمِ طَامِحٌ

“İçinde bana karşı kötülükler besleyen bazı insanların olduğu haberini aldım. Ben ise onlara karşı kötülük duymuyorum.”

“Sözüme kulak verdiler ve âciz bırakarak onlara dinlettim. Sırıma vâkif oldular; fakat durumum onları âciz bıraktı.”

“Onlardan bir grup, ‘bu şiir onun şiiri değildir’ derken; başka bir grup da ‘Allah’ a yemin olsun ki bilmiyoruz’ dediler.”

“Onlar, benim ilme çok istekli olduğumu ve ilmin daha önceden benim damarlarımda aktığımı bilmediler mi?”⁵⁵⁴

Bu beyitler, İbn Şühayd'in şiirdeki yeteneğini ve o dönemde kurulan edebî meclislerde ne tür münakaşa ve dedikoduların yapıldığını açıkça ortaya koymaktadır. Bundan da öte, detayına ineceğimiz bu şiiri iktibas ettiğimiz metinde⁵⁵⁵ İbn Şühayd'in zikrettiği isimler kendisi ve içinde yaşadığı toplum açısından çok önemli şahsiyetlerdir. Burada bizim açımızdan kayda değer başka bir konu ise bu metnin *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* in içinde yer almasıdır. İbn Şühayd'in risalesini fitne döneminin ilk yıllarda kaleme aldığı düşünmekteyiz. Zira güvenirliliğinden kuşku duymadığımız İbn Bessâm, İbn Şühayd'in risalesini Ebû Bekr Yahyâ İbn Hazm'a⁵⁵⁶ ithaf ettiğini⁵⁵⁷ nakletmektedir. Ebû Bekr'in 379/989 yılında doğup 401/1011 yılında

⁵⁵⁴ İbn Şühayd, *et-Tevâbi'*, s. 123; *Dîvân*, s. 68; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁵⁵⁵ İbn Şühayd, *et-Tevâbi'*, s. 122-23; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁵⁵⁶ el-Humeydî, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 374; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 500; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245. Butrus el-Bustâni, risalenin başlangıcında Ebû Bekr'in ismini vermeden ondan İbn Şühayd'in bir arkadaşı olarak söz etmektedir.

⁵⁵⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245.

yirmi iki yaşında iken koleradan öldüğünü⁵⁵⁸ nazarı dikkate aldığımda, İbn Şüheyd'in risalesini Musta'ın'in tahta ilk kez çıktıığı yıl (400-401/1010-1011) ya da hemen onu takip eden ilk aylarda yazdığı kesinlik kazanmaktadır.⁵⁵⁹ Risalede, bu tarihten sonra yazıldığını tespit ettiğimiz bölümlerin ise risaleye sonradan ilâve edildiğini düşünmekteyiz.

II. Hişâm'ın ikinci kez hilâfete geldiği dönemde İbn Şüheyd'in neler yaptığıni bilemiyoruz. Bu dönemle ilgili olarak bildiğimiz bir şey varsa, o da cinayetlerin ve tahribatın Kurtuba'yı kasıp kavurduğunu⁵⁶⁰ Musta'ın'in, nüfuzunun büyük bir kısmını tahta oturmasında büyük destek gördüğü Berberlere bırakması⁵⁶¹, Kurtuba halkın nefretini kazanmasına neden oldu. Berberilerin giderek basklarını artırması üzerine Kurtubalılar, Sebte valisi Ali b. Hammûd'u yardıma çağrırdılar. Ali b. Hammûd, 407/1016 yılında Kurtuba'ya giderek el-Musta'ın'i öldürdü ve kendisini halife ilân ederek Nâsır lâkabını aldı.⁵⁶² Böylece Endülüs yönetiminde yaklaşık on bir yıl söz sahibi olacak Hammûdîler dönemi (407-418/1016-1027)⁵⁶³ başlamış oldu.

Ali b. Hammûd, çok geçmeden tahttan indirdiği el-Musta'ın'in âkıbetine ugradı ve 408/1018 yılında katledildi.⁵⁶⁴ Ali'den sonra hilâfete gelen IV. Abdurrahman birkaç hafta sonra öldürülünce⁵⁶⁵, Ali b. Hammûd'un kardeşi Kâsim b. Hammûd (408-412/1018-1022) halife ilân edildi.⁵⁶⁶ Berberiler, Kâsim'ın kendilerine karşı olan tutumdan dolayı Ali b. Hammûd'un oğlu Yahyâ b. Ali ile işbirliği yaptılar.⁵⁶⁷ Kâsim'ı tahttan indirip yerine yeğeni Yahyâ b. Ali'yi (412-

⁵⁵⁸ İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 154; Provençal, *Histoire*, I/64.

⁵⁵⁹ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/319.

⁵⁶⁰ "İbn Suhayd", *EI*, III/938; Sâlim, *Kurtuba hâdiratu'l-hilâfe fi'l-Endülüs*, s. 75; Vernet, *Literature Arabe*, s. 114.

⁵⁶¹ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/151, 345.

⁵⁶² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 11; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/848.

⁵⁶³ Hitti, *İslâm Tarihi*, III/848.

⁵⁶⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

⁵⁶⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 11; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

⁵⁶⁶ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153.

⁵⁶⁷ Heykel, *el-Edebî'l-Endülüsî*, s. 364.

413/1021-1022) hilâfete getirdiler. Hammûdîlerin şehri yönetmesinden memnun kalmayan Kurtubâlılar, Yahyâ'yi şehrden kovarak, Emevî soyundan V. Abdurrahman'ı 413/1023'te “el-Mustahzir” lâkabı ile halife ilân ettiler.⁵⁶⁸

Hammûdîler döneminde İbn Şüheyd'in neler yapıldığı konusunda elimizde yeterli ve aydınlatıcı bilgi bulunmaktadır. Bildiğimiz kadariyla tutucu bir Emevî taraftarı olan İbn Hazm gibi birçok ilim sahibi kişi, Hammûdîlerin şehri yönetmelerine ve baskıcı tutumlarına rıza göstermeyip Kurtuba'yı terk etmesine rağmen, İbn Şüheyd Kurtuba'da kalmayı tercih etmiştir.⁵⁶⁹ Ancak bununla birlikte İbn Şüheyd Hammûdîler döneminde birçok acı olayla karşılaşmıştır.⁵⁷⁰ Feth b. Hâkân, İbn Şüheyd'in o günlerini şöyle anlatmaktadır: “Alevîler⁵⁷¹ zamanında akrepler ona doğru yaklaştırılmaktaydı. Akrabaları ve tanıdıkları onu terk etti. Zaman ona yüzünü ekşitti. Başına çok kötü olaylar geldi ve geceler boyu uykusuz kaldı. Parası bitti. Yaşamını, elindekilerini rehin vererek sürdürdü. Çok zayıf bir duruma geldi.”⁵⁷²

İbn Şüheyd, kendisinin Hammûdîler döneminde hapsedildiğine işaret ediyorsa da⁵⁷³, neden ve kim zamanında hapsedildiği hususunda herhangi bir bilgi vermemiştir. Henri Peres, onun hapse atılışının asıl nedeninin Hammûdîlerin Endülüs'te uygulamaya koydukları sıkı Şîî prensiplere aykırı davranışları olduğunu ileri sürmüştür.⁵⁷⁴ Fakat Hammûdî yöneticilerini tek tek ele aldığımızda, Peres'in bu görüşünün pek doğru olmadığı kanaatine varıyoruz. Çünkü Kâsim b. Hammûd'un olaylar karşısında kayıtsız kaldığı⁵⁷⁵ ve Yahyâ b.

⁵⁶⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/48; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153.

⁵⁶⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 14; İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 155; Sâlim, *Kurtuba hâdiratu'l-hilâfe fi'l-Endelüs*, s. 175; Vernet, *Literature Arabe*, s. 114.

⁵⁷⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 110-111; *Dîvân*, s. 41-44; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263; İbn Hâkân, *Matmahü'l-enfüs*, s. 20; el-Makkâri, *Nefhi' t-tâb*, III/360-62.

⁵⁷¹ Hammûdîler, Hz. Ali'ye nispet edildiklerinden bazı kaynaklarda Alevîler olarak geçmektedir. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 155-56.

⁵⁷² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 41.

⁵⁷³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 17.

⁵⁷⁴ Peres, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/265.

⁵⁷⁵ Peres, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/264.

Hammûd ile İbn Şüheyd'in çok iyi arkadaş oldukları⁵⁷⁶ bilinmektedir. Bu durumda İbn Şüheyd'in, Kurtuba'da çıkan isyan ve ayaklanmaların turmandığı Ali b. Hammûd döneminde (407/1016) hapsedildiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Zira Ali b. Hammûd'un iktidarı 408/1017 yılına kadar sürmüştür.⁵⁷⁷ Buna karşılık İbnu'l-Abbâr ise İbn Şüheyd'in, Yahyâ b. Hammûd'un yönetimde bulunduğu sırada, düşmanlarının ispiyon etmesi sonucu hapsedildiğini ileri sürmektedir.⁵⁷⁸

İbn Şüheyd'in kim tarafından ve ne maksatla hapsedildiği konusunda elimizde kesin ve net bir bilgi olmamakla birlikte tarihî olaylardan ve hapiste bulunduğu dönemde söylediği şiirlerden Hammûdîler döneminde hapsedildiği kesinlik kazanmaktadır. Hapse-dilme nedeninin siyasî olduğunu düşünmüyoruz. Zira İbn Şüheyd, pek çok noktada aşırılık sergilese de siyasî bakımından aşırı bir görüşe sahip değildi. Daha önce de zikrettigimiz gibi, İbn Şüheyd'in hapse-dilmesine dönemin sosyal ve kültürel ortamı ile zıtlık teşkil eden davranışları ve bu davranışların onun aleyhine çok iyi kullanılmasını bilen düşmanları olmalıdır. Bu olaylar, İbn Şüheyd'in gençliğini, ilmini ve hayatının en güzel günlerini alıp götürmüştür.

İbn Şüheyd'in Hammûdîler döneminde de Âmirî hânedanına mensup kişilerle yakın ilişkiler içinde olduğunu görüyoruz. İbn Hayyân (ö. 469/1076)'a göre Ebû Âmir Muhammed b. Muzaffer (ö. 421/1030)⁵⁷⁹, Âmirîlerin yönetimden uzaklaştırılmasından bir müddet sonra Kurtuba'yı terk etmiş ve taraftarlarıyla birlikte Ceyyân⁵⁸⁰ bölgesinde kısa bir dönem Mu'tasim lâkabı ile kendisinden söz ettirmiştir. Maceralı bir hayat yaşadıktan sonra 421/1030

⁵⁷⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 18; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

⁵⁷⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Heykel, *el-Edebî'l-Endelûsi*, s. 348.

⁵⁷⁸ İbnu'l-Abbâr, *İ'tâbu'l-küttâb*, s. 203.

⁵⁷⁹ Hâcîb el-Muzaffer Abdülmelik Ebî Âmir oğlu Muhammed b. Muzaffer hakkında bk. İbn Hazm, *Tavâ'u'l-hamâme*, s. 33; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/303-305; Abbas, *Târihi'l-edebî'l-Endelûsi*, I/279.

⁵⁸⁰ Günümüzde Jean olarak bilinen Kurtuba'nın kuzeyinde ve Gîrnata'nın kuze-yinde zeytin bahçeleriyle ünlü Ceyyân hakkında bk. Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân*, II/195-96; "Jean", *ML*, VI/648; "Jean", *EB*, XII/865.

yılında sığındığı bir kalede ölmüştür.⁵⁸¹

İbn Şüheyd, hayatının bu döneminde hapsedildiğinde kaleme aldığı şu şiirinde kendisinden üçüncü bir şahısmış gibi söz ederek, bir taraftan içinde bulunduğu durumu ifade ederek öte yandan da kendini savunmaktadır:

عَدُوُّ الْأَبْنَاءِ الْكَرَامِ حَشُودٌ
جَنَّى مَا جَنَّى فِي قُبْلَةِ الْمَلِكِ عَيْرَةً وَطُوقَّ
أَفْوَهُ بَمَا لَمْ آتِهِ مُتَعَرِّضًا
فَإِنْ طَالَ ذِكْرِي بِالْمُخْحُونِ فَإِنَّنِي شَقِيقٌ مِنْ نُطُومِ الْكَلَامِ سَعِيدٌ
وَهَلْ كُنْتُ فِي الْعُشَاقِ أَوْلَ عَاقِلٌ هَوْتُ بِجِحَاجَاهُ أَعْيُنٌ وَخُدُودٌ؟
فَإِنْ طَالَ ذِكْرِي بِالْمُخْحُونِ فَإِنَّمَا
وَجْهَارٌ خَفَّاظٌ عَلَيَّ عَتِيدٌ
مُقْبِقٌ بِدَارٍ سَاكِنُوهَا مِنَ الْأَذَى
وَقُلْتُ لِصَدَّاحِ الْحَمَامِ وَقَدْ بَكَى عَلَى الْقُصْرِ إِلَّا وَالدُّمُوعُ تَخُوذُ
كَلَانَا مُعْنَى بِالْخَلَاءِ فَرِيدٌ
إِلَى أَنْ يَكُنَّ الْجَدْرَانُ مِنْ طُولِ شَجُونِا
لُخُوسٌ تَهَادَى تَارَةً وَسُعُودُ
أَلَا إِنَّمَا الْأَيَامُ تَلْعَبُ بِالْقَنِي

“Gördüğü zararı imâmın önünde anlattı: Şerefli insanların çocuklarına haset eden bir düşman ona zarar verdi.”

“Bir başkası Melik’in sarayında bir suç işledi; o büyük felâketin sorumluluğu onun boynuna takıldı.”

“Bazen yapmadığım şeyleri güzel kelimelerle mübalâğa yaparak söyle-

⁵⁸¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/303-305.

lerim.”

“Eğer ben müstehcen şirde mutsuzluğumu çok söylesem de ben mutluyum.”

“Âşiklar arasında gözlerin ve yanakların aklını yok ettiği ilk âşık ben degilim!”

“Ben olayları mucûn türü şiirle ifşa ediyorum. Bu, anlattıklarımın güçlü kişilerin dayanamayacağı kadar büyük olduğunu gösterir.”

“Bu olaylarda bana çok ağır gelen ayrılık, üzüntü, özlem, zayıflık, hakirlik ve kötü kişileri anlattım.”

“Öyle bir yerde kalıyorum ki, benimle birlikte orada kalanlara yapılan eziyetten dolayı ölüm ateşi üzerinde yatıp kalkıyorlar.”

“Bu sevgisinden ve özleminden dolayı saraya doğru ağlayarak öten güvercine şöyle dedim:”

“Ey sevdiği için ağlayan ve gözyaşı döken! İlkimiz de yalnız kalmış ve taşıyamayacağımız yüklerle mükellef kılınmış kişileriz.”

“Beraberce o kadar ağladık ki, üzüntümüzden duvarlar ve demir kapı bile ağladı.”

“Günler bu gençle oynuyor. Ona bazen üzüntü bazen de sevinç getiyor.”⁵⁸²

İbn Hayyân, Ebû Âmir İbn Muzaffer ile İbn Şüheyd arasındaki yakınlığı anlatan şöyle bir olay nakletmektedir:

“Muzaffer’ın Kurtuba’da rahat ve huzur dolu güzel bir yaşamı vardı. Ne zaman ki işler bozulup günler çekilmez bir hâl alınca içi buruk bir hâlde Kurtuba’dan ayrıldı. Onun güzel huyları arasında edebiyata yakınlık duyması, çevresinde bulunanları şahsından üstün tutması, aralarında iyi intiba bırakması ve arkadaşlarının sözlerine değer vermesi gibi güzel meziyetleri vardı. Arkadaşları arasında onu yâd eden Ebû Âmir b. Şüheyd idi. Birlikte çok olaylara şahit oldular. Ben onları bir gece Muzaffer’ın içki meclisinde gördüm. Yanlarında, onlara içki sunan (hizmet eden) çok güzel yaratılışlı Esmâ isminde küçük güzel bir kız çocuğu vardı. Uykusuzluğa dayanıp sabaha kadar onlarla birlikte kalmasına, küçük yaşına rağmen onlara çok iyi hizmet

⁵⁸² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 41-43; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

edişine hayret ediyorlardı. Muzaffer, İbn Şüheyd'den bu küçük kız çocuğunu vasfetmesini istedî. O da şöyledede:

أَفْدِي أُسْيَمَاءَ مِنْ نَلِعٍ
مُلَازِمٌ لِّلْكُفُوْسِ رَاتِبٌ

قَدْ عَجَبُوا فِي السُّهَادِ مِنْهَا
وَهِيَ لِعْمَرِي مِنَ الْعَحَابِ

فَالْلُّوْلَا تَحَافِي الرُّفَادُ عَنْهَا
فَقُلْتُ لَا تَرْفُدُ الْكَوَاكِبَ

“Elinden kadehi düşürmeyen içki içenlerin hepsi Useymâ'ya feda olsun.”

“Onlar, Useymâ'ının uykuya direnmesine hayret ettiler; yemin ederim ki bu şaşılacak şeylerdendir.”

“Onlar, ‘uyku onu terk etti’ dediler; ben de, ‘yıldızlar hiç uyumaz ki’ dedim.”⁵⁸³

İbn Bessâm, İbn Şüheyd'in şu misralarla Muzaffer'i övdüğüünü nakletmektedir:

خَمِعَتْ بِطَاعَةِ حُبِّكَ الْأَصْدَادُ
وَتَأَلَّفَ الْأَفْصَاحُ وَالْأَعْيَادُ

كَبَّ الْقَصَاءُ يَأْنَ حَدَّكَ صَاعِدٌ
وَالصُّبْحُ رَقْ وَالظَّلَامُ مَدَادٌ

“Senin sevgine itaat için birbirine zit olanlar bir araya geldiler; Yahudi, Hristiyan ve Müslüman bayramları uzlaştı.”

“Senin yüksekliğin kaderde yazılıdır. Bu yazında gün ışığı kağıt, karanlık da mürekkep olarak kullanılmıştır.”⁵⁸⁴

İbn Şüheyd ile Muzaffer arasında geçen olaylara diğer bir örnek, İbn Şüheyd ve arkadaşları bir gün hamamda yikanırken İbn Muzaffer'in onlara haber göndererek hamamı boşaltttırmasıdır. İbn Şüheyd, bu olayı Muzaffer'e anlatan bir şiir yazdığını⁵⁸⁵ nakletmektedir.

⁵⁸³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 39; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/304; el-Makkârî, *Nefhî' t-tîb*, III/244.

⁵⁸⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/303.

⁵⁸⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/301.

Gerek bu şiir⁵⁸⁶, gerekse daha önceki şirler ve olaylar, İbn Şüheyd ile Muzaffer arasındaki yakınlık hakkında bize bir bilgi veriyorsa da, bu yakınlığın derecesini anlamamız için yeterli değildir. Ancak burada dikkate değer olan husus, ülkenin içinde bulunduğu bütün sıkıntı ve karışıklıklara rağmen edip ve şairlerin bu meclislerde bir araya gelip⁵⁸⁷ edebî tartışma ve münazaralarını devam ettirdikleridir.

Muzaffer'in amcasının oğlu Mu'temen Abdülaziz b. Abdırrahman ile İbn Şüheyd arasındaki ilişkilerin ise çok daha yakın ve berrak olduğunu görüyoruz. Hâcib Abdurrahman b. Ebî Âmir'in oğlu olan Mu'temen'e İbn Şüheyd'in yazmış olduğu bazı mektuplar, İbn Bessâm tarafından günümüze ulaşmıştır. Çeşitli vesilelerle yazılan bu mektuplarda İbn Şüheyd değişik konular hakkında şahsî görüşlerini sergilemektedir. İbn Şüheyd sevdığı bu insandan bazen Abdülaziz, bazen de Mu'temen diye söz etmiştir. Abdülaziz'i bir şiirinde şöyle methetmektedir:

“Nihayet arzu ettiğim kişi Abdülaziz'i gördüm. Karanlıklar onun nûrundan dolayı parçalandı, dağıldı.”⁵⁸⁸

et-Tevâbi' ve 'z-zevâbi' isimli eserinin büyük kısmını Mu'temen Abdülaziz'e yazdığı mektuplar oluşturmaktadır. İbn Şüheyd'in Âmirîler ile olan ilişkisinin, onlardan gördüğü yakın ilginin⁵⁸⁹, içinde bulunduğu malî durumun⁵⁹⁰, Kurtuba'ya olan sevgisinin⁵⁹¹ ve nesirdeki yeteneğinin açıkça görüldüğü bu mektuplarda, ayrıca Mu'temen'i övdüğü şiirler⁵⁹² de bulunmaktadır. Tarihini kesin olarak tespit edemediğimiz bu şiirlerin birinde sanki Kurtuba'yı işgal etmesi için Mu'temen'i teşvik etmektedir:

“Saldırılara yılmadan azimli olarak misli ile karşılık verin. Zira sen o

⁵⁸⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 92-93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/301.

⁵⁸⁷ İbn İzârî, *el-Beyânu'l-muğrib*, III/175; İbnu'l-Hatîb, *A'mâlu'l-a'lâm*, s. 190.

⁵⁸⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 140; *Dîvân*, s. 79; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210.

⁵⁸⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/194-97; Ferruh, *Târihi'l-edebî'l-Arabî*, IV/454.

⁵⁹⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197-98; Ferruh, *Târihi'l-edebî'l-Arabî*, IV/454.

⁵⁹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207-208; Sâlim, *Kurtuba hâdiratu'l-hilâfe fi'l-Endelüs*, s. 175.

⁵⁹² Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199-203, 205-207, 209-10.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

savaşlara bizzat katılan birisin.”

“Bu konuda hayvan gibi dilsiz insanlar sustuğunda, sana seslenen kişinin sözünü tut, ona kulak ver.”⁵⁹³

Hammûdiler döneminde, İbn Şüheyd'in gerek Emevî hanedanına ve gerekse Hammûdilere mensup şahis veya şahıslara bağlılığını dile getirmek maksadıyla yazdığı şiirleri olmakla beraber, bunların kesin tarihlerini tespit etmemiz mümkün değildir. Bu dönem içerisinde İbn Şüheyd'in şiirlerinden sadece bir tanesinin tarihini tespit edebildik. O da başkadı (mahkeme başkanı) İbn Zekvân'ın⁵⁹⁴ 413/1022'de ölümü üzerine söylediği mersiyedir. Bazı beyitlerini *et-Tevâbi*' ve *z-zevâbi*'de bulduğumuz bu mersiyenin tamamına Feth b. Hâkân eserinde⁵⁹⁵ yer vermiştir. Söz konusu mersiyenin bazı beyitleri şöyledir:

“Onun gidişi ile geceleri unuttum. Ey insanların en hayırlısı, biz seni uğursuz bir şekilde kaybettik.”

“Eğer kişi faydalı bir şeyler yapmışsa, gerçek anlamda ölen kendisi değildir. Ancak İslâm onunla gitmiştir.”⁵⁹⁶

“O giderken her taraftan insanlar gelip sanki onun akrabası imişler gibi yanında yer aldılar.”⁵⁹⁷

5. Vezirliğe Getirilmesi

İbn Zekvân'ın ölümünü takip eden yıl (414/1023), İbn Şüheyd için büyük önem taşımaktadır. Bu yıl Kurtuba halkı Yahyâ b. Ali'yi azledip yerine Emevî hanedanına mensup V. Abdurrahman b. Hişâm'ı el-Mustahzir lâkabı ile halife ilân ettiler.⁵⁹⁸ V. Abdurrah-

⁵⁹³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 156; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/203.

⁵⁹⁴ Endülüs başkadısı ve ilim adamı Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdullâh b. Hersem'e b. Zekvân hakkında geniş bilgi için bk. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 23; el-Humeydî, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 129; ed-Dabbâ, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 186; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263; İbnu'l-Hatîb, *A'mâlu'l-a'lâm*, s. 44, 49; Ferruh, *Târihü'l-edebi'l-Arabi*, IV/367, 589.

⁵⁹⁵ İbn Hâkân, *Matmahi'l-enfüs*, s. 19-20; el-Makkârî, *Nefhi'u't-tîb*, I/359.

⁵⁹⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 23.

⁵⁹⁷ İbn Hâkân, *Matmahi'l-enfüs*, s. 19; el-Makkârî, *Nefhi'u't-tîb*, I/359.

⁵⁹⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/48; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/153; el-Merrâkuşî, *el-Mu'cib*, s. 55; İbnu'l-Abbâr, *İ'tâbu'l-küttâb*, s. 205.

man'ın tahta oturuduktan sonra ilk yaptığı şey, aralarında İbn Şüheyd'in de bulunduğu, giderek etkinliklerini kaybeden Emevî asıllıları vezirliklere getirmek oldu.⁵⁹⁹ Ahmed Heykel, V. Abdurrahman'ın âlimlere çok önem verdiği için vezirliğe ilim ve edebiyat ehli kişileri getirdiğini söylemektedir.⁶⁰⁰ Hangi gerekçe ile olursa olsun, sonuç itibarıyla İbn Şüheyd nihayet daha önceecdadının da işgal ettiği vezirlik makamına ulaşabilmıştır.

İbn Bessâm, İbn Hayyân'dan naklen İbn Şüheyd'in vezirliğe getirildiğini ifade ettikten sonra⁶⁰¹, onun şahsiyeti hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir:

“Bu vezirlerden Kurtuba'da ikamet eden Ebû Âmir İbn Şüheyd kibarlığı, zerâfeti, becerikliliği, herhangi bir şeyle meşgul olmaması, başıboşluğu, sözleri ile icraati arasında çelişkili oluşu ve daha da kötüsü nefsinin istekleri uğruna ırzını ve şerefini alçaltması, Allah'a karşı isyankâr tutumu ile insanları hayrete düşürüyordu.”⁶⁰²

V. Abdurrahman'ın iktidarı kırk yedi gün⁶⁰³ gibi çok kısa bir süre sürmüş olmakla beraber, işin en önemli yanı, daha çocukluğundan beriecdadının yolundan gitmek ve onların bulunduğu makamları elde edebilmek hayaliyle yaşayan İbn Şüheyd'in kâtip olamamışsa da⁶⁰⁴, nihayet vezir unvanını elde etmiş olmasıdır. Böylece o, yıllardır bastırmış olduğu duygularını açığa çıkarma fırsatı bularak, kendince hak etmiş olduğu bu unvana meşru bir yolla kavuşmuştur.

İbnu'l-Abbâr, İbn Şüheyd'in el-Mustahzir'in kâtiplerinden olduğunu⁶⁰⁵ bildiriyorsa da, başka hiçbir kaynakta bunu teyit edici ma-

⁵⁹⁹ Ibnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/13; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/85; el-Merrâkuşî, *el-Mu'cib*, s. 55; Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, III/144; Abbas, *Târihü'l-edebi'l-Endelüsî*, I/278; Dozy, *Spanish Islam*, s. 274, 581; Peres, *La Poesie Andolouise*, s. 57.

⁶⁰⁰ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 370.

⁶⁰¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/50.

⁶⁰² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/50.

⁶⁰³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/55; Ibnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/12; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 370.

⁶⁰⁴ İbn Mansur, *A'lâmu'l-Mâgrîb*, s. 53; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/369.

⁶⁰⁵ Ibnu'l-Abbâr, *İ'tâbu'l-küttâb*, s. 205.

hiyette bir bilgiye rastlamadık. Kanaatimizce İbnu'l-Abbâr'ı böyle bir düşünceye sevk eden fikir, o dönemdeki vezirlerin aynı zamanda kâtiplik unvanını da taşımalarıdır. Ancak İbn Şüheyd'in de ifade ettiği gibi, ağır işitmeleri⁶⁰⁶ onu kâtiplik makamından alikoymuştur. İbn Şüheyd vezirlik yaptığı süre içerisinde kendisi gibi vezirliğe getirilen Ebû Muğîra İbn Hazm (ö. 438/1046)⁶⁰⁷ ve Ebû Hafs Ahmed b. Burd el-Ekber (ö. 418/1027)⁶⁰⁸ ile yakın arkadaşlık kurma imkânını elde etmiştir. Bunlardan Ahmed b. Burd, hâcîb Muzaffer döneminde dîvân başkanlığı görevini yürütüyordu. Muzaffer tahta oturunca vezirliğe getirilmiştir. Kendisi Kurtuba'nın en zengin kişilerindendi.

Yeni halife bakanların dağıtımındaki bu uygulaması ile aristokrat kesimin antipatisini toplamakla⁶⁰⁹ kalmadı, çöküntü içindeki ekonomiyi düzeltmek için getirdiği ağır vergi sistemleri ile de halkın büyük tepkisine neden oldu.⁶¹⁰ el-Mustahzir ülke idaresinde kendisinden beklenen başarıyı gösterememiştir. Çünkü onun kişiliği devlet işlerini yönetmekte ziyade edebî konulara daha yatkındı.⁶¹¹ Zaten ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlar, kolaylıkla üstesinden gelinebilecek gibi de değildi. Çok geçmeden Kurtuba halkı onun ieraatlarını beğenmeyerek azledip yerine yine Emevî hanedanından olan III. Muhammed'i 414/1024 yılında Müstekfî lâkabı ile hilâfete getirmiştir.

⁶⁰⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/369; Dickie, "Ibn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/253-54; Brockelmann, *Islam Milletleri*, s. 207.

⁶⁰⁷ Ünlü fikîhî Ebû Muhammed İbn Hazm'ın amcasının oğlu olan edip ve şair Ebû Muğîra Abdulvahhâb b. Ahmed b. Abdirrahman b. Sa'îd b. Hazm hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 291-92; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 393-94; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/132; İbn Hâkân, *Matmahü'l-enfûs*, s. 31-34; el-Makkâri, *Nefhü't-tîb*, I/616-18, 620-21; II/79-81; III/353-54; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/265-77; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/330; Ferruh, *Târîhü'l-edebî'l-Arabi*, IV/487-90.

⁶⁰⁸ Edip ve şair Ebû Hafs Ahmed b. Burd el-Ekber hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 119; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 172; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/103-123; İbn Hâkân, *Matmahü'l-enfûs*, s. 24-25; İbn Sa'îd, *el-Muğrib fi hule'l-Mağrib*, III/44; el-Makkâri, *Nefhü't-tîb*, I/424-26; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/256-64; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/99.

⁶⁰⁹ Dozy, *Spanish Islam*, s. 274, 581.

⁶¹⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/48-59.

⁶¹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/55; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/13.

tir.⁶¹² Böylece İbn Şüheyd'in vezirliği elde edişi ile kaybediği bir olmuştu.

6. Hammûdîlerle İlişkisi ve Mâleka'ya Seyahati

III. Muhammed hilâfete geçince eski halife el-Mustahzir'i öldürüp⁶¹³, vezir Ebû Muğîra İbn Hazm'ı da hapsetmesi üzerine, sırâni kendisine geleceğini hisseden İbn Şüheyd, Kurtuba'yı terk ederek Mâleka'da hüküm süren Yahyâ b. Hammûd'a sığındı.⁶¹⁴ İbn Şüheyd'in Mâleka'ya gidişinde Yahyâ b. Hammûd'un büyük desteği ve teşviki olmuştur.⁶¹⁵ V. Abdurrahman'ın azli ve öldürülmesiyle İbn Şüheyd'in ümitlerinin yok olduğu bir sırada, Yahyâ b. Hammûd kendisine büyük bir ilgi ve yakınlık göstermiş ve onu karargâhı olan Mâleka'ya gelmesi için ikna etmiştir.⁶¹⁶ Muhtemelen İbn Şüheyd'in en eski şairlerinden biri olan şu şiirinde yeni velinimetine söyle seslenmektedir:

“Ben size selâm veriyorum, fakat bu minnet selâmı değil insanın nef-sini kesecek bir üzüntüdür.”

“Ben size dişlerimi pişmanlıktan sıkmadım. Ancak yarın pişmanlık-tan dişlerini sıkacak kişiler olacaktır.”⁶¹⁷

İbn Şüheyd'in bu mîsralarında Hammûdilere yalvarmaya ve onlara boyun eğmeye hiç niyetinin olmadığı anlaşılmakla birlikte, takip eden mîsralarda sanki onları Kurtuba'yı işgale teşvik etmekte-dir:

“İşte benim evim, onu yıkın ve direklerini de devirin. Yeryüzünde benim için ev kuracak kişiler ve direkler çoktur.”⁶¹⁸

Daha sonra İbn Şüheyd, Emevîler tarafından kötü muamele

⁶¹² İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/12.

⁶¹³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/55; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/12.

⁶¹⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 138; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321; Pellat, “İbn Hazm, İbn Suhayd et la Poesie arabe”, s. 91.

⁶¹⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 18; Dozy, *Spanish Islam*, s. 277; Heykel, *el-Edebî'l-Endelûsi*, s. 370; Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/278.

⁶¹⁶ Dickie, “İbn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/278.

⁶¹⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

⁶¹⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

gördüğü takdirde Hammûdilere sığınacağını şöyle ifade etmektedir:

“Şayet Emeviler benim hakkımı çiğnerlerse ben de Hâşimilere⁶¹⁹ doğru yoluñ ortasını tutarım.”⁶²⁰

Bu mîsraların III. Muhammed'in tahta çıkışından sonra yazılıdığı anlaşılmaktadır. İbn Şüheyd'in Mâleka'da ne kadar kaldığı ve oradan ne zaman ayrıldığı konusunda elimizde kesin bir bilgi yoktur. Bununla birlikte tahminimizce Mâleka'dan ayrılışı, III. Muhammed'in tahtı bırakıp kaçtığı 416/1025 yılından sonra⁶²¹ ve aynı yıl içinde vuku bulan Yahyâ b. Ali'nin Kurtuba'yı ikinci kez istilâ edisinden önceki bir tarihe tekabül etmektedir. Ay olarak tespit edilemezse de, İbn Şüheyd'in Mâleka'da 414-416/1023-1025 tarihleri arasında kaldığı, başka bir deyişle III. Muhammed'in tahtta kaldığı süre içerisinde kaldığı kesinlik kazanmaktadır.

Siyasî iktidarsızlık bir tarafa, İbn Şüheyd istese de Mâleka'da uzun süre kalması mümkün değildi. Çünkü onun Kurtuba'ya olan tutkusunu⁶²² her şeyin üzerinde iddi. Onun Mâleka'da kısa bir süre kaldığını ortaya koyan diğer bir delil ise, İbn Şüheyd'den günümüze kalan edebî ürünlerinin hemen hemen hepsinin Kurtuba'da kaleme alınmış olmasıdır.⁶²³

Yahyâ b. Hammûd, Kurtuba'yı kendi yönetimine bağladıktan sonra şehirde kalmayıp tekrar Mâleka'ya döndü. Şehrin idaresini ise Berberî asilli komutanı Ebû Ca'fer b. Mûsâ'ya⁶²⁴ bıraktı. İbn Şüheyd'in Ebû Ca'fer yönetimindeki Kurtuba'da neler yaptığı konusunda kesin bir bilgimiz olmamakla beraber, bu dönemde onun edebî dünyasında Ebû Ca'fer'in yer aldığıını görüyoruz. Onunla kendisi arasında geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır:

⁶¹⁹ Soyları Mağrib'te hüküm süren İdrîsilere ve dolayısıyla da Hz. Ali'ye dayanıldığı için Hammûdilere Hâsimîler de denilmektedir. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 155-56; Özdemir, "Hammûdîler", *DIA*, XV/496.

⁶²⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 19; *Dîvân*, s. 139; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

⁶²¹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 347; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/847.

⁶²² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 177; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/208.

⁶²³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 19; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 370.

⁶²⁴ İbn Şüheyd'in risalesinde sık sık bahsettiği Ebû Ca'fer Ahmed b. Mûsâ hakkında bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/307; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/154.

"Ebû Ca'fer, arkadaşlarımızdan İbn Burd (ö. 450/1058)⁶²⁵, Ebû Bekr Mervâm⁶²⁶, İbn Hannât (ö. 437/1046)⁶²⁷ ve Tubnî (ö. 457/1064)'nin⁶²⁸ de içinde bulunduğu bir gruba vezirini göndererek beni sordu ve onlara onu buraya getirin, dedi. Vezir kendi elçisini üzerinde gösterişli ve güzel elleri bir atla bana gönderdi. Oraya gittim ve meclise girdim. İçeri girdiğimde Ebû Ca'fer orada yoktu. İçeride bulunanların hepsi kalktı ve karşılamak için bana doğru geldiler. Bir müddet sonra Ebû Ca'fer, daha önce hiç kimsenin benzerini görmediği uzun ve yerlerde sürünen giysiler içinde kendi kendine şarkı mırıldanarak içeri girdi. Erkekler yakışır biçimde onu selâmladım. O da nazik bir şekilde selâmına karşılık verdi. Disiplini seven kibarlı kişiliğinden dolayı burnunda et varmış gibi peltek konuşan biri olduğunu anladım. Arkadaşlarımın onun terennümünü dikkatlice dinlediklerini gördüm. Onlara bu olanların sebebini sordduğumda beni seven ve yakınlık gösteren Hannâtı bana, 'Vezir kendine ait şiirinden küçük bir bölüm okuyacak, bizden de kendisinin şair olduğuna dair icâzet isteyecek' dedi. Bu konuşmadan, icâzeti benim vermemi istediklerini anlayınca ondan şiir okumasını istedim. O da okudu. Şiirin adı da "Göz Mahmurluğu ve Dildeki Pelteklik" idi. Orada bulunanlar, 'Kendiniz yormayın, ben kastediliyorum' dedikten sonra kalemi aldım ve irticalen yazdım."⁶²⁹

İbn Şüheyd'in naklettiği bu olayın 417-418/1026-1027 tarihleri arasında vuku bulduğu kesinlik kazanmaktadır. Çünkü Yahyâ b. Ali'nin 417/1026 yılında girdiği Kurtuba'da vekil olarak bıraktığı

⁶²⁵ Edip ve şair Ebû Hafs Ahmed b. Burd el-Asgar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 115-16; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 164-65; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/486-535; el-Makkârî, *Nefhü't-tîb*, III/545-46; *ez-Zirikli*, *el-A'lâm*, I/206-207; Ferruh, *Târihü'l-edebi'l-Arabi*, IV/510-14.

⁶²⁶ Bu şahıs hakkında bir bilgi tespit edemedik.

⁶²⁷ Dil ve edebiyatta büyük yeteneği olan Ebû Abdillah Muhammed b. Süleyman b. el-Hannât hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 57-58; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 77-78; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/427-53; el-Makkârî, *Nefhü't-tîb*, III/288-89; *ez-Zirikli*, *el-A'lâm*, VII/20; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/121, 124.

⁶²⁸ Fıkıh ve edebiyat âlimi Ebû Mervân Abdulmelik b. Ziyadullah b. Muhammed Tubnî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 248-85; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 378-79; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/535-47; el-Makkârî, *Nefhü't-tîb*, II/496-511; VII/48-49; *ez-Zirikli*, *el-A'lâm*, IV/303.

⁶²⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/306; el-Makkârî, *Nefhü't-tîb*, III/610-11.

Ebû Ca'fer, 418/1027 yılında Mucâhid el-Âmirî (ö. 436/1047)'nin⁶³⁰ de yardımıyla şehirden kovulmuştur.

İbn Şüheyd'in çocukluktan beri Mucâhid ile arkadaş oldukları
ni⁶³¹, ancak Mucâhid'in gittikçe güçlenerek emirliğe⁶³² kadar yük-
selmesinden kaynaklanan kibrin⁶³³ ikisi arasında duvar ördüğünü İbn
Şüheyd'in ona hitaben yazdığı şu mektupta açıkça görülmektedir:

“Uzaklık bizi ayırmadan, olaylar başımıza gelmeden, günler
bizi kıskıvrak sarmadan, geceler bizi fırlatıp atmadan önce, makam
ve mevkiiyi terk edip edebiyata yönelmiştık. O zaman arzular birleş-
miş, evler yakınılaşmıştı. İçimizden biri kibirlenip iyi olan ilişkiler
bozulduğunda, zamanın da üzerine çırキンlikler yayıldığında şikayetleri
dindirmek ve belâları defetmek için yarışır ve çıkış yolu arardık. Za-
man aldatıcıdır. Kazandıklarımız ise sıfırdır. Mavi suların üzerinde
güvercin nameleri mirıldanırdık. Sonra günler bizi sıkıntıya soktu.
Üzerimizdeki ağırlığı hissetti. Bize inci boncuk türünden şeyler
verdi. Sana doğru da mutluluk rüzgârını estirdi. Tihâme⁶³⁴ ve
Necd'den⁶³⁵ sana birçok nimetler getirdi. İlkizler burcunu binek edin-
din. Yıldızlar gibi genişledin, etrafı yayıldı. Savaşa davet edildiğinde
Süreyya yıldızı tarafından korundun. Zamanın ileri gelenlerini si-
kiştırdın. Dostluğumuza ilk yüz çevirmen ve eski kardeşlige ilgisiz
kalman, sana geliriz ve sahip olduklarına göz diken korkusuya iliş-
kiyi koparman ve mektuplaşmayı kesmenle başladı. Yazıklar olsun,
samimi bir cömertlik nasıl eksilir, yüce bir hikmet nasıl geri kalır.
Sonra dedim ki, iyi duygular beslemek ne güzel şeydir. Cömertlik ve
keremle yönetmek benimsenir, kabul görür. Belki emirler çalışır, bü-
yükler de birbirleriyle çekirişler. Bundan dolayı onu gözetici ve ko-
ruyucu olarak tayin etti. Kavuşmak kalemlle değil kalple olur. Gör-

⁶³⁰ Özellikle Endülüs'ün küçük emirliklere bölündüğü dönemde önemli rol oynayan Muvaffak billâh lâkabı ile Endülüs'ün doğu bölgesinde hüküm süren Ebu'l-Ceyş Mucâhid b. Abdillâh el-Âmirî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hazm, *Tavku'l-Hamâme*, s. 118; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/117; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/164-65; Kehhâle, *Mu'cem*, VIII/177; Ferruh, *Târîhi'l-edebî'l-Arabi*, IV/386-87.

⁶³¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/227.

⁶³² İbn Haldûn, *el-İber*, IV/164.

⁶³³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/227.

⁶³⁴ Eski Arap şiirinde sıkça zikredilen Tihâme çölü hakkında bk. Yâkût, *Mu'cem*, II/63-64.

⁶³⁵ Arap yarımadasında bir yer olan Necd hakkında bk. Yâkût, *Mu'cem*, II/261-64.

mek ise bedenle değil rüya ile olur. Sevgiye yöneldim, sözümde durmaya gayret ettim. Sonra yıllar geçti.”⁶³⁶

O dönemde Endülüs’ün en güçlü simalarından olan Mucâhid’ın kendisine karşı bu tutumundan üzülen İbn Şüheyd, bir an için ondan yüz çevirmeye karar verdiyse de o günün şartları onu bu duruma katlanmaya ve Mucâhid’e yanaşmaya zorlandı.⁶³⁷ Zira o günlerde İbn Şüheyd’in başında, risalelerinde sık sık ismine rastladığımız, kendi tabiri ile “İbnu'l-Faradî”⁶³⁸ belâsı” vardı. Kendisini onun şerrinden korumak için Mucâhid’e yakın olmak ve onun sempatisini kazanmak zorunda kalmıştır. Bunun için de İbnu'l-Faradî’yi Muvaffak Mucâhid’e tanıtmaya karar vermiştir.

Bu hedefine ulaşmak için ona yazdığı bir risalede İbnu'l-Faradî’den, “Kesinlikle Muvaaffak'a, -Allah onu başarılı kılsın-, bu sapiğın ne mal olduğunu anlatmak lâzım”⁶³⁹ şeklinde bahsetmektedir:

İbn Şüheyd, İbn Ebî Abde (ö. 420/1029)'ye⁶⁴⁰ yazdığı mersiyyeyi⁶⁴¹ de bu dönemde kaleme almış olmalıdır. İbn Ebî Abde de İbn Şüheyd gibi aristokratik bir aileye mensuptur. İbn Şüheyd tarzı bir hayat süren İbn Ebî Abde 420/1029 yılından kısa bir süre önce vefat etmiştir.⁶⁴²

⁶³⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/228.

⁶³⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/223.

⁶³⁸ İbn Şüheyd’in ifadelerinden kimya ile ilgilenen biri olduğunu anladığımız Hâlid b. Yezid Abdullah b. el-Faradî hakkında bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/216, 217, 222.

⁶³⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/220.

⁶⁴⁰ Endülüslü aristokrat bir aileye mensup olan dilci ve edebiyatçı vezir Ebû Abde Hassân b. Mâlik b. Ebî Abde hakkında bk. el-Humeydi, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 196; ed-Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 270-71; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

⁶⁴¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 100; *Dîvân*, s. 143; İbn Hâkân, *Matmahü'l-enfûs*, s. 27; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

⁶⁴² İbn Hâkân, *Matmahü'l-enfûs*, s. 27; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

III. Hişâm'a Danışmanlık Yapması

İbn Şüheyd'in İbnu'l-Faradî'yi kötülediği aşağıdaki şiirinde, IV. Abdurrahman'ın ölümünden sonra⁶⁴³ Endülüs'ün siyasi geleceğinde kimin etkili olacağına dair bazı işaretler bulunmaktadır:

“O, asil aileden Murtezâ'nın kardeşi Hişâm'dan başka kimseyi sağ bırakmadı.”

“Ey Allah'ım! Onu benim hatırlım için onun⁶⁴⁴ şerrinden ömür boyu koru.”⁶⁴⁵

Yahyâ b. Ali'nin Kurtuba'da kendine vekil olarak bıraktığı Ebû Ca'fer'i 418/1027 yılında şehirden kovan⁶⁴⁶ halk, istikrarın ancak Emevî hanedanına mensup birisi tarafından sağlanabileceğini düşündü. Nitekim bu düşüncelerini tatbik karar verdiler ve İbn Şüheyd'in de işaret ettiği gibi, IV. Abdurrahman'ın kardeşi III. Hişâm'ı aynı yıl (418/1027) Mu'tezz (veya Mu'temid) lâkabı ile halife ilân ettiler.⁶⁴⁷

Ancak Kurtuba'da düzen o kadar bozulmuştu ki, III. Hişâm 420/1029 yılına kadar hâkim olup yönetimi eline alamadı.⁶⁴⁸ III. Hişâm kendisinden beklenen başarıyı gösteremedi. Devlet idaresindeki başarısızlığı, ülkenin her tarafında ortaya çıkan emirlikleri merkezi otoriteye bağlamadaki açıçlığının yanı sıra yönetimi de dokumacılıktan⁶⁴⁹ vezirliğe getirdiği Hakem b. Sâid'e⁶⁵⁰ bırakması gibi tasvip görmeyen hareketleri, zaten yillardır süregelen iç savaşlardan ve siyasi istikrarsızlıktan bunalan Kurtuba halkın sabrını taşırımıtı.

⁶⁴³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 179.

⁶⁴⁴ İbnu'l-Faradî'yi kastetmektedir. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 179.

⁶⁴⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 179; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

⁶⁴⁶ Heykel, *el-Edebî'l-Endelûsi*, s. 37.

⁶⁴⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/28, 304; Dozy, *Spanish Islam*, s. 585; Abbas, *Târihu'l-edebî'l-Endelûsi*, I/278.

⁶⁴⁸ Provençal, *Histoire*, II/338-39.

⁶⁴⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/28, 304; Provençal, *Histoire*, II/338; Dozy, *Spanish Islam*, s. 587.

⁶⁵⁰ Hakem b. Sâid el-Hâik el-Kazzâz hakkında bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/304; Provençal, *Histoire*, II/338-39.

Bu dönemde III. Hişâm tarafından müsteşarlığa getirilen⁶⁵¹ İbn Şüheyd'in ilk kez aktif olarak siyasi bir rol üstlendiğini görüyoruz. Hakem, devlet hazinesini düzeltmek için birtakım tedbirler aldıysa da başarılı olmadı. Bir çözüm olarak camilerin gelirlerine el konulmasını istedi. Bu da özellikle fakihler arasında büyük tepkilere neden oldu. Kısa bir süre önce yapılan bir toplantıda ise fakihlerin maaşlarının artırılması kabul edilmişti. Onlar, bunun için gayri meşru vergiler konulacağını tahmin ediyorlardı. Hakem, onların bu tavırlarına kızarak onlar aleyhine bir ferman yayınladı. Söz konusu ferman İbn Şüheyd tarafından kaleme alınmıştı.⁶⁵² Bu ferman konusunda İbn Bessâm, İbn Hayyân'dan naklen şu bilgileri vermektedir:

“İbn Şüheyd oldukça uzun, çirkin anamlı lâfızlarla dolu, kâtiplerin alışılmış tarzlarının dışında bir üslûpla kaleme aldığı bu bildiriyi 421/1030 yılında bir meydanda halka okudu. Daha sonra bu ferman kalabalık bir camide okundu. Bu ferman, halkın kulaklarında kaya parçaları gibi ağır etkiler yaparken, yüzlerini de alev gibi sardı. Fermanın içeriğini tartışarak oradan ayrıldılar... O günlerde Ebû Âmir İbn Şüheyd, Hişâm Mu'tezz'in devletine bağlanmıştı. Özellikle de dokumacılıktan vezirlerin başına getirilen Hakem'e çok önem veriyordu. İbn Şüheyd de, Mu'tezz'in bu kötü icraatını tasvip edenlerin arasına katılmıştı. Bundan da önemlisi, onu destekleyici mahiyeteki kasîdesi idi. Halkın nefretine sebep olan bu kasîdeyi halifeye yıldönümü töreninde⁶⁵³ okudu... İbn Şüheyd bu çirkin kasîdesinde halife Hişâm'ı baskı idaresine devam etmeye teşvik etmesi yanında, Müslümanların ve halkın kanını akıtması için de kıskırtmaktadır.”⁶⁵⁴ İbn Şüheyd, söz konusu kasîdesinde III. Hişâm Mu'tezz'e söyle seslenmektedir:

أَخْلَقْتِي بِمَحَلِّ الْجُوَزَاءِ
وَرَوَيْتُ عِنْدَكَ مِنْ دَمِ الْأَعْدَاءِ

⁶⁵¹ Dozy, *Spanish Islam*, s. 587; Peres, *La Poesie Andolouse*, s. 108; Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/280.

⁶⁵² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/520.

⁶⁵³ Bu törenler hakkında bilgi için bk. Peres, *La Poesie Andolouse*, s. 304-305.

⁶⁵⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/520.

وَطَعْمَتْ لَحْمَ الْمَارِقِينَ فَأَخْصَبَتْ حَالِي وَلَنْعَنِي الرَّمَانُ شِفَائِي

وَرَأَيْتِنِي كَالصَّرِّ فَوْقَ مَعَاشِ	تَحْتِي كَأْنِمْ بَنَاتُ الْمَاءِ
وَلَمَحْتُ إِخْوَانِي لَدَيْكَ كَأْنِمْ	مَا رَفَعْتُهُمْ بِجُنُومِ سَمَاءِ
لَا يَرِحُمُ الرَّحْمَنُ مَصْرُعَ مَارِقِ	عَيْتُ بِطَاعَتِهِ يَدُ الْأَهْوَاءِ
الْحَقُّ يَهُ إِخْوَانَهُ فَحَيَا تُهُمْ	نَكَدُ وَقَدْ أَوْدَى أَخْوَ السُّفَهَاءِ
سَاعِدْ بِذَكَرِ وَدَعْ مَقَالِ مَعاشِ	بَخِلُوا فَتَالُوا خَطْلَةُ الْبَخَلِاءِ
مَنْ لَمْ يُفِدْكَ سَوَى الرِّيَاحِ فَخَلَهِ	لِلشَّمْسِ يَرْفَبُهَا مَعَ الْحَرْبَاءِ
وَدَعْ الْقَلَائِنِ فِي السَّحَابِ يُسَقِّهَا	وَخَافِرُ الْآبَاءِ لِلْأَبْنَاءِ
إِنَّ الرِّجَالَ إِذَا تَأَخَّرَ نَعْهُمْ	فِي كُلِّ مَعْنَى شُبَهُوا بِنَسَاءِ
أَنَا صِلْهُمْ عِنْدَ الْحِصَامِ فَخَلَهُمْ	لِلْسَّانِ هَذِي الْحَيَّةُ الرَّقَشَاءِ

“Bana gökteki burçlara verilen değeri verdin. Ben de senin yanında düşmanların kanından kana kana içtim.”

“İsyancıların etini yedim, durumum iyileşti ve zamanla şifa buldum.”

“Kendimi, altımda çabucak yok olan su kabarcıkları gibi olan halkın üstünde bir şahin olarak gördüm.”

“Sen yanındaki kardeşlerimi öyle yükselttin ki, sanki onları gökyüzündeki yıldızlar seviyesine çıkarttin.”

“Allah, zevklerinin esiri olup itaatten çıkışip isyan ettiklerinden dolayı öldürülenlere merhamet etmez.”

“Helâk olmuş o alçak kişinin arkasından kardeşlerini de onun yanına gönder. Çünkü onların hayatları ezadır ve sefihlerin dostu ölmüştür.”

“Sen, ona yardım et. Pintilikleriyle cimrilerin yanında yer alanların lâfina kulak asma.”

“Rüzgârlardan başka sana bir fayda sağlamayanı dışında bırak, bu kalemun gibi güneş'i seyretsin.”

“Sarıklıları⁶⁵⁵ da bırak, bulutların suyu ile ıslansınlar. Babalarla övünmeyi de oğullarla bırak.”

“Eğer erkeklerin faydası gecikirse, tam anlamıyla kadına benzetilirler.”

“Ben kavga sırasında onlara karşı zehirli bir yılan gibiyim. Onları bu alaca yılanın diline bırak.”⁶⁵⁶

Daha önce kaleme aldığı ferman ile halk tarafından tepki çeken İbn Şüheyd, bu kasîdesi ile de halkın özellikle fukahanın nefretini kazanmış ve hainlikle suçlanmıştır.⁶⁵⁷

III. Hişâm da Kurtuba'yı beklenen istikrara kavuşturamayınca zaten canından bezmiş olan halk, 422/1031 yılında toplanarak III. Hişâm'ı şehri terk etmeye mecbur ettiler. Akabinde halifeliği kaldırarak⁶⁵⁸ şehrin idaresini Ebu'l-Hazm Cevher (ö. 435/1043)⁶⁵⁹ başkanlığındaki bir konseye bıraktılar.⁶⁶⁰ İbn Şüheyd'in Ebu'l-Hazm Cevher ile iyi bir ilişki içinde olduğunu düşünüyoruz. Zira Cevher ve Şüheyd ailelerinin III. Abdurrahman döneminden beri iyi ilişkiler içinde oldukları⁶⁶¹ bilinmektedir.

7. Dost ve Düşmanları

İbn Şüheyd'in aristokrat bir yazar olarak pek dostu olduğu gibi, bazı düşmanlarının da olması muhakkaktır. İbn Şüheyd'in hayatı hakkında bilgi veren biyografi kitapları ile onun ilmî ve edebî yönüyle ilgili olarak yapılan çalışmaların, onun dostları ve düşmanları hakkında verdikleri bilgiler yeterli değildir. Hayatının pek çok nokta-

⁶⁵⁵ Buradaki “sarıklilar” tabiri ile fıkıhçılar kastedilmektedir.

⁶⁵⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 16-17; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/520.

⁶⁵⁷ Dozy, *Spanish Islam*, s. 587; Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/282.

⁶⁵⁸ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 348; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/848; Dickie, “Ibn Suhayd”, *al-Andalus*, XXIX/283; Dozy, *Spanish Islam*, s. 589.

⁶⁵⁹ Endülüslü aristokrat bir aileye mensup olan Ebu'l-Hazm Cevher b. Muhammed b. Cevher b. Ubeydullah hakkında bk. İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/30-34; el-Humeydî, *Cevvetü'l-muktebis*, s. 260; el-Makkarî, *Nefhi't-tîb*, I/302-304.

⁶⁶⁰ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/33; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/155; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 348.

⁶⁶¹ İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238.

sında olduğu gibi, İbn Şüheyd'in bu yönü hakkında da bilinmeyen noktalar bulunmaktadır. Bu yüzden İbn Şüheyd, bürokrat bir aileden geldiği için onun o dönemlerde vezirlik, kâtiplik gibi üst düzey görevlerde bulunmuş kişilerle ilişkisi olması tabiidir. Bu yüzden o dönemin yöneticileri hakkında bilgi veren eserleri de bu açıdan değerlendirmeye çalıştık. Elbette İbn Şüheyd'in bunlarla olan ilişkilerinin tamamını kaynaklardan tespit etmemiz mümkün değildir.

İbn Şüheyd, birkaççı dışında zamanın emirleri ve bürokratları tarafından sevilen bir insan⁶⁶² olmakla birlikte, ilim ve edebiyat ehli kişilerin çoğunluğu tarafından sevilmezdi.⁶⁶³ Bunun en önemli sebebi, onun aşırı hür düşünceli olması, avare bir yaşam tarzını benimsemesi, gayri ciddi davranışları, yarı alaycı, keskin ve cüretkâr bir dile sahip olmasıdır. Bu kişiliğine karşılık o, dostluk ve iyilik gördüğü kişilere karşı her zaman içten ve samimi duygular beslemiştir. Âmiriler ile olan ilişkilerinde de gördüğümüz gibi, kötü günlerinde dahi onların yanında olmuş ve iyiliklerini yâd etmiştir.⁶⁶⁴

İbn Şüheyd'in dostları ve düşmanları hakkında bilgi edindiğimiz en temel eser, kendisinin *et-Tevâbi'* ve 'z-zevâbi' idir. Zira o, bu risalesinde kendi hayatında önemli bir yer işgal eden şahsiyetlerin bir kısmına yer vermiştir. Bu risalede, düşmanları konusunda Câhiz ve Abdülhamid'in tâbi'aları ile İbn Şüheyd arasında şu konuşma geçmektedir:

“Senin insanlardan dolayı mükâfat görmediğin, yapılan itirazlar ve saldırılardan da bıkmadığın haberi bize ulaştı. Onlardan sana karşı en acımasız olanı kimdir? diye sorduklarında ben de, ‘Evleri yakın olan iki komşu, üçüncüsü ise musibetlerin getirdiği şerefli insanların sırtını binek edinendir’ dedim. Onlar da bana, ‘Ebû Muhammed, Ebû'l-Kâsim ve Ebû Bekr'i mi kastediyorsun?’ dediler. Ben ‘evet’ deyince, ‘Onlar hakkında neler öğrendin?’ diye sordular. Onlara şöyle cevap verdim: ‘Bunlardan Ebû Muhammed, Musta'în'in huzurunda bana dil uzattı. Ona hoş görünmek isteyen hasetçilerden bir grup da ona yardım etti. Onların bu yaptıklarından haber-

⁶⁶² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 24; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelûsi*, I/280.

⁶⁶³ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/58-59; Heykel, *el-Edebu'l-Endelûsi*, s. 371.

⁶⁶⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 24; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelûsi*, I/280.

dar olunca ben de şiir söyledim.⁶⁶⁵ Ebû Bekr hakkında fazla bir şey söylemek istemiyorum, sadece onu destekleyen bir cini var demekle yetineceğim. Ebu'l-Kâsim'a gelince, benim nezdimde güvenilir bir yere sahipti. Sevgisi de gönlümde yer etmişti. Ancak bununla birlikte o bana saldırdı.”⁶⁶⁶

Bu parçada İbn Şüheyd şikâyetçi olduğu şahısları lâkaplarıyla zikretmiştir. Bu yüzden bu lâkapların kimlere ait olduğu konusunda bazı tereddütler mevcuttur. Örneğin Butrus el-Bustânî, Ebû Muhammed lâkabı hakkında şöyle diyor: “Edebiyatçılardan Ebû Muhammed lâkabının kime ait olduğunu ve İbn Şüheyd'in Ebû Muhammed İbn Hazm dışında başka bir Ebû Muhammed ile alâkasının olup olmadığını bilmiyoruz. Öte yandan onunla İbn Hazm arasında bir kavga veya anlaşmazlık olduğu konusunda elimizde bir bilgi yoktur.”⁶⁶⁷

İbnu'l-Faradî olarak tanınan ve İbn Şüheyd'in kavgalı olduğu bilinen el-Kâdî Ebû Muhammed Abdullâh'ın diğer bir lâkabı ise Ebu'l-Velid'dir.⁶⁶⁸ Bu durumda ağırlık kazanan görüş, Ebû Muhammed lâkabıyla dili oldukça keskin olan İbn Hazm'ın kastedildiği ve muhtemelen kavga etmiş olduklarıdır. Zira arkadaş olsalar bile, hasetlikten dolayı edebiyatçılar arasında bu tür kavgalar olabiliyordu.⁶⁶⁹

el-Bustânî, Ebû Bekr lâkabında şüphe ve kapalılık bulunduğunu ileri sürerek şöyle demektedir: “Belki Ebû Bekr, İbn Hazm olabilir. Onun hakkında da Şüheyd'in *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* adlı eserinin giriş kısmında yaptığı konuşmadan başka bir şey bilmiyoruz. Risale-sinde, onun sözünü işittiğinde hayretler içinde şöyle demektedir: ‘Çocuğa hükümdarlık nasıl verildi. Hurma dallarını salladı ve ona taze hurmalar düştü.’”⁶⁷⁰ Burada ismi geçen Ebû Bekr, Ebû Bekr Ubâde b. Mâissemâ (ö. 419/1028)⁶⁷¹ ya da İslkimiyat olarak da tanı-

⁶⁶⁵ Şiir için bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 122; *Dîvân*, s. 68; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁶⁶⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 122-23; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/272-73.

⁶⁶⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 28.

⁶⁶⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 28.

⁶⁶⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 29.

⁶⁷⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246.

⁶⁷¹ Muvaşşah türü şiiri bugün bilinen kalıplar içerisinde koyan Endülüslü şair Ebû Bekr Ubâde b. Abdillâh b. Mâissemâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-

nan ve Şüheyd'i eleştirenlerden biri olan kâtip Ebû Bekr⁶⁷² de olabilir.⁶⁷³

Bize göre el-Bustânî, Ebû Bekr lâkabı ilgili olarak bir noktayı gözden uzak tutmaktadır. Bu da İbn Şüheyd'in Musta'în'in huzurunda kendisini savunurken, "Onu destekleyen bir tâbi'ası var"⁶⁷⁴ dediği Ebû Bekr ile risalesinin başlangıcında söz ettiği ve "Yemin ederim ki onun bir tâbi'ası var"⁶⁷⁵ dediği Ebû Bekr'in aynı kişi olması ihtimalidir. Zira bu iki cümleñin hemen hemen aynı oluşu, her iki yerde de aynı şahsin kastedildiği fikrini kuvvetlendirmektedir. Bundan da anlaşılan, İbn Şüheyd'in, risalesinde hitap ettiği Ebû Bekr lâkabı ile kastettiği kişinin Ebû Bekr İbn Hazm olduğu, Ebû Muhammed lâkabı ile ise Ebû Bekr'in kardeşi ünlü fıkıhçı, şair, filozof ve edebiyatçı Ebû Muhammed Ali İbn Hazm'ı kastettiği anlaşılmaktadır.⁶⁷⁶ Ali İbn Hazm ile İbn Şüheyd arasındaki arkadaşlık ve dostluk, çocukluk yıllarına dayanmaktadır.⁶⁷⁷ Zira Şüheyd ve Hazm aileleri seviye olarak aynı düzeyde olmalarının yanında, her iki ailinin de ikametgâhi Âmirîlerin sarayının yakınlarında yer almaktaydı. Yağmurlu bir günde kendisini ziyarete gelen İbn Hazm'ın, "Ey Efendim! Böyle bir günde sizin gibi büyük bir insan nasıl olur da beni ziyarete gelir"⁶⁷⁸ sözlerinde ve onun bu nazik davranışını dile getirdiği beyitlerinde⁶⁷⁹ sadece samimiyet ve dostluk vardır. el-Bustânî'nin de dediği gibi⁶⁸⁰, aralarında samimi bir arkadaşlık olmasına rağmen edebiyatçılara-

---

Humeydî, *Cevve*, s. 293-94; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 296-98; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/468-89; el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, IV/52-53, 109 vd.; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/30; Şevki Dayf, *Târihu'l-edebî'l-Arabi*, I/230-31; es-Şik'a, *el-Edebu'l-Endelisi*, s. 373.

⁶⁷² Fitne döneminde öldürülün kâtip Ebû Bekr Muhammed b. Kâsim İskimiyât için bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/230.

⁶⁷³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 30.

⁶⁷⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 123; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁶⁷⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246.

⁶⁷⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245.

⁶⁷⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245; Ahmed Emin, *Zuhru'l-Îslâm*, III/149; Peres, *La Poesie Andalouse*, s. 90.

⁶⁷⁸ el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, II/83.

⁶⁷⁹ Bk. el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, II/83.

⁶⁸⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 29.

sında bu tür sürtüşmelerin olması normaldir.

İbn Hazm, iç isyanların olduğu 404/1013 yılında⁶⁸¹ terk etmek zorunda kaldığı Kurtuba'ya, ancak 409/1019 yılında dönebilmiştir. O, Kurtuba'dan ayrı kaldığı zaman içerisinde sürekli olarak İbn Şüheyd ile yazışmıştır.⁶⁸² Kırk yedi günlük halife V. Abdurrahman'ın dîvânında birlikte yer alan İbn Şüheyd ile İbn Hazm arasında yakın dostluğun mevcut olduğu da muhakkaktır.⁶⁸³ İbn Şüheyd, hayatının son günlerinde İbn Hazm'a gönderdiği şiirinde⁶⁸⁴ öldükten sonra kendisini unutmamasını ve yâd etmesini de aralarındaki ilişkinin ne denli samimi olduğunu göstermektedir. Durum her ne olursa olsun İbn Şüheyd'in Mustâ'în döneminde bazı edebiyatçıların aleyhinde olmaları nedeniyle sıkıntı çektiği⁶⁸⁵ kesinlik kazanmaktadır.

İbn Şüheyd'in samimi arkadaşlarından bir diğeri ise, Hazm ailesinin başka bir üyesi olan Ebû Muhammed ve Ebû Bekr'in amca çocukları olan Ebû Muğîra Abduvahhâb İbn Hazm (ö.420/1029)'dır.⁶⁸⁶ Aralarında çocukluk yıllarına dayanan bir yakınlık vardı.⁶⁸⁷ Daha sonraki dönemlerde de beraberlikleri devam eden bu iki arkadaş, V. Abdurrahman tarafından oluşturulan dîvânda beraber görev yapmışlardır.⁶⁸⁸

⁶⁸¹ Pellat, "Ibn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 51.

⁶⁸² İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/116; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/157; Pellat, "Ibn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 55; Peres, *La Poesie Andalouse*, s. 90.

⁶⁸³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 25; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/50, 329; Pellat, "Ibn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 57-58; Ahmed Emin, *Zuhru'l-Îslâm*, III/144; Heykel, *el-Edebu'l-Endelişî*, s. 371.

⁶⁸⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 110-11; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelişî*, I/283.

⁶⁸⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 17.

⁶⁸⁶ Kâtip ve şair Abdülvahhâb b. Ahmed b. Abdirrahmân b. Sa'îd b. Hazm b. el-Muğîra hakkında bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; el-Humeydî, *Cezve*, s. 291-92; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 393-94; İbn Beşkuval, *es-Sila*, II/380-81; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/132-166; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 22-24; el-Makkârî, *Nefhu't-tâb*, I/620-21; Pellat, "Ibn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 57.

⁶⁸⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 25; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 22; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelişî*, I/283; Pellat, "Ibn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 57.

⁶⁸⁸ Pellat, "Ibn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe", s. 57.

İbn Şüheyd'in söz ettiği üçüncü isim Ebu'l-Kâsim, İbnu'l-İflîlî olarak tanınan İbrahim b. Muhammed b. Zekeriyyâ el-Kurtubî (ö. 441/1049)'dır.⁶⁸⁹ Ebu'l-Kâsim yaşça İbn Şüheyd'den daha büyütü. Zira o, 352/963 yılında Kurtuba'da doğmuştur. Edebiyat ve şiir tahsil eden Ebu'l-Kâsim, doğulu birçok şairin dîvânını şerh etmekte⁶⁹⁰ edebiyatçılar arasında haklı bir şöhrete kavuşmuştur. İbn Şüheyd ile ilişkisi oldukça eskiye dayanmalıdır. Çünkü İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* de İflîlî'ye nispet ettiği cinin şahsında İflîlî'yi gerçek fiziksel özellikleriyle, "orta boylu, kısa saçlı, şişkin burunlu, aksayarak yürüyen, önüne bakan ve burnunu kıvrıran biri"⁶⁹¹ olarak tasvir etmektedir:

Fitne döneminde İflîlî de İbn Şüheyd gibi Kurtuba'yı terk etmiş olabilir. Bu konuda elimizde kesin bir bilgi yoktur. Ancak onun da, birçok bürokrat gibi Hammûdilere yaklaşlığını görüyoruz. İbn Şüheyd, İflîlî'ye yazdığı risalesinde şöyle demektedir:

"Senin başına gelen kötülükleri ve hayatına giren alçak adamın kimliğini araştırdım. Bana bu kişinin İbn Feth⁶⁹² olduğu söylen-di. Araştırmayı derinleştirdim ve detaylıca durumu inceledim. Sonnunda senin nezdindeki safliğimi bulanduranın ve değerimi düşüremen onun olduğunu anladım. Bunun üzerine şöyle dedim: Bu olay burada başımıza geldi. Bu kinci ve alçak yay tarafından vurulduk. Bu kaba ve hayvan insanla aramızdaki hikâye uzundur."⁶⁹³

İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* de İbnu'l-İflîlî'den söyle bahsetmektedir:

⁶⁸⁹ İbnu'l-İflîlî veya İflîlî olarak tanınan Endülüslü dil ve nahiv bilgini Ebu'l-Kâsim İbrahim b. Muhammed b. Zekeriyyâ el-Kurtubî hakkında bk. el-Humeydi, *Cevze*, s. 151-52; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 213; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/72-73; İbn Beşkuval, *es-Sîla*, I/93-94; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/241-42; III/230; İbn Hallîkân, *Vefeyât*, I/12; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelûsi*, I/282; Er, "İflîlî", *DÂ*, XXI/512-13.

⁶⁹⁰ İbn Beşkuval, *es-Sîla*, I/93.

⁶⁹¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 124; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁶⁹² Büyük bir ihtimalle bu şahıs, Yahyâ b. Ali b. Hammûd'un danışmanlarından olan ve İbnu'l-Faradî'nin arkadaşı Ca'fer b. Feth olabilir. Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/214.

⁶⁹³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/214.

“Muhammed b. Abdirrahman Müstekfi⁶⁹⁴, İbn Burd’dan⁶⁹⁵ sonra İflili’yi kâtipliğe getirdi. Ancak İflili’nin üslûbu hafif kaldı. Çünkü o, üstadların zorlanmış üslûbunu takip ediyordu. Yaratılıstan yetenek sahibi olan kâtiplerin yöntemini uygulamadı ve onlara rağbet etmedi.”⁶⁹⁶

İbn Şüheyd, İbnu'l-İflili’ye karşı büyük bir saygı ve hürmet beslemesine rağmen, daha önce de belirttiğimiz gibi edebiyatçılar arasında ilmi konularda görüş ayrılıklarının olması, istenmese de zaman zaman onları birbirine düşman hâle getirmektedir. İbn Şüheyd, ona karşı kızgınlığını şöyle dile getirmektedir:

“Bu grupta Ebu'l-Kâsim'dan başka herhangi bir kimse de ga-riplik yoktur. O, sanat bakımından bu gruptakilerden ileri bir durumdadır. Onlara bol miktarda mal verdi. Aralarına katıldığı şairlerden yeteneği, yazarlardan ve kâtiplerden de gurur ve zerafeti aldı. Matematikçilerle düşüp kalkarak delil getirmek yöntemlerinden istifade etti. Münazarcılardan kuralları öğrendi, sözün esaslarını tanıdı. O, bütün ilimlerin avucunun içerisinde olduğunu, ciddiyetin ve şakanın tamamen kendisine ait olduğunu ve kendisinden alındığını iddia eder. O, bu grup içinde en kinci olan insandır. Endülüs'te kendisinden başka iyiliksever ve iyilik yapan, ondan başka şan şöhret sahibi biri olmaması için elinden geleni yapar. Benim onun hakkındaki görüşüm, Cilikiye⁶⁹⁷ veya İslâm topraklarının dışında bir yerde ikamet etmesidir. Öyle ki bir hatibe ait bir sözü, bir şaire ait fisiltıyı duymasın ve orada sıradan bir insan olsun. Şaşılacak bir diğer konu da, kâtiplerimizin her biri, sultanlar için yazılar yazdırır, her şair de onları met-hetti. Ancak bunlara ait risaleler ve şiirler rivayet edilmemi. Bu konuda kendisinin şiir ve risalelerinin rivayet edilmesi için çaba sarf ettiyse de, bu isteğine hiçbir öğrenci rağbet etmedi. Camilerdeki çocuklara üzüm kurusu, hanlardaki kadınlara dudaklarını boyamaları için ceviz kabuğu satın alsa da mahrum yine mahrumdur. Bu iki tabakaya mensup insanlar, kendi şiirlerini söyleyip ahmaklıklarını dinledikleri gibi, İflili'nin de yaptıklarını Sergiler, şiirlerini ve risalelerini rivayet

⁶⁹⁴ V. Abdurrahmân'dan sonra hilâfete geçen III. Muhammed b. Abdirrahman kastedilmektedir. Bk. İbn Haldûn, *el-İber*, IV/152; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/847.

⁶⁹⁵ İbn Burd el-Asgar kastedilmektedir. Bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 115-16; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/486-535.

⁶⁹⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/282.

⁶⁹⁷ Mûsâ b. Nusayr'ın Endülüs'ü fethinde batıda ulaştığı en uzak nokta olan, İspanya'nın kuzeybatisında sahil kenarında bir yerleşim merkezi Cilikiye hakkında bk. Yâkût, *Mu'cem*, II/157.

İBN ŞÜHEYD VƏ EDEBİ KİŞİLİĞİ

ederler ve onun şiirleri ile yol kenarında çeşme başlarında ve çöplüklerde şarkı söyleler. O, yeryüzünün eşi benzeri olmayan en cimri kişisidir. Biz ona karşı saygıda kusur etmeyiz. Ancak gençlerimizden bazlarının onun hakkında, ‘Onun yürüyüşü bir edebiyatçı yürüyüşü, yüzü de bir edebiyatçı yüzü değildir. Oturuşu bir âlime, burnu da bir yazara yakışmadığı gibi, nağmeleri de bir şairin nağmeleri gibi değil’ demeleri onu tedirgin etmiştir.”⁶⁹⁸

İbn Şühayd, başka bir yerde de Kur’ân’dan iktibasla İbn Feth’ten “maymun adam”⁶⁹⁹ diye bahsedecek kadar ileri gitmiştir.⁷⁰⁰ O, en çok nefret ettiği kişiler arasında olan, fesatlıklar ile İbnü'l-İflîlî ile aralarını açan ve onu aleyhine çevirmeyi başaran İbn Feth’i şöyle hicvetmektedir:

“İnsanlar daha önce bunun gibi boynuzlu bir maymun görmediler.”⁷⁰¹

“Bu maymunun ne kendisine söylenen sözü anlamaya, ne de ortaya iyi bir söz söylemeye kabiliyeti vardır... O, haramı helâl edinmiş, günah ve kötülük kazandıklarında kendilerine, “Aşağılık maymunlar olun! Biz bunu, hadiseyi bizzat görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi, takva sahiplerine de bir öğüt vesilesi kıldık”⁷⁰² denen İsrail oğullarının artığıdır. Şayet onun soyu, cömertlikleri ile beni fakir yapan, nimetleri ile küçülden Hişâm sülâlesinden gelmemeydi, yuvasına bir kötülük düşünür, yağmacı ve talancı bir grupla onun evine gider, Allah’ın Lût kavmine uyarı mâhiyetinde vahyettiği âyet-i kerimeyi⁷⁰³ göz önüne alarak evini yakar, altını üstüne getirdim. Bize göre o ev, ahlâksız kızların toplandığı, kadınların mehir karşılığı bazı erkeklerle nikâhlandı, aşk balıklarının yüzdüğü bir havuzdur... Allah sizi bu maymunun şerrinden korusun.”⁷⁰⁴

Daha sonra İbn Şühayd, İbn Feth ile İbnü'l-Faradî arasında bir yakınlık kurarak, onun el-Faradî'nin sütkardeşi⁷⁰⁵ olduğunu söyle-

⁶⁹⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/241-42.

⁶⁹⁹ Bk. Bakara, 2/65-66.

⁷⁰⁰ İbn Şühayd, *Dîvân*, s. 175; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/215; Dickie, “Ibn Su-hayd”, *el-Andalus*, XXIX/269.

⁷⁰¹ İbn Şühayd, *Dîvân*, s. 175-76; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/215.

⁷⁰² Bk. Bakara Sûresi, 2/65-66.

⁷⁰³ Söz konusu âyet şöyledir: “*Emrimiz gelince, oramın altını üstüne getirdik ve üzerlerine pişirilip istif edilmiş taşlar yağırdık.*” Hûd Sûresi, 11/82.

⁷⁰⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/215-16.

⁷⁰⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/274; Abbas, *Târîhu'l-edebi'l-Endelûsi*, I/281.

mektedir. O, en büyük düşmanlarından biri olan ve kimya ile ilgilenen el-Faradî hakkında şu hikâyeyi anlatmaktadır:

“Bir gün onun bu yönünü bilmeden, onu görüp rahatlamak ve ona bir şeyler sormak için kendisine gittim. Kapısı açıktı ve kapıcı yerinde yoktu. İçeri girdim, kendisini ilk kez orada gördüğüm cahil bir çocuk bana doğru gelerek, uzun süredir beni beklediklerini söyledi ve beni önüne kattı. Girişи geniş bulut kümlesi gibi bir dumanın sardığı ve çok değişik kokuların yayıldığı bir eve gelene kadar yürüdüm. Birden aklıma, “Şimdi sen, göğün insanları büriyecek açık bir duman çıkaracağrı günü gözetle. Bu, elem verici bir azaptır”⁷⁰⁶ ayeti geldi. Kötü bir duyguya kapıldım ve oradan kaçmak istedim. Sonra döndüm, bir de ne göreyim; kendimi köz yiğinları arasında buldum. Daha sonra içerisinde sanki saf saf dizilmiş, ellerinde de av köpekleri ve çekiçler tutan siyah sakallı hayaletlerin bulunduğu bir eve götürüldüm. Beni gördüklerinde, ‘Bu davetsiz gelen şahıs sizi ifşa etti, derhal onu öldürün’ diye bağırdılar. Ölümü düşündüğümde korktum ve gülerek onlara şöyle dedim: ‘Nimet sizi yoldan çıkardı. Çünkü hikmet yolundan sizin haberiniz yok. Kimi istediğimizi bilmenden böyle mi acele ediyorsunuz?’ Bana kim olduğu sordular. Ben de onlara, ‘Ağriyalıp onu çekiçle ezen, zekâsı sayesinde her şeyin özünü bulan ve babaları, çocukları ile müjdeleyen kimseyim’ dedim. Bunun üzerinde bana, ‘Ateşle mi, su ile mi?’ dediler. Bende, ‘her ikisi ve hava ile’ diye cevap verdim. Özür dileyerek beni karşıladılar... ‘Ebû Abdillâh nerede?’ diye sorduğumda, kıymetli taşın yağını çıkarmak için köşesine çekildiğini söylediler.”⁷⁰⁷

Süleyman el-Musta’în’in ilk kez tahta çıkacağı dönemlerde İbn Şüheyd, onu İbnu'l-Faradî konusunda uyarmak ve tedbirli olmasını sağlamak amacıyla bir şiir yazmıştır. Ancak siyasi gelişmeler Süleyman’ın tahta çıkışını geciktirince İbn Şüheyd de bu şiiri kendisine göndermekten vazgeçmiştir.⁷⁰⁸ Ancak bunları anlattığı bir arkadaşının, sırlarını saklamayıp İbnu'l-Faradî’ye yetiştirmesi, onun İbn Şüheyd’e olan kininin daha da artmasına ve her fırsattha onu mahvetmeye çalışmasına neden olmuştur. İbn Şüheyd bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Bu hadiseyi epey bir süre gizledikten sonra kendine güven

⁷⁰⁶ Duhân Sûresi, 44/10-11.

⁷⁰⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/221-22.

⁷⁰⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 119.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

duyabileceğim birisine anlattım. Ancak o sözünde durmadı. Sanki sırrımı rüzgâra vermiştim... Olan olmuş, sırrım ona varmış ve bana karşı düşmanlığı daha da artmıştı. Nitekim benden intikam almaya karar verdi. el-Mustahzir zamanında bu pis herifin bana karşı olan düşmanca tutumu gittikçe arttı. Beni yok etmek ve sindirmek için her çareye başvurdu. Fakat kader onun amacına ulaşmasına engel oldu.”⁷⁰⁹

Daha sonra İbn Şüheyd’ın Mucâhid ile yakınlaşmaya ve onu İbnu'l-Faradî konusunda uyarmaya çalıştığını görüyoruz. Mucâhid Muvaffak'a yazdığı bir risalesinde ona şöyle hitap etmektedir:

“el-Muvaffak -Allah onu daim etsin-, böyle bir sıfatı olan ve aramızda anlattığım ve izah ettiğim hususlar geçen bir adama nasıl olur da kulak asabilir? Bu pis herifin benim hakkındaki sözünü ve benim hakkında söylediğim yalanları kabul etmekten ve onun düşmanlığından Allah beni kurtarsın. Kendi iyiliği için onun tarafına dikkatlice baksın ki, kötülerin en kötüsü ve zayıfların en zayıfi olduğunu görsün.”⁷¹⁰

İbn Şüheyd'in çevresinde bu sefer de Ebû Abdillâh İbn Hannât'ı görüyoruz. Hammûdîler ile yakın ilişki içinde olan Hannât, âmâ olmasına rağmen III. Hişâm tarafından kâtipliğe getirilmiştir.⁷¹¹ Edebî ilimlerin yanısıra tıp, astronomi, kozmoloji ve felsefe alanında⁷¹² da söz sahibi olan İbnu'l-Hannât ile İbn Şüheyd arasındaki münakaşa ve münazaralar oldukça sert ve ağır bir dille yapılmaktaydı.⁷¹³ Bu zıtlığın temel nedeni, beyân konusundaki görüş ayrılığı, aileler arasındaki seviyenin aynı olmaması ve farklı karakterlerde olmalarından kaynaklanmaktadır. İbnu'l-Hannât, İbn Şüheyd'in edebî karakterini çizerken bu ayrılıklarını çok belirgin şekilde ortaya koymaktadır:

“Fazla ayrıntıya girmek zorlama, özetlemek ise hikmettir. Düşüncelerin özü, sözün hedeflerini elde etmede kullanılan bir ok gibidir. Kardeşimiz Ebû Âmir, çok detaya iniyor ve şiir de çok uzatıyor. Bunları yaparken edebiyatta ve hitabette kesin hüküm verme konu-

⁷⁰⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/222-23.

⁷¹⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/224-25.

⁷¹¹ İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/123.

⁷¹² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/438.

⁷¹³ el-Humeydî, *Cezve*, s. 57; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/437.

sunda kendisi dışındakileri geçtiğini düşünerek kibirleniyor. Edebiyat hocalarına kusur bulmakta ve büyük âlimleri de cahillikle suçlamaktadır.”⁷¹⁴

İbnu'l-Hannât, övündüğü bir şiirini, İbn Şüheyd'in burnunu sürtmek maksadıyla bir arkadaşına göndererek şöyle demektedir:

“Bu şiri kardeşim Şüheyd'e oku. Sonra da, ondan bu şireye ayırmı vezin ve kafiyede, aynı sertlik ve yumuşaklıktır bir şiirle karşılık vermesini iste. Göreceksin ki bu şiir, onun kulaklarında çan gibi çınlayacak, kendisi dışındakilerin üstünlük ve kıymetini anlayacaktır.”⁷¹⁵

İbnu'l-Hannât'a, III. Hişâm'ın nasıl biri olduğu sorulduğunda,

“Beni kâtipliğe seçmesi, İbn Şüheyd'i de kendisine arkadaş edinmesi, onun nasıl biri olduğunu anlatmaya yeter. Zira ben âmâyım. İbn Şüheyd de sağırdır”⁷¹⁶ demiştir.

Ancak aralarındaki bu çekişmelere rağmen Ibnu'l-Hannât, İbn Şüheyd'in ölüm haberini duyduğunda ağlamaktan ve onun için ağıt yankımaktan kendini alamamıştır.⁷¹⁷

İbnu'l-Hannât, İbn Şüheyd'in düşmanları arasında ön sırayı alan bu kişiler, onun uykusunu kaçırırlar, siyasi ve sosyal hayatını aşağıladılar, itiraz ve saldırıyla edebî hayatını zedelemeye çalışırlar. Ancak bu kişiler, bu davranışlarının bir sonucu olarak onun şiir ve risalelerinde yer alarak bir noktada İbn Şüheyd'in edebî tenkit sahasındaki ilerlemesine, bundan da öte ünlü eseri *et-Tevâbi' ve 'z-zevâbi*' i telif etmesine neden oldular.

Kuşkusuz İbn Şüheyd'i sevmeyen, iyi ilişkileri olan ve kendisini seven kişiler sadece burada zikrettiğimiz kişilerle sınırlı değildir. Biz burada onun günümüze ulaşan edebî ürünlerinde zikrettiği isimler üzerinde durduk. İbn Şüheyd'in dostu olduklarını düşündüklerimiz arasında, *et-Tevâbi' ve 'z-zevâbi*' de kendisinin de zaman zaman

⁷¹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 36; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/440, 443; Abbas, *Târîhu'l-edebî'l-Endelûsi*, I/290.

⁷¹⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/440.

⁷¹⁶ Abbas, *Târîhu'l-edebî'l-Endelûsi*, I/280-81.

⁷¹⁷ el-Makkarî, *Nefhu't-tîb*, III/263.

bahsettiği olaylardan zikredilen kişiler arasında bulunan Kâdî İbn Zekvân, kâtîp Ebû Hafs b. Burd (ö. 450/1058)⁷¹⁸, Ebu'l-Asba' el-Kureşî, Ebu'l-Velid ez-Zecâlî⁷¹⁹, Ebû Ca'fer İbnu'l-Lumâî (ö. 465/1073)⁷²⁰ ve vefatında İbn Şüheyd'in mersiye söylemiş olduğu⁷²¹ Hasan b. Mâlik b. Ebî Abde (ö. 420/1029)'yi de sayabiliriz.⁷²²

Bu açıklamaların ışığı altında İbn Şüheyd'in, döneminin hükümdarlar da dâhil olmak üzere devletin üst düzey yöneticileri ile yakın ve samimi ilişkileri olduğunu görüyoruz. Bunların başında ise Âmirîler gelmektedir. Özellikle Mu'temen ile olan yakın ve samimi ilişkileri vefatına kadar devam etmiştir. Karşılıklı yazışmalarında her ikisi de bu duygularını ortaya koymuşlardır. Emevîlerden ise ilim ve edebiyat aşığı olan V. Abdurrahman ile olan ilişkileri, onun bakanı olacak derecede iyi idi.⁷²³ Hammûdîlerden ise Yahyâ b. Ali, İbn Şüheyd'e çok yakınlık göstermiştir. En kötü günlerinde ona el uzatmış, fitne ile kasıp kavrulan Kurtuba'dan çıkışmasını ve kendi karargâhı Mâleka'da ikametini sağlamıştır.⁷²⁴

8. Son Günleri ve Ölümü

İbn Şüheyd, 425/1034 yılı başlarında henüz kır küçük yaşlarında iken felç oldu. Kaynaklar, bu rahatsızlığının tüm vücutunu sarmadığını, kısmî felç olduğunu ve bu durumun beyinde ve edebî yeteneği üzerinde herhangi bir olumsuz etki yapmadığını bildirmektedirler.

⁷¹⁸ Dönemin dîvân kâtîplerinden olan Ebû Hafs b. Burd el-Asgar hakkında bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 107-108; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 153; Yâkût, *Mu'cemü'l-udebâ*, V/41-42; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/486-535; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/86-91; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, III/545-46; *ez-Zirikli*, *el-A'lâm*, I/206.

⁷¹⁹ İbn Şüheyd'in yakın arkadaşı olan Ebu'l-Velid ez-Zecâlî hakkında bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 20; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/376.

⁷²⁰ Dönemin yazarlarından olan Ebû Ca'fer Ahmed b. Eyyûb el-Lumâî hakkında bk. İbn Hâkân, *Matnâh*, s. 25; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 505; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/617-42; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/446-47; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, III/196 vd.

⁷²¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 143; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

⁷²² Abbas, *Târihi'l-edebî'l-Endelûstî*, I/285.

⁷²³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/50.

⁷²⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 138; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

Öte yandan onun hastalığı esnasında yazmış olduğu şiirler de bunu göstermektedir. İbn Bessâm, onun hastalığı hakkında şu bilgileri vermektedir:

“O, hareket etmekten ve sağa sola dönmekten âciz değildi. Yürüyeceği zaman dayanmak için ya bir bastona ya da bir insana ihtiyaç duyuyordu.” İbn Hâkân da, onun bu günlerinde tahtirevanda taşındığını belirtmektedir. Bazı kaynaklar ise, onun bu rahatsızlığına ilâve-ten nefes darlığı çektiğini de nakletmektedirler.

Arkadaşlarının sık sık kendisini ziyaret ettiği bu dönemde onlara şiirler söyleyerek geçmiş günlerini yâd etmiştir. Bazı meseleleri halletmelerinde onlara yardımcı olmuştur. Bu dönemde yazdığı şiirler onun en mükemmel ürünleri arasında yer almaktadır. Gerçek zekâ ve dehasını ortaya koyduğu bu şiirlerde Allah ile yüzüze gelip hayatını gözden geçirerek, tamamen degersiz addettiği ikiyüzlülükten uzak, açık sözlükle sade bir çizgi sergilemiştir. Mu'temen'e gönderdiği bir şiirinde yaşadığı hayatı ve zamanı şöyle hatırlamaktadır:

“Orada geçen yaşıntımın anılarına döndüm ve kendimi o yaşıntının içerisinde hissettim.”

“Gençliğimin baharında harcadığım zamana gittim, bu sayfaları kat ederek bir süre ağladım.”

Hastalığının ağırlaştığı bir dönemde Ebû Muhammed İbn Hazm'a yazdığı ve Endülüs şiirinin şaheserlerinden kabul edilen⁷²⁵ bir şiirinde, geçmiş hayatı bir anda gözlerinin önünden akmakta ve çıktıığı yoldan geri dönüşün olmadığını hissetmektedir:

“Ben ölüm zamanım geldiğinde sanki dünyada bir kivâlcımın parlama süresi kadar yaşadığımı hissettim.”

“Allah'ın selâmi üzerine olsun. Ben ayrılyorum. Ayrılan sevgiliden geriye kalanlar sana yeter.”⁷²⁶

Geçmiş günlerini hatırladığında zaman zaman pişmanlık duymakta ve elinden kaçıldığı fırsatlar için üzülmektedir:

⁷²⁵ Dickie, “Ibn Suhayd”, *el-Andalus*, XXIX/292.

⁷²⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 116; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329.

فَلَمْ أَرِهُ إِلَّا كَمْحَكَةَ تَأَظِّرٍ
وَحَصَّلْتُ مَا أَذْرَكْتُ مِنْ طُولِ لَدْنِي
فَلَمْ أُفْهِهُ إِلَّا كَصَفْقَةَ خَاسِرٍ
إِذَا قَادَرُوْنِي بَنْ أَهْلُ الْمَقَابِرِ
تَأَمَّلْتُ مَا أَفْتَىْتُ مِنْ طُولِ مَدَنِي
وَمَا إِلَّا رَهْنٌ مَا قَدَّمْتُ يَكْوِي

“Hayatımdan harcadığım zamanları düşündüm. Bu sürenin bir anlık bakış kadar kısa olduğunu anladım.”

“Elde ettiğim bütün şeyleri ve lezzetleri bir araya topladığında, onların zarar eden bir ticaretten başka bir şey olmadığını gördüm.”

“Beni mezar sakinleri arasına bırakıklarında, önceden yaptıklarımın rehininden başka bir şey değilim.”⁷²⁷

Hastalığı iyice ağırlaşıp kendisini evinde hapsedilmiş gibi hissettiğinde daha da karamsarlığa kapılarak durumundan şöyle şikayetçi olmaktadır:

“Hastalık ayaklarımı çok zayıflatlığı için baston bile bana yardım edemez oldu ve evden çıkmıyorum.”⁷²⁸

Öleceğine kesinlikle inandığında, hayat felsefesinin değiştiği ve dünya zevklerinin bir işe yaramadığını ifade etmektedir. Yeniden dünyaya gelme şansı olsaydı, daha farklı bir yaşamı tercih edeceğini şu beyitlerinde dile getirmektedir:

“Yaşamın başını alıp gittiğini gördüğümde ve hiç şüphesiz ölümün de bana yetişeceğine inandığında”

“Rüzgârm estiği bir dağın tepesinde çukur bir yerde olmayı temenni ettim.”

“Tek başına huzurlu bir hayat yaşayıp ekin ekmek ve dağların vadilerinden akan sulardan içmek isterdim.”⁷²⁹

Daha sonra ise ölümden korkmadığını söyle ifade etmektedir:

“Ey iki arkadaşım! Şuna inanın ki ölümü bir kez isteyen varsa onu

⁷²⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/332.

⁷²⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 126; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329.

⁷²⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 110; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/374.

ben elli kere istedim.”⁷³⁰

Ölümü yaklaştığında karamsarlığının korkuya ve umutsuzluğa dönüştüğünü ve intihar⁷³¹ etmeyi bile düşündüğünü görüyoruz:

“Öyle ki karanlıkta kendimi öldürmeyi düşündüm. Ey ahal! Bunu daha önce herhangi bir insan istedi mi?”⁷³²

Başka bir şiirinde bu düşüncesini açıkça itiraf etmektedir:

“Kendime acıyorum ve ağlıyorum. Zira zor günlerimde onu öldürmeye niyet ettim.”⁷³³

Ancak sağlığı çok kötü bir durumda olsa da, hayatı olan güçlü bağlılığı onu böyle bir yola başvurmaktan alkoymıştır. Aşağıdaki beyitlerde de ifade ettiği gibi, kaderi ve vadesi geldiğinde ölüme rıza göstermektedir:

“Ölümün ısrarı ve ölüm okunun da gözüne isabet ettiği gençten size selâm olsun.”

“Ölüm pençesi onun canını alırken içimdeki yaşama sevinci bu ayrılığı kolaylaştırıyor.”⁷³⁴

Başka bir şiirinde ise bu duygularını şöyle dile getirmiştir:

“Zamanı geldiğinde benim ölmem şaşılacak bir şey değildir. O zaman benim durumum, sonumun nasıl olacağını doğrular.”

“Ancak benim içimde kordan sıçrayan kıvılcımlar gibi bir aşkın var olması şaşılacak bir şemdir.”

“Ve o aşk, ölüm canımı kucaklarken beni hareketlendirir ve canım boğazından çıkmak üzereyken bile beni heyecanlandırır.”⁷³⁵

Aşağıdaki şiirinde ise bu durumu Allah’ın takdiri olarak düşünüğünü ve ilâhî kadere rıza gösterdiğini görüyoruz:

⁷³⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 110; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329.

⁷³¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâb’i*, s. 19; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/372; Dickie, “İbn Suhayd”, *el-Andalus*, XXIX/290.

⁷³² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 186; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/331.

⁷³³ İbn Şüheyd, *et-Tevâb’i*, s. 19; *Dîvân*, s. 126; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/328.

⁷³⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 127; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329.

⁷³⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 74; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/332.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

“Her durumda Allah’ın takdirine rıza gösterdim ve O’nun hüküm vermedeki adaletine kanaat getirdim.”⁷³⁶

Başka bir şiirinde ise bu duygularını şöyle ifade eder:

“İlâhi emir ve irade ile bana gelen belâdan Allah'a siğınırim.”⁷³⁷

Ölümü bu kadar yakından hissettiğinde, yaptıklarından dolayı Allah’tan af dilemeyi de ihmâl etmiyor:

“Bildiği hakikatlerden ve daha önce yaptığım günahlardan dolayı Allah'a siğınıyorum.”⁷³⁸

Kendini ölüme iyice hazırlayan İbn Şüheyd, aşağıdaki mîsraları ile bir metanet örneği sergilemektedir:

“Toprak kemiklerimin üzerindeyken beni andıklarında buluttan yağmur boşalırcasına gözlerden yaşlar akar.”

“Derler ki: Büyük insan Ebû Âmir öldü. Ondan önce Ebû Âmir'in babaları da ölmüştü.”

“Ölüm zamanı geldiğinde, ne iyi bir hatibin seci'li sözlerine, ne de iyi bir şairin mîsralarına itibar gösterilmez.”⁷³⁹

Burada zikrettiğimiz mîsralar, İbn Şüheyd'in arkadaşlarına gönderdiği şiirlerinden alınmıştır. Bu şiirlerde İbn Şüheyd, arkadaşlarına veda ediyor ve onlardan öldükten sonra kendisini unutmamalarını istiyor. Ebû Muhammed Ali b. Hazm'a yazdığı bir şiirinde bu isteğini açıkça ifade etmektedir:

“Darlığa düştüğünde ve dertlerim olduğunda benim sağ kolumna İbn Hazm'a kim haber verecek?”

“Beni kaybettığında bana ağlamayı, beni methetmeyi, benim gürlerimi ve iyi huylarımı zikretmeyi unutma.”

“Öldükten sonra amlısam rahat ederim. Bu rahatluktan beni mahrum etmeyiniz. Bu hasta için bir ilâç gibidir.”⁷⁴⁰

Son şiirlerinden birinden aldığımız aşağıdaki mîsralarında İbn

⁷³⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 126; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/328.

⁷³⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 186; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/331.

⁷³⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 111; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329.

⁷³⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/332.

⁷⁴⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 110-11; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/329.

Şüheyd arkadaşlarına şöyle veda etmektedir:

“Arkadaşlarımı ve onların sohbetlerini, şeref ve şan sahibi gençleri Allah'a emanet ediyorum.”⁷⁴¹

İbn Şüheyd, ölümünden yirmi gün önce hiç hareket edemez bir duruma gelmiştir. İbn Bessâm'ın deyimiyle âdetâ taş kesilmiştir.⁷⁴² En küçük bir harekette dahi büyük acılar hissetmiş olacak ki, daha önce de zikrettigimiz gibi, bir ara canına kıymayı⁷⁴³ bile düşünmüştür. Bazı kaynakların, İbn Şüheyd'in aklî dengesini kaybettiği⁷⁴⁴ iddiaları, muhtemelen onun bu davranışından kaynaklanmaktadır.

İbn Şüheyd, 29 Cumâda'l-ülâ 426 (12 Nisan 1035) tarihinde 43 yaşında iken vefat etmiştir.⁷⁴⁵ Cenazesi kalabalık bir topluluk tarafından defnedilmiştir. İbn Bessâm bu kalabalığı anlatırken, “Onun kabrindeki kalabalık, daha önce hiç kimsenin mezarında görülmemişti”⁷⁴⁶ demektedir.

İbn Şüheyd, cenaze namazının sade bir törenle Ebû Amr el-Hassâr⁷⁴⁷ isminde mütedeyyin bir arkadaşı tarafından kaldırılmasını vasiyet etmesine rağmen bu isteği dikkate alınmamıştır.⁷⁴⁸ Görkemli bir cenaze töreninden sonra bu görevi, Ebû Hazm Cevher b. Muhammed b. Cevher yerine getirmiş ve İbn Şüheyd Ümmü Seleme mezarlığına defnedilmiştir.⁷⁴⁹ İhsan Abbas, İbn Şüheyd'in vasiyetleri arasında mezarnın tuğla ile örülmesi ve üzerinde odun vb. malzeme

⁷⁴¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 115; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333.

⁷⁴² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/328; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/371.

⁷⁴³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 126; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/328; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/372.

⁷⁴⁴ el-Humeydî, *Cezve*, s. 136; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 193.

⁷⁴⁵ el-Humeydî, *Cezve*, s. 135; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 193; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/33; Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*, III/221; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/118; Brockelmann, *GAL*, *Suppl.*, I/479; Sezgin, *GAS*, II/697-98; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, I/302.

⁷⁴⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/335; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, III/230; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/85.

⁷⁴⁷ Ebû Amr el-Hassâr hakkında bk. ed-Dabbî, *Buğye*, s. 193.

⁷⁴⁸ ed-Dabbî, *Buğye*, s. 193; Abbas, *Târihu'l-edebî'l-Endelüsî*, I/289; Dickie, “Ibn Suhayd”, *el-Andalus*, XXIX/295.

⁷⁴⁹ el-Humeydî, *Cezve*, s. 135; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 193.

konulmadan toprakla örtülmesi isteğinin bulunduğu söylmektedir.⁷⁵⁰

İbn Şüheyd'in ölümü şüphesiz birçok şair ve edebiyatçıyı üzmüştür. Zira birçok ve şair ve edebiyatçı üzüntülerini dile getiren şiirler ve makaleler yazmışlardır.⁷⁵¹ Bnlardan Endülüs'ün yetiştirdiği en büyük şairlerden İbn Burd el-Asgar, İbn Şüheyd'in ölümünden duyduğu üzüntüyü şöyle dile getirmektedir:

“Gözlerim hangi özelliğinden dolayı sana ağlasın. Benim onları savacak gücüm yok.”

“Yıldızlara kadar varan gücüne mi, yoksa üstün faziletlerine mi?”

“Yoksa firtinalarla koşan yarış atı gibi akmaya devam eden cömertliğine mi?”

“Ya da kâğıtlarda beyân çiçeklerini toplayan kalemin içini mi?”

“Şüheyd ailesi dünyada onunla meşhur oldu. Allah dışında herkes fânidir.”⁷⁵²

Gerçekten de İbn Burd'un söylediği gibi, İbn Şüheyd'den sonra bu aile silinip gitmiştir.

İbn Hâkân ise İbn Şüheyd hakkında o kadar iyi düşünmektedir ki, onun tamamen günahlarından arınarak öldüğünde hiç şüphe etmemektedir. O şöyle der: “Hayatının sonlarında onu yakalayan hastalık birkaç yıl sürdü. Sanıyorum Allah ona bu hastalığı vermekle onu günahlarından arındırmak istedi. Bu hastalığı, onun için açıkça bir yardımcı yaptı.”⁷⁵³

Hayatının son dönemlerinde yazmış olduğu şiirlerine baktığımızda İbn Şüheyd'in Allah'a yöneldiğini ve günahlarından ötürü mağfiret dilediğini görüyoruz.⁷⁵⁴

İbn Şüheyd, arkadaşı Ebu'l-Velîd ez-Zecâlî'nin kabrinin yanına

⁷⁵⁰ Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelûsî*, I/289.

⁷⁵¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/445-57.

⁷⁵² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/335-36.

⁷⁵³ İbn Hâkân, *Matmah*, s. 21.

⁷⁵⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333.

defn edilmeyi,⁷⁵⁵ ve mezar taşına da şu şiir ve vasiyetin yazılmasını vasiyet etmiştir:

“Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. “*De ki: Bu pek büyük bir haberdir. Siz ondan yüz çeviriyorsunuz.*”⁷⁵⁶ Burası günahkâr Ahmed b. Abdîmelik b. Şüheyd’İN mezardır. O, Allah’tan başka ilâh olmadığını, Allah’ın tek olduğunu, eşi ve benzeri olmadığını, Hz. Muhammed (s.a.v.)’İN Allah’ın kulu ve resûlü olduğunu, cennetin, cehennemin ve öldükten sonra dirilmenin hak olduğunu, kiyâmet gününün hiç şüphesiz geleceğine, Allah’ın kabirdekileri dirilteceğine inanarak ve şehadet ederek filân sene filân ayda öldü.”⁷⁵⁷

İbn Şüheyd’İN mezar taşına yazılmasını istediği şîiri ise şöyledir:

أَنْتَنِي طُولَ المَدِيْهُ مُحُودٌ؟	يَا صَاحِيْهِ فَمْ قَدْ أَطْلَنَا
مَا دَامَ مِنْ فَوْقَنَا الصَّعِيدُ	فَقَالَ لِي: لَنْ نَنْتُومَ مِنْهَا
فِي ظِلِّهَا وَالزَّمَانُ عِيدُ	تَذَكُّرُ كُمْ لَيَلَهُ لَهُونَا
وَكُمْ سُرُورُ هَمِيْهِ عَلَيْنَا سَحَابَةُ ثَرَةٍ بَخُودُ	
كُلُّ كَانٍ لَمْ يَكُنْ شَفَاضُ	وَشَوْمَهُ حَاضِرٌ عَيْنِدُ
رَحْمَةُ مَنْ بَطْشَهُ شَدِيدُ	يَا وَيْلَنَا إِنْ تَنْكِبْنَا
فَصَرَّ فِي أَمْرِكَ الْعَيْدُ	يَا رَبَّ عَفْوًا فَائِتَ مَوْلَى

“Ey arkadaşım! Kalk, çok uzattık. İlelebet böyle uykuda mı kalacağız.”

“Bana dedi ki: Üstümüzde bu toprak oldukça bu uykudan uyanmayacağız.”

“Hatırlar misin, nice geceler, zamanın bayram olduğu dönemlerde onun gölgesinde eğlendik.”

“Nice mutluluklar, cömert verimli bulutlar gibi bizim üzerimize yağ-

⁷⁵⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333.

⁷⁵⁶ Sad Süresi, 89/67-68.

⁷⁵⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâb’i*, s. 20; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333; Mubarek, *en-Nesru ’l-fennî*, II/376.

di.”

“Bunların hepsi sanki hiç olmamış gibi geçti, geriye sadece kötülük kaldı.”

“Eğer vuruşu şiddetli olan Allah’ın rahmeti bizden yüz çevirirse, vay halimize.”

“Ey Allah’ım! Bizi affet. Şüphesiz ki, sen her şeyin sahibisin. Kulların sana itaatte kusur ettiler.”⁷⁵⁸

9. Şahsiyeti

İbn Şüheyd’ın son günlerinde tam bir teslimiyet içinde Allah’a yöneldiğini ve sürekli mağfiret dilediğini görüyoruz. Hiç şüphesiz onu bu kadar hassas yapan, daha önce İslâm'a ve onun güzel ahlâk anlayışına aykırı bir hayat sürmesiydi. Çağdaşları onun hakkında iyi şeylerden ziyade, tasvip edilmeyen alışkanlık ve davranışlarını nakletmişlerdir. Zaten kendisinin de itiraf ettiği gibi⁷⁵⁹, hiç de beğenilir bir yaşam tarzı sürdürmemiştir.

İbn Şüheyd’ın eleştirilen ve tasvip edilmeyen davranışlarının başında içkiye olan düşkünlüğü gelmektedir. İbn Sa’id, onun bu yönü hakkında şunları anlatmaktadır: “Onun şaraba olan düşkünlüğü, kuşların ağaç dallarına olan düşkünlüğünden daha fazladır. Şarapla olan beraberliği ise ondan ayrı kaldığı zamanlardan daha fazladır.”⁷⁶⁰ Ancak bununla beraber o günü Endülüs’té bütün emirlerin ve devlet büyüklerinin aşırı bir şekilde, Allah korkusu olmadan içki içiklerini ve içki meclislerinin müdafavimi olduklarını⁷⁶¹ biliyoruz.

Hristiyanlar tarafından çok beğenilmesine karşılık, Müslümanlarda hiç de hoş karşılanmayan davranışlarından biri de onun Hristiyanlarla yakın ve samimi bir ilişki içinde olmasıydı.⁷⁶² Bu ilişkilerde de ortak noktanın içki olması, bu antipatiyi daha da artırmıştır. Feth b. Hâkân, İbn Şüheyd’ın Kurtuba’daki kiliselerden birinde geçirdiği

⁷⁵⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâb’i*, s. 20; *Dîvân*, s. 46-47; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/334.

⁷⁵⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/333.

⁷⁶⁰ İbn Sa’id, *el-Muğrib*, I/123.

⁷⁶¹ İbn Hâkân, *Matmah*, s. 17-18.

⁷⁶² İbn Hâkân, *Matmah*, s. 18; Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 42; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/369.

mutlu bir geceden⁷⁶³ sonra şu şíiri söyledigini nakletmektedir:

“Gençlik suyu ile karışmış şarabı, o meyhaneçinin hanesinde içki tulumlarını kendilerine yastık edinmiş ve büyük rahip karşısında küçülen gençler arasında dolaştırdım.”

“Onun büyük kadehinden doyasıya içmem için beni ikna etti. Başını eğerek bakışı ve avucu ile bana yemin etti.”

“İbadet zamanı geldiğinde çan çaldı. Çan sesinin yankısından gözleimi açtım.”

“Zarif kişiler orada domuz eti yiyorlar ve sidik içiyorlardı.”⁷⁶⁴

Henri Peres, İbn Şüheyd'in yaşamış olduğu bu olaya ve şiirine farklı bir açıdan yaklaşarak, bunun Endülüslü Müslümanlarla mu'taribûn denilen Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin normal bir düzeyde olduğunun ve bu Hıristiyan kesimin o dönemde ibadetlerini rahat ve özgürce yaptıklarının bir delili olarak göstermektedir.⁷⁶⁵

İbn Hayyân'ın naklettiğine göre İbn Şüheyd'in tasvip edilme-yen başka bir özelliği ise, nefsinin esiri oluşu ve bu meyanda şerefini bile ayaklar altına almaktan imtina etmemesidir.⁷⁶⁶ İbn Bessâm, İbn Hayyân'dan naklen bu konuda şunları aktarmaktadır:

“Bu adamın tabiatına başıboşluk ve avarelik hâkim olmuþtu. Hayatında ne dininin, ne de şerefinin kaybolmasına pek aldırmış etmemiþtir. Arzu ve isteklerine, şerefini ayaklar altına alacak derecede düşkündü. Zevk aldığı şeýlerle nefsinı tatmin etmek için hiçbir çirkin hareketi yapmaktan geri kalmadı.”⁷⁶⁷

İbn Şüheyd, kadınlara olan düşkünlüğü ve mucûn türü şiir yazdığını da çok eleştirilmiştir. Özellikle dine aykırı⁷⁶⁸ olan bu

⁷⁶³ İbn Şüheyd, *et-Tevâb'i*, s. 22; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 18; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, I/525.

⁷⁶⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 81; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 19; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/260; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, I/525.

⁷⁶⁵ Peres, *La Poesie Andalouse*, s. 38, 277, 278; *Esplendor De al-Andalus*, s. 281 .

⁷⁶⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâb'i*, s. 21; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193.

⁷⁶⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/369.

⁷⁶⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâb'i*, s. 21; İbn Mansûr, *A'lâmu'l-Mağrib*, III/55.

davranışları yüzünden Hammûdîler döneminde hapsedilmiştir.⁷⁶⁹ Hapishanede bulunduğu sırada kendini savunmaka olduğu şu şiirinde pek de inandırıcı olamamıştır:

“Bende taşdığı mutluluk ve sevinçten ötürü, dünyada eşi benzeri olmayan şirden başka bir şey yoktur.”

“Bazen yapmadığım şeyler, güzel kelimelerle mübalâğalı bir şekilde söylerim.”

“Eğer ben mucûn türü şiirde mutsuzluğumu çok söylesem de ben mutluyum.”

“Âşıklar arasında, gözlerin ve yanakların aklını yok ettiği ilk âşık ben miydim?”

“Ben olayları mucûn türü şiirle ifşa ediyorsam, bu, anlattıklarımın güçlü kişilerin dayanamayacağı kadar etkileyici olmalarındandır.”⁷⁷⁰

İbn Şüheyd'in başka bir özelliği ise, kadınlara karşı olan tutumuydu. Kadınlara düşkün olması yanında, çeşitli vesilelerle tanıdığı veya yakın olduğu kadınları şîirlerine malzeme yapması ve onları ifşa etmesi izzeti nefis sahibi kadınları ondan uzak durmaya itmiştir.⁷⁷¹ Bu konuya ilgili olarak İbn Hâkân şu olayı nakletmektedir:

“Onun, caminin kapısının yanında gündüzleri çoğunlukla bulunduğu bir yeri vardı. Burası onun şîirinden de, nesrinden de yoksun kalmazdı. Ramazan ayının yirmi yedinci gecesi, dost ve eğlence arkadaşlarından bir grupta orada oturuyordu... Bu esnada Kurtuba'nın ileri gelenlerinden birinin câriyesi tanınmamak ve başkaları tarafından görünmemek için bir örtüye bürünmüştü olduğu hâlde yanındaki başka câriyelerle ve önünde mersin ağacının dalı veya ormanda oynayan bir ceylan gibi bir çocukla birlikte duâ etmek için oradan geçti. Göz ucuyla İbn Şüheyd'i gördüğünde kendisini tanır ve teşhir eder korkusuyla bakışlarını çabucak kaçırıldı. İbn Şüheyd onu gördüğünde söylediği şu şîirle onu teşhir etti ve gizliliklerini açığa çıkardı:

⁷⁶⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâb'i*, s. 17-21; İbnu'l-Abbâr, *İ'tâbu'l-küttâb*, s. 203; Peres, *La Poesie Andalouse*, s. 108.

⁷⁷⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 41.

⁷⁷¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâb'i*, s. 22; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, I/622; İbn Mansûr, *A'lâmu'l-Mağrib*, III/55; Ahmed Emin, *Zuhru'l-İslâm*, III/144.

“Peçenin altından bakan birini Allah'a ibadete ve hayra çağırın bir neden vardır.”

“Yavrusunu yükseklerde koruyan ve seven bir ceylan gibi salınarak geldi.”

“Kibirli yürüyüşü ile bize doğru ilerleyerek erkeklerin kalabalık olduğu yere geldi.”

“Bulunduğumuz yerde bir tur attığında sanki oraya ilkbahar gelmişti.”

“Çocuğunun üzerine titriyordu. Ben de ona korkma dedim.”

“O kaçarken yere sürünen mis gibi kokan elbiselerinin eteklerinin bıraktığı iz, yerde sürünen bir yılanı benziyordu.”⁷⁷²

İbn Hâkân'ın naklettiği bu olay ve şiirin İbn Şüheyd'e ait olduğu konusunda bir kuşkumuz olmamakla birlikte, bize göre bu şiirde kadınlar konusunda abartılacak bir aşırılık yoktur. Ancak o, hayatının son günlerinde bile kendini alamadığı bu konuya ilgili duygularını birçok şiirinde açıkça dile getirmiştir.

İbn Şüheyd'in tasvip görmeyen davranışlarından biri de, sık sık vurguladığımız gibi, kendisine pek çok düşman kazandıran ve acımasızca eleştirilmesine neden olan gururu ve kibridir. Onun kişiliğine hâkim olan da bu özelliği idi. Bize göre *et-Tevâbi*' ve 'z-zevâbi' isimli eserini kaleme alışındaki asıl nedeni de bu yönde arzusunu tatmin etmekten başka bir şey değildi. Başka bir deyişle, bu eseri kaleme alışındaki asıl hedefi, edebî yeteneklerini göstermek, nesir, şiir ve edebiyatın diğer alanlarındaki ünlü simalarla yazışmadaki gücünü ortaya koymaktır.

İbn Şüheyd'in, “yabancılar tarafından hor görülen bir Arap genci”⁷⁷³ derken, biraz da asabyietçiliğe kaçarak soyu ile övünmesi ve kasıdelerinin şkil, üslûp ve muhteva bakımından eski şairlerin seviyesinde ve onlarla rekabet edecek düzeyde olduğuyla iftihar etmesi⁷⁷⁴, onun kibir ve gururunun başka bir boyutudur. Çok fakirleşti-

⁷⁷² İbn Şüheyd, *et-Tevâb'i*, s. 110; *Dîvân*, s. 94; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/264; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 18; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, I/263.

⁷⁷³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321.

⁷⁷⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 150-58; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197-203.

gi bir dönemde yardım talep etmek için Mu'temen'e yazdığı risale-sinde kendisinden, "Bu kulunuz, gücünü yıldızdan ve üzüntüsünü de karanlıktan alan bir nefisten teneffüs etmektedir. O nefsin himmeti olmasaydı, dünya karanlık olurdu"⁷⁷⁵ şeklinde bahsetmesi, gurur ve kibrin en abartılı şeklidir.

İbn Şüheyd'in yukarıda zikrettiğimiz aşırı kibir ve gururunun yanısıra, çocukluğundan beri muhafaza ettiği cömertliği de onun şahsiyetinin olumlu yönlerinden biridir. Gençlik döneminde de her vesile ile bu cömertliğini gösteren İbn Şüheyd, bu özelliğinden dolayı neredeyse İbn Hayyân tarafından şu sözlerle eleştirilmiştir: "Aylaklık ve başıboşlukla birlikte cömertlige o kadar daldı ki, malını mülkünü tüketti, sonunda fakirleşti ve bu durumda öldü."⁷⁷⁶ İbn Hayyân, İbn Şüheyd'i bu tutumundan dolayı eleştirse de, onun döneminin sosyal yaşamındaki bir gelenek de bürokratların büyülüklüklerinin bir gereği olarak mal biriktirmekten ziyade onları insanlara dağıtmaktı. Yâkût'un da söylediği gibi, İbn Şüheyd'in bu cömertliği, biraz da dünya malına değer vermemesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁷⁷ Ancak İbn Hayyân, İbn Şüheyd'in bu davranışını eleştirirken, "Kendisine danışıldığından insana en doğru yolu gösteren, kendi nefsine karşı en fazla suç işlemeye en şaşkınlığı ididir."⁷⁷⁸ demektedir.

Zeki Mubarek, "Fransız eleştirmenlerinin La Fontaine (ö. 1695)⁷⁷⁹ de aynı özellikleri nispet ederek vasfetmeleri şaşılacak bir durumdu"⁷⁸⁰ diyerek, bu noktada İbn Şüheyd ile La Fontaine arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere La Fontaine de hayvanları konuşturarak zamanın sosyal meselelerine çözüm

⁷⁷⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

⁷⁷⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193.

⁷⁷⁷ Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*, III/230.

⁷⁷⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

⁷⁷⁹ Karakter olarak İbn Şüheyd ile büyük benzerlikler gösteren ve hayvanları konuşturduğu kısa hikâye kitapları ile büyük bir şöhrete kavuşan ünlü Fransız yazarı La Fontaine hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İlahî Komedya (*Cehennem*), s. 4-22; "La Fontaine", *EB*, XIII/590-91; "La Fontaine", *GB*, VII/15; "La Fontaine", *NLU*, II/6; "La Fontaine", *ML*, VII/767; Perin, *Fransız Edebiyat Tarihi*, s. 228-29, Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/371.

⁷⁸⁰ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/371.

getirme yoluna gitmiştir.⁷⁸¹

İbn Şüheyd, edebî ürünlerinin bir kısmında açıkça görüleceği üzere, içinde bulunduğu maddî sıkıntılarından kurtulmak için zaman zaman devlet büyüklerinin yardımını talep etmiştir.⁷⁸² Hatta Ömer Ferruh, onun bu tutumunu, “Rızkını temin etmek için yöneticileri methetmiştir”⁷⁸³ şeklinde değerlendirmiştir. Bu değerlendirmede gerçeklik payı bulunmaktadır. Zira Mu’temen’e yazdığı bir risalesinde, talep ettiği toprağın kendisine verilmesi durumunda toplum içinde Mu’temen’i öveceğini ve iyiliklerini anlatacağını⁷⁸⁴ ifade etmektedir.

Bize göre onun mal ve mülke değer vermemesi ve cömertçe davranışması, biraz da onun sanatçı kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca mensup olduğu aristokrat tabakadaki yerini korumaya çalışması, lüks ve refah içerisinde yaşarken bir gün fakirleşip başkalarına muhtaç olacağını düşünmemesi, onu cömertlikte aşırılığa sevk etmiştir. Câhiliyye şîiri tarzında kaleme aldığı aşağıdaki şiirinde onu cömertlige iten nedenleri ortaya koymaktadır:

“Gece yürüyenler için iki ateş yaktım. Gece yolcusu da bu iki ateşin alevlerini Süreyyâ yıldızlarının altında buluşan iki aşık gibi gördü.”

“Ve soğuktan içi titreyen, başına gelenleri kendinden uzaklaştıracak gücü olmayan biri geldi.”

“Ona dumana doğru olan ateşe gel dedim. O da hiç dumansız ateş olur mu dedi.”

“Onu, misafir için sönmeyen bir pırıltısı olan ateşin yanına getirmeye çalıştım.”

“Yedikçe onu kuş yavruları ve kuzu etlerinden küçük parçalarla besliyordum.”

“Yorgunluktan bırakıncaya kadar sürekli yemeye ve içmeye devam etti.”

“Yatağımı açtım ve onun üzerine uzandı, yattı. İçkiden dolayı yanaklı ateş gibi yanıyordu.”

⁷⁸¹ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/371.

⁷⁸² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

⁷⁸³ Ferruh, *Târîħu'l-edebî'l-Arabî*, IV/454.

⁷⁸⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

“Öylece uzun süre bizim misafirimiz oldu. Ona güler yüz ve hürmet gösterip tatlı söz söyledik.”

“Sevinçli olduğunda süslü güzel kadınlar ona ud, sanç ve kıysar çalıp şarkı söylediler.”

“Tâ ki ailesini özleyerek kendiliğinden bizden ayrılmak isteyene kadar bizimle kaldı.”

“Ona ihtiyaç duyacağı şeyleri verdim, o da beni her yerde andı.”⁷⁸⁵

İbn Şüheyd'in ne kadar mal ve mülke sahip olduğunu ve gelir kaynaklarını bilemiyoruz. Bununla birlikte babasından kendisine iyi bir miras kalmış olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan daha çocukluğunda şeref payesi olarak olsa da, ülkenin başkentine vezirliğe eş değer olan, bugünkü anlamda emniyet müdürlüğüne atanması⁷⁸⁶ karşılığında bir maaş aldığı da kesindir.

Onun böyle maddî imkânlar içinde olması, zamanla fakirleşmediği anlamına gelmez. Biz İbn Şüheyd'in aşırı cömertliğini tamamen düşünsesizce bir savurganlık olarak değerlendirmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Kaldı ki kendisi de Mu'temen'e yazdığı aşağıdaki risalede fakirleştiğini ve muhtaç bir durumda olduğunu, hatta sıkıldığı için bu durumunu kimseye açmadığını ifade etmektedir:

“Emilme zamanı gelmiş bir lokmanın dışında hiçbir rızık, kopalma zamanı gelmiş tatsız bir meyvenin dışında da hiçbir meyve kalmadı... Elde avuçta ne varsa tükendi ve artık geleceğimden endişe duymaya başladım. Çünkü zâti âliniz dışında başka birinden yardım istemem mümkün değildir. Bu kulunuz açlıktan toprağı yalasa, elbiselerinin içinde erise bile başka bir yola tevessül etmez. Çünkü kulinuz gücünү yıldızdan ve üzüntüsünü de karanlıktan alan bir nefisten teneffüs etmektedir... Vezir Abbas, bir köyü bana vermeyi vaat etti. Aneak o yörede fitne çıkıp şartlar kötü duruma geldiğinden o köyü alamadım. Ben senden bu vaat edilenin bana verilmesi için faziletini, keremini ve yol göstermeni istiyorum. Hiç kuşkusuz bu iyiliğe karşılık ben de şükürümü ve övgümü, meclislerde ise onun begeneceği ve hoşlanacağı şekilde üstünüklerini ve faziletlerini açıklayız.”⁷⁸⁷

⁷⁸⁵ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 167-69; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/311-12.

⁷⁸⁶ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 9; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/195.

⁷⁸⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

İbn Şüheyd'in yukarıdaki sözlerini dikkate alarak onun Mu'temen'e yalvardığını söylemek doğru değildir. O, bir yetkililiden istekte bulunmanın kibarlığı içinde bu şekilde gayet saygılı ifadeler kullanmıştır. Çünkü o birçok yerde, yaratılışı gereği açık sözlü, sabırlı, nازik ve olgun bir beyefendi gibi davranışmıştır. Aşağıdaki şiiri onun bu yöndeeki karakterinin açık bir göstergesidir:

“İzzeti nefis sahibi bir kişi karmi aç olsa bile, kendisini insanlara karşı tokmuş gibi gösterir.”

“İçimi yakan ačlık ateşine rağmen gözlerinde ve yüzünde mutluluk görünür.”⁷⁸⁸

Baška bir şiirinde de kendisini şöyle tanıtmaktadır:

“Ne kötü olaylar beni zayıflatabildi, ne de hiçbir insan benim hoşgörüm hafife alabildi.”

“Korkunç olayların üzerine korkusuzca giderim ve hiçbir şey beni alıkoyamaz. Düşmanım kızgın olsa bile ben yine onun üzerine giderim.”

“Câhilleri muhatap alarak onlarla konuşmam. Kendi işimi kendim görürüm. Günler de benim yardımcımdır.”

“Düşmanlık en yüksek noktasında olsa bile, sabrımla onun üstüne çikar, büyülüklük gösteririm.”

“Halkın nazarında benim dilim ne çok yumuşaktır, ne de sözümde yalan vardır.”

“Bana kızıp yüz çevireceğini bilsem de, kardeşime bile hak dışında hiçbir şey söylemem.”

“Eğer insanlar arasında yiğit, mert, önder biri olmak istersen sadece temiz bir ırz ve doğru söyleyen bir dil gerekir.”

“İlim sahibi, halk içinde taşıldığı ilimle övünür. Topluluk içinde ise ifsetle süslenir.”⁷⁸⁹

İbn Şüheyd, hiçbir risalesinde Mu'temen'i methetmediği gibi, ondan mal ve mülk istemek için de şiir söylememiştir. Sadece Âmirîlerin bu son temsilcisine duymuş olduğu ilgiyi ve minnettarlığı samimi bir şekilde ifade etmiştir. Zira daha önce de ifade ettiğimiz

⁷⁸⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 161; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 17.

⁷⁸⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 165; ed-Dabbî, *Bugye*, s. 192.

gibi İbn Şüheyd, Emevîlerden daha çok Âmirîlere yakındı. Bu yüzden Âmirîler yönetimden uzaklaştıkları zaman ve aşırı bir tutku ile bağlı olduğu Kurtuba'dan ayrılmak zorunda kaldığı zaman duyduğu üzüntü ve endişeyi Emevîlerin yıkılışında duymamıştır. Onun için Kurtuba'yı kimin yönettiği değil, o içinde yaşadığı sürece Kurtuba önemliydi. Bu noktada İbn Şüheyd'in vatan anlayışının bir ülke değil de bir şehirle sınırlı olduğunu görüyoruz. O, doğduğu şehir olan Kurtuba'dan bir kez ayrılmak zorunda kalmıştır. Mu'temen kendisini Belensiye'ye davet ettiğinde, ona yazdığı cevabı mektubunda bu daveti nazikçe red ettikten sonra⁷⁹⁰, Mu'temen'e karşı olan duygularını, içinde bulunduğu durumu ve Kurtuba'ya olan sevgisini söyle ifade etmiştir:

“Kapısında kul olsam, avlusunda çadır kursam, son derece minnettarlığımı iletsem, onun methini elimden geldiğince yapmaya çalışsam, efendime karşı yerine getirmem gereken hukukun en azını bile yerine getirmiş olmam. Fakat bunları yapmam yasaklanmış ve iradem de elimden çıkmıştır... Benim kendisinden şikayetçi olduğum en tuhaf şey ise ağızı kokan, dişleri dökülmüş Kurtuba adı verilen bir ihtiyar için duyulan üzüntü, öldürücü işkence, tükenen bir sabır ve akan gözyaşıdır.”

“Gençliğime yemin olsun ki, bu piri fâni ihtiyar kadının (Kurtuba'nın) genç bir kız görünümü vardır.”

“O kadın yaşlılığına rağmen erkeklerle düşüp kalktı.⁷⁹¹ Böyle bir kadın olarak ne kadar da güzeldir.”

“Zayıflığına rağmen akılların onun karşısında dolap beygiri gibi dönüp gürüsün.”

“O kendi rahatının esiri iken akıllar da onun aşkına esir olmuştur.”

“Kavanke⁷⁹² onun boyuna erişmez ve Danye⁷⁹³ de onun naz ve işve-

⁷⁹⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 165; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207-208; Vernet, *Literature Arabe*, s. 114.

⁷⁹¹ Taht kavgalarından dolayı Kurtuba'nın sürekli el değiştirmesine işaret etmektedir.

⁷⁹² Kavanke, Madrid'in doğusunda bir şehir olup günümüzde Cuenca olarak tanınmaktadır.

⁷⁹³ Danye, günümüzde “Denia” olarak tanınmakta olup Valencia'nın güneyinde bir sahil şehriddir.

sinden uzaktır.”

“Oraya olan tutkumdan dolayı hayatımın üzüntü elbisесine büründüm.”

“Ey benim ona duyduğum üzüntülerim. Onun aşkı uğruna ölmek bananın güzel geldi. Kamımla onun toprağı sulamak bananın zevk verir.”⁷⁹⁴

Kurtuba, İbn Şüheyd için aziz bir vatan, zevklerini yaşadığı şehir, şiiri ve nesri ile beslediği edebî faaliyetlerinin merkezi hüviyetinde idi.

İbn Şüheyd, kâtipliğin dışında vezirlik dâhil arzuladığı makamlara ve edebî unvanlara sahip olmuştur. Ne var ki Endülüs’te ve diğer İslâm ülkelerinde büyük yetki ve görevler üstlenen kâtipler arasına katılamamıştır. Çok arzulamasına rağmen kendileriyle yakın dostluk kurduğu halife ve emirler tarafından kâtipliğe getirilmemiştir. Buna en büyük engel, aşağıdaki metinde kendisinin de ifade ettiği gibi ağır işitmese veya kendi deyimiyle bir kâtibin taşımı gereken şartlara sahip olmamasıdır: “Ebu'l-Kâsim’ın burnunun şişkin oluşu, benim ağır işitmem gibi onun da pörtlek gözlü oluşu, bizi güç duruma sokmuştur.”

Sonuç olarak İbn Şüheyd’ın kâtip olmasına mani olan sebepler arasında ağır işitmeyinin rolü olduğuna inanıyorsak da, asıl nedenin onun gayri ciddi davranışları, başıboşluğu, alaycılık, müstehcen ve dine akyarı edebî ürünleri olduğunu düşünüyoruz. Zira hükümdarlar kâtiplik makamları için doğal olarak saygılı, ağırlaşlı ve çevresinde itibar gören kişileri tercih etmişlerdir. Oysa İbn Şüheyd’ın safahatını incelediğimizde bu bakımdan onun hiç de tasvip edilmeyen bir hayat tarzı olduğunu görmekteyiz.

---

⁷⁹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 15; *Dîvân*, s. 177; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207-208.

B. İBN ŞÜHEYD'İN ESERLERİ

İbn Şüheyd'in nesir ve şiir ürünlerinin çoğunun zaman içerisinde kaybolduğu ve günümüze çok azının ulaştığı görüşü ağırlık kazanmaktadır. Günümüze ulaşan eserlerinden onun şair ve yazarlık yanında eleştirmen kişiliğe de sahip olduğunu öğreniyoruz.

İbn Hayyân, İbn Şüheyd'in nükte, güldürü, alay ve eleştiri türünde kısa ve uzun birçok risalesi olduğunu söylüyorrsa da, bunlardan çok azı günümüze ulaşmıştır. Bize göre İbn Şüheyd'in eserlerinin özellikle de şiirlerinin büyük bir kısmının günümüze ulaşmamasının başlıca sebebi, şiirlerinin birçoğunu irticalen söylemiş olmasıdır. Bu durum, şiirlerin ezberlenmesine veya kaydedilmesine imkân vermediği için kaybolmalarına yol açmıştır.

1. Bilinen Eserleri

a. *Risâletü 't-tevâbi' ve 'z-zevâbi'*

İbn Şüheyd'in bu eserinden günümüze sadece İbn Bessâm'ın naklettiği bölümler ulaşmıştır.⁷⁹⁵ İbn Bessâm'ın, bu risalenin ne kadarına yer verdiği veya ne kadarını nakletmediği konusunda aydınlatıcı bir bilgiye sahip değiliz.

İbn Bessâm'ın naklettiği bölümlerden yola çıkarak, risalenin muhervasına geçmeden önce, eserin isminde yer alan *tevâbi'* ve *zевâbi'* kelimelerinin anlamlarını vermek istiyoruz.

Tevâbi', insanı seven ve her gittiği her yerde onu takip eden cin anlamına gelen *tâbi'a* kelimesinin çoğuludur.⁷⁹⁶ Kanaatimizce İbn Şüheyd, bu kelime ile sevdigi ve üstünlüğünü kabul ettiği şair ve ediplerin var olduğunu kabul ettiği cinlerini kastetmektedir.

Zevâbi', şeytan veya kötü ruhlu cin anlamına gelen *zevbe'a* veya *zâbi'a* kelimesinin çoğuludur.⁷⁹⁷ İbn Şüheyd'in, risalesinde belirli

⁷⁹⁵ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/318; II/386; *La Prose Arabe*, s. 233; Abbas, *Târihi'l-edebî'l-Endelüsî*, I/334; Epalza, "İbn Suhayd", *Awraq*, V-VI/291.

⁷⁹⁶ el-Fîrûzâbâdi, *el-Kâmusu'l-muhît*, III/8.

⁷⁹⁷ el-Fîrûzâbâdi, *el-Kâmusu'l-muhît*, III/34.

bir şahsa isnat etmediği bu tabiri, kendisine kötülük yapan düşmanları ve edebî konularda eleştiri yağmuruna tuttuğu şahsiyetlerin cinleri için kullandığı kanaatindeyiz.

i. Eserin Muhtevası

Risâletü't-tevâbi' ve *'z-zevâbi'* i müstakil bir eser hâlinde neşreden Butrus el-Bustânî, risaleyi bir giriş ve dört bölüme⁷⁹⁸ ayırmıştır:

Giriş: Burada İbn Şüheyd, arkadaşı Ebû Bekr İbn Hazm'a gönderdiği mektupta nasıl öğrenim gördüğünü, çok az bir göz gezdirme ile anlayış damarlarının nasıl kabardığını anlatmaktadır.⁷⁹⁹ Daha sonra, çok sevdiği bir arkadaşının ölümü üzerine duyduğu üzüntüyü, ona ağıt yakarken mersiyeyi tamamlayamadığını, bir başka deyişle dilinin tutulduğu bir anda Zuheyr b. Numeyr⁸⁰⁰ isminde bir cinin kendisine göründüğünü, onun verdiği ilhamla şiirini tamamladığını ve arkadaşı olmayı arzuladığını, cinin kendisine ne zaman isterse gelebileceğini söylediğini ifade etmektedir.⁸⁰¹

Birinci Bölüm: İbn Şüheyd, cin arkadaşı Zuheyr b. Numeyr'den kendisini cinlerin toprağına götürmesini ister. Cinlerin toprağına vardıklarında cin ona öncelikle kimleri görmek istediklerini sorar. Bu nün üzerinde İbn Şüheyd, "Sıralamada hatipler önceliğe sahiptir. Fakat ben şairlere daha fazla ilgi duyuyorum" deyince, İmrû'u'l-Kays ve Tarafa'nın⁸⁰² tâbi'alarını (cinerini) ziyaret ederler.⁸⁰³ Daha sonra,

⁷⁹⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 71-73.

⁷⁹⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246.

⁸⁰⁰ İbn Şüheyd, bu cini kendi sülâlesi olan Eşça' kabilesinin cini olarak tanıtmaktadır. Bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 72, 89; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/247; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/335.

⁸⁰¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 89; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/247.

⁸⁰² Cahiliyye dönemi muallâka şairlerinden olan Tarafa b. el-Abd b. Sufyân b. Sa'd (ö. 550?) hakkında geniş bilgi için bk. Tarafa, *Dîvân*, s. 5-10; İbn Kutaybe, *es-Şi'r ve's-su'arâ*, I/117-126; Brockelmann, *GAL*, I/14-5; *Suppl.*, I/45-6; *ez-Zirikli*, *el-A'lâm*, III/324; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellîfîn*, V/40; Blachere, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, s. 327-28; el-Bustânî, *Udebâu'l-Arab*, I/114-127; Zeydan, *Târihu'l-adâbi'l-lugati'l-arabiyye*, I/112-113; es-Şînkîfi, *Şerhu'l-muallakati'l-aşr*, s. 19-24.

⁸⁰³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 72, 87, 91; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/248.

Abbasiler dönemi şairlerine yönelik ister ve Ebû Temmâm'ın tâbi'sı ile buluşmaya giderken, yolda cahiliyye dönemi şairlerinden Kays b. el-Hâtim'in⁸⁰⁴ tâbi'sı ile karşılaşır. Ebû Temmâm'ın ve hamriyât şairi Ebû Nuvas'ın tâbi'alaları ile devam eden bu ziyaret, el-Mütenebbî'nin⁸⁰⁵ tâbi'sı ile son bulur.⁸⁰⁶ Bu ziyaretlerde Zuhayr b. Numeyr, ziyaret etmek istedikleri şairlerin rumuzu durumundaki bir sözcüğü veya şiirlerinden bir beyti okumak suretiyle onların tâbi'larını çağırır. Gelen tâbi'a, öncelikle İbn Şüheyd'den şiirlerini okumasını isterse de, o bunu reddederek öncelikle tâbia'nın okumaya başlamasını ister. Tâbi'a temsil ettiği şaire ait bir veya birkaç beyit okuduktan sonra İbn Şüheyd kendisine ait kaside veya şiirlerden tâbi'anın begeneceği bir parça okur. Tâbi'a da ona, "Git, sana icâzet verdim", "Git, sen icâzet almışsun" dedikten veya buna benzer bir söz söylediğten sonra⁸⁰⁷ konuşma sona erer.

Bu sahnede, İbn Şüheyd'in yolda tesadüf ettiği Kays b. el-Hâtim'i istisnâ edersek, sadece kendi dönemlerinin ünlü şairleri karşımıza çıkar. Fakat İbn Şüheyd'in değer verdiği bilinen Abbasiler dönemi şairleri Beşşâr b. Burd ve Müslim b. Velîd'e bu bölümde neden yer vermediğini bilemiyoruz.

İkinci Bölüm: İbn Şüheyd bu bölümde hatipler ismini verdiği yazarlarla buluşmak istiyor.⁸⁰⁸ Birinci bölümde kendisinin de ifade ettiği gibi, şairlere daha fazla ilgi duymasayı, önce hatiplerle görü-

⁸⁰⁴ Cahiliyye döneminde doğup İslâmî dönemde ölmeye rağmen İslâmiyet'i kabul etmeyen kabile şairi Kays b. el-Hâtim b. Amr (ö. 620?) hakkında geniş bilgi için bk. ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VI/55; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VIII/135; Blachere, *Târîhu'l-eğebî'l-Arabi*, s. 343-44; Brockelmann, *GAL*, I/19; *Suppl.*, I/56; Zeydan, *Târîhu'l-adâb*, I/130.

⁸⁰⁵ Nebilik iddiasında bulunduğu için "el-mütenebbî" olarak lâkaplandırılan Abbasiler dönemi şairlerinden olan Ebu't-Tayyib Ahmed b. el-Huseyn (ö. 354/965) hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/62-66; İbnü'l-İmâd, III/13-16; Brockelmann, *GAL*, I/86-8; *Suppl.*, I/138-42; el-Bustânî, *Udeba'u'l-Arab*, II/309-362; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/110-111; Zeydan, *Târîhu'l-adâb*, II/555-59; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, I/201-204; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhu fi's-sî'i'l-Arabi*, 303-349.

⁸⁰⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 72; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/265.

⁸⁰⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 93, 95, 97; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250-53.

⁸⁰⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 72.

şecekti. Bu husus, bir eleştirmen olarak onun nesircilere verdiği önemi yansımaktadır. Zuheyr b. Numeyr ile münazara yapmak üzere ziyaretlerine giderek bazı tâbi'alarla bir çimenlikte toplantı yaparlar. Bu toplantıda el-Câhiz ve Abdülhamid b. Yahyâ el-Kâtib'in tâbi'aları da bulunur. İbn Şüheyd'e secîe olan tutkusundan ötürü sitem ederler. Kendisini savunmaya kalkıştığında, Abdülhamid'in tâbi'ası İbn Şüheyd'i sertçe azarlar. Bunun üzerine İbn Şüheyd, ona kaba ve bedevî üslûbundan ötürü ayıplayarak karşılık verir. Abdülhamid'in tâbi'ası bu cevap karşısında tebessüm ederek onu hoş karşılar. Daha sonra İbn Şüheyd bir risalesini okur, onlar da risaleyi güzel bulduklarını ifade ederler. İbn Şüheyd, el-Musta'in nezdinde kendisine haset edip aleyhinde çalışanları onlara şikayet eder.⁸⁰⁹ Daha sonra İbn Şüheyd'in aleyhinde çalışanlardan Ebu'l-Kâsim b. el-İflîl'in tâbi'ası görünür ve İbn Şüheyd'e üstünlük taslayarak "beyân" konusunda münazaraya girişir. İbn Şüheyd de ona karşılık verir. Bu sırada İbn Şüheyd, aralarına giren Bedî'u'z-zaman'ın tâbi'asına suyun tasviri hakkında çok güzel bir şiir okur; öyle ki tâbi'ayı mahcup duruma düşürüler. Bu olaylara şahit olan Abdülhamid ve el-Câhiz'in tâbi'aları İbn Şüheyd'e şairliği ve hatipliği konusunda icâzet verirler.⁸¹⁰

Üçüncü Bölüm: Bu sahnede İbn Şüheyd ve tâbi'ası cinlerin oluşturduğu bir edebî mecliste hazır bulunurlar. Mecliste meşhur şair en-Nâbiğa'nın bir beyti üzerinde tartışma yapılır. en-Nâbiğa'nın seviyesine ulaşamayan bazı şairler bu beytin anlamı hakkında görüş beyan ederlerken, bazı cinler de (aynı anlamı taşıyan) bazı beyitler söylemeye çalışırlar.⁸¹¹ Sonunda İbn Şüheyd'in şiiri en-Nâbiğa'nın şiirinden daha üstün gelir. Daha sonra bir cin, İbn Şüheyd'den el-Mütenebbî'nin şiiri gibi akıcı ve fasih bir şiir söylemesini ister. İbn Şüheyd de dedelerinin, babasının, amcasının ve kardeşinin şair olduğunu işaret eden bir şiirini okur.⁸¹²

Dördüncü Bölüm: Bu sahnede İbn Şüheyd ve tâbi'ası Zuheyr

⁸⁰⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 72-73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/268-273.

⁸¹⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273-78.

⁸¹¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/284.

⁸¹² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/294-96.

cinlerin toprağına giderler. O arada cinlerin katırlarının ve eşeklerinin bir toplantısına şahit olurlar. Toplantıda aşık olan bir katır ve bir eşek, söyledikleri şiirler üzerinde aralarında ihtilâf çıkışınca İbn Şüheyd'i hakemlik yapmaya davet ederler.⁸¹³ Orada bulunan bazı katırlarla insanların yaşadıkları dünya hakkında konuşurlar.⁸¹⁴ Daha sonra ünlülerden birinin tâbi'ası bir su havuzunda kaz⁸¹⁵ şeklinde İbn Şüheyd'in karşısına çıkar. Garib kelimeler ve nahiv konusunda kendisiyle tartışmak ister. Bunun üzerine İbn Şüheyd, onun basitliğine ve ahmaklığına işaret ederek kazı tersler.⁸¹⁶

ii. Eseri Yazma Nedeni

Butrus el-Bustânî, İbn Şüheyd'in bu risaleyi yazma nedenlerini şöyle açıklamaktadır:

“İbn Şüheyd'in, hasetliklerinden ve kötülklerinden dolayı tahammül edemeyeceği oranda kendisine zarar ve sıkıntı veren birçok düşmanı vardı. Onların edebiyat yeteneklerinin yetersiz olduğunu göstermek için şiir, nesir ve edebî sanatlardaki ürünlerini ve görüşlerini sergilemek suretiyle onlarla mücadele yoluna gitmiştir.” Bundan dolayı da, kanaatimizce İbn Şüheyd'in *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* deki hedefi vezir, edip, siyasetçi ve kâtiplerden oluşan ve kendisini şiddetli bir şekilde eleştiren düşmanlarını yaralamak ve onlarla yarışma gayesinden başka bir şey değildir. Bu yüzden batılı şarkiyatçılardan Van Gelder, “İbn Şüheyd'in eleştirmenlere tahammülü yoktu”⁸¹⁷ demektedir. Gerçekte bu eseriyle, kendisini eleştirenlere bilgisi ile cevap vererek kendisini savunması yanında, İbn Şüheyd hem çağdaşı, hem de daha önceki edip ve şairlerin ilham perileri ile buluşarak onlara karşı üstünlük sergilemekten de geri kalmamıştır.

⁸¹³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 73; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/297.

⁸¹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 74; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/298.

⁸¹⁵ İhsan Abbas, İbn Şüheyd'in ismini açıkça zikretmediği bu kişinin tâbi'asını kaz şeklinde göstererek onu eleştirdiği ve bu ifade ile o şahsin kaz kafalı ve ahmak olduğuna işaret ettiğini belirtir. Bk. *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/340.

⁸¹⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 74; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/300.

⁸¹⁷ Gelder, *Studies in Arabic Literature*, s. 110.

Küçüklüğünden beri şiir ve nesirle yakından ilgilenen⁸¹⁸ İbn Şühayd, ilk şiirini on iki yaşında kaleme almıştır.⁸¹⁹ Edebi yeteneğimi ve kişiliğini tekamül ettirmede kendilerinden fazlasıyla istifade ettiği Arap edebiyatının ünlü simalarını incelemiş ve bunların birçoğuna da eserinde yer vermiştir. Yeteneğini göstermek için kaleme aldığı edebî ürünlerinin hocalarının ve arkadaşlarının beğenisini kazanması⁸²⁰, rakiplerinin kalbinde kendisine karşı haset tohumlarının doğmasına neden olmuştur. Gururlu kişiliği onu, bu ürünlerini daha önce benzeri görülmemiş bir kitapta toplayarak, hasımlarından daha üstün olduğunu ispatlamak için şiir, nesir ve belâgat alanında ne kadar yetenekli olduğunu ortaya koymak suretiyle onlarla yarışma yoluna gitmiştir. Bize göre İbn Şühayd'in bu eseri, oldukça genç bir yaşı olmasına rağmen kendisine seçtiği amaç uğruna meydana getirdiği dâhiyane bir eserdir.

et-Tevâbi'i incelediğimizde, İbn Şühayd'in edebî yeteneklerini sergilemek için zaman zaman edebî sanatlar ve bir edebiyatçının sahip olmasını gerektiren şartlar hususundaki görüşlerini⁸²¹ sergilerken, farklı ve net bir görüş ortaya koymak istemediği görülür. O, hedefine ulaşmak için doğuluların alışlagelmiş üslûplerini takip ederek onların icâzetlerini talep etmekle yetinmiştir. Bir başka deyişle, onlardan istifade ettiğini itiraf ederken, öte yandan kendisini de takdir etmelerini beklemiştir.

iii. Kahramanları

İbn Şühayd'in yukarıda bahsettiğimiz şair ve ediplerle buluşmaları, onlarla münezara ve tartışmaları, onlarla yarışma yapması ve onlardan icâzet talep etmesi, bizzat bu şair ve ediplerin kendileriyle gerçekleşmemiştir. Bu sahneler, İbn Şühayd'in tâbi'ası ile o şair ve ediplerin tâbi'aları arasında vuku bulmuştur.

İbn Şühayd, karşılaştığı şair ve ediplerin tâbi'alarını farklı farklı

⁸¹⁸ İbn Şühayd, *et-Tevâbi'*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246.

⁸¹⁹ İbn Şühayd, *et-Tevâbi'*, s. 26; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

⁸²⁰ İbn Şühayd, *et-Tevâbi'*, s. 114; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/267.

⁸²¹ İbn Şühayd, *et-Tevâbi'*, s. 49-51; Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 235-37.

tasvir etmiştir. Bazı tâbi'alar iyi ve güzel olarak tasvir edilirken, bazıları da kötü ve çirkin olarak tasvir edilmiştir. Kaynağını kesin olarak tespit edememekle birlikte, bu farklı tasvirleri ya kendi dönemine ulaşan bazı bilgilere dayanarak ya da ele aldığı şahsiyetin kendi nazارىndaki değerini göstermek için yapmıştır. Onun bazı önemli kişilerin tâbi'alarını tasvirleri şöyledir:

İmru'u'l-Kays'ın tâbi'ası Uteybe b. Nevfel'i, alev gibi yanan sarı bir atın üzerindeki süvari⁸²²; Tarafa'nın tâbi'ası Antara b. el-İclân'ı, elinde mızrak, üstünde ipek bir elbise ve güzel bir kılıç kuşanmış yakışıklı bir genç⁸²³; Kays b. el-Hâtîm'in tâbi'ası Ebû'l-Hattâr'ı, kartal gibi bir atın üzerindeki süvari⁸²⁴; Ebû Temmâm'ın tâbi'ası Attâb b. Hafnâ'yı, iyi şiir söyleyemediği hâlde, 'Sen iyi söyleyorsun' dendiginde utanan, geceleyin suya düşmüş ay parçası gibi bir genç⁸²⁵; el-Buhturî'nin tâbi'ası Ebû't-Tab'ı, alev gibi bir atın üzerinde elinde mızrak olan bir delikanlı⁸²⁶; Ebû Nuvas'ın tâbi'ası Hüseyin ed-Dennân'ı, çiçeklerin üzerinde içki tulumuna yaslanmış, on günden beri içki içen, bıyıkları ve sakalı uzamış, elinde kadehi, etrafında câriyeler olan pejmürde vaziyette bir ihtiyar⁸²⁷; el-Mütenebbî'nin tâbi'ası Hârise b. Mugalles'i, başında sarı kuyruklu kırmızı bir sarık, elindeki mızrağı çenesine dayamış, kumlar üzerinde çiğlenmiş gibi duran dimdik bir atlı⁸²⁸; el-Câhiz'in tâbi'ası Ebû Uyeyne Utbe b. Arkam'ı başında beyaz bir külâh, patlak gözlü, kel kafalı bir ihtiyar⁸²⁹ olarak tasvir ederken, Abdülhamid'in tâbi'ası Ebû Hubeyre⁸³⁰ ve Bedî'ü'z-zaman'ın tâbi'ası Zubdetü'l-Hikâb'ı⁸³¹ hiç tasvir etmemektedir. Ibn Şüheyd'i böyle davranışının sebebi, ya bu iki edibe duyduğu saygı ya da onların fizikî yapıları hakkında her-

⁸²² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 92; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/249.

⁸²³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250.

⁸²⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 96; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/252.

⁸²⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 98; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/253.

⁸²⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 102; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/257.

⁸²⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 105; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/259.

⁸²⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 111-12; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/265.

⁸²⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 115; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/267-68.

⁸³⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 117; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/269.

⁸³¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 128; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/276.

hangi bir bilgiye sahip olmayışı olabilir. Tasvirlerini yaptığı şahsiyetlerden İbnu'l-İflili'nin tâbi'ası Enfu'n-Nâka b. Ma'mer'i ise orta boylu, kır saçlı, şişkin burunlu ve kasılarak yürüyen biri⁸³² olarak tasvir ederken, arkadaşlarından biri olduğunu tahmin ettiğimiz Ebû İshak b. Humâm'ın tâbi'ası Ebu'l-Âdâb'tan⁸³³ ve muhtemelen tanınmış bir kişiyi kaz⁸³⁴ olarak tasvir etmektedir.

İbn Şüheyd, risalede Kays b. el-Hâtim ve İbnu'l-İflili dışındaki şiir ve nesir ustalarından hürmetle bahsetmekte ve her vesile ile onlara karşı duyduğu saygıyı dile getirmektedir. Hayalinde canlandırdığı ve hedeflediği edebî mevkii göz önüne alındığımızda, İbn Şüheyd'in yukarıda zikrettigimiz edip ve şairleri, özellikle Abdülhamid⁸³⁵, Buh-turi⁸³⁶ ve Bedî'ü'z-zaman'ı⁸³⁷ muhatap almasının anlamlı olduğu kanaatindeyiz.

İbn Şüheyd, kendilerini beğendiği veya üstünlüklerini kabul ettiği şairler tarzında şiir söylemeyi hedeflediğinde, cinler vadisinde eğlenceli ve edebî bir ortamda cereyan eden şiir yarışmaları canlandırmaktaydı. İmru'u'l-Kays, Bizans'a giderken⁸³⁸ söylemiş olduğu kasidesine⁸³⁹ alışılmış tarzda kalıntılarla ağlamakla başladıkta sonra geceyi, atını ve savaştığı silâhları tasvir etmektedir. Daha sonra Tarafa, kendisinden önceki şairler tarzındaki kasidesini söyleرken⁸⁴⁰, Kays b. el-Hâtim ise kasidesinde kalıntıları, sevgilisini vafetmekte ve aşkınlı dile getirmektedir.

Daha sonra muhdes şairlerden klasik Arap kasidesinin iskeleti-

⁸³² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 124; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273-74.

⁸³³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 131; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/278.

⁸³⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 148-50; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/298.

⁸³⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 115-16; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/269-70.

⁸³⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 102; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/257.

⁸³⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 127; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/276.

⁸³⁸ Bilindiği üzere İmru'u'l-Kays, öldürülen babasının intikamını almak için gereklili yardımı temin edebilmek umidiyle Bizans'a gitmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 92; Şevki Dayf, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, III/239-41.

⁸³⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 92; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/249.

⁸⁴⁰ Tarafa, *Dîvân*, s. 79; İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 94; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

ne riayet eden Ebû Temmâm⁸⁴¹, Buhturi⁸⁴² ve Ebû Nuvâs⁸⁴³ kasîdele-rini okurlar. el-Mütenebbî'ye gelindiğinde ise İbn Şüheyd yağmur ve yıldırım gibi tabiat olaylarını⁸⁴⁴ tasvir ettiği kasîdesini okur.

Bunlardan sonra İbn Şüheyd, kendi zamanına kadar Arap edebiyatının izlemiş olduğu gelişmeler hakkında ileri sürdürdüğü görüşlere yer verir. O, bu tespitleri yaparken bir şair veya bir edîbin sahip olması gereken edebiyat bilgisine ve yeteneğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle *et-Tevâbi'* ve 'z-zevâbi' i bu açıdan değerlendirdiğimizde, bu eserde yer verdiği manzum ve mensur parçaların çoğunu genç yaşında kaleme almış olmasına rağmen onun edebî eleştiri yönünden takdire şayan tespitler yaptığına görüyoruz.

iv. Yazılış Tarihi

İbn Şüheyd'in bu risaleyi Ebû Bekr b. Hazm'a hitaben yazmış olması⁸⁴⁵, eserini genç yaşlarda kaleme aldığı göstermektedir. Çünkü Ebû Bekr b. Hazm 401/1011 yılında vefat ettiğinde⁸⁴⁶, İbn Şüheyd yirmi yaşları civarında idi. Risalede bu görüşü destekleyen birçok işaret bulunmaktadır. İbn Şüheyd, risalenin başında Ebû Bekr b. Hazm'a hitaben şöyle demektedir:

“Allah aşkına Ebû Bekr! Gerçeğin püf noktasını keşfettığını edindiğin arkadaşına baktığında, onun gökyüzünün bir tarafını tuttuğunu, güneş ve ayın arasını nesri ile birleştirdiğini, şiirleri ile de gökteki iki kutup yıldızının arasını doldurduğunu görürsun. Buna benzer bir takım şeyler söylediğten sonra sen de şöyle dedin: Çocuğa hüküm nasıl verildi. Sözün hurma dallarını salladı ve ona taze hurmalar düştü. Eğer ona kötülük yapmak için şeytan ve kötü cinler geliyorsa da, yemin ederim ki onu destekleyen bir iyi, bir de kötü cin vardır.”⁸⁴⁷

⁸⁴¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 98; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/253.

⁸⁴² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 102; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/257.

⁸⁴³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 104-105; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/260-61.

⁸⁴⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 112; *Dîvân*, s. 128-131; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/265.

⁸⁴⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245; “Ibn Suhayd”, *EI*, III/939; Heykel, *el-Edebu'l-Endelüsî*, s. 380.

⁸⁴⁶ Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 48; Esad, *Masâdiru'd-dirâse*, I/227.

⁸⁴⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 87; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245-46.

Risalenin başka bir yerinde el-Mütenebbî'nin tâbia'sı İbn Şüheyd'e şöyle der: "Şayet bu daha fazla yaşarsa, ağızından daha nice inci taneleri dökülecek."⁸⁴⁸ Cinler vadisinde karşılaşışı katır da İbn Şüheyd için, "Çocukluğu geride bıraktı"⁸⁴⁹ demektedir.

Risaleden naklettiğimiz yukarıdaki ifadeler, İbn Şüheyd'in *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* i genç bir yaşıta kaleme aldığı göstermektedir. Ancak risalesine son şeklini arkadaşı Ebû Bekr b. Hazm'ın ölümünden (401/1011) önce verdiği söyleyebiliriz. Bununla birlikte, risalede 401/1011 tarihinden sonraki dönemlere ait bazı haberler ve şiirlerin de bulunduğu inkâr edilemez bir geçektir. Bunlar arasında, Ali b. Hammûd döneminde 407/1016 yılında hapsedilmesi⁸⁵⁰ sırasında yazdığı şiiri⁸⁵¹, 420/1029 yılında Zâhirî görüşü benimseyen İbn Hazm'ın Şafîî mezhebinden olduğuna işaret ettiği şiiri⁸⁵², İbn Abde'nin ölümü üzerine söyledişi mersiyesi⁸⁵³ ve İbn Zekvân'ın ölümüne işaret etmesini⁸⁵⁴ sayabiliriz. Butrus el-Bustanî, bu bilgilere dayanarak, "İbn Şüheyd risalesini 414/1023 yılında, yani otuzundan sonra yazdı"⁸⁵⁵ demektedir.

İbn Şüheyd'in risalesini genç yaşıta kaleme aldığı gösteren bir başka işaretî ise şu olayda görmekteyiz. Câhiz'in tâbi'ası kendisine, "Diğer insanlardan dolayı mükâfat görmediğin ve sana karşı yapılan saldırî ve itirazlardan yılmadığın bize haber verildi. Onlardan hangisi sana karşı acımasız olamıdır?" şeklindeki sorularına İbn Şüheyd şöyle cevap vermektedir: "İlk ikisi evleri yakın olan komşulardır. Üçüncüüsü ise felâket getiren ve efendilerin sırtından geçenen kişidir. Musta'în'in nezdinde bana dil uzattı ve hasetçilerden biri de ona yardım

⁸⁴⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 114; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/267.

⁸⁴⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 149; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/298.

⁸⁵⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 149; İbnu'l-Abbâr, *İ'tâbu'l-Küttâb*, s. 203; Peres, *La Poesia Andolouse*, s. 108.

⁸⁵¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 17, 21; *Dîvân*, s. 41-44; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

⁸⁵² Dickie, "Ibn Suhayd", *el-Andalus*, XXIX/279.

⁸⁵³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 100; *Dîvân*, s. 143-45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

⁸⁵⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 109; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

⁸⁵⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 70.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

etti.”⁸⁵⁶ Bu metinden de anlaşılacağı üzere, İbn Şüheyd'in risalesini Süleyman b. Hakem el-Musta'ın döneminde yazdığı ağırlık kazanmaktadır. Zira el-Musta'ın, 401-401/1009-1010 ve 404-407/1013-1016 tarihlerinde iki kez tahta çıkmış ve 407/1016 yılında vefat etmiştir.⁸⁵⁷ Dolayısıyla risalenin yazılışının her halükârdâ 407/1016 yılından önceki bir tarihe tekabül ettiği görülmektedir.

İbn Bessâm'ın, eserin iskeletini bozmadan ondan bazı manzum ve mensur parçalar çıkarmış olması gerçeğinin⁸⁵⁸ yanısına, risalenin genel anlamını bozmadan bazı manzum ve mensur parçaların ona bilâhare ilâve edilmiş olması da mümkündür.

Zira bu tür bir risaleye bazı şiir ve nesir bölümlerinin sonradan eklenmesi, risalenin muhtevasını etkilemeyeceği gibi, zamanın olaylarını bilmeyen veya önem vermeyen okuyucu da bunları fark etmeyebilir. Örneğin, “Bana başka etkileyici şiirlerinden oku dedi ve ben de okudum”⁸⁵⁹ veya “Bundan daha etkileyici ve daha fasih mersiyeden oku”⁸⁶⁰ ya da “Cehderriyenden oku”⁸⁶¹ şeklindeki cümlelerden sonra, risalenin aslında olmayan manzum ve mensur parçaları eklemek hiç de zor değildir.

Verdiğimiz bilgilere dayanarak, İbn Şüheyd'in risalesine ilk şeklini 401/1011 yılından önce verdiği⁸⁶², ancak daha sonraki dönemlerde ya kendisi ya da arkadaşları tarafından ona birtakım yeni ilâve parçaların eklenmiş olabileceği söylenebiliriz. Bu, çok garip senecek bir durum değildir. Zira bilindiği gibi, Arap kâtip ve yazarlarından bazıları, telif ettikleri eserlerini bilâhare düzeltme yoluna gitmişler veya eski metinler üzerinde hiç değişiklik yapmadan bazı ilâvelerde bulunmuşlardır. Meselâ, el-Mes'ûdî (ö. 346/957)⁸⁶³

⁸⁵⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/273.

⁸⁵⁷ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/150-51; Hitti, *İslâm Tarihi*, III/846.

⁸⁵⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193.

⁸⁵⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 100; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

⁸⁶⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 109; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

⁸⁶¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 109; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

⁸⁶² Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 233.

⁸⁶³ Ünlü tarihçi Ali b. el-Huseyn b. Ali el-Mes'ûdî ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. İbnu'l-İmâd, II/371; Kâtib Çelebi, *Kesfû'z-zünûn*, II/1658-59; ez-

*Murīcu'z-zeheb'i*⁸⁶⁴ 332/943 yılında telif etmiş olmasına rağmen, 336/947 yılında eserini yeniden ele alarak son şeklini vermiştir.⁸⁶⁵ Buna benzer bir durum Ebû Muhammed b. Hazm'da da görülmektedir.

İbn Hazm *Risâle fî fadli l-Endelüs*⁸⁶⁶ diye tanınan risalesinde, "Bizdeki belâgatçılardan Ahmed b. Abdîmelik b. Şüheyd arkadaşımız ve dostumuzdur. Halen hayatta olup orta yaşılardadır"⁸⁶⁷ sözleri ile 426/1034 yılında vefat eden İbn Şüheyd'in hayatı olduğuna işaret ederken, risalesini göndermek istediği İbnu'r-Rebîb'in (ö. 430/1038)⁸⁶⁸ olmuş olduğunu belirtmektedir.⁸⁶⁹ Oysa kaynaklar, Ebû Ali b. er-Rebîb'in 430/1038 yılında, yani İbn Şüheyd'den dört yıl sonra olduğunu nakletmektedirler. Bundan da İbn Hazm'ın, risalesini 426/1034 yılından önce yazmış olduğu ve birkaç yıl sonra da risaleyi tekrar ele alıp içeriğine dokunmadan sadece mukaddimesini değiştirdiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Buna benzer bir durumun *et-Tevâbi' ve 'z-zevâbi'* için de geçerli olabileceğini düşünürsek, İbn Şüheyd veya başka biri tarafından risa-

Zirikli, *el-A'lâm*, V/87; Kehhâle, *Mu'cem*, XII/80-81; Brockelmann, *GAL*, I/150-52; *Suppl.*, I/220-21; Zeydan, *Târihu'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, II/624-25.

⁸⁶⁴ Bu eser, kısa ve öz olarak kâimatın yaratılışı, peygamberler tarihi, denizler, kara parçaları ve buralardaki açayıplıklar, eski milletlerin tarihi ve bunların dinleri hakkında bilgi verdikten sonra, Hz. Peygamber'den, halifelerden ve İslâm tarihinden bahseder. Bk. el-Mes'ûdî, *Murīcu'z-zeheb*, I, mukaddime; Katib Çelebi, *Kesfî'z-zunûn*, II/1658-59; Zeydan, *Târihu'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, II/624-25.

⁸⁶⁵ el-Mes'ûdî, *Murīcu'z-zeheb*, I/1; Kâtib Çelebi, *Kesfî'z-zunûn*, II/1659.

⁸⁶⁶ Endülüslü ünlü fıkıh âlimi Ebû Muhammed Ali b. Sa'îd b. Hazm'ın bu eseri hakkında geniş bilgi için bk. Halife, *İbn Hazm el-Endelüsî*, s. 174-179; Brockelmann, *GAL*, *Suppl.*, I/693-94; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/347-362.

⁸⁶⁷ Halife, *İbn Hazm el-Endelüsî*, s. 175; Makkâri, *Nefhu't-tîb*, III/178; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/348.

⁸⁶⁸ Endülüslü edebiyatçılardan Ebû Ali el-Hasan b. Muhammed b. er-Rebîb hakkında geniş bilgi için bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/133-36; Makkâri, *Nefhu't-tîb*, II/301-302; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/465-67; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/81, 348; Halife, *İbn Hazm el-Endelüsî*, s. 173 vd.

⁸⁶⁹ Halife, *İbn Hazm el-Endelüsî*, s. 174.

lenin muhtevasına dokunmadan bir takım ilâvelerin yapılmış olabileceği ihtimal dâhilinde görülmektedir.

v. Etkilendiği Kaynaklar

İbn Şüheyd'in risalesinin ele aldığı konular, anlattığı olaylara seçtiği kahramanlar ve bu olaylara mekân olarak seçtiği yerler bakımdan Arap edebiyatında ilk olduğu⁸⁷⁰ konusunda, araştırmacılar büyük çoğunlukla ittifak etmişlerdir. Ancak yine de onun bu hususta başkalarından etkilendiğini söylememek mümkün değildir. Onu böyle bir risale yazmaya iten, kendisinde bu fikri uyandıran veya kendisini etkileyen bazı faktörlerin olduğu inkâr edilemez. O hâlde, İbn Şüheyd'in eserini telif etmek için kimlerden veya hangi eserlerden etkilendiği ya da nereden ilham aldığı sorusu akla gelmektedir. Bu soruya verilecek en kısa cevap, bu fikri kendi kendisine bulduğu şeklinde olabilir. Ancak İbn Şüheyd'in yettiği kültürel ortam ve bu ortamın tarihsel kökenleri, onun bazı kişi, akım ve olaylardan etkilenesinin normal ve mümkün olduğunu göstermektedir. Bu konuda araştırmacılar bazı kanaatler ileri sürmüştür.

Bu kanaatlerden biri, İbn Şüheyd'in III. Abdurrahman döneminde başlayan tercüme faaliyetleri⁸⁷¹ çerçevesinde, Latince'den Arapça'ya çevrilen Yunanca eserlerden etkilenmiş olabileceğidir. Ahmed Dayf bu konuda, "Görünen odur ki, Yunan felsefesinin İbn Şüheyd üzerinde büyük etkisi vardır. Üslûbu Eflatun'un (M.Ö. 428-347)⁸⁷² kitaplarında kullandığı üslûba benzemektedir. Zira bu üslûp, Arap dilindeki üslûplar arasında yeni bir görünüm içindedir"⁸⁷³ demektedir. H. Peres ise, bu görüşe paralel olarak, hiçbir kesin tarafı olmamakla birlikte Eflatun ve Aristo gibi Yunan düşünürlerinden

⁸⁷⁰ Watt, *A History of Islamic Spain*, s. 124; Peres, *La Poesie*, s. 38; Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 44.

⁸⁷¹ Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelûsi*, I/67.

⁸⁷² Yunan filozofu Eflatun (Plato) hakkında geniş bilgi için bk. "Platon", EB, XVIII/48-64; "Platon", DG, IX/231-33; "Platon", NLU, I/498.

⁸⁷³ Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 44.

etkilenmiş olabileceğini⁸⁷⁴ ileri sürmektedir. O, bu fikrini İbn Şüheyd'in Hristiyanlar ile münasebetlerine⁸⁷⁵ dayandırmakta ve onlar vasıtıyla Yunan eserlerine vakıf olduğunu zikretmektedir.⁸⁷⁶ Peres'in, İbn Şüheyd üzerindeki Yunan kaynaklı eserlerin etkisini dayandırdığı kanıtlardan biri de, III. Abdurrahman'ın vezirlerinden olan dedesi Ahmed b. Abdülmelik'in⁸⁷⁷ Bizans'tan Kurtuba'ya giden ve burada uzun bir süre kalan elçilerle yakın teması sonucu Yunan felsefesi ve filozofları hakkında bilgiler edinmiş olabileceği ve bunların dababası tarafından İbn Şüheyd'e aktarılmış olabileceğiidir.⁸⁷⁸ Ancak bütün bunlar, ispatlanmamış birer varsayımdan öteye geçememektedir.

Bize göre onu böyle bir eser telif etmeye iten asıl sebep, arkadaşı Ebû Bekr b. Hazm'ın İbn Şüheyd'i kastederek, "Yemin ederim ki, hiç kuşkusuz onun yardımına koşan, ona ilham veren bir tâbi'ası var" sözü, İbn Şüheyd'in şairlerin ve ediplerin bir cini olduğu düşüncesini hayalinde gerçekmiş gibi canlandırmış olmasıdır. Çünkü İbn Şüheyd'in, cahiliyye döneminden beri inanılagelen şair ve ediplerin yakınılık kurduğu bir cini olduğu şeklindeki söylemlileri bildiği kuşkusuzdur. Merhum hocamız Nihad Çetin Bey bu konuda şöyle demektedir:

"Çok eskiden şairin kendisiyle alışkanlık, yakınlık ve dostluk kurduğu bir cine sahip bulunduğuına inanılıyordu... Böylece eski şair ilham kaynağını, irtibat hâlinde bulunduğu bir cin ile bu dünyanın ötesinde sıhirli bir âleme bağlıyor, dolayısıyla kendisi de tabiatüstü bir kuvvetle mücehhez bulunuyordu."⁸⁷⁹

⁸⁷⁴ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 38, 46; Krş. Epalza, "İbn Suhayd", *Awraq*, V-VI/125..

⁸⁷⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 81; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 18; Makkâî, *Nefhu't-tâb*, I/525.

⁸⁷⁶ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 46; Krş. Watt, *A History of Islamic Spain*, s. 127.

⁸⁷⁷ el-Humeydî, *Cevve*, s. 191; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 191; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238.

⁸⁷⁸ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 46.

⁸⁷⁹ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 12-13.

İbn Şüheyd, bu bilgileri halk arasında anlatılan rivayetlerden öğrenebileceği gibi, kanaatimizce bundan da önemlisi o dönemin Endülüs’ünde bilinen ve özellikle kendisi tarafından yakînen tanınan⁸⁸⁰ el-Câhiz'in *Kitâbu'l-Hayavân*⁸⁸¹ ve *Kitâbu't-Terbi'* ve *t-Tedvîr*⁸⁸² ya da Hemedânî'nin *Makâmât'*⁸⁸³ gibi eserlerden okumuş olmasıdır. Okuduğu bu eserlerin karakteri, yazmayı tasarladığı eser için bir çıkış noktası olmasının yanısıra, içinde şiir ve nesir sanatından örnekler sergileyerek edebî yeteneğini ispat edeceği hayalindeki bu eserin de genel çerçevesini oluşturmuştur.

Bunların yanında, İbn Şüheyd'in aynı tarzda eserler kaleme alan bazı doğulu ve batılı yazarlara ilham kaynağı olan⁸⁸⁴ Miraç olayından da etkilenmiş olabileceği göz arı edilemez.

İslâm kaynaklarında bu tür üslûbun ilki olan Miraç olayında Hz. Peygamber'in Îsrâ gecesi Burak'ın sırtında göklere çıkışı, Cibrail ile buluşması ve sonunda Allah Teâlâ ile konuşması anlatılmaktadır. Hz. Peygamber Miraç'ta, içinde bulunduğuımız dünyadan farklı bir dünya ile karşılaşımıştır. Bu yolculukta Hz. Peygamber, rüzgârla yarış

⁸⁸⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 115-18; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246; Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 236-38.

⁸⁸¹ Câhiz, hacimce bu en büyük eserinde, hayvanlar hakkında detaylı malumat vermesinin yanı sıra edebî ve çeşitli ilimler hakkında da bilgi vermektedir. Eserinde Kur'ân, hadisler, Arap şiir ve atasözleri ile Yunan kaynaklarından da istifade etmiştir. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Hafâcî, *el-Adâbu'l-Arabiyye*, II/477; el-Bustâni, *Üdebatu'l-Arab*, II/269-273; Zeydan, *Târihu'l-adâbi'l-lugati'l-arabiyye*, I/112-Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, II/308-309; "Câhiz", *IA*, III/13-14.

⁸⁸² Zamanın sosyal meseleleri yanında felsefi, kimyevî, sînâî, insanî, tarihi, edebî ve hayvanlarla ilgili konuları ele aldığı bu eserinde Câhiz, kahramanına karikatür tarzında çeşitli hayvan uzuvaları isnad ederek onu çirkinleştirip bedeni ile alay etmesinin yanı sıra aklî yetersizliğini de ispat yoluna giderek bir anlamda ondan intikam almaktadır. Bu eser hakkında geniş bilgi için bk. el-Câhiz, *Risâletu't-Terbi'*, s. 3-8; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhû fi'n-nesri'l-Arabi*, s. 177-188.

⁸⁸³ Vernet, *Literature Arabe*, s. 114; Krş. Dickie, "Ibn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/279; Mubarek, *en-Nesr*, II/384-85.

⁸⁸⁴ Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 45, 228; Dickie, "Ibn Suhayd", *al-Andalus*, XXIX/279; Dante, *İlahî Komedya (Cehennem)*, s. 52; el-Ma'arrî, *Risâletu'l-gufrân*, s. 53, 55.

eden bir atın üstünde, bir gökten diğerine geçmekte ve göklerde bir tabakadan diğerine intikal etmektedir.⁸⁸⁵

vi. Etkilediği Şahıslar

İbn Şüheyd, risalesini yazarken nasıl kendisinden önce aynı tarzda ilmî ve edebî ürünlerden etkilenmiş ve onlardan ilham almışsa, kendisinden sonraki birçok ilim ve edebiyat adamina da ilham kaynağı olmuştur. İbn Şüheyd'den etkilendiğini düşündüğümüz şahsiyetlerden en fazla tanınanlardan Ebû Hafs İbn Şüheyd (ö. 444/1052)⁸⁸⁶, Ebû'l-Alâ el-Mâ'arrî, Ebû Muhammed İbn Süfyân (ö. 516/1122?)⁸⁸⁷, İbn Tufeyl, Dante Alighieri (1265-1321)⁸⁸⁸ ve La Fontaine (1601-1695)⁸⁸⁹ gibi birçok müellif, aynı veya benzer tarzda eserler vermişlerdir. Önce yaşamış olan düşünür ve yazarların kendilerinden sonra kılere öncülük etmeleri ve onlara ilham kaynağı olmaları pek tabiidir. Zikrettiğimiz bu şahsiyetlerin tamamen İbn Şüheyd'den etkilendiklerini söylememiz doğru olmadığı gibi, ondan hiç etkilenmediklerini de iddia edemeyiz. Ayrıca bu şahsiyetler, İbn Şüheyd gibi başka pek çok şahsiyetten de etkilenmiş olabilirler. Bizim bu noktada yapmamız

⁸⁸⁵ Miraç olayı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. ez-Zebîdi, *Tecrîd-i Sarîh Terceme-i*, II/260-63; İbn Hisâm, *es-Sîre*, I/246 vd.; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I/307; IV/3145-3152.

⁸⁸⁶ Meriye emirlerinden el-Mu'tasim b. Sumâdih (ö. 484/1091)'in şairlerinden olan Ebû Hafs Ömer b. Şüheyd hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 302-303; ed-Dabbî, *Bugye*, s. 407-408; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/670-691; Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 45; *La Poesie Andalouse*, s. 37.

⁸⁸⁷ Endülüslü edip ve şairlerden vezir ve kâtip Ebû Muhammed b. Sufyân hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hâkân, *Kalâidu'l-ikyân*, II/391-99; III/629; Ferruh, *Târihu'l-Edeb*, V/190-91.

⁸⁸⁸ Birçok eseri bulunan ve günümüzde de dünyanın en büyük şairlerinden kabul edilen ünlü İtalyan şairi Dante Alighieri ve ünlü eseri *İlahi Komedya* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 4-22; "Dante", EB, III/36-41; "Dante", DB, III/45-47; "Dante", NLU, I/498.

⁸⁸⁹ Karakter olarak İbn Şüheyd ile büyük benzerlikler gösteren ve hayvanları konuşturduğu hikâye kitapları ile büyük bir şöhrete kavuşan ünlü Fransız yazarı La Fontaine hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 4-22; "La Fontaine", EB, XIII/590-91; "La Fontaine", GB, VII/15; "La Fontaine", NLU, II/6; "La Fontaine", ML, VII/767; Perin, *Fransız Edebiyat Tarihi*, s. 228-29; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/371.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

gerekken, bu müelliflerin eserlerini değerlendirip İbn Şüheyd ile benzer ve farklı noktalarını tespit ederek objektif bir tahlilde bulunmaktır. Şimdi İbn Şüheyd'den etkilendiğini düşündüğümüz şahsiyetleri tek tek ele alıp bu değerlendirmeyi yapmaya çalışacağız.

1- Ebû Hafs İbn Şüheyd

İbn Şüheyd ile aynı aileden olup olmadığı konusunda farklı görüşler⁸⁹⁰ ileri sürülen Ebû Hafs (ö. 444/1091), bir makâmesinde⁸⁹¹ ele aldığı edebî konuları, İbn Şüheyd gibi, hayvanları da dâhil ettiği bir ortamda tartışmış, bunları da aralarına şiirlerini serpiştirdiği seci'lerle yüklü bir nesirle kaleme almıştır. Üslûp, konular ve konuların ele alınış tarzı, İbn Şüheyd'in risalesi ile büyük benzerlikler arzeden bu makâmenin müellifi Ebû Hafs'ın, H. Peres'in de söylediğ⁸⁹² gibi, İbn Şüheyd'den etkilendiği kanaati ağırlık kazanmaktadır.

2- Ebû Muhammed İbn Süfyân

İbn Süfyân (ö. 516/1122?), emir Ebû Îsâ İbn Lubbûn'a⁸⁹³ hitaben yazdığı bir şiirinde, gökyüzünde yıldızlar üzerinde hayalî bir gezi kompoze ederken, kendisinden önce hayalî anlatım üslûbu kullanan müelliflerden ve Miraç olayından etkilenmiş olabilir. Şairin Endülüs'lü oluşunu, İbn Şüheyd'in değil Endülüs'te, doğuda bile çok tanınan bir edip olduğunu düşündüğümüzde doğal olarak İbn Süfyân'ın, İbn Şüheyd'den etkilenmiş olabileceğini düşünmek durumundayız.

İbn Şüheyd, şiirinde Ebû Îsâ'ya şöyle seslenmektedir:

“Ey Ebû Îsâ! Yıldızların üzerinde kamp kurmak ve gezinti yapmak için yükseldiğimiz zamanı hatırlar mısın?”

“Atlarımızla Süreyyâ yıldızının çiçekleri arasından geçtik ve yolda

⁸⁹⁰ H. Peres, Ebû Hafs'ın İbn Şüheyd ile aynı aileden gelmiş olabileceğini ileri sürerken (bk. *La Poesie Andalouse*, s. 37, 368); Juan Vernet, iki aile arasında hiçbir bağın olmadığını ifade etmektedir. (Bk. *Literature Arabe*, s. 114).

⁸⁹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, II/674-85.

⁸⁹² Peres, *Esplendor de al-Andalus*, s. 45; *La Poesie Andalouse*, s. 37.

⁸⁹³ Emir Lubbûn b. Abdilaziz b. Lubbûn (ö. 490/1097) hakkında geniş bilgi için bk. İbn Hâkân, *Kalâidu'l-ikyân*, I/289-96; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/104-108; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/167-171; İbnu'l-Hatîb, *A'mâlu'l-a'lâm*, s. 209.

susadıklarında onlara su içirmiştir.”⁸⁹⁴

İbn Şüheyd’den etkilenenler konusunda, araştırmacıların özellikle üzerinde durdukları iki şahsiyet el-Ma’arrî ve Dante’dir. Bu nedenle biz de, İbn Şüheyd’in risalesi ile büyük benzerlikler arzeden eserler kaleme alan el-Ma’arrî ve Dante’nin, İbn Şüheyd’den ne derecede etkilendiklerini veya ilham aldıklarını daha geniş olarak incelemeye çalışacağız.

3- Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî

İbn Şüheyd’in mi, yoksa el-Ma’arrî’nin mi eserini daha önce kaleme aldığı, dolayısıyla kimin kimden etkilendiği konusu araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur.

Ahmed Dayf, bu konuda şöyle demektedir: “İbn Şüheyd, muhtemelen risalesini yazarken Ebu'l-Alâ’yi taklit etmekteydi. Zira onlar aynı dönemde yaşamalarının yanısına, Ebu'l-Alâ’nın şöhreti doğuda ve batıda bilinmekteydi. Yine bilindiği üzere Endülüslüler, her şeyde doğuluları taklit ediyorlardı.”⁸⁹⁵ Bu ifadeleriyle o, İbn Şüheyd’in el-Ma’arrî’den, başka bir deyişle el-Ma’arrî’nin, muhatabı İbnu'l-Karîh’e⁸⁹⁶ cevaben yazdığını⁸⁹⁷ ünlü eseri *Risâletü'l-güfrân*⁸⁹⁸ dan etkilenederek *Risâletü't-tevâbi*’ ve *'z-zevâbi*’ i kaleme aldığıni iddia etmektedir.

Zeki Mubarek ise, İbn Şüheyd’in risalesini kaleme aldığı tarih konusunda kesin bir yargıya varmamakla beraber, el-Ma’arrî’den önce yazdığını söyle izah etmektedir: “İbn Şüheyd’in risalesini tam olarak kaç yılında yazdığını bilmiyoruz. Ancak vefatının 426/1034

⁸⁹⁴ İbn Hâkân, *Kalâidu'l-ikyân*, II/391.

⁸⁹⁵ Ahmed Dayf, *Belagatü'l-Arab*, s. 47-48.

⁸⁹⁶ Halepli edip Ali b. Mansûr hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ferruh, *Târihu'l-Edeb*, III/124-25; Karaarslan, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, s. 46-53.

⁸⁹⁷ Karaarslan, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, s. 46.

⁸⁹⁸ el-Ma’arrî’nin tarihî, itikadî ve edebî yeteneğini sergilediği ve hayalinde canlandırdığı uhrevî âleme olan yolculuğunu gerçekleştirdiği bu ünlü eseri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Zeydan, *Târihu'l-adâbi'l-lugati'l-arabiyye*, II/571-72; el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 843-847; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhû fi'n-nesri'l-Arabi*, s. 275-80; Karaarslan, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, s. 46-59.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

yılında olduğunu, eserindeki olayları ve üslûbunu da göz önünde bulundurduğumuzda, İbn Şüheyd'in eserini 420/1029 yılından önce yazdığı anlaşılmaktadır.”⁸⁹⁹

Zeki Mubarek, el-Ma'arrî'nin risalesini yazdığını tarihe ise şöyle açıklık getirmektedir: “el-Ma'arrî'nin risalesini hangi tarihde yazdığını kesin olarak bilmesek de, eserin 426/1034 yılından önce tanınmadığı kesinlik kazanmaktadır. Zira el-Ma'arrî mektubunu İbnu'l-Karîh'e cevap olarak yazmıştır. İbnu'l-Karîh ise el-Ma'arrî'ye yazdığı mektupta yetmiş üç yaşı civarında olduğunu belirtmiştir. İbnu'l-Karîh, 351/962 yılında doğduğuna göre, buna yetmiş üç eklediğimizde 424/1032 yılına ulaşılmış olur. Bundan bir müddet sonra da el-Ma'arrî, İbnu'l-Karîh'e cevap vermiştir. Risalenin sonunda da gecikmesinden dolayı özür dilemiştir... Bundan da İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den önce yazdığını gerçeği ortaya çıkmaktadır. Öte yandan şunu da gözden uzak tutmamak gerekdir ki, İbn Şüheyd şöhreti doğuda da yaygın olan ünlü bir edipti.”⁹⁰⁰

Butrus el-Bustâni ise, risaleyi günümüze ulaşan şekli ile değerlendirerek, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, zikredilen olayların tarihlerinden hareketle, İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den önce, ancak 414/1023 yılından sonraki bir tarihde kaleme aldığı ileri sürümektedir.⁹⁰¹

Cevdet Rikâbî de, tarih konusunda kesin bir hüküm vermemekle birlikte, İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den önce yazdığını belirtmektedir.⁹⁰²

Yapılan bu değerlendirme ve açıklamalardan sonra, İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den etkilenderek kaleme aldığıన söylemek veya risalesinin esasını *Risâletü'l-gûfrân*'dan aldığıన söylemek hiç de doğru değildir. Ayrıca İbn Şüheyd'in hayal gücü ve yaratıcılığı da böyle bir etkilenmeyi göstermemektedir. Zira İbn Şüheyd, cinler

⁸⁹⁹ Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 239.

⁹⁰⁰ Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 239; Krş. Watt, *A History of Islamic Spain*, s. 124;

⁹⁰¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 67-70.

⁹⁰² Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelûsi*, s. 97.

âlemine bir yolculuğu tahayyül etmekle kalmamış, orada dönemlerinin en ünlü şair ve edipleri ile buluşup onlarla yarışarak kendi edebî yeteneğinin onlardan daha üstün olduğunu kanıtlamış ve bu durumu o ünlü edip ve şairlere takdir ettirmiştir.

İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den önce kaleme aldığına açıklık getirdikten sonra, doğal olarak el-Ma'arrî'nin İbn Şüheyd'den etkilenmiş olabilecegi görüşü ağırlık kazanmaktadır.

Bazı araştırmacılar, İbn Şüheyd ve el-Ma'arrî'nin eserleri arasındaki benzerliklere işaret edip, kimin kimden etkilendiği konusuna değinmezken⁹⁰³, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, sadece Ahmed Dayf, İbn Şüheyd'in el-Ma'arrî'den etkilendiğini ileri sürdürmektedir.⁹⁰⁴ Buna karşılık, Endülüs edebiyatı hakkında ciddi araştırmalar yapan birçok edebiyatçı da el-Ma'arrî'nin İbn Şüheyd'den etkilendiğini ispata çalışmışlardır.⁹⁰⁵ Bu araştırmacıların ileri sürdükleri ilk kanıt, İbn Şüheyd'in risalesini el-Ma'arrî'den önce yazmış olmasıdır. Bunalardan Abdülvahhâb b. Mansûr bu konudaki görüşünü şöyle dile getirmektedir:

"İbn Şüheyd, risalesini el-Ma'arrî'den önce yazdı. Büyük bir ihtiyamla bu risaleden bir nüsha doğuya, el-Ma'arrî'ye ulaştı. el-Ma'arrî de aynı üslûp ve minval üzere eserini kaleme aldı."⁹⁰⁶ Diğer birçok araştırmacı da bu paralelde görüşler ileri sürdürüler. Ancak sayın hocam Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan'ın da belirttiği gibi, el-Ma'arrî'nin temsilî olarak hayvanları konuşturduğu, ancak yazılış tarihleri kesin olarak tespit edilemeyen bazı eselerinin oluşu⁹⁰⁷, kimin kimden etkilendiği konusunda kesin bir karar vermeyi zorlaştırmaktadır.

⁹⁰³ Esad, *Masâdiru'l-dirâseti'l-edebiyye*, I/227; Tercânîzâde, *Târih-i Edebiyât-i Arab*, s. 202; Chejne, *Historia*, s. 193; Rikâbî, *Fi'l-edebi'l-Endelüsî*, s. 97; Karaarslan, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, s. 56.

⁹⁰⁴ Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 48.

⁹⁰⁵ İbn Mansûr, *A'lamu'l-Mağrib*, III/58; Goldzieher, *A Short History*, s. 136; Palencia, *Târihu'l-fikri'l-Endelüsî*, s. 73; Mubarek, *La Prose Arabe*, s. 239.

⁹⁰⁶ İbn Mansûr, *A'lamu'l-Mağrib*, III/58.

⁹⁰⁷ Karaarslan, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, s. 56.

İbn Şüheyd'in, risalesini el-Ma'arrî'den önce yazdığını açıklik getirip el-Ma'arrî'nin İbn Şüheyd'den etkilenmiş olabileceğini ifade ettikten sonra, *Risâletü't-tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* ile *Risâletü'l-güfrân*'ın kısa bir mukayesesini yapmak, bu etkinin hangi yönlerde olduğunu ortaya koyacaktır. Her iki eser birçok yönden benzerlikler göstermektedirler. Her iki risalede sorunları kısası yöntemle ele almakta, olaylar ise yaşadığımız dünyanın dışında cereyan etmektedir. Meselâ İbn Şüheyd, risalesinin Tarafa bölümünde şunları ifade etmektedir:

“Zuheyr bana, ‘Şimdi kiminle görüşmek istersin’ dedi. Ben de, ‘Tarafa’nın tâbi’ası ile’ dedim. Daha sonra Uteybe vadisini geçtik ve içerisinde nergis çiçeklerinin güzel kokularının yayıldığı bir ormana vardık. Daha sonra bir akarsu gördük. Zuheyr bağırarak, ‘Ey Antara b. İclân! Zuheyr ve onun insan arkadaşı şu anda senin önünde bulunmaktadırlar’ dedikten sonra, ‘Zuheyr’in hatırı için yolculuk yaptığı gecede yüzünü bize göster’ dedi. Bunun üzerine ipek elbiseler giymiş, belinde süslü bir kılıç ve elinde bir mızrak olan parlak yüzlü bir atlı bize göründü ve şöyle dedi: ‘İkiniz de hoş geldiniz.’ Sonra da benden bir şiir söylememi istedî. Bunun üzerine ona, ‘Şiirde öncelik sana aittir’ dedim. O da bir şiirini okudu. Daha sonra ben de ona bir kasîdemî okudum. Antara bağırarak, ‘Allah senin iyiliğini versin. Kasîden tam anlamıyla yerini buldu. Artık git’ dedi.”⁹⁰⁸

Risâletü'l-güfrân'ın A'sâ⁹⁰⁹ bölümünde ise İbnu'l-Kârih'in önünde bir sahne canlandırılmaktadır. Burada asil ve soylu bir deve beliriyor. Yanında da yakışıklı, elinde bir şîşe şarapla herhangi bir engelle karşılaşmaksızın serbestçe cennette dolaşan bir delikanlı bulunmaktadır. Bu gencin yanında ölümsüzlük yiyeceklerinden bir miktar vardır. Bu esnada bir ses duydu. Bu ses el-Bekrî'yi (el-A'sâ) temsil etmekteydi. İbnu'l-Kârih, hayretler içinde bu sese ne dediğini sordu ve bir şiir okudu. İşitilen ses daha da yükselerek şöyle dedi:

“Ey Allah’ın affettiği kul! Az önce okuduğun kasîdenin gerçek sahibinin kim olduğunu biliyor musun?” İbnu'l-Kârih de cevaben,

⁹⁰⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250-51.

⁹⁰⁹ Cahiliyye dönemi muallaka şairlerinden olan Meymûn b. Kays b. Cendel b. Sa'lebe Bekr b. Vâ'il (ö. 7/629) hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *es-Sî'r ve's-su'arâ*, I/178; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/300-301; el-Bustâni, *Udebâ'u'l-Arab*, I/212-224; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 84-85; Ferruh, *Târihu'l-edebi'u'l-Arabî*, I/221-28; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, XIII/65.

“Kendilerine güvendiğimiz kişilerden birine aittir. Bunlar da, sağlam bir silsile içerisinde, Araplari dişi aslanlar avlayıp ve yer elması yiye-rek hayatlarını sürdürdükleri topraklardan kurtaran Ebu'l-Alâ'ya dayanırlar” dedi.⁹¹⁰

Sonunda şiirin kime ait olduğunu daha da netleştirmek, bu bayitlerin Benî Râbi'a b. Dubey Atâ b. Kays'ın kardeşi Meymûn b. Kays Cender'e ait olduğunu söyler. Bunun üzerine sahibi belli olmayan bu ses, “İşte o kişi benim. Cehennem'de affedilmekten umut kes-tığım bir anda Allah beni affetti” der. O zaman es-Sec' (İbnu'l-Karîh), kahkaha şeklindeki sesin geldiği yöne döner ve orada nur yüzlü bir genç karşısına çıkar. Gözleri hurilerin gözleri gibi çok par-laktır. İbnu'l-Karîh ona, “Kendini o korkunç ateşten nasıl kurtardın?” diye sorar. Bunun üzerine sesin sahibi el-A'shâ şöyle cevap verir:

“Zebaniler beni Cehennem'e götürürken mahşer yerinde birden, yüzü ay gibi parlayan bir kişi gördüm. İnsanlar, her taraftan ona doğru koşarak, ‘Ya Muhammed! Ya Muhammed! Bize şefaat et. Ateşin kızgınlığından etlerimiz birbirine yapışıyor’ diye bağırlıylardı. O zaman ben de, ‘Ya Muhammed! Beni de kurtar’ diye bağırdım. Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. Ali (r.a.)'ye yönelik şöyle dedi: ‘Eğer şefaat mümkünse şu kişinin yanına git. O zaman Ali b. Ebî Tâlib yanına gelerek beni zebanilerden kurtardıktan sonra, bana ‘Senin gü-nahin nedir?’ diye sordu. Ben de, ‘Peygamber aleyhinde konuşan kişiydim’ dedikten sonra, Peygamber'i kötüleyen meşhur bir kaside-mi zikrettim. Bu beyitleri duyan Hz. Ali, Hz. Peygamber'e yönelik ‘Ey Allah'ın Resûlü! Bu A'shâ, artık senin Allah tarafından gönderilen peygamber olduğunu itiraf etti’ dedi. O zaman Hz. Peygamber de, ‘O, dünya hayatında benim yanımı gelmiş miydi?’ diye sordu. Hz. Ali de, ‘Aslında geldi, fakat gerek Kureyş ve gerekse içki ona mani oluyordu. Bu yüzden de sık sık gelemiyordu’ dedi. Bütün bunlara rağmen Hz. Peygamber bana şefaat etti ve bir şartla benim Cennet'e girmemi sağladı. Bu şart gereği artık Cennet'te içmeyecektim. Orada sadece süt ve balla besleneceğim. Kim ki dünyada içerse, âhirette

---

⁹¹⁰ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 57-59.

içkiden nasibi yoktur.”⁹¹¹

İki risaleden verdigimiz iki ayrı parça, şekil bakımından olmasa da, hadiselerin ele alınışı, üslüp ve muhteva bakımından benzerlik arzettmekteirlar. Benzerlikleri, hadiselerin cereyan ettiği sahnelerde, çizilen karakterlerde ve yapılan karşılıklı konuşmalarda açık bir şekilde görebiliriz.

et-Tevâbi’ ve ’z-zevâbi’’de olayların cereyan ettiği sahneler, *Risâletü ’l-güfrân*’a kıyasla daha gösterisizdir. *et-Tevâbi’ ve ’z-zevâbi’*’de olaylar İbn Şüheyd’in “ardu ’l-cin” (cin toprağı) dediği cinler âleminde vuku bulmaktadır. Fizikî bakımından yaklaştığımızda, söz konusu mekânda bir kapalılık olduğunu görüyoruz. Burası her yönyle açıklanmış ve anlatılmış değildir. “ardu ’l-cin” (cin toprağı) olarak isimlendirilmekle yetinilmektedir. Nitekim İbn Şüheyd, bu mekâni bize yaşadığımız dünyadan farklı bir yer olarak takdim etmektedir. Burada vadiler⁹¹², su kaynakları⁹¹³, ırmaklar ve ormanlar⁹¹⁴ bulunmakla birlikte, böyle bir âlemin varlığı hiçbir kaynakta yer almamaktadır. *Risâletü ’l-güfrân*’da ise el-Ma’arrî’nin, cennetini tasvirde kullandığı vasıtalar oldukça kuvvetli⁹¹⁵ olup sahnesini oluştururken çok hassas davranmıştır.

İbn Şüheyd’in kahramanları halk arasında yaygın efsanelere dayanan cinler⁹¹⁶ olmasına karşılık, el-Ma’arrî’ninkiler ise İslâmî kaynakların yanısına, İslâm öncesi şiir ve halk hikâyelerine⁹¹⁷ dayanmaktadır.

İbn Şüheyd, kahramanların portrelerini birbirlerinden büyük farklılıklar göstermeyen ilginç tasvirlerle çizmektedir. Örneğin, İmrû’u ’l-Kays’ın tâbi’ası Uteybe b. Nevfel’i elindeki mızrağı çenesine

⁹¹¹ el-Ma’arrî, *Risâletü ’l-güfrân*, s. 60-65.

⁹¹² İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 91; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/248.

⁹¹³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250.

⁹¹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 81; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/249.

⁹¹⁵ Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 12; Karaarslan, *Ebu ’l-Alâ el-Ma’arrî*, s. 50.

⁹¹⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 91; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/248.

⁹¹⁷ Karaarslan, *Ebu ’l-Alâ el-Ma’arrî*, s. 50.

dayamış, yağız bir at üzerindeki süvari⁹¹⁸ şeklinde takdim etmektedir. Tarafa'nın tâbi'ası Antara b. İclân'ı ise gösterişli bir kaftan giymiş, yakışıklı, parlak yüzlü ve son derece süslü bir kılıç takan süvari⁹¹⁹ olarak tasvir ederken, Kays b. el-Hâtîm'in tâbi'ası Ebu'l-Hattâr'ı kargaya benzeyen bir atın üzerinde aslan gibi duran bir atlı⁹²⁰ olarak göstermektedir. el-Mütenebbî'nin tâbi'ası Hârise b. Mugalles beyaz bir atın üzerinde elinde bir mızrak taşımaktadır. Başında ise sarı püs-külli kırmızı bir sarık vardır.⁹²¹

Yukarıda verdigimiz örneklerin, İbn Şüheyd'in kişileri tasvirde kullandığı malzemeler ve bu malzemelerdeki ortak yönler konusunda genel bir fikir verdiği kanisındayız.

İbn Şüheyd'in bu yöntemine karşılık el-Mâ'arrî ise kahramanlarını, ayrıca bakımından birbirinden farklı olarak tasvir etmektedir. Örneğin, el-A'sâ'yı genç, beyaz tenli, kusursuz görünüslü, gözlerinin beyazı tam beyaz, siyahı da tam siyah, bakışları ise son derece cezbedici biri olarak tasvir ederek⁹²² kusursuz bir figür sergilemektedir. Zuheyr b. Ebî Sulmâ'yı son derece yakışıklı ve beyaz tenli⁹²³; Lebîd (ö. 40/660)'ı⁹²⁴ elinde yâkuttan bir baston taşıyan bir süvari⁹²⁵ olarak tanıtırken, pek çok yerde kahramanlarını fazlaca tasvire gitmemektedir. Meselâ, risalesinin kahramanlarından Hassân b. Sâbit (ö. 54/674)'ten⁹²⁶ bahsederken⁹²⁷ veya Beşşâr b. Burd ile konuşurken⁹²⁸

⁹¹⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 92; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/249.

⁹¹⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250.

⁹²⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 96; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/252.

⁹²¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 111; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/252.

⁹²² el-Mâ'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 57.

⁹²³ el-Mâ'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 65.

⁹²⁴ Mu'allaka şairlerinden Lebîd b. Râbi'a b. Mâlik b. Ca'fer hakkında geniş bilgi için bk. İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-şu'arâ*, I/194-204; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, IV/104; Brockelmann, *GAL*, I/29-30; *Suppl.*, I/64-65; Blachere, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, s. 305-306; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 70; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, VIII/152-53.

⁹²⁵ el-Mâ'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 105.

⁹²⁶ Hz. Peygamber'e yazdığı övgü şiirleriyle tanınan İslâmî dönem şairlerinden Hassân b. Sâbit b. el-Münzir hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kuteybe, *es-Şi'r ve's-şu'arâ*, I/223-26; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, II/188; Brockelmann, *GAL*,

İBN ŞÜHEYD VƏ EDEBİ KİŞİLİĞİ
durum böyledir.

Yukarıda da gördüğümüz gibi, el-Ma'arrî şahısları tasvirde İbn Şühayd'den daha yavandır. Ancak buna karşılık el-Ma'arrî daha ziyyade ortama ve bu ortamda cereyan eden olayların tasvirine ağırlık vermiştir. Meselâ el-Ma'arrî, risalesinde çizmiş olduğu sahnelerden birinde yer alan bir mecliste Müberred, İbn Dureyd, İbn Mes'ade (ö. 217/832)⁹²⁹, Sîbeveyh (ö. 180/796)⁹³⁰, Ebû Ubeyde (ö. 210/825)⁹³¹, Esma'î (ö. 216/831)⁹³² ve Sa'leb (ö. 291/904)⁹³³ gibi bazı nahi ve dil bilginleri⁹³⁴ bulunmaktadır.

Ebû Ubeyde, Araplar arasındaki önemli hadiseler ve Eyyâmü'l-Arab'dan bazı olayları anlatırken, Esma'î de meşhur kasîdeleri oku-

---

I/31-32; *Suppl.*, I/67-68; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, I/272-281; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 122-23; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, III/191-92.

⁹²⁷ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 128.

⁹²⁸ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 221-22.

⁹²⁹ Abbasîler dönemi edip ve şairlerinden olan Türk asıllı Ebû'l-Fadl Amr b. Mes'ade hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, III/114; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/260; Ferruh, *Târihu'l-edeb*, II/215-17; Sezgin, *GAS*, II/616.

⁹³⁰ Büyük nahi bilginlerinden olan Ebû Bişr Sîbeveyh Amr b. Osmân hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 51-52; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/103-105; İbnu'l-İmâd, I/252-55; Brockelmann, *GAL*, I/99-100; *Suppl.*, I/160; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/260; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VIII/10.

⁹³¹ Şiir ve soy bilimi konusunda derin bir bilgiye sahip olan Ebû Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 53-54; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/554-560; İbnu'l-İmâd, II/24-25; Brockelmann, *GAL*, I/102-103; *Suppl.*, I/162; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, XII/309-310.

⁹³² Abbasîler dönemi dil, nahi bilgini ve şair Ebû Sa'id Abdülmelik b. el-Esmâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 55-56; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/516-520; İbnu'l-İmâd, II/36-38 Brockelmann, *GAL*, I/4; *Suppl.*, I/163-65; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VI/187; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 247.

⁹³³ Kûfe nahi âlimlerinden Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 110; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/51-53; İbnu'l-İmâd, II/207-208; Brockelmann, *GAL*, I/121-22; *Suppl.*, I/181-82; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, II/203-204.

⁹³⁴ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 50-53.

maktadır ve bunlar, Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiği⁹³⁵ gibi kardeşçe bir arada oturmaktadırlar.⁹³⁶ el-Ma'arrî'nin adı geçen kahramanları, her tarafı kaplamış bir gölgenin altında altın kâselerde şarap içmekte- dirler ve daha sonra o kâseleri önlerinde tertemiz akan şarap ırmağına atmaktadırlar. Birbirine çarpan bu kâselerin çıkardığı sesler oldukça esrarengiz bir hava yaratmaktadır.⁹³⁷

Verdiğimiz bu örneklerden sonra, iki risalenin birbirinden ayırdıkları en belirgin özellikleri söyle sayabiliriz:

Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî'nin risalesinde olaylar, cennet ve cehennemi ile uhrevî âlemde cereyan ederken, İbn Şüheyd'in risalesinde garip toprağı ve acayıp vadileriyle cinler diyarında vuku bulmaktadır.

el-Ma'arrî'nin risalesinde ele aldığı konuların başında felsefi ve edebî sorunlar ile çözülmesi ve anlaşılması zor olan dinî meseleler gelirken, İbn Şüheyd'de ise edebiyat ve beyân konusundaki sorunlar ele alınmıştır.

4- Dante Alighieri

İbn Şüheyd ve el-Ma'arrî'den yaklaşık iki yüzyıl sonra yaşamış olan ünlü İtalyan şairi Dante'nin günümüzde bile dünyanın en büyük klasiklerinden kabul edilen "İlahi Komedya"sı, İslâm ve Hıristiyan dini kaynaklarının yanısıra, eski Yunan ve Arap kaynakları ile de büyük benzerlikler göstermektedir.

Dante'nin, Arap ve İslâmî kaynaklardan nasıl ve hangi yönden etkilendiği konusu, doğulu ve batılı birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Bunlardan İspanyol müsteşriks Miguel Asin Palacios, 1919 yılında yayımlamış olduğu "La Escatalogia Musulmana en la Divina Komedya" adlı eserinde, Dante'nin Komedya'sını İslâmî esaslar üze- rine kurduğunu ispata çalışmıştır.⁹³⁸

⁹³⁵ Ayet şöyledir: "Biz onların gönüllerinden kini çıkardık. Artık onlar sedirler üzerinde karşılıklı oturan kardeşlerdir." Hicr, 15/47.

⁹³⁶ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 54.

⁹³⁷ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 54.

⁹³⁸ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsi*, s. 385.

Palacios, Dante'nin Miraç olayından, müfessirlerin cennet, cehennem ve âhiret âlemi hakkında yazmış oldukları ile bazı Müslüman mutasavvîf ve filozofların kâinatın oluşumu, merkezi, dönüşü ve yönüğü hakkındaki görüşlerinden etkilendidiğini ileri sürmüştür. O, Dante'nin *Komedya*'sını yazmadan önce İslâmî eserlerin tercümelerinin Avrupa'ya ulaştığını ve Dante'nin de bu eserleri incelediğini ileri sürmektedir.⁹³⁹

Dante'nin hayatını incelediğimizde, onun İbn Şüheyd ile birçok ortak noktaya sahip olduğunu görürüz. Her ikisi de, önceleri münevver ve zengin ailelere⁹⁴⁰ mensup olup bilâhare yoksullaşmışlardır.⁹⁴¹ Babalarının kendileri üzerinde kötü bir etki bırakmalarının⁹⁴² yanısıra, her ikisi de belirli bir hocadan veya bir eğitim kurumundan ciddi bir eğitim almayı kendi kendilerini yetiştirmişlerdir.⁹⁴³ Hayatlarının büyük kısmını siyasi çalkantılar ve ülkelerinin de parçalanmakta olduğu bir dönem içerisinde geçirmiştir.⁹⁴⁴

Ülkelerinin yıkılışına şahit olmaları⁹⁴⁵, siyasi platformda aktif görev almaları, bulundukları toplumda birçok düşman kazanmaları, mahkûm edilmeleri ve bunun neticesinde kaçmak zorunda kalmaları

⁹³⁹ Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 386.

⁹⁴⁰ el-Humeydî, *Cevze*, s. 280; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 274; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/196, 258; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, I/238, 240; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, s. 199; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 3; Karaarslan, *Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî*, s. 56.

⁹⁴¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/639; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 4, 35.

⁹⁴² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/195; Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelüsî*, I/273; İbn Mansûr, *A'lamu'l-Mağrib*, III/55; Dickie, "İbn Suhayd", *el-Andalus*, XXIX/258; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 4.

⁹⁴³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 369; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 5.

⁹⁴⁴ İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148-155; Heykel, *el-Edebü'l-Endelüsî*, s. 266-343; Brockelmann, *İslâm Tarihi*, s. 205-232; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 11-17, 33-35.

⁹⁴⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 117; İbn Mansûr, *A'lamu'l-Mağrib*, III/55; Dickie, "İbn Suhayd", *el-Andalus*, XXIX/266; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 11-17, 33-35.

veya sürgüne gönderilmeleri⁹⁴⁶, büyük bir aşkla bağlı oldukları şehirlerini kargaşadan kurtarmak için başka emir ve kralları işgale davet etmeleri⁹⁴⁷, her ikisinin de düşmanlarını yermek, belki de bir bakıma intikam almak ve küçültmek için⁹⁴⁸ çok sevdikleri insanların ölümle-rini bir çıkış noktası ve kendilerini harekete geçiren bir kivilecm ola-rak kabul etmeleri⁹⁴⁹ gibi olaylar, İbn Şüheyd ve Dante'nin hayatın-daki benzer noktalardır.

Olayların tesadüfen getirdiği bu ortak noktaların yanısıra, ka-rakter olarak da İbn Şüheyd ve Dante'nin birçok ortak özelliklere sahip olduklarıını görüyoruz. Her ikisinin de güçlü hafızaya sahip olmaları⁹⁵⁰, başboş bir yaşam tarzını benimsemiş olmaları⁹⁵¹ ve gu-rurlu kişilikleri⁹⁵² de benzerlik arzetmektedir.

Her iki yazar arasındaki bu ortak noktalardan sonra, İbn Şü-heyd'in Dante üzerinde etkisi olup olmadığını anlamak için Dan-te'nin eserine bir göz atmanın yararlı olacağı kanısındayız.

Dante'nin *Komedya* isimli eserindeki "komedyâ" kelimesi, "comos" (köy, kasaba) ve "oda" (manzume) sözcüklerinin birleşme-sinden meydana gelir ve bir çeşit "halk türküsi" demektir.⁹⁵³ *Komed-*

⁹⁴⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263, 321; İbnu'l-Abbâr, *el-Hulle*, II/13; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/55; Pellat, "İbn Hazm, İbn Suhayd et la poesia arabe", *al-Mulk*, s. 91; Monroe, "The Dîwân of Ibn Shuhaid", *BSOAS*, XXXV/144; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 15-17, 35.

⁹⁴⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/321; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 19-20.

⁹⁴⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 70; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/328; Monroe, "The Dîwân of Ibn Shuhaid", *BSOAS*, XXXV/144; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 34.

⁹⁴⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/247; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 7-8, 34-35.

⁹⁵⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 25.

⁹⁵¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/369; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 18-21.

⁹⁵² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 164; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 17; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/78; İbnu'l-İmâd, III/230; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/370; Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 19-20.

⁹⁵³ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 33.

ya'ya "ilahi" sıfatının eklenmesi daha sonradır. Eserde âhiret kavramının ele alınmasından ötürü *İlahi Komedya* adıyla 1555 yılında Venedik'te basılmıştır.⁹⁵⁴

Siyasal değişikliklerin birbirini kovaladığı bir devirde yaşayan Dante, atıldığı siyaset hayatında düşmanlar kazanmış ve bunun sonucunda da mahkûm edilerek sürgüne gönderilmiştir.⁹⁵⁵ Canı kadar sevdiği Floransa'dan ayrılmak zorunda kalan Dante, ülkesine geri dönmek için başvurduğu bütün çarelerin neticesiz kalmasından kaynaklanan acılarını avutmak ve kendisine bu cezayı reva görenlerden bir nevi intikam almak ve onları düşündüğü anlamda bir mahkemede yargılamak için eserini meydana getirmeye karar vermiştir. Bunu yaparken de, çocukluğun verdiği tertemiz duygularla aşık olduğu, ancak evlenemediği ve genç yaşta ölen sevgilisi Beatrice'i lekesiz ve mükemmelleşmiş bir timsal olarak gözünde ebedileştirek kendisine bir hareket noktası ve hayali bir tarzda âhiret âlemine yapacağı yolculuğunda kendine rehber olarak seçmiştir.⁹⁵⁶

Dante, yolculuğuna kendi ifadesiyle otuz beş yaşında iken 7 Nisan'ı 8 Nisan'a bağlayan bir Cuma gecesi uykulu bir hâlde geldiğini hatırlamadığı bir ormandan başlar. Dante'nin 8 Nisan akşamı başlayıp 9 Nisan akşamı biten bu yolculuğu 24 saat sürmüştür.⁹⁵⁷ Ormandaki gezintisinde bazı hayvanlar ve yolculuğunun Cehennem ve Araf⁹⁵⁸ kesiminde kendisine eşlik edecek olan ünlü Latin şairleri ile karşılaşır. Araf'ta günahlardan temizlenecek olan Dante, Cennet yolculuğuna sevgilisi Beatrice ile çıkar.⁹⁵⁹

Dante, suçlara göre böülümlere ayrılmış Cehennem yolculuğunda şehvet, oburluk, öfke, hiddet, cimrilik, tecavüz, ihanet ve hilekârlık gibi günahlardan ötürü cezalarını çekmekte olanlarla karşılaşır. Cehennemde her ceza için bir daire bulunmakta ve dairelerce cezaların

⁹⁵⁴ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 34.

⁹⁵⁵ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 34.

⁹⁵⁶ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 7.

⁹⁵⁷ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 41, 72.

⁹⁵⁸ Araf, Hristiyan teolojisinde "Purgataire" olarak isimlendirilir ve günahların bir kısmından burada temizlenildiğine inanılır.

⁹⁵⁹ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 41, 73.

şiddetine göre çevreden merkeze doğru yer almaktadır.⁹⁶⁰

Dante'nin hayal ettiği Cehennem'de, Hz. İsâ'dan önce yaşıdıkları için vaftiz edilme şansına sahip olamayan⁹⁶¹ Homeros⁹⁶², Horatius⁹⁶³, Ovidius⁹⁶⁴ gibi şairler, Aristo⁹⁶⁵, Sokrates⁹⁶⁶, Eflatun⁹⁶⁷ gibi filozoflar, İbn Sina⁹⁶⁸ ve Selâhaddin Eyyûbî⁹⁶⁹ gibi Müslümanlar ile Dante'yle anlaşamayan Floransa yöneticileri⁹⁷⁰ ve Roma kralı II. Federico⁹⁷¹ gibi daha birçok dini ve siyasi hüviyeti olan şahsiyetler bulunmaktadır. Cehennem'den sonra Araf'a geçen Dante, bu dağı konik biçiminde ve dünyanın en yüksek dağı olarak sunmaktadır.⁹⁷² Kısa bir bekleme yeri durumundaki Araf, Âdem ile Havva'nın yasak

⁹⁶⁰ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 43.

⁹⁶¹ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 98.

⁹⁶² M.Ö. IX. yüzyıl eski Yunan şairlerinin en büyüğü olan Homeros, "Ilias ve Odysseia" adlı destanın da yazarıdır. Bk. Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 100; "Homeros", NLU, I/937, XI/699-703; "Homeros", GB, V/530-31.

⁹⁶³ M.Ö. 68-64 yıllarında ölen Horatius, lirik Latin şairlerinin en büyüğüdür. Bk. Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 100; "Horatius", GB, V/543; NLU, I/941.

⁹⁶⁴ M.Ö. 43-M.S. 17 yılları arasında yaşayan Yunan şairidir. Bk. Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 100; "Ovidius", ML, IX/714.

⁹⁶⁵ M.Ö. 384-322 tarihleri arasında yaşamış olan ünlü Yunan filozofu Aristo hakkında bk. Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 103; "Dante", EB, III/350-55; "Dante", GB, I/402-403.

⁹⁶⁶ M.Ö. 468-400 yılları arasında yaşayan Yunan filozofu Sokrates hakkında bk. Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 104.

⁹⁶⁷ M.Ö. 429-347 yılları arasında yaşayan Yunan filozofu Eflatun, Sokrates'in öğrencisi, Aristo'nun hocasıdır. Bk. Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 104; "Eflatun", İA, IV/189-192.

⁹⁶⁸ Ünlü Türk İslâm filozofu ve tıp bilgini İbn Sina (ö. 429/1037) hakkında bk. Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 104; "İbn Sina", İA, V/807-824.

⁹⁶⁹ Selâhaddin Eyyûbî, Suriye atabeyleri adına bir süre Mısır valiliğinde bulunduktan sonra, bağımsızlığını ilan etmiş ve Eyyûbî devletini kurarak 1174-1193 yılları arasında sultanat sürdürmüştür. 583/1187 yılında Kudüs'ü haçlıların elle-rinden kurtarmasıyla Avrupa'da da tanımıştır. Bk. Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 103; "Salahaddin Ayyubi", EB, XIX/866-67.

⁹⁷⁰ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 120-21.

⁹⁷¹ 1196 yılında Roma kralı ilan edilmiş olan Federico hakkında bk. Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 154.

⁹⁷² Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 45.

meyveyi yedikleri yerdir⁹⁷³ ve burada cezalar kısas esasına göre verilmektedir.⁹⁷⁴ Burada Beatrice ile karşılaşan Dante, aynı zamanda günahlardan temizlenme yeri olan Araf'ta akan nehirlerde günahlarından temizlendikten sonra, Beatrice eşliğinde Cennet'teki yolculuğuna başlar.⁹⁷⁵

Dante, Cennet'i arzin çevresinde dönen konsantirik dokuz küre ile hareketsiz duran Arş-ı a'lâ şeklinde tasvir eder. Arzdan dışarıya doğru gidildikçe dokuz ayrı gök tabakası ve en sonunda da Arş-ı a'lâ bulunmaktadır.⁹⁷⁶ Dante'nin Cennet'inde Beatrice, Hz. Meryem, Hz. Âdem, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ'nın havarileri⁹⁷⁷ gibi dinî şahsiyetlerin yanısıra, siyasi bazı şahsiyetler ile mitolojik kahramanlar yer almaktadır. Bu tabakaların sonunda bulunan Arş-ı a'lâ'da ise Allah ve melekler yer almaktadır.⁹⁷⁸ Cennet'in son tabakası Arş-ı a'lâ'ya yükselsemisiyle Dante'nin 7 Nisan Perşembe gecesi başlayan uhrevî yolculuğu sona erer.⁹⁷⁹

İlahi Komedya'da hayalî bir âhiret yolculuğu gerçekleştiren Dante'nin bu tarzı, kendisinden çok öncelere dayanır. Öte yandan Dante'nin bu âhiret yolculuğu, neredeyse baştanbaşa İslâmî anlayışla büyük benzerlik arzedeecek şekilde kompoze edilmiştir. *İlahi Komedya*'yı dilimize çeviren Feridun Timur, esere yazdığı önsözde bu benzerliği söyle ifade etmektedir:

“Dante'nin *Komedya*'sının kanaviçesi baştanbaşa İslâm Peygamberi'nin esrarlı âhiret yolculuğundan esinlenerek işlenmiştir... Görülüyor ki Cehennem'den Araf'a, Âraf'tan Cennet'e kadar hep aynı kuruluş, aynı düzen, aynı meratip silsilesi, aynı tasvirler Dante'nin âhiretinde tekrar edilmiştir. Dante, İslâm şair ve mutasavvıflarının eserlerinde bulduğu kurulu düzeni olduğu gibi *İlahi Komedya*

⁹⁷³ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 46.

⁹⁷⁴ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 47.

⁹⁷⁵ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 47.

⁹⁷⁶ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 47.

⁹⁷⁷ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 48.

⁹⁷⁸ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 230 vd.

⁹⁷⁹ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 49.

ya'sına mal etmekten başka bir şey yapmamıştır.”⁹⁸⁰

Bu açıklamalardan sonra, Dante'nin hangi kaynaktan ne kadar beslendiği veya ilham aldığıni kesin olarak söylemek elbette mümkün değildir. Ancak genel İslâmî kaynakların yanısıra, kendisinden önce bu tarzda büyük ciddi çalışmalar yapan İbn Şüheyd ve el-Ma'arrî'den etkilendiği muhtemel gözükmektedir. Gerek yaşadıkları olaylar ve gerekse karakter olarak İbn Şüheyd ile benzer noktalara sahip olan Dante, Floransa'dan sürgün edildikten sonra sürekli olarak şehirden şehre, ülkeden ülkeye dolaşmıştır.⁹⁸¹ Bu seyahatleri esnasında, o dönemin en büyük ilim merkezlerinden biri olan Kurtuba'ya gidip orada Arapça öğrenmiş olabileceğini varsaymasak bile, o dönemde birçok ilmî ve edebî eser Arapça'dan Latince'ye tercüme edilmekteydi.⁹⁸² İtalya'nın en büyük şairlerinden olan, ilme ve araştırmaya büyük ilgi duyan⁹⁸³ Dante gibi bir şahsiyetin bu eserleri okumamış olması pek düşünülemez. Ortaçağ Avrupa'sının ilim kapısı Kurtuba'da yaşamış İbn Şüheyd ve el-Ma'arrî'nin eserlerinin de aradan geçen iki yüzyıldan fazla bir süre içerisinde Latince'ye çevrilimediğini veya Avrupa'ya ulaşmadığını düşünmenin pek doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Ancak ele aldıkları konu, kullandıkları üslûp, olaylara mekân olarak seçtikleri yerler ve bu yerleri tanıtmada kullandıkları tasvirler dikkate alındığında Dante'nin, İbn Şüheyd'den ziyade el-Ma'arrî'den etkilendiği ağırlık kazanmaktadır.

b. Dîvân

Kaynaklar, İbn Şüheyd'in nesir eserlerini zikretmelerine rağmen, onun bir dîvâni olduğuna işaret etmemektedirler. Ancak İbn Şüheyd'in şiirlerinin tamamına yakın bir kısmı, İbn Bessâm tarafından *ez-Zehîre*'de nakledilmekle birlikte, İmâduddin el-İsfahânî *Harîdatü'l-kasr*'da, Feth b. Hâkân *Kalâidu'l-ikyân* ve *Matmahu'l-enfîs*'te ve es-Sa'âlibî de *Yetîmetü'd-dehr*'de hiç de küçümsemeye-

⁹⁸⁰ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 52-55.

⁹⁸¹ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 21; el-Himsî, “el-Muvâzene beyne Ebi'l-Alâ ve Dante”, IV/492.

⁹⁸² el-Himsî, “el-Muvâzene beyne Ebi'l-Alâ ve Dante”, IV/492-93.

⁹⁸³ Dante, *İlahi Komedya (Cehennem)*, s. 5.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

cek miktarda İbn Şüheyd'e ait şiirler nakletmişlerdir. Fakat İbn Şüheyd'in çeşitli vesilelerle söyleditiği şiirlerinin ne kadarının muhafaza edildiğini veya İbn Bessâm'ın bu şiirlerin ne kadarına eserinde yer vermediğini bilmiyoruz.

Charles Pellat, çoğunluğu İbn Bessâm'ın *ez-Zehîre*'sinden olmak üzere farklı kaynaklardan toplayarak İbn Şüheyd'in şiirlerini bir araya getirmiş ve bugün elimizde olan *Dîvân*'ı hazırlamıştır.

Dîvân'da yer alan tasvir, övünme, övgü, aşk, şarap, hiciv, zaman dan ve kendisine sıkıntı veren insanlardan şikayet, zühd ve hikmet şiirlerinde, İbn Şüheyd'in edebî yeteneğini sergilemesi yanında, döneminin sosyal ve siyaset yapısını da yansıtmasından ötürü bu eserin ayrı bir öneme sahip olduğu söylenebilir.

Charles Pellat, *Dîvân*'ı hemze, ba, te... şeklinde alfabetik kafije sırasına göre tertip etmiştir. Pellat, *Dîvân*'a yazdığı iki sayfalık önsözde⁹⁸⁴ çok özet olarak İbn Şüheyd'in hayatından bazı kesitlere yer vermiştir. Her şiirin başında tek cümle ile İbn Şüheyd'in o şiiri ne maksatla söylediğini zikretmektedir. Sonunda ise şiiri aldığı kaynakları belirterek, az kullanılan bazı nadir kelime lere açıklık getirmiştir.

Dîvân'da yer alan yetmiş beş şiiri⁹⁸⁵ incelediğimizde, İbn Şüheyd'in şiirlerini kullandığı vezin bakımından çoktan aza doğru şöyle sıralayabiliriz: Tavîl vezinde yirmi beş, kâmil vezinde on beş, basît vezinde on beş, mütekârib vezinde dokuz, remel vezinde dört, hafif vezinde üç, münserih vezinde üç, recez vezinde bir ve seri' vezinde bir.

Dîvân, 1963 yılında Beyrut'ta basılmıştır. James Dickie tarafından İngilizce'ye çevrilerek 1975 yılında Kurtuba'da yayımlanmıştır.⁹⁸⁶

⁹⁸⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 9-11.

⁹⁸⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 185.

⁹⁸⁶ Epalza, "Ibn Suhayd", *Awraq*, V-VI/291.

c. Hânûtu Attâr

Hânûtu Attâr (Attar Dükkanı)⁹⁸⁷ hakkında, Câhiz'in kaybolan⁹⁸⁸ ve günümüze ulaşmayan eseri ile aynı ismi taşımaktadır. Belki de İbn Şüheyd, kendisini eserlerinde sık sık eleştirdiği Câhiz'e nazîre olsun diye aynı ismi taşıyan bir eser telif etmiş olabilir. Bu eser, Muhammed b. Tâvît et-Tancî tarafından 1951 yılında Kahire'de neşredilmişdir.⁹⁸⁹

İbn Sa'îd, İbn Şüheyd'in kardeşi ve amcasına ithafen yazdığı şiirlerin bu eserde yer aldığına nakletmekle⁹⁹⁰ birlikte, bu şiirlerin *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* ile *ez-Zehîre*'de yer aldığına⁹⁹¹ görmekteyiz.

Fuat Sezgin ise bu eserin ma'âni's-şî'r ve belâgat⁹⁹² konusunda olduğunu ileri sürerken, bununla ilgili bir kaynak zikretmemiştir.

ez-Zehebî ise bu eseri "Cûna Atâr" olarak zikretmektedir.⁹⁹³

2. Günümüze Ulaşmayan Eserleri

Bazı araştırmacılar, *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'*den yola çıkarak onun şu eserlerinin bulunduğuunu belirtmektedirler:

1- el-Helvâ (Tatlı)⁹⁹⁴

2- el-Berd ve'n-nâr ve'l-hatab (Soğuk, Ateş ve Odun)⁹⁹⁵

⁹⁸⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 46; el-Humeydî, *Cezve*, s. 133; ed-Dabbâ, *Buğye*, s. 191; İmâdu'l-İsfahânî, *Harîdatü'l-kasr*, III/555; Yâkût, *Mu'cemü'l-udebâ*, III/222; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/116; es-Safedî, *el-Vâfi*, V/144; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, IV/13; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/157; Kehhâle, *Mu'cem*, I/302; Sezgin, *GAS*, II/699.

⁹⁸⁸ Hafâcî, *el-Âdâbu'l-Arabîyye*, s. 360.

⁹⁸⁹ Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, IV/460.

⁹⁹⁰ İbn Sa'îd, *el-Mugrib*, s. 85.

⁹⁹¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 144-45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/294-95.

⁹⁹² Sezgin, *GAS*, II/670.

⁹⁹³ ez-Zehebî, *Siyer*, XVII/501.

⁹⁹⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 119-123; es-Sa'âlibî, *Yetîmetu'd-dehr*, II/47-49; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/270; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/382.

⁹⁹⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 118; es-Sa'âlibî, *Yetîmetu'd-dehr*, II/44-45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/270; el-İsfahânî, *Harîdatü'l-kasr*, III/560-61; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/382.

durum böyledir.

Yukarıda da gördüğümüz gibi, el-Ma'arrî şahısları tasvirde İbn Şüheyd'den daha yavandır. Ancak buna karşılık el-Ma'arrî daha zi-yade ortama ve bu ortamda cereyan eden olayların tasvirine ağırlık vermiştir. Meselâ el-Ma'arrî, risalesinde çizmiş olduğu sahnelerden birinde yer alan bir mecliste Müberred, İbn Dureyd, İbn Mes'ade (ö. 217/832)⁹²⁹, Sîbeveyh (ö. 180/796)⁹³⁰, Ebû Ubeyde (ö. 210/825)⁹³¹, Esma'î (ö. 216/831)⁹³² ve Sa'leb (ö. 291/904)⁹³³ gibi bazı nahiv ve dil bilginleri⁹³⁴ bulunmaktadır.

Ebû Ubeyde, Araplar arasındaki önemli hadiseler ve Eyyâmü'l-Arab'dan bazı olayları anlatırken, Esma'î de meşhur kasîdeleri oku-

---

I/31-32; *Suppl.*, I/67-68; el-Bustânî, *Udebâ'u'l-Arab*, I/272-281; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 122-23; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, III/191-92.

⁹²⁷ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 128.

⁹²⁸ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 221-22.

⁹²⁹ Abbasiler dönemi edip ve şairlerinden olan Türk asıllı Ebu'l-Fadl Amr b. Mes'ade hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, III/114; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/260; Ferruh, *Târihu'l-edeb*, II/215-17; Sezgin, *GAS*, II/616.

⁹³⁰ Büyük nahiv bilginlerinden olan Ebû Bişr Sîbeveyh Amr b. Osmân hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 51-52; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/103-105; İbnu'l-İmâd, I/252-55; Brockelmann, *GAL*, I/99-100; *Suppl.*, I/160; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/260; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VIII/10.

⁹³¹ Şiir ve soy bilimi konusunda derin bir bilgiye sahip olan Ebû Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 53-54; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/554-560; İbnu'l-İmâd, II/24-25; Brockelmann, *GAL*, I/102-103; *Suppl.*, I/162; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, XII/309-310.

⁹³² Abbasiler dönemi dil, nahiv bilgini ve şair Ebû Sa'id Abdülmelik b. el-Esmâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 55-56; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/516-520; İbnu'l-İmâd, II/36-38 Brockelmann, *GAL*, I/4; *Suppl.*, I/163-65; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VI/187; Abbûd, *Edebu'l-Arab*, s. 247.

⁹³³ Küfe nahiv âlimlerinden Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 110; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/51-53; İbnu'l-İmâd, II/207-208; Brockelmann, *GAL*, I/121-22; *Suppl.*, I/181-82; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VIII/191; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, II/203-204.

⁹³⁴ el-Ma'arrî, *Risâletü'l-gufrân*, s. 50-53.

ğuk) kelimesi, daha önce de geldiğimiz “el-Berd ve’n-nâr ve’l-hatab”¹⁰⁰³ risalesinin adındaki sözcükler arasında yer almaktadır. “el-Hammâm” ile ilgili olarak ise, birgün arkadaşları ile yıkandığı hamamdan çıkarılması üzerine söyledişi bir şiirden¹⁰⁰⁴ başka, günümüzde herhangi bir bilgi ulaşmamıştır.

İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’* ve *z-zevâbi’* de suyu¹⁰⁰⁵, tilkiyi¹⁰⁰⁶ tasvir etmiş, câriyeyi de tasvir ettiğine¹⁰⁰⁷ işaret etmiştir.

Kanaatimizce biyografi yazarları, İbn Şüheyd’ın bazen bir veya birkaç cümle olacak kadar kısa ve öz bir şekilde günümüze intikal eden bazı nesir ürünlerini dikkate alarak, onun yukarıda zikrettiğimiz risaleleri veya eserleri olduğu görüşüne vardılar. Belki de onları bu görüşe sevk eden, bizim de düşündüğümüz gibi, İbn Şüheyd’ın bu isimler altında bazı çalışmalar yapmış olması ve daha sonra bilemediğimiz bazı nedenlerden dolayı, eserinde bunların çok az bir kısmına yer vermesi¹⁰⁰⁸ veya tek bir kelimeyle yetinmiş olmasıdır. Meselâ, *et-Tevâbi’* ve *z-zevâbi’*de, “Câriyeyi tasvir et, dedi. Ben de tasvir ettim”¹⁰⁰⁹ demektedir.

¹⁰⁰³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 118; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/270.

¹⁰⁰⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 92-93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/301.

¹⁰⁰⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 12; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/276.

¹⁰⁰⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 126; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/275.

¹⁰⁰⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 128; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/276.

¹⁰⁰⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 118-123, 125-26, 127, 128; *Dîvân*, s. 92-93; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219-220, 270-73, 275-76.

¹⁰⁰⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 128; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/276.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN ŞÜHEYD'İN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

A. ARAP ŞİİRİNDEKİ YERİ

Henüz çocuk denecek yaşta şiir yazmaya başlayan¹⁰¹⁰ İbn Şüheyd, kendince en güzel olan şiirlerine *et-Tevâbi'* ve 'z-zevâbi' de yer vermiştir. Bunun yanında, çeşitli vesilelerle söyleyip de risalesinde yer almayan bazı şirleri özellikle Endülüslü müellifler tarafından günümüze ulaştırılmıştır. Endülüslü Arap Edebiyatı konusunda kıymetli çalışmaları bulunan Charles Pellat, İbn Şüheyd'in günümüze ulaşan bütün şirlerini toplayarak *Dîvân*ı İbn Şüheyd adıyla yayımladı. Yetmiş beş ayrı parçadan¹⁰¹¹ oluşan bu eserdeki şirler, biyografi yazarlarına ve eleştirmenlere bağlı kalmadan, doğrudan İbn Şüheyd'i bir şair olarak inceleme ve değerlendirmeye imkânı vermektedir. Bazı biyografi yazarları ve eleştirmenler, İbn Şüheyd hakkında çok kısa ve açık olmayan fikirler ileri sürmek dışında, onu gerektiği gibi değerlendirememiştir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, İbn Şüheyd'den bahseden müellifler ve araştırmacılar, onun nesir ve şiirdeki yeteneğini çoğu zaman takdir etmişlerdir. Meselâ İbn Hayyân, İbn Şüheyd hakkında şu yorumda bulunmaktadır:

“Ebû Âmir, sözü uzatmadan söylemek istediğini hemen söyledi. Onu, fesahati ile birlikte düşündüğünde belâgatteki ustalığını görür ve zamanın Abdülhamid'i ve Câhiz'i sanırsın. Onun şaşılacak tarafı, nesirde ve şiirde yeteneğini istediği şekilde kullanıp sözü, kitaplara bağlı kalmadan ve herhangi bir istege aldırış etmeden istediği

¹⁰¹⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 26; *Dîvân*, s. 121; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219; Dickie, “İbn Suhayd”, *el-Andalus*, XXIX/279.

¹⁰¹¹ Bk. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 185.

gibi, içinden geldiğince söylemesidir. Şiirleri eleştirmenler tarafından beğenildi. Şiiri, doğuştan şairlik yeteneğine sahip şairler tarzında söyledi. Onların seviyesine ulaştı ve onlardan geri kalmadı.”¹⁰¹²

İbn Bessâm ise İbn Şüheyd’i şu övücü sözlerle anlatmaktadır:

“Ebû Âmir, Kurtuba’nın çocuğu, herkesin olmayı arzuladığı ve hayal ettiği varılabilcek hedefin başlangıcı ve en yüksek mertebesidir. Yaşamın temel maddesi, gerçeğin bizzat kendisi, Kurtuba’nın hayat kaynağı ve asil yöneticilerindendir. O, dünyanın nadir incisi, gece ve gündüzün hayrete düştüğü, Kurtuba’nın isim ve lâkaplarının anlamı idi. Neşelendiğinde şakırdayan bir güvercin, ciddi olduğunda kükreyen yırtıcı bir aslan gibiydi. Onun şiiri, gerdanlara dizilen inci, nesri ise kâfurla karıştırılmış bir misk gibidir. Onun, vücudu yaralanmadan kalplere nüfuz eden mızrak ucu gibi sıvri nadir sözleri vardır. Cevapları da göz kırpmasından daha hızlı ve nefes gibi insanın içine işler”¹⁰¹³

Bu övücü sözlere karşılık, İslimiyat olarak bilinen Muhammed b. Kâsim¹⁰¹⁴, “Bunlar güzel parçalar olmakla beraber, bunları başka yerden çalmıştır”¹⁰¹⁵ diyerek, İbn Şüheyd’i intihal (başkalarının eserlerinden aşırma) ile suçlamaktadır.

Göründüğü üzere, eski eleştirmenlerin görüşlerinden hareketle İbn Şüheyd hakkında kesin bir hükme varmak doğru olmaz. Bunlar, onun edebî ürünlerini detaylı bir şekilde incelemediklerinden, İbn Şüheyd'in edebî yeteneğini ve yaratıcılığını sağlıklı bir şekilde değerlendirememiş olabilirler.

Günümüz araştırmacı ve eleştirmenleri de İbn Şüheyd'in edebî kişiliği hakkında birbirinden farklı görüşler ileri sürmektedirler. Meşâl Hannâ el-Fâhûrî'nin onun hakkındaki görüşleri şöyledir:

“İbn Şüheyd lâfız, mana ve üslûp bakımından eskilerin şiirini

¹⁰¹² Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192.

¹⁰¹³ Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/191-92.

¹⁰¹⁴ İslîkhâbât olarak da tanınan Ebû Bekr Muhammed b. Kâsim hakkında *ez-Zehîre* dışında herhangi bir bilgiye rastlamadık. Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/230.

¹⁰¹⁵ Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/230.

İBN ŞÜHEYD VƏ EDEBİ KİŞİLİĞİ

oldukça fazla taklit etti. Özellikle Abbasîler dönemi şairlerine hissedilir bir meyli vardı.”¹⁰¹⁶

Ömer Ferrûh da bu paralelde bir değerlendirmede bulunarak, “Şiirlerinde birçok manayı doğulu şairlerden alıntı yaptığıni görmekteyiz. Öyle ki sanki bunu kasten yapıyordu”¹⁰¹⁷ demektedir.

İhsan Abbas, İbn Şüheyd’ın intihal yaptığı iddiası ile ilgili şunları söyler:

“İbn Şüheyd’ın şiirde intihal yaptığı fikri, hasetlikten kaynaklanan bir iddiadır. O, daima icat eden ve yeniyi bulan olmaya çalışmıştır. Eskilerin manalarını kullanması, intihal yaptığı anlamına gelmez. O, alıntılarına ilâveler yapıyor, yeni mana ve yeni şekiller ortaya çıkarıyordu. Yaratıcılık açısından, değil Endülüs’tे belki de doğulu şairler arasında bile onun gibisi yoktur.”¹⁰¹⁸

Endülüs nesircileri hakkında önemli bir çalışma yapmış olan Ahmed Dayf, “Okuyucu, İbn Şüheyd’ın şiirinde yeni bir şiir ruhu bulur. Şairin, manalara olan hâkimiyeti ve onları kullanmadaki yeteneği açıkça görülür. Öyle ki şirlerini sanki düşünmeden, zorlanmadan söylemektedir”¹⁰¹⁹ diyerek, İbn Şüheyd’ın şiirdeki maharetine dikkat çekmektedir.

Ahmed Heykel ise İbn Şüheyd’ın edebî kişiliği hakkında şunları kaydetmektedir:

“İbn Şüheyd’ın şiirinde, eskiyi yeni metodlarla ele alması, yaşadığı çevreyi ve asrı yansıtması, hikâyeye karşılıklı konuşma tarzında bir üslûbu ve mizah sanatını kullanmasının yanı sıra, lâfızlarının ve terkiplerinin kolaylığı, manaların açıklığı ile özellik kazanmaktadır.”¹⁰²⁰

Batılı şarkiyatçılarından Van Gelder ise, İbn Şüheyd’ın şairlik yeteneğinin diğer yeteneklerinden üstün olduğunu söylediğten sonra,

¹⁰¹⁶ el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 913.

¹⁰¹⁷ Ferruh, *Târihu'l-edebî'l-Arabi*, IX/455.

¹⁰¹⁸ Abbas, *Târihu'l-edebî'l-Endelûsi*, I/298.

¹⁰¹⁹ Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 46.

¹⁰²⁰ Heykel, *el-Edebu'l-Endelûsi*, s. 327.

“İbn Şüheyd kısa şiirlerde daha başarılıdır”¹⁰²¹ değerlendirmesini yapmaktadır.

Endülüslü edebiyatı hakkında ciddi araştırmalar yapan Garcia Gomez ise İbn Şüheyd hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır:

“Hierî IV. yüzyıl sonlarında İbn Şüheyd ve Ebû Muhammed İbn Hazm’ın da aralarında bulunduğu Kurtubalı bir grup genç, Endülüslü şiirini doğunun etkisinden kurtarmaya ve buradaki şire Endülüslü’ye has bir hava vermeye çalışmışlardır. Ekol olarak isimlendirebileceğimiz bu akımın mensupları, kendilerinden önceki edip ve şairlerin kusurlarını ortaya koymaya çalışırken, aynı zamanda onları ve eserlerini küçük görmüşlerdir. Bu eserlerden istifade edenlere de karşı çıkmışlardır. Herhangi bir mesnede dayanmaksızın edebî konulara yeni kaideler ve kurallar getirdiler. Bu kaideler arasında da en hararetli savundukları tez, bir şairin ve edibin ancak doğuştan gelen bir yetenekle edip veya şair olabileceği, sonradan bu melekenin kazanılamayacağı konusu idi.”¹⁰²²

Gerek Endülüslü’teki edebî hayat, gerekse İbn Şüheyd’ın edebî kişiliği, Gomez’in bu görüşünü pek doğrular mahiyette değildir. Zira Endülüslü şiirinin birçok yönden her dönem doğu şiirinin bir uzantısı durumunda olduğu bilinen bir gerçektir. İbn Şüheyd her ne kadar söyledikleri ile Gomez’i teyit eder mahiyette ise de, şiir söylemeye veya yazmaya başladığında bunun aksını yaptığını ve Endülüslü şairler gibi birçok yönden doğulu şairlerin izinden gittiğini görmekteyiz.

İbn Şüheyd hakkında değerlendirmelerini aktardığımız araştırmacıların çoğu, onda yeni bir tarz ve yaratıcı bir üslûp bulmamaktadır. Aksine onun da Endülüslü birçok şairin yaptığı gibi doğuyu taklit ettiğini ve doğu edebiyatından birçok alıntı yaptığını ileri sürmektedirler. İbn Şüheyd’ın pek çok şirini eserinde nakleden İbn Bessâm, onunla daha önceki şairler arasında bir karşılaştırma yapmadığı gibi, doğulu şairlerden anlam ve lâfîz bakımından herhangi bir alıntı yapıp yapmadığı konusunda da bir görüş belirtmemiştir. Bu

¹⁰²¹ Gelder, *Studies in Arabic Literature*, s. 110.

¹⁰²² Gomez, *Poesia Arabigo*, s. 60-62.

konuda sağlıklı bir karara varabilmek için İbn Şüheyd'den günümüze kalan edebî ürünlerini incelememiz gerekmektedir.

1. Şiirinin Genel Özellikleri

İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* in başında şöyle demektedir:

“Çocukluğumun ilk yıllarda arzu ve isteklerim vardı. Bu durum beni güç durumda bıraktı. Bu temayüllerim peşimi bırakmaz oldu. Bu durumdan usandığım bir sırada sevdığım insan öldü, üzüldüm. Bir gün boyunca bahçede ona yas tuttum. Oranın kapıları üzerrime kapanmıştı. Tek başıma kaldım ve birkaç beyit okudum. Dilim tutuldu, duraksadım ve sustum.”¹⁰²³

İbn Şüheyd'in yukarıdaki, “dilim tutuldu, duraksadım ve sustum” ifadesi, belki de şiirin geri kalan kısmını tamamlamak maksadıyla kendisine ilham verecek olan tâbi' asının ortaya çıkışına inandırıcılık kazandırmak için düzenlenmiş olduğu bir kurgudur. Gerçek anlamda da dili tutulmamış olabilir. Fakat el-Makkârî'nin naklettiği şu olay, İbn Şüheyd'in gerçekten şiirde bazen acze düşüğünü göstermektedir:

“Bir mecliste İbn Mâkân¹⁰²⁴, Sa'îd¹⁰²⁵ ve Ebû Âmir'den nergis çiçeğini vasfetmelerini istedi. İkisinin de dilleri tutuldu ve âciz kaldılar. Onlar bu şekilde şaşkınlık bir vaziyette iken içeriye Ebû'l-Alâ'nın (ö. 410/1019)¹⁰²⁶ arkadaşı ve öğrencisi olan Zuheyri¹⁰²⁷ girdi. Zuheyri, okuma-yazması olmayan, ancak irticalen şiir söyleyen bir şairdi. Olup biteni ona söylediler. Gülerek şu şiiri söyledi: -Bu iki edibe

¹⁰²³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 88-89; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/246-47.

¹⁰²⁴ İbn Fâkân olarak da bilinen Ebû Abdillâh İbn Mâkân Endülüslü edip ve şairlerdendir. Bk. el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, III/76.

¹⁰²⁵ Muhtemelen dönemin şairlerinden ve İbn Şüheyd'in arkadaşlarından olan bu kişi hakkında ismi dışında bir bilgiye sahip değiliz. Bk. el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, III/76.

¹⁰²⁶ Hişâm b. el-Hakem döneminde doğudan Endülüs'e göç eden ünlü edip ve şair Ebû'l-Alâ Sa'îd b. Hasan el-Lugavî hakkında bk. el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, III/76.

¹⁰²⁷ Zubeyri veya Zehrî olarak zikredilen bu kişi hakkında bilgi edinemedik. Bk. el-Humeydi, *Cezve*, s. 240-44; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, III/76.

ne oluyor. İkisi de cennet güzelliklerinden ufak bir parça konusunda âciz kaldılar.”¹⁰²⁸

Bu açıklamadan, okur-yazar olmayan bir şairin bile Endülüs’té oldukça yaygın olan tabiat tasviri konulu bir şiirde bu kadar başarılı olmasına karşılık, İbn Şüheyd’ın acze düşmesi, onun bu tür şiirler söylemediği veya söyleyemediği anlamına gelmez. el-Mu’temen’e hediye ettiği uzun bir kasîdesinde¹⁰²⁹, Kurtuba’nın harika bahçelerini içinden geldiğince tasvir etmektedir. Son dönem eleştirmenlerinden Ahmed Dayf, İbn Şüheyd’in bu kasîdesini değerlendirirken, “Okuyucu, Ebû Nuvâs’ın etkisinin görüldüğü bu kasîdede yeni bir şiir ruhu bulmasının yanısıra, şairin kendini hiç zora sokmadan gerçek duygularını sergilediğine şahit olmaktadır... İbn Şüheyd, bu kasîdede birçok şairin yaptığı gibi genel bir tasvir yapmaktan öte, tipki bir ressam gibi gördüğü her şeyi en ince detayına kadar vafetmiştir.”¹⁰³⁰ Ahmed Dayf, daha sonra tekrar İbn Şüheyd’in vasftaki bu üstün yeteneğine dikkat çekerken bu sefer de duygularını, “İbn Şüheyd ele aldığı şair ve edipleri kâğıt üzerine resmeder gibi vasfederek bu yöndeki üstün yeteneğini ortaya koymuştur”¹⁰³¹ şeklinde dile getirmektedir.

İbn Bessâm ise, “Ebû Âmir, gücünü, kudretini ve yaratıcılığını gösterecek şekilde Bağdat’ın ileri gelenleri ile yarıştı. Güzel manaları ele almaya ve güzel bir akış içerisinde sürüklemeye çalıştı”¹⁰³² dedikten sonra, İbn Şüheyd’in arayı¹⁰³³, pireyi¹⁰³⁴, sıvrisineği¹⁰³⁵ ve tilkiyi¹⁰³⁶ tasvir ettiğine işaretle, onun bazı manzum parçalarından alıntılarla yer vermiştir. Daha sonra da, “Bunlar öyle tasvirlerdir ki, onun dışında her kim bunları yapmak isterse dili tutulur, ayağı tökezler ve

¹⁰²⁸ el-Makkâî, *Nefhu ’t-tîb*, III/77.

¹⁰²⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 150-56.

¹⁰³⁰ Ahmed Dayf, *Belagatu ’l-Arab*, s. 46.

¹⁰³¹ Ahmed Dayf, *Belagatu ’l-Arab*, s. 51.

¹⁰³² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 141; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 125-26; *Dîvân*, s. 38; es-Sa’âlibî, *Yetîmetu ’d-dehr*, II/46; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi’*, s. 126-27; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

düşer¹⁰³⁷ şeklindeki değerlendirmesiyle İbn Şüheyd'in tasvirdeki maharetine işaret etmektedir.

İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'* ve *'z-zevâbi'*’in sonunda ise cinlerin toplandığı bir mecliste ilk kez İmru'u'l-Kays tarafından işlenen şu beyit üzerindeki tartışmaya katılıyor:

سَمِوتُ إِلَيْهَا بَعْدَ مَا تَامَ أَهْلُهَا
سُمُّوٌ حَبَابُ الْمَاءِ حَالًا عَلَى حَالٍ

“Ailesi uyuduktan sonra, suyun akarken şekilden şekile girerek sürüklentimesi gibi ben de şekilden şekile girerek ona gittim.”¹⁰³⁸

İbn Şüheyd, Ömer b. Ebî Rabî'a (ö. 93/711)'nın¹⁰³⁹ İmru'u'l-Kays'a ait bu beyitten esinlenerek benzer anlamdaki aşağıdaki beyti söylediğinde foyasının meydana çıktığını ve İmru'u'l-Kays'ı taklit ettiğinin anlaşıldığını¹⁰⁴⁰ söylemektedir:

وَنَقَضْتُ عَيْنَ النَّوْمِ أَقْبَلْتُ مِثْيَةً الْ
خَبَابِ وَرَكَنْتُ حِيقَةَ الْقَوْمِ أَرْوَأْتُ

“Uykuyu kendimden silkeledim. Akrabaların korkusunu içimde taşıyarak Hubâb'ı ziyarete gittim.”¹⁰⁴¹

Daha sonra da İsmail b. Yesâr (ö. 130/748)'ın¹⁰⁴² tartışma konusu olan sürünerек veya sessizce gitme anlamını ele aldığı beyitlerini okuyarak, bunların çok iyi söylendiğini¹⁰⁴³, başka bir deyişle çok ustaca taklit edildiğini ifade etmiştir:

¹⁰³⁷ Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³⁸ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 126-27; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰³⁹ Hadari gazel türü şiirin öncüsü kabul edilen Emevî dönemi ünlü şairlerinden Ömer b. Abdillâh b. Ebî Rabî'a hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Kuteybe, *es-Şî'r ve's-şu'arâ*, s. 131-34; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V/211; Blachere, *Târihu'l-edebî'l-Arabi*, s. 747-763; el-Bustâmî, *Udebatu'l-Arab*, I/292-302; Zeydan, *Târihu'l-adâbi'l-lugati'l-arabiyye*, I/281-83; Şevki Dayf, *Târihu'l-edebî'l-Arabi*, I/349-54; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, VII/204.

¹⁰⁴⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/286; es-Safedî, *el-Vâfi*, V/145.

¹⁰⁴¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 135; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/286.

¹⁰⁴² Emevî dönemi şairlerinden, İran asıllı İsmail b. Yesâr en-Nisâî hakkında bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/286 ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/328; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I/95.

¹⁰⁴³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/287.

لما تسامى النّحْمُ في أفقهِ
وَلَا حَتَّى الْجُوزَاءُ وَالْمِرْزُمُ

أَفْبَلْتُ وَالْوَطْنُ خَفِيقٌ كَمَا
يَسْنَابُ مِنْ مَكْمِنِهِ الْأَرْقَمُ

“Yıldız ufkunda yükselp de ikizler burcu ve poyraz yeli göründüğünde,
yılanın kovuğundan süzüldüğü gibi yavaş adımlarla gittim.”¹⁰⁴⁴

İbn Şüheyd, kendince bu iki şairin foyasını ortaya çıkardıktan sonra da aynı anlamı kendisinin çok daha iyi bir tarzda ele aldığıni ispat etmek için şu şiirini okur:

فَنَامَ وَنَامَتْ عَيْنُونُ الْعَسْنِ	وَلَمَّا تَمَلَّأَ مِنْ شُكْرِهِ
دُنُورٌ رَفِيقٌ دَرِيٌّ مَا الْتَمَسْنِ	دَنَوْتُ إِلَيْهِ عَلَى بُعْدِيهِ
وَاسْتَوْ إِلَيْهِ سُهُوُ الْنَفْسِ	أَوْبَتُ إِلَيْهِ دَبِيبَ الْكَرَى
إِلَى أَنْ تَبَسَّمَ شَغْرُ الْغَاسِنِ	وَبَتُّ بِهِ لَيْكَنِي نَاعِمًا
وَأَرْشَفْتُ مِنْهِ سَوَادَ الْعَسْنِ	أَفْبَلْتُ مِنْهِ بَيَاضَ الطَّلَاءِ

“Zil zurna sarhoş olunca, kendisi de bekçiler de uyudular.”

“Onun uzaklığına rağmen ne istediğini bilen bir arkadaş yakınlığıyla ona yaklaştım.”

“Ben uyku gibi ona yavaş yavaş yaklaşırmış, nefes gibi de sokulurum.”

“Günün ilk ışıkları kendini gösterinceye kadar gecemi onunla rahat bir şekilde geçirdim.”

“O gece boyunca onun beyaz boynunu öptüm ve koyu renkli dudaklarını emdim.”¹⁰⁴⁵

İbn Şüheyd bu şiirde, kendileriyle yarışmaya girdiği İmrū'u'l-Kays, Ömer b. Râbi'a ve İsmail b. Yesâr'ı geride bıraktığını ispata çalışmaktadır. İbn Şüheyd'den önce yaşamış olan her üç şair de, sessizce yaklaşma veya sürünme konusunu ele almıştır. İbn Şüheyd'in de ifade ettiği gibi, konuyu ilk kez İmrū'u'l-Kays ele almış, diğer iki

¹⁰⁴⁴ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 126-27; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰⁴⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 136; *Dîvân*, s. 85; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/287; İbn Sa'îd, *Unvânu'l-murakkasât*, s. 20; *er-Râyât*, s. 42.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

şair de onu taklit etmiştir. Bizim buradaki tespitimiz ise, bu anlamda şiirinde ilk kez işleyen İmru'u'l-Kays olmakla beraber, sessizce yaklaşmayı veya sürünmeyi somut bir eylemden çıkarıp soyut bir eylem hâline ilk kez İbn Şüheyd'in getirmiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle o, sürünenmeden, yürümeden veya ileriye gitmeden yaklaşma eylemini gerçekleştirmiştir. Manayı ele alırken İmru'u'l-Kays'ın şiirini kaynak olarak almışsa da, ifade tarzını Câhiliyye şiirinin sert üslûp ve lâfızlarından çıkarıp bir noktada daha incelterek kendi çağına uydurmuştur. Şiiri bu açıdan değerlendirdiğimizde, kendisinin de ispata çalıştığı gibi, hocaları konumundaki bu ünlü şairleri geride bıraktığı gerçekliğini kabul etmek gereklidir.

İbn Şüheyd'in şiirlerini incelediğimizde, birçok konuda bu şekilde hareket ederek şiirlerinde yer verdiği konuların daha önceki şairler tarafından işlenmiş olduğunu görürüz. Böyle olsa da o, bunları farklı bir şekilde ve farklı lâfızlarla ele almış, bir bakıma eskiyi yeni metodlarla ele alıp yaşadığı çevreye ve çağ'a uyarlamıştır. Meselâ, şu beytinde Câhiliyye ve daha sonraki dönem şairleri tarafından sıkça ele alınan kılıç ve mızrakların tasvirine farklı bir boyut getirmektedir:

“Koltuğumun altında iki tarafı keskin bir kılıç, elimde de yayılanan bir mızrak vardı.”

“Bu ikisi gençliğimden beri benim arkadaşlarımdır. Düşüğüm zaman beni onlar kaldırdı.”

“Birincisi ile soyluluk, ikincisi ile rızık kazanılır.”¹⁰⁴⁶

Bir başka şiirinde ise yağmur ve bulutları tasvir ederken teşbih sanatını, biraz da müstehcenlik katarak çok ustalıkla kullanmıştır:

إِلَى كُلِّ ضَرِّ لِعَمَامَةٍ حَافِلٍ
وَقَدْ فَعَرْتُ فَاهَا بِهَا كُلَّ زَهْرَةٍ

وَمَرَّتْ جَيْشُ الْمُزْنِ رَهْوًا كَأَنَّهَا عَسَاكِرٌ زَنجٌ مُذْهَبَاتُ الْمُنَازِلِ

“O tepelerdeki çiçekler sanki bulutların dolu memelerine uzamıreasına ağızlarını açtılar.”

“Yağmurlarla dolu bulut orduları, altın kılıç kuşanmış zenci askerleri

¹⁰⁴⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 137; *Dîvân*, s. 57; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/250.

gibi ard arda geçtiler.¹⁰⁴⁷

İbn Zekvân'ın meclisinde bulunduğu bir gün de taze baklayı şöyle tasvir etmiştir:

خُدُودَ كَعْبٍ وَمَا يِهُ وَصِفَةً	جَازَ ائْنِ دَكْوَانَ فِي مَكَارِيهِ
مِنْهُ لِأَفْرَاسٍ مَدْحِيَهُ عَلَيْهَا	قَدْمٌ دُرَّ الرِّياضِ مُنْتَجَبًا
وَالْفُولُ يَهْوَاهُ كُلُّ مَنْ ظَرَفَا	أَكْلٌ طَرِيفٌ وَطُعْمٌ ذِي أَدَبٍ

“İbn Zekvân, cömertlik konusunda Kâb’ın¹⁰⁴⁸ ve onun vasfedildiği şeyin sınırlarını geçti.”

“Bahçelerin incilerini seçenek onu metheden atlara yem olarak sundu.”

“Bakla nazik kişilerin, edep sahiplerinin yemeğidir. Onu zarafet sahibi herkes sever.”¹⁰⁴⁹

İbn Şüheyd'in şiirdeki bu tasvir yeteneği konusunda el-Makkâri şunları nakletmektedir:

“Arkadaşlarından bir grup İbn Şüheyd’de şöyle dediler: ‘Ey Ebû Âmir! Sen acayıp ve garip olan şeyleri uçlarından çekip getiriyorsun. Fakat ne var ki, güzel şeyler söylediğinde ve farklı şeyler ortaya koyduğunda çok kibirleniyor ve büyülüklük taslıyorsun. Şimdi senden şu anda bulduğumuz meclisi tasvir etmeni istiyoruz.’ Fakat bu istekleri, insanı yapamayacağı bir şeye zorlamaktan başka bir şey değildi. Çünkü kötü manayı ele alan insan, ne kadar yetenekli olsa da ortaya çıkan ürün yine beğenilmez. Zira ondan tasvirini istedikleri meclisin şeklini ve özelliklerini dinlemek kulakları rahatsız eder. Yerde kırmızı bir keçenin serili olduğu bu meclis hakkında söz söylemek veya bir şeyler icat etmek mümkün değildi.”¹⁰⁵⁰ İşte böyle bir ortamda İbn Şüheyd şu şiiri söylemiştir:

¹⁰⁴⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 112; *Dîvân*, s. 129; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/265.

¹⁰⁴⁸ İbn Şüheyd'in burada sözünü ettiği Ka'b, cömertlikte darb-ı mesel olmuş Ka'b b. Ümâme el-Eyâdi'dir.

¹⁰⁴⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 98; el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, III/245.

¹⁰⁵⁰ el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, III/245.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

“Birer yıldız gibi güzel olan gençlerin hepsi soylu birer şairdir.”

“Bu topluluktakiler benden kibirlenmeyi ve gururu bırakmamı istediler.”

“O meclisteki keçelerin altında sel gibi akan bir kan denizi gözüküyordu.”

“Ve bizim mestlerimiz onun üstünde sanki kaybolmuş ve nereye giteceğini bilmeden kıyayı arayan kılavuzsuz birer gemi gibiydiler.”¹⁰⁵¹

Söylediği bu şiir, mecliste bulunanların büyük beğenisini kazanınca, İbn Şüheyd oradan gururla ayrılmıştır. Yolda, elinde enginar dolu bir sepet taşıyan bir tanıdığı ile karşılaşır ve bu kişi ondan enginarnı vafetmesini ister. Bunun üzerine İbn Şüheyd irticalen şu şiiri söylemiştir:

فَنَافِدًا تَبَاعُثُ فِي زَبِيلٍ؟	هُنْ أَبْصَرُ عَيْنَاكَ يَا حَلِيلِي
ذِي إِتَّرٍ تَنْفَدُ جَلْدَ الْفَبِيلِ	مِنْ حَرْشَفٍ مُعْتَمِدٌ حَلِيلٌ
وَأَكْلُ قَوْمٍ نَازِحِي الْغَفُولِ	نَقْلُ السَّخِيفِ الْمَائِقِ الْجَهُولِ
وَلَا طَعْمَنْتَهَا عَلَى شَمُولٍ	أَقْسِمُ لَا طَعْمَنْتَهَا أَكْبَلِي

“Ey dostum! Senin gözlerin zenbil içinde satılan kirpi gördü mü?”

“Bunlar öyle sağlam enginarlardır ki, onların güçlü iğneleri fil derisi ni bile deler.”

“Ahmak, cahil ve boş kafalı kişilerin mezesi, akılarını bırakmış milletlerin yemeğidir.”

“Yemin ederim ki, onu ne misafirime yediririm ne de ömür boyu ben ağzına korum.”¹⁰⁵²

Zikrettiğimiz bu beyitler, İhsan Abbas’ın da söylediğisi gibi, İbn Şüheyd’in irticalen şiir söyleme yeteneğini¹⁰⁵³ ve hazır cevaplılıktaki ustalığını ortaya koymaktadır.

İbn Şüheyd, haklı şöhretini sadece bu tür şiirler vasıtasiyla elde

¹⁰⁵¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 123-24; el-Makkârî, *Nefhu’t-tîb*, III/245.

¹⁰⁵² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 136-37; el-Makkârî, *Nefhu’t-tîb*, III/246.

¹⁰⁵³ Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelûsi*, I/297.

etmemiştir. O, şiirlerinde açıkça görüldüğü üzere övme, övünme, tasvir ve bunların dışındaki birçok konuyu, herhangi bir şairi taklit etmeden ve kendisinden önceki herhangi bir yüzyılı takip etmeden şiirlerinde ele almıştır.

İbn Şühəyd hakkındaki tespitlerimizden biri de, onun edebî zevklerinin zamanla değiştiğidir. Cinler âlemine yaptığı yolculuğun- da, zaman zaman hayvanları da konuşturan¹⁰⁵⁴ İbn Şühəyd'in en bü- yük özelliklerinden biri, hiç kuşkusuz şiirlerini zamanın zevklerine uygun bir hâlde söylemesidir. Bunu yaparken de eskiyi biliyor ve tanıyordu. Bundan da öte eskiyi inkâr etmiyor ve eskiyle olan bağla- rını koparıp atmıyor.

İbn Şühayd, Mu'temen'e yazdığı bir risalesinde yer verdiği kasıdesinde eskiyle olan bağlarını hiçbir zaman koparmadığını açık bir şekilde ifade etmiştir.¹⁰⁵⁵

Nesib ve medh konularını ele aldığı bu kasîdesinden sonra, şîirdeki yeteneğini göstermek için şöyle bir tartışma konusu hazırlamaktadır:

“Eğer herhangi birisi bu şiirin nesib bölümüne saldırırda bulunup da, ‘Şüphesiz krallar bu gibi şirlerle karşılaşmazlar, büyükler de buna benzer şirleri kabul etmezler’ derse, biz de cevap olarak söyle deriz: Doğrusu bu kişi, büyük şahsiyetleri ve onların eserlerini bilmemiği için böyle söylemektedir. Şayet ben bu şahsiyetlerin yanında olup bitenleri, onlara nasıl davranışım olduğunu ya da onlara ulaşmak için başvurulan vesileleri anlatmak isteseydim, sayfalar hatta kitaplar doldururdum. Ben ise bu konuda ilginç ve kısa bir konuşma ile yetindim.”¹⁰⁵⁶

İbn Bessâm, bu konuda daha ayrıntılı bilgi vermeden, daha sonra İbn Süheyd'in babasına ait şu şiirleri okuduğunu nakletmektedir:

وَانْضَعَ الْقَلْبُ بِمَا إِلَيْهِ اعْنَبَ

أَذْنَ الدِّيْكُ فَثَبَ أَوْ ثَوْبٌ

¹⁰⁵⁴ İbn Süheyd, *et-Tevâbi'*, s. 148; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/297.

¹⁰⁵⁵ İbn Süheyd, *Dîvân*, s. 77; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/209.

¹⁰⁵⁶ Ibn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

“Horoz ezan okudu; o hâlde kendine gel veya namaz kıl ve kalbini üzüm suyu ile temizle!”¹⁰⁵⁷

İbn Şüheyd’ın yukarıda ilk beytini verdiğimiz kasîdesini¹⁰⁵⁸ incelediğimizde, onun şiirdeki yeteneğini rahatlıkla görebiliriz.

Kasîdede kolaylıkla lâfızların anımlarını ile oynadığını, konudan konuya geçtiğini ve hiç zorlanmadan sözün en tatlısına en çirkinine nasıl intikal ettiğine şahit oluyoruz. Zira daha sonraki beyitlerde söyle demektedir:

مَا قَرَأْنَا مِثْلَهَا فِي الْكُتُبِ   وَتَأْمَلُ آيَةً مُعْجِزَةً

رَكَعَ الْإِبْرِيقُ مِنْ طَاعِتِهِ وَبَكَى فَابْلَأَ ثُوبَ الْأَكْلُوبِ

“Benzerini kitaplarda okumadığımız, insanı âciz bırakın bir mucizeyi iyice düşün.”

“Testi itaat için rükû etti ve ağladı. Bundan dolayı kadehlerin elbisesi islandı.”¹⁰⁵⁹

Aşk konusunu ele aldığı şiirlerinde yaptığı gibi, bazı şiirlerinde karşılıklı konuşma tarzında bir üslûp kullandığı görülmektedir:

“Gece yürüyenler için iki ateş yaktum. Gece yürüyen kişi bu iki ateşin alevlerini, Süreyyâ yıldızının altında buluşan iki parıltı gibi gördü.”

“Soğuktan içi donmuş, başına gelenleri kendinden uzaklaştıracak gücü olmayan biri geldi.”

“Ona, ‘Ateşe gel’ dedim. O da bana, ‘Hiç dumanı olmayan ateş olur mu?’ dedi.”¹⁰⁶⁰

Yukarıda birkaç beytine yer verdigimiz bu şiirin ilginç tarafı, Câhiliyye döneminden beri anlatılmakta olan bu hikâyeyi¹⁰⁶¹, İbn Şüheyd’ın Arap yarımadasından İspanya yarımadasına taşımış olmasıdır.

¹⁰⁵⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 28; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210.

¹⁰⁵⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 28.

¹⁰⁵⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 28; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210.

¹⁰⁶⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 167; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/311.

¹⁰⁶¹ Heykel, *el-Edebu'l-Endelûsi*, s. 375.

2. Şiirlerinde İşlediği Konular

a. Tasvir Şiirleri

Endülüs şiirinin en belirgin özelliklerinden birisinin tasvir olduğunu, özellikle de tabiat tasvirinin oldukça fazla işlendiğini daha önce belirtmiştık. İbn Şüheyd de, görsel tasvirlerde olağanüstü bir başarı göstermekle birlikte, şiirlerindeki tasvirler daha ziyade tabiat görüntüleriley temayüz etmiştir. Ahmed Dayf, İbn Şüheyd'in tasvir konusundaki yeteneğini şöyle ifade etmektedir:

“İbn Şüheyd, birçok şairin yaptığı gibi tasviri genel hatları ile almaz. Bir ressam gibi tasvirini yapacağı nesneyi önüne koyar ve onu en ince detayına kadar tasvir eder.”¹⁰⁶²

Mu'temen'e yazmış olduğu bir kasıdede yer alan aşağıdaki beyitler, onun tasvirdeki gücünü çok net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Rüzgâr kasırgalı bir havada, geçen bulutları yağırdı.”

“Yağmur oranın bahçelerinde sabahladı ve çiçekler uyurken yağmurunu boşalttı.”

“Sonra da oranın çiçekleri, dalgalar içinde yüzen boynu büük bitkiler gibi bu sudan beslendiler.”¹⁰⁶³

Başka bir şiirinde ise bulutları şöyle tasvir etmektedir:

“Ufukları damlları ile sulayan bulutlar sabah erkenden bize gözüktü.”

“Bu bulutlar, sanki yıldızları incilerden işlenmiş deniz gibi üzerimizden geçti.”

“Bize yaklaşırkten bol yağmurları ile sanki yerleri süpürdüklerini sandık.”¹⁰⁶⁴

Aşağıdaki şiirinde rüzgâr, bulut ve yağmur ilişkisini çok ustalıkla tasvir etmektedir:

وَمُرْجِزٌ الْقَيْ بِذِي الْأَنْبَلِ كَلْكَلًا وَحَطَّ بِجُونَاعَ الْأَكْبَارِقِ مَا حَطَّ

¹⁰⁶² Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 46.

¹⁰⁶³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199.

¹⁰⁶⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 28; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/211.

سَعَىٰ فِي قِبَادِ الرِّيحِ يُسْمِعُ لِلصَّبَابَ الْقَتْلَتْ عَلَىٰ عَنْرِ التَّلَاعِ بِهِ مِنْطَا

وَمَا زَالَ يُرْوِي التُّرْبَ حَتَّىٰ كَسَا الرُّبَىٰ   دَرَانِكَ وَالْغَيْطَانَ مِنْ تَسْجِهِ بُسْطَا

كَمَا نَتَرَتْ حَسَنَاتُهُ مِنْ جِيدِهَا سَخْطَا   وَعَنَتْ لَهُ رِيحٌ تُسَاقِطُ قَطْرَةً

“Yavaş yavaş hareket eden bulut, ilgin ağaçlı yerde ağırlığını attı ve kumlu, çakılı ve engebeli araziye yağmur indirdi.”

“Rüzgâra boyun eğerek onunla birlikte sürükleni ve o araziyi, elbisenin vücudu kapladığı gibi kapladı.”

“Ovaları haliya çevirinceye kadar ve tepeleri de çiçeklerle kaplayana kadar toprağı sulamaya devam etti.”

“Rüzgâr esti ve bulutun damlalarını, güzel bir kızın boynundan kopan gerdanlıktaki incilerin etrafına serpilmesi gibi yağdırdı.”¹⁰⁶⁵

Geceyi tasvir ederken de yıldızların isimlerini zikretmiştir:

وَرَعِيَتْ مِنْ وَجْهِ السَّمَاءِ حَمِيلَةً   خَضْرَاءَ لَأْخَ الْبَدْرِ مِنْ عَذْرَانِهَا

وَكَانَ نَثَرَ النَّجْمِ ضَانٌ وَسُطْهَا   وَكَانَ الْجُوزَاءَ رَاعِيَ ضَانِهَا

وَكَانَ فِيهِ النُّرَّى جَوْهَرٌ   نَتَرَتْ فَرَائِنَهُ يَكَدَ دَبَرِهَا

وَكَانَ الشَّعْرَى عَقِيلَةً مَعْشِرٍ   نَرَكَتْ بِأَعْلَى النَّسْرِ مِنْ وَلْدَانِهَا

“Gökyüzünde öyle bir ova gördüm ki yemyeşil, göletlerinden dolu-nay parlıyor.

“Yıldızlar sanki onun ortasında yayılmış koyunlardır; İlkizler burcu da o koyunların çobanı gibiydi.”

“Oradaki Süreyyâ yıldızı sanki bir cevherdir ki, Boğa burcunun elleri onun tanelerini saçmıştır.”

“Oranın Şâra yıldızı o kadar yüksek ve ulaşılmazdır ki, sanki kabile-nin iffetli kadını veya ulaşılması imkânsız kartal yuvasıdır.”¹⁰⁶⁶

İbn Şüheyd'in tasvir yaparken dikkatimizi çeken önemli nokta-

¹⁰⁶⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/277.

¹⁰⁶⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 170-71; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/206.

lardan biri de teşbih harflerini oldukça sık kullanmasıdır. Onun benzetme ve tasvir yaparken böyle bir yola başvurması, az da olsa şiirin akıcılığını olumsuz yönde etkilemektedir. Meselâ, daha önce bazı iktibaslar yaptığımız kasidesini incelediğimizde, teşbih harflerinden “kâf”ı bir kez, “kemâ”yı bir kez, “keennemâ”yı üç kez ve “kemâ”yı sekiz kez kullandığını¹⁰⁶⁷ görüyoruz.

Aşağıdaki beyitlerde ise gecenin karanlığını çok değişik bir benzetme ile ifade etmeye çalışmaktadır:

وَبِسْنَا ثُرَاعِي اللَّيْلَ مَمْبُطُو بُرْدَه
وَلَمْ يَئِرْ شَيْبِ الصَّبْحِ فِي فَرْعَه وَخَطَّا

تَرَاه كَمْلَك الرَّبْنَجِ فِي فَرْطِ كَرْبَه إِذَا رَأَمَ مَشِيَّا فِي تَبَخْرَه أَبْطَأ

مُطْلَأً عَلَى الْأَفَاقِ وَالْبَدْرُ تَاجُهُ
وَقَدْ عَلَقَ الْحَزَرَاءَ مِنْ أَذْنِهِ قُرْطَأ

“Sabahın karışmadığı, zifiri karanlık bir gecede oturduk.”

“O geceyi, yürümek istediğiinde gururundan yavaş yürüyen zencilerin kralı sanırsın.”

“Ay, başında taç, ikizler burcu da kulağında küpe olan gece bütün ufukları kaplamıştır.”¹⁰⁶⁸

Başka bir şiirinde, kızgınlığının ve öfkesinin bir ifadesi olarak gözyaşlarını akıtmadan nasıl ağladığını şöyle tasvir etmektedir:

“Kalplerinde bize karşı kin besleyen düşmanlarımıza karşı üzüntülerimizi gözyaşı ile ifşa ettiğimizde, bizi arayanlar ve suçlayanlar üzülsün diye, göz kapaklarımıza gözyaşlarımı tutmalarını emrettik.”

“İnci taneleri gibi gözyaşlarımız, gözlerimizin içinde şaşkin bir vaziyette kaldı.”

“Gözyaşlarımız haset insanlardan korkutukları için akmayı reddettiler, göz kapaklarımızın içine inci gibi dizildiler.”¹⁰⁶⁹

Yine aynı şiirinde gözlerin tebessümünü ise çok üstün bir teşbih sanatı ile şöyle tasvir etmiştir:

¹⁰⁶⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 150-56; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199-203.

¹⁰⁶⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 88; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/277.

¹⁰⁶⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139-140; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/322.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

“Cömert gözlerimiz öyle tebessüm ettiler ki, ağızların tebessümü bengenilmez oldu.”¹⁰⁷⁰

İbn Şüheyd'in kişiliğini incelerken de geldiğimiz gibi, onun Kurtuba'ya olan sevgisi her şeyin üzerinde idi. Mu'temen'in kendisini Belensiye'ye davetini nazikçe geri çevirdikten¹⁰⁷¹ sonra, Kurtuba'ya olan bağlılığını ve orada yaşanan olayları çok güzel benzetmelerle dile getirdiği şiiri¹⁰⁷², şehirleri tasvir konusunda da güzel bir şiir örneğidir.

İbn Şüheyd, tasvirdeki üstün yeteneğini göstermek için belki de kendisinden önce hiçbir şairin de根本没有做的 bazı hayvanları tasvir etmiştir. Aşağıdaki şiirde pireyi tasvir ederken sadece hayvanın kendisini değil, onu içinde yaşadığı dünyası ile bir bütün olarak ele almakta ve en ince detayına kadar gözler önüne sermektedir:

وَمُنْفَرٌ لِلنَّوْمِ مَسْكُنٌ إِذَا
تَامُ الْمُمْلَكُ بَيْنَ أَنْسَاءِ الشَّيَابِ

يَسْرِي إِلَى الْأَجْسَامِ يَهْبِطُ عَنْهُ عنْ كُلِّ جَسْمٍ صَبِعَ بِالْعَنْعَمِ حَحَابٌ

وَيَعْصُمُ أَرْدَافَ الْحِسَانِ وَمَا لَهُ
كَفٌّ وَلَكُنْ فُوهٌ مِنْ أَعْدَى الْحَرَابِ

مُتَحَكِّمٌ فِي كُلِّ جَسْمٍ نَاعِمٌ
مُتَدَلِّلٌ مَا بَيْنَ الْخَاطِ الْكِعَابِ

فَإِذَا هَمِّتَ بِرَجْرِهِ وَلَّ وَلَا
يَشْبِيهُ عَمّا قَدْ تَعْوَدَ طِلَاكُبٌ

وَتَرِي مَوَاضِعَ عَضُّهُ مُخْضُوبَةً
بِدَمِ الْقُلُوبِ وَمَا تَعَاوَرَهُ خِضَابٌ

قَرْمٌ مِنَ اللَّيلِ الْبَهِيمِ مُنَكَّرٌ
يَمْشِي الْبَرَازِ وَمَا ثُواريهِ ثَيَابٌ

عَظَمَتْ رِزْشَةٌ وَلَكُنْ قَدْرَةٌ
أَخْرَى وَاهُونُ مِنْ ذَبَابٍ فِي تُرَابٍ

“O, eğer elbiselerin içinde olursa, insanı uykudan nefret ettirir.”

“O, müreffeh yaşayan insanların tenleri üzerinde sıçradığında onların rahatlarını bozar, huzurlarını kaçırrır.”

¹⁰⁷⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 139-140; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/322.

¹⁰⁷¹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 15; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207-208.

¹⁰⁷² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 177; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/208.

“O, eli olmamasına rağmen mızraklardan daha keskin ağızı ile güzel kızların omuzlarını isırır.”

“O, her yumuşak tende dilediğiini yapar ve genç kızların bakları arasında da şımarıkta.”

“Şayet onu kovarsan kaçar, fakat alışkin olduğu isteğinden de vazgeçmez.”

“Onun isirdiği yeri, sanki üstünde kat kat kına yakılmış kan kırmızısı renginde görürsün.”

“O, simsiyah gecenin bir parçasıdır. Yuvarlak biçimdedir. Boşlukta yürürl, atları ve onu örtecek elbiseler yoktur.”

“Onun yaptığı kötülükler de çok büyük, değeri ise bir böcekten daha aşağıdır.”¹⁰⁷³

b. Övünme Şiirleri

İbn Şüheyd, kendisi ve soyu ile övünmeyi hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Ancak herhangi bir şiirini tamamen kendini veya soyunu övmeye hasretmedi. Övgü şiirlerini çeşitli vesilelerle yazdığı şiirlerinin arasına serpiştirmiştir. Cinler âlemine yaptığı yolculukta Ebû Nu'vâs'ın tâbi'ası önünde mensup olduğu kabile ile şöyle övünmüştür:

“Şüheyd soylulukta Eşça’¹⁰⁷⁴ kabilesinin en asil ve en yüksek mertebe sahip olandır.”

“Bir olay olduğunda insanlara yol gösteren onlardır. Ve onlar asil atların sırtındaki bedevî Araplardır.”¹⁰⁷⁵

İbn Hazm'a hitaben yazdığı şu şiirinde de soyu ile övünmektedir:

إِذَا نَحْنُ أَسْنَدْنَا إِلَيْهَا تَبَلْحَثُ
مَوَارِدُنَا عَنْ نَيْرَاتِ الْمَصَادِرِ

“Şayet biz aslimizi araştırmaya kalkarsak, asil bir soydan olduğumuz ortaya çıkar.”¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 38; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹⁰⁷⁴ İbn Şüheyd'in mensup olduğu Eşça' kabilesi hakkında bk. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 36; İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb*, I/64.

¹⁰⁷⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 36; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/258.

¹⁰⁷⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 71; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/293.

Mu'temen'e yazdığı bir risalesinde ise, kendisi ile övünürken hiç de mütevazı davranışmamaktadır:

أَيْدِي الْحَوَادِثِ مِنْ قُوَّادِ جَبَائِحَهَا	أَنَا طَوْدُهَا الرَّاسِي إِذَا مَا زَلَّكْ
رَعْفٌ أَفْلَى هِبَا شَبَّاهَ سِنَائِحَهَا	وَعَلَيَّ لِلصَّبْرِ الْجَمِيلِ مُفَاضَةً
سِنْجَحٌ غَدَّثْ مِنْهُ الْغَلَّا بِلَيَائِحَهَا	وَالنَّفْسُ نَفْسٌ مِنْ شَهِيدٍ سِنْخَهَا
إِلَّا وَضَعَثْ السَّهْمَ فِي إِنْسَائِحَهَا	مَا احْوَلَ تَحْوِي لَحْظَ مُقْلَةٍ سَاحِطٍ
وَلَقَدْ يُرِي وَالشِّعْرُ مِنْ دُؤُوبِيَّهَا	مَدْحُ الْمُلُوكَ وَكَانَ أَيْضًا مِنْهُمْ

“Hadiselerin elliği korkağın kalbini sarlığında, ben sarsılmaz ulu bir dağım.”

“Üzerimde beni kılıçın keskin ağızından koruyan sağlam bir sabrı cemil zırhı vardır.”

“Şüheyd asıl birisidir. O nefsin aslı öyle bir köke sahiptir ki, üst kışımalar gıdalarını o kökünden alır.”

“Hiçbir kızgın göz bana yan bakamaz. Şayet bakarsa, oku onun göz bebeğine yerleştiririm.”

“O, hükümdarları övdü. Ancak o da onlardan biriydi. Şiirleri dîvânda olmakla birlikte kendisi de hükümdarların saflarında görülür.”¹⁰⁷⁷

Aşağıdaki beyitlerde ise övündüğü karakterini sergilerken, bir yandan da bilgelik taslamaktadır:

وَمَا أَلَّا قَنَاتِي غَمْزُ حَادِثَةٍ	وَلَا اسْتَحْفَفُ بِحَلْبِي قَطُّ إِنْسَانٌ
أَمْضِي عَلَى الْهُولِ قُدْمًا لَا يَنْهَنُهُنِي	وَأَنْتَى لِسَفِيهِي وَهُوَ حَرَدَانٌ
وَلَا قَارِضُ جَهَالًا يَجْهَلُهُمْ	وَالْأَمْرُ أَمْرِي وَالْأَيَامُ أَعْوَانٌ
أَهِبُّ بِالصَّبْرِ وَالشَّحْنَاءُ ثَائِرٌ	وَأَكْطِمُ الْعَيْظَ وَالْأَحْقَادُ نَيْرَانٌ
وَمَا لَسَانِي عِنْدَ الْقَوْمِ ذُو مَلِقٍ	وَلَا مَقَالِي إِذَا مَا قُلْتُ إِدْهَانٌ

¹⁰⁷⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 171-72; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/206-207.

وَإِنْ تَأْخُرْ عَنِّي وَهُوَ غَضِيبٌ	وَلَا أَفُوهُ بِغَيْرِ الْحَقِّ خَوْفًا أَخْيَ
عِرْضٌ لَّقِيَ وَنَطْقٌ فِيهِ تَبَيَّنٌ	إِنَّ الْفُتُوحَةَ فَاعْلَمُ حَدُّ مَطْلُبِهَا
وَبِالْعَفَافِ غَدَاءُ الْجَمْعِ يَرْكَانٌ	بِالْعِلْمِ يَفْخَرُ يَوْمَ الْحَفْلِ حَامِلٌ

“Kötü olaylar beni zayıflatmadı, hiçbir insan da benim hoşgörümü hafife almadı.”

“Korkunç olayların üzerine dosdoğru giderim ve hiçbir şey beni bundan alikoyamaz. Düşmanım kızın olsa da ben yine onun üzerine giderim.”

“Câhilleri muhatap alıp onlarla konuşmam. İşimi kendim yaparım. Günler de benim yardımcımdır.”

“Düşmanlık ayaklanınca sabrı çağırırırm. Kin ateş gibi olunca öfkemi yutarım.”

“Halkın arasında dilim yaltakçı değildir. Konuştuğumda da sözüm yağcılık değildir.”

“Bana kızıp uzaklaşacağıni bilsem de, kardeşime bile hak dışında hiçbir şey söylemem.”

“İnsanlar arasında yiğit, mert ve önder biri olmak istersen sadece temiz bir ırz ve hak söyleyen bir dil gereklidir.”

“İlim sahibi halk içinde taşıdığı ilimle övünür. Topluluk içinde ise iftete süslenir.”¹⁰⁷⁸

c. Övgü Şiirleri

İbn Şüheyd'in şiirde en çok başarılı olduğu konuların başında övgü teması gelmektedir. Bize göre bu konuda doğulu şairlerle boy ölçülebilcek bir durumda idi. Ancak ne var ki övgü türünde pek fazla şiiri yoktur. Kanaatimizce onun gururu, hükümdar olsalar bile onları methetmeye mani olmuştur. Bununla birlikte o, Mu'temen'e yazdığı risalesinde yer verdiği dört kasıdede zaman zaman Mu'temen'i bazen de büyük bir içtenlikle bağlı olduğu Âmirîleri övmüştür. Aşağıdaki beyitlerde Âmirilere olan bu bağlılığını çok açık bir şekilde dile getirmektedir:

¹⁰⁷⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 165-66.

من عَامِرٍ أَصْبَحْتُ مِنْ أَغْصَانِهَا أَعْمِدْنَ نَصْلَ الصُّبْحِ رَهْجَانِهَا يُسْسِيكَ مُؤْجِرُهَا إِتْمَاحُ لِيَانِهَا وَكَانُهُمْ نَشَاؤُ عَلَى غَسَانِهَا	وَقَضَتْ بِعِرْئَتِنِي دَوْخَةً وَرَمَى العَدَا بِكَتَابِ مِلْيَ الْفَضَا مِنْ كُلِّ سَلْهَبَةٍ تَطْرُ بَارِعَ نَشَاؤُ بِزَاهِرَةِ الْمَلُوكِ وَمَائِهَا
---	---

“Dallarından biri olduğum ulu Âmir ağacı benim izzet-i nefsim hukmetti.”

“Onlar düşmanların üzerine o kadar çok adam gönderdiler ki, onların çıkardıkları toz, sabahın aydınlığını kapattı.”

“Onların bindikleri atlar o kadar güclüdür ki, sanki dört ayak üzerine uçarcasına gitmektedirler. Onların arkası sana göğüslerinin parlaklığını unutturuyor.”

“Onlar krallar Zâhire’sinde ve onun suyunda yetiştiler. Onlar sanki onun delikanlılığında yetiştiler.”¹⁰⁷⁹

İbn Şüheyd, yakın destegini gördüğü ve henüz on iki yaşında iken ölen vezir el-Cezîrî’yi överken çok güzel bir teşbihle onu söyle yüceltmektedir:

هَرَزْتُ فِي نَصْرِي صُحْنِي فَكَانَتِي	هَرَزْتُ قَدْ جَئْتُ الْجَبَالَ حِرَائِهَا
---	--

“Bir kusluk vakti bana yardım etmen için seni silkeledim. Sanki dağlardan Hira’ya gelmiş gibi silkeledim.”¹⁰⁸⁰

Başka bir şiirinde ise çok yakın dostu olan Ebû Muhammed İbn Hazm’ı överken onun Şâfiî mezhebinden olduğuna işaret etmektedir:

أَإِذَا مَا شَرِقْنَا بِالْجَهُودِ الْعَوَاثِرِ أَخُو شَافِعِيَّاتِ كَرِيمُ الْعَنَاصِيرِ بَعِيدُ الْمَرَامِيِّ مُسْتَمِيتُ الْبَصَائرِ	وَأَنْتَ إِبْرِهُ حِزِّي مُنْعِشٌ مِنْ غِثَارِهَا فَسَلَّ من التأويل فيها مُهَنَّدا لِمُعْتَرِّي الرَّأْيِ نَاءٌ عَنِ الْمُهَدَّى
---	---

¹⁰⁷⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 171; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207.

¹⁰⁸⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 20; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/253.

ظُهُورُ الْمَذَاقِيِّ عَنْ ظُهُورِ الْمَتَابِرِ

يُطَالِبُ بِالْمَهْنَدِيِّ فِي كُلِّ فَتْكَةٍ

“Sen İbn Hazm’sın! Kötülüğe sürükleyen hazlar yağmuru kaydırınca bizi kaldırırsın!”

“Soylu bir aileye mensup Şafîî kardeşim, sözlerden oluşan kılıcını çekti.”

“Hidayetten uzak, basireti yok olmuş Mu’tezîlî görüşlere karşı çıktı.”

“Her dövüşte kılıcı ile saldirarak at sırtlarını minber sırtına tercih etmektedir.”¹⁰⁸¹

Yukarıda zikrettiğimiz şairlerin dışında, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Mu’temen’İN yanısıra yakın ilişki içinde olduğu emirlerden Süleyman Musta’İN’İ¹⁰⁸², Muzaffer İbn Ebî Âmir’İ¹⁰⁸³ ve III. Hişâm’İ¹⁰⁸⁴ öven şairleri vardır.

d. Aşk ve Mucûn Şiirleri

İbn Şüheyd, aşk şiirlerinde mucûn (müstehcen), alay, mizah ve güldürü gibi konulara yer vermesi yanında, gönül maceralarına olan temayülünü de açık bir şekilde ima etmektedir. Bu şiirlerin bizim için bir başka özelliği ise, İbn Şüheyd’İN şahsiyetini incelerken ele aldığımız konularda vardığımız hükümleri doğrulayıcı mahiyette olmalıdır. Henüz çocuk denecek bir yaşta kaleme aldığı¹⁰⁸⁵ şu şiirinde, aşık olan bir kişinin içinde bulunduğu hâlet-i ruhiyyeyi ne kadar da güzel ifade etmektedir:

“Ne zaman dal üstünde bir güvercin sesi duysam gözyaşlarım akar.”

“Şayet rüzgâr inlerse üzüntümden, sevgimden sağa sola dönerek uykusuz kaldığımı görürsün.”

“Ey aşkımdan dolayı beni ayıplayan insan! Kendine gel. Sen de benim gibi aşık olsaydın beni ayıplamazdın.”

“Onu unutmak için nefsim ne kadar da mücadele etti. Ama onu

¹⁰⁸¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 71; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/293.

¹⁰⁸² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 113; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/320.

¹⁰⁸³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 45; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/303.

¹⁰⁸⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 15-17; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/520.

¹⁰⁸⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 21.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

unutmak çok zordu.”¹⁰⁸⁶

Özellikle müstehcen şairlerinde vücut güzelliklerini ön plâna çıkarılan İbn Şühayd, Ebû Nuvâs tarzında kaleme aldığı aşağıdaki şiirinde ise aşkımlı mucûn ağırlıklı anlamlara yer vererek ifade etmektedir:

<p>تَشْفِي مِنْ عَمَّكَ تَبْرِيغُ الصَّدَى قائلاً ثُمَّ أَعْطَانِي الْيَدَا</p> <p>وَارْتَشَافِي التَّغْرِيْرُ مِنْهُ أَذْرَدَا قَالَ لِي: يَمْطُلُونَ دَكْرَنِيْ غَدَا</p> <p>ثُمَّ عَصَّتُ حَرَّ وَجْهِي عَمَدَا</p>	<p>فَلَثْ: هَبْ لِي يَا حَبِيْبي قُبَّلَةَ فَأَنْشَيْنِي بَهْتَرُ مِنْ مَنْكِبِهِ</p> <p>كَلَمَا كَلَمَنِي قَبَّلَةَ وَإِذَا اسْتَسْخَرْتُ بِوْمَا وَعَدَهُ</p> <p>رَشَّاً بَلْ غَادَةَ مَمْكُورَةَ أَحَحَّتْ مِنْ عَضْنِي فِي تَهْدِهَا</p>
--	--

“Dedim ki: Ey sevgili! Bendeki susuzluk azabını giderecek bir öpük ver.”

“Başını eğerek omzunu salladı ve hayır dedi. Sonra da bana elimi verdi.”

“O, bana bir söz söylediğçe ben de onu öpüyordum. O da onu öpmem için durmadan o sözü tekrarlıyordu.”

“Onun ağzını öpüp emmemden dolayı, neredeyse dişsiz kalacaktı.”

“Bir gün vaadini yerine getirmesini isteyince, geciktirerek ‘bana bunu yarın hatırlat’ dedi.”

“O, dolgun bacaklı ceylan yavrusu gibi güzel bir kızdı. Sabah ışığını siyah bir karanlıkla kapladı.”

“Memesinden isirdiğimda acı duydum ve sonra o da kasten yanağımı isirdi.”¹⁰⁸⁷

¹⁰⁸⁶ İbn Şühayd, *Dîvân*, s. 21; es-Sâ’âlibî, *Yetîmetu’d-dehr*, II/50.

¹⁰⁸⁷ İbn Şühayd, *Dîvân*, s. 49-50; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/261-62.

İbn Şüheyd'in başka bir alışkanlığı da, kadınlara lâf atma, onlarla uğraşma ve onlar hakkında şiirler söylemekti. Tesadüfen yolda karşılaştığı bir kız hakkındaki şu şiri buna çok güzel bir örnektir:

"Güzel gözlü bir yiğin kız arasından inci gibi beyaz dişleri ile gülen bir ay bana uğradı."

"Ona teslim olmak için yoluna çıktım. Bir de gördüm ki o kibirlenerek bana önem vermedi."

"Ve şöyle dedi: Bu köleyi kim şımarttı? O, nesine güvenerek beni kızdırdı."

"Onun bakışları benim peşimden gelmeye başladı. Ben de o bakışların önünde kaçmaya başladım."¹⁰⁸⁸

Bu şiirde İbn Şüheyd'in kişiliği açısından önemli olan tespit, birçok edebî eleştirmeni¹⁰⁸⁹ doğrular mahiyettedi sözleridir. Gururlu bir kişiliğe sahip olmasına rağmen, işin içine kadınlar girince bu özelliğini bir kenara bıraklığını ve nefsin bir köle seviyesine indirmekten bile geri kalmadığını görüyoruz.

Bir başka şiirinde de Berberî bir kadına olan duygularını şöyle dile getirmektedir:

"O, misvak ağacı tomurcukları ile çölde ilaç yapmakta olan bir Beberînin peltekliği ile sesleniyordu."

"O, geçmişine dalmış, elbiselerine bürünmüş ve kervanı hakkında konuşan birisidir."

"Bir fidan gibi ayakta duran, ancak tepeden tırnağa kadar sallanan biri."

"Ona birkaç söz söyledim. Ayrıca güzelliğinden dolayı omzumu salayarak ona şarkı söyleyen ilk kişi bendum."

"Bana doğru yürüdü ve ben de, ceylanına atılan bir aslan gibi şaşkınlığa düşmeden ona saldırdım."¹⁰⁹⁰

---

¹⁰⁸⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 32; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/309-310.

¹⁰⁸⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 21; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/369; Peres, *La Poesie Andalouse*, s. 108.

¹⁰⁹⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 77-78; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/209.

e. Şarap Şiirleri

İbn Şüheyd'in şarap temasını işlediği şiirleri fazla değildir. Yazdığı bu tür şiirlerde Ebû Nuvâs'ın etkisi açıkça görülür. İçki ve eğlence meclislerini ona benzer bir tarzda tasvir etmiştir. Bu etkilenmenin zaman zaman taklit derecesine ulaştığı söylenebilir. Mu'temen'e yazdığı risalesinde yer verdiği uzun bir kasidesinde¹⁰⁹¹ asıl hedefi olan övgüye geçmeden şöyle demektedir:

رِقْ وَهِيَ فَاهِفَةُ الْحَلَاقِمِ	وَتَكَاوَسْتُ فِيهَا الْأَبَا
نَّ فَثِيرُونَ دَامِيَةُ الْخَيَاشِمِ	وَكَانَا أَطْبُرُ رَعْفُ
وَجَرَى بِهَا فَلَكُ الصَّبَابَا بِاللَّهِوْ وَالْفَضْبُ اللَّوَاثِمِ	
رِثُ وَالْكُلُوْسُ مِنَ الرَّوَاحِمِ	وَكَانَا فِيهَا الْعَفَا
إِلَّا إِنَاتَةُ لِلْمَحَارِمِ	
وَعَلَا بِنَا شُكْرُ أَبِي	

“Orada boğazlarına kadar dolup taşan birçok ibrik vardi.”

“Bu ibrikler, burunları kanayan ve genizleri kanlı olarak başlarını kaldırın ceylanlar gibidirler.”

“Öpüşen dallar eğlenirken sabâ rüzgârı da oradan geçti.”

“Sanki biz oradaki şeytanlar, kadehler de şeytanları taşlayan meleklerdir.”

“Bizi haram olan şeylere teşvik eden bir sarhoşluk hâli bize hâkim oldu.”¹⁰⁹²

Şiirde de görüldüğü üzere İbn Şüheyd, lâfızları çok değişik anımlarda kullanarak birbirine zıt ortamlar yaratmaktadır.

Aşağıdaki beyitler, hayalî yolculuğunda karşılaştığı Ebû Nuvâs'ın tâbiî asına Kurtuba'daki kiliselerden birinde geçirdiği bir geceinden sonra söyledişi şarap türü şiirinden alınmıştır:

“O meyhanecinin hanında gençlik suyu ile karışmış şarabı, içki tu-

¹⁰⁹¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 32; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/309-310.

¹⁰⁹² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 51; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/200.

lumlarını kendilerine yastık edinmiş ve büyük rahiç karşısında küçülen gençler arasında dolaştırdım.”

“Başımı eğerek onun büyük kadehinden doyasıya içmem için bakışı ve avucu ile bana yemin etti.”

“İbadet zamanı geldiğinde çan çaldı ve bu sesin yankısından gözlerimi açtım.”¹⁰⁹³

Başka bir şiirinde ise kendisinin de hazır bulunduğu bir içki meclisinde sakilik yapan bir kızı şöyle tasvir etmektedir:

سَمْوَلًا وَمِنْ عَيْنِيَكَ صَرْفَ سَمْوَل	فَقُلْنَا لِسَاقِيَهَا أُوزْهَا شَلَافَةً
عَيْلَ بِهِ الْإِذْلَالُ كَلَّ مَيْلٍ	فَقَامَ بِكَاسِهِ مُطْبِعًا لِأَمْرِنَا
بِرَأْسٍ كَرِيمٍ مِنْهُمْ وَتَبَلِّيلٍ	وَشَعْشَعَ رَاحِيَهُ فِيمَا زَالَ مائِلًا

“Sâkiye, ‘sûlafe ve şemûl şaraplarını birbirine karıştır ve iki çeşmeden bize şarap sun’ dedik.”

“İstediğimizi yapmak için naz ile kıvırtarak elinde kadeh ile kalktı.”

“Güzel başını ve boynunu eğerek bu içkileri birbirine kattı.”¹⁰⁹⁴

f. Hiciv Şiirleri

İbn Bessâm, İbn Şüheyd'in hiciv şiirlerinin birçoğuna eserinde yer vermediğini nakletmektedir.¹⁰⁹⁵ Bu durum, bizi İbn Şüheyd'in hiciv şiirleri konusunda doyurucu bilgi sahibi olmaktan alikoymakla birlikte, onun günümüze ulaşan hiciv şiirlerinde maharet, incelik, müstehcenlik, alay ve mizahın ağırlık kazandığı görülmektedir. Meselâ, İbnu'l-Feth'i¹⁰⁹⁶ hicvederken bu özelliklerini çok iyi kullandığıni ve özellikle de müstehcenlikte ne kadar ileri gittiğini görüyoruz:

نَطْحَةُ نَطْحٍ بِرُونْقِينْ	صَدَّهَا مِنْ قَرْدَكَ الْمُضْطَقَى
------------------------------	-------------------------------------

¹⁰⁹³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 81; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/20.

¹⁰⁹⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 134; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/251.

¹⁰⁹⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/547.

¹⁰⁹⁶ Daha önce İbn Şüheyd'in düşmanları arasında zikrettiğimiz İbnu'l-Faradî'nin arkadaşlarından vezir Ca'fer b. Feth kastedilmektedir. Bk. İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/214.

وَمَا رَأَى النَّاسُ عَلَىٰ مَا مَضَىٰ

مِنْ قَبْلِهِ قَرِدًا بِقَرْبَيْنِ

لَعْنِي عَلَىٰ ضَيْعَةِ جَنْبِينِ

قَدْ لَرِمَا جَنْبِينَكَ لَمْ يَرِحَا

“O ikisini, senin seçilmiş maymununun iki boynuzuyla toslaması engelledi.”

“İnsanlar daha önce bunun gibi boynuzlu maymun görmediler.”

“O ikisi hiç ayrılmamacasına senin iki yanına oturdular. Senin iki yanın zayıf olduğu için çok üzüldüm.”¹⁰⁹⁷

Yahyâ b. Hammûd tarafından Kurtuba'nın idaresi ile görevlenen dirilen Ebû Ca'fer'i hicvederken de dilini kılıç gibi kullanmaktan geri kalmamıştır:

أَبُو جَعْفَرِ رَجُلٌ كَاتِبٌ
مَلِيعٌ شَبَّا الْخَطَّ خُلُوٌ الْخَطَابَةِ

تَمَلَّأَ شَحْمًا وَلَحْمًا وَمَا
يَلِيقُ تَمَلُّهُ بِالْكِتَابِ

“Ebû Câfer, yazısı hoş ve hitabeti tatlı olan kâtip bir insandır.”

“O, yağ ve etle doludur. Onun bu şişmanlığı ise kâtipliğe uygun değildir.”¹⁰⁹⁸

Hayatını çekilmez hâle getiren ve sık sık kötülüklerini zikrettiği düşmanlarından vezir el-Faradî'yi hicvederken ona beddua etmeyi de ihmâl etmemektedir:

تَائِلُتْ سُلَيْمَانَ مِنْهُ رِجْلٌ
مِنْ قَبْلِهِ وَمَا أَرْجَلْتُ أَبَاهُ

فَاسْتَدِرِجْهَا كَاشِفَيْنِ دُجَاهُ
يَا وَيْلَةِ الْمُرْءُ مَا ذَهَاهُ

يَا سُخْطَرَ رَبِّ الْعَلَا عَلَيْهِ
إِذْ أَدَدْتُ الْمُرْتَضَى يَدَاهُ

كَمْ يُبَقِّي مِنْ زُمْرَةِ الْمَعَالِي
إِلَّا هَشَامَ الْعَلَا أَخَاهُ

يَا رَبِّ فَاحْرُسْهُ لِي بِعَيْنِ
تَمْنَعُهُ الدَّهْرُ مِنْ أَدَاهُ

¹⁰⁹⁷ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 175-76; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/215.

¹⁰⁹⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 26; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/307.

“O, daha önce babasının başına gelmeyen musibetlerin Süleymân'a¹⁰⁹⁹ ulaşmasına sebep oldu.”

“Allah'ın lâneti onun üzerine olsun. Murtezâ¹¹⁰⁰ bile onun elinden zarar gördü.”

“O, asıl aileden Murtezâ'nın kardeşi Hişâm'dan¹¹⁰¹ başka hiç kimseyi sağ bırakmadı.”

“Ey Allah'ım! Benim için Hişâm'ı onun şerrinden ömür boyu koru.”¹¹⁰²

Yine vezir el-Faradî'yi başka bir şiirinde daha keskin bir şekilde hicvederken onun yaptıklarını ifşa etmektedir:

وَلِيَسْ كَمَنْخُوسٍ مِّنَ الْقَوْمِ مُّنْحِسٌ
وَعَانَتْهُ أَمْوَالٌ تَحْوَى عَيْنَاهَا
لَهُ كَعْبٌ نَّحْسٌ لَمْ يُصَاحِبْ بِهِ إِمْرَأٌ
فِي كُلِّ عَصْرٍ مِّنْ عُصُورِ حِيَاتِهِ تُثْلِثُ عَرْوَشٌ أَوْ تَدْكُ جَبَالٌ
هُوَ الدَّاءُ فَاصْنَأْتِ أَصْلَهُ تَأْسِينَ جَمَاهِرَادَاءُ كُعُوبِ الْمُنْحِسِينَ عَصَالٌ

“O, başına uğursuzluk gelen birisi değil, bizzat kendisi uğursuzluk yaymaktadır ve kendisine erişilmez denecek kadar da kibirlidir.”

“Ona, en iyi kısmını eksilttiği mallar yardım etmiştir ve onu kötü, alçak ve serseri bir grup insan yükseltmiştir.”

“O, öyle bir uğursuzluğa sahiptir ki, ne zaman biriyle arkadaşlık etse, ona bu uğursuzluğu bulaştırmış ve bundan dolayı da dışlanmıştır.”

“Hayatının her döneminde, tahtların ve dağların yıkılmasına neden olmuştur.”

“O, bir hastaliktır. Onu kesip atarsan dünyanın tadına varırsın. Çünkü

¹⁰⁹⁹ Endülüs Emevî halifelerinden Süleymân b. el-Hakem'e işaret etmektedir.

¹¹⁰⁰ Onüçüncü Endülüs Emevî halifi IV. Abdurrahman b. Muhammed'e işaret etmektedir.

¹¹⁰¹ Son Endülüs Emevî halifelerinden III. Hişâm b. Muhammed'e işaret etmektedir.

¹¹⁰² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 179; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/223.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİSLİĞİ

bunun gibilerin uğursuzluğu çaresiz bir hastalık gibidir.”¹¹⁰³

Kendisini hükümdarlar nezdinde kötüleyen kişileri hicvederken bir yandan da kendisini şöyle savunmuştur:

“O, babaları belli olmayan kişiler beni kötülediler. Yemin ederim ki benim kötülenecek hiçbir yamam yoktur.”¹¹⁰⁴

Daha önce de zikrettiğimiz gibi, hiciv türü şiirlerinden günümüze ulaşanlar oldukça yetersiz olduğundan bu konuda kesin bir hükmü yürütmenin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Ancak nesirdeki hicivleri şiirlerindekinden daha keskin ve etkilidir.

g. Zühd ve Hikmet Şiirleri

İbn Şüheyd, şiirlerinde daha önce yer vermezken, hayatının son günlerinde dini temalara yer vermiştir. Bir nevi tevbe ve Allah'a yakarış mahiyetinde olan şu şiiri bunlardandır:

أَنْجَنْ طُولَ الْمَدَى هَجُودٌ
يَا صَاحِبِي قُمْ فَقَدْ أَطْلَانَا

مَا دَامَ مِنْ فَوْقَنَا الصَّعِيد
فَقَالَ لِي: لَنْ نَقْوَمْ مِنْهَا

رَحْمَةً مِنْ بَطْشِهِ شَدِيدٌ
يَا وَيْلَنَا أَنْ تَنْكَبَنَا

قَصْرٌ فِي أَمْرِكِ الْعَبِيد
يَا رَبَّ عَفْوًا فَأَنْتَ مُوْلَى

“Ey arkadaşım kalk! Çok uzattık. İlelebet böyle uykuda mı kalacağız.”

“Bana dedi ki: Üstümüzde bu toprak oldukça bu uykudan uyanmaya-cağız.”

“Eğer Allah’ın rahmeti bizden yüz çevirirse vay hâlimize!”

“Ey Allah’ım! Bizi affet. Şüphesiz ki sen her şeyin sahibisin ve biz de sana itaatte kusur etmiş kullarız.”¹¹⁰⁵

İbn Şüheyd, aşağıdaki beyitlerde kendi düşüncesine göre fazi-

¹¹⁰³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 120; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/223.

¹¹⁰⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 144.

¹¹⁰⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 47; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/334; Nykl, *Hispano Arabic Poetry*, s. 104.

letli bir insanda bulunması gereken özellikleri şöyle sıralamaktadır:

أَقْلُكُ الْمُلْ قَلِيلٌ حَدُّ ذِي أَذْبِ
بَنِ الْوَرَى وَأَقْلُ النَّاسِ إِخْوَانٌ

وَمَا وَجَدْتُ أَحَدًا فِي الدَّهَرِ يَذْكُرُنِي
إِذَا سَمِعَ وَعَلَا يَوْمًا بِالشَّائِعَ

إِنَّ الْكَرِيمَ إِذَا تَابَتْهُ مَخْمَصَةً
أَبْدَى إِلَى النَّاسِ شَيْعًا وَهُوَ طَيَّانٌ

يَحْنِي الصَّلَوَعَ عَلَى مَثْلِ الْلَّطَّيِ خُرْقَا
وَالْوَجْهُ عَمْرٌ يَمَاءُ الْبِشَرُ مَلَائِكَةً

“Yaratıklar arasında edepli olan kişiler azdan daha azdır. İnsanlar arasında en az olanlar dostlardır.”

“Yaşadığım müddetçe şanı ve şöhreti yükseldiğinde beni anan ve hatırlayan bir dost bulamadım.”

“İzzet-i nefis sahibi kişinin karnı aç olsa da, insanlara karşı kendini tokmuş gibi gösterir.”

“İçini yakan açlık ateşini içinde gizler de, gözlerinde ve yüzünde mutluluk ve ferahlık görülür.”¹¹⁰⁶

Aşağıdaki şiirinde de ölümden kurtulmanın mümkün olmadığıını vurgulamaktadır:

“Hayatım üzerine yemin ederim ki, ne kadar zeki, uyanık ve çalışkan olsa da, hiçbir kimse ölümden kurtulamayacaktır.”

“Onun için bütün güçleri ile savaşan ne kadar insan olsa da, ölüm okları yine de onu vurur.”

“Bütün gücüne, zenginliğine ve atlarına rağmen ölüm okları Kelbî’yi¹¹⁰⁷ de vurdu.”¹¹⁰⁸

Zühd ve hikmet konularını ele aldığı diğer şiirlerinin önemli bir kısmına hayatının son günlerini anlatırken yer vermişistik. Bu şiirleri incelediğimizde, İbn Şüheyd'in hayatının bu döneminde tam bir teslimiyet içinde olduğunu görürüz.

¹¹⁰⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 163-64.

¹¹⁰⁷ Büyük bir kabilenin atası olan el-Kelbî hakkında bk. İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 55, 145.

¹¹⁰⁸ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 55; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/55.

h. Mersiye Şiirleri

İbn Şüheyd'den günümüze iki mersiye (ağıt) ulaşmıştır. Alışlılaşmışın dışında herhangi bir özellik taşımayan bu mersiyelerden ilki, aralarında yakın ilişki olan Kurtuba kadısı İbn Zekvân'ın¹¹⁰⁹ ölümü dolayısı ile söylentiği mersiyedir:

هَبَطْنَا حَدَارِيًّا مِنَ الْخَرْنَ كَارِيًّا	وَخَلَنَا الصَّبَاحُ الطَّلَقُ لِيَلًا وَإِنَّا
فَقَدْنَاكَ يَا حِبْرُ الْبَرِّيَّةِ نَاعِيًّا	ثَكِلَنَا الدُّجَى لَمَّا اسْتَقَلَّ وَإِنَّا
مَسْخَنَاهُ أَعْنَاقَ الْكَرَامِ رَكَابِيًّا	وَلَا أَنِّي إِلَّا التَّحْمِلُ رَائِحَانًا
أَبَاعِدُ رَاحِلَوْا لِلْمَصَابِ أَفَارِيًّا	يَسِيرُ بِهِ النَّعْشُ الْأَعْزَرُ وَحَوْلَهُ
تُصَافِعُ شَيْعَحَا دَاكِرُ اللَّهِ تَائِيًّا	عَلَيْهِ حَفِيفٌ لِلْمَلَائِكَ أَقْبَلَتْ

“Kederimizden hüzün zifiri karanlığına indiğimiz için apaydinlık sabahı gece sandık.”

“O gidince gece bile ağıt yakmaya başladı: Seni kaybettik, ey yaratıkların en hayırlısı!”

“Gitmekten başka bir şey kabul etmeyince şereflî kişilerin omuzlarını ona binek olarak verdik.”

“Onun cenazesi giderken her taraftan insanlar gelip sanki onun akrabasıymişlar gibi yanında yer aldılar.”

“Devamlı Allah'ı zikreden, O'ndan mağfiret dileyen bu şeyhin elini sıkmak için gelen meleklerin sanki kanat seslerini duyuyorduk.”¹¹¹⁰

Aynı mersiyede daha sonra İbn Zekvân'ın kardeşine¹¹¹¹ başsağlığı dilemektedir:

رَأَيْتُ جَمِيلَ الصَّرِّ أَحَلَّى عَوَاقِبَنا	أَبَا حَاتِمَ صَبَرَ الْأَدِيمَ فَإِنَّنِي
وَصَبَعَنَا بِهِ نُونٌ بِي الْخُطُوبِ الْمَصَابِعِ	وَمَا زَلتُ فِينَا تُرِهِبُ الدَّهْرَ سَطْوَةً

¹¹⁰⁹ İbn Hâkân, *Matmah*, s. 19.

¹¹¹⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 23; İbn Hâkân, *Matmah*, s. 19; el-Makkâri, *Nefhu't-tîb*, III/353, 360.

¹¹¹¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 25.

لَئِنْ أَفْلَثْ شَمْسَ الْمَكَارِيمِ عَنْكُمْ لَقَدْ أَسْأَرْتُ بَدْرًا لَهَا وَكَوَاكِبًا

“Ey Ebû Hâtim! Edibâne sabret. Zira sabr-i cemilin âkibetçe daha tatlı olduğunu gördüm.”

“Sen eskiden beri safvetinle dehri korkutursun ve çetinliğinle zor problemleri âciz bırakırsın.”

“Sizin cömertlik güneşiniz batsa da, arkasında dolunay ve yıldızlar bırakır.”¹¹¹²

Ebû Abde’ye¹¹¹³ yazdığı ikinci mersiyesinin ise İbn Şühayd’ın en çok beğendiği şiirlerinden biri olduğunu görüyoruz. Zira hayalî yolculuğunda karşılaştığı Ebû Temmâm’ın tâbia’sı¹¹¹⁴ kendisinden en iyi şiirini okumasını istediğiinde¹¹¹⁵, kendisi ile iftihâr ederek ona şubeyitleri okumuştur:

أَصَابَ الْمَتَابِيَا حَادِثَيْ وَقَدْبِيَا
أَفِي كُلِّ عَامٍ مَصْرُعٌ لِعَظِيمٍ؟

وَقَدْ فُلَّ سَيِّفِي مِنْهُمْ وَعَزِيزِي
فَكِيفَ لِقَائِي الْحَادِثَاتِ إِذَا سَطَّتْ

“Her yıl bir büyük mü ölecek? Geçmişte ve şimdi başına bir sürü musibet geldi.”

“Kılıçım körelip azmim de kirildiği hâlde, olaylar başına geldiğinde ben onlara nasıl karşı koyacağım.”¹¹¹⁶

i. Kasîdeleri

İbn Şühayd’ın Mu’temen’e yazdığı risalelerde yer verdiği dört kasîde dışında başka kasîdesi yoktur. Bu kasîdelerden ilki¹¹¹⁷ yetmiş dokuz beyit olup klasik kasîdenin mutat başlama şekli olan “buka’ ale’l-atlâl” (kalıntılarla ağlama) yerine, kasîdenin girişi durumundaki ilk sekiz beyitte tabiat ve çıkışları tasvire yer vermiştir.¹¹¹⁸ Dokuz ve

¹¹¹² İbn Şühayd, *Dîvân*, s. 24; el-Makkârî, *Nefhu’t-tîb*, III/360.

¹¹¹³ Daha önce zikrettigimiz vezir Ebû Abde Hassân b. Mâlik b. Ebî Abde kastedilmektedir. Bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 196; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

¹¹¹⁴ İbn Şühayd, *et-Tevâbi’*, s. 98; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

¹¹¹⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255; Mubarek, *en-Nesru’l-fennî*, II/331.

¹¹¹⁶ İbn Şühayd, *Dîvân*, s. 143; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/255.

¹¹¹⁷ İbn Şühayd, *Dîvân*, s. 150-56; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199-203.

¹¹¹⁸ İbn Şühayd, *Dîvân*, s. 150; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199.

otuz üçüncü beyitler arasında¹¹¹⁹ ise içki içen genç erkek ve kadınlar- dan oluşturduğu içki meclisini, nasıl içki içip sarhoş olduklarını tasvir etmiştir. Otuz dört ve elli birinci beyitler arasında¹¹²⁰, ayrıntılı bir şekilde, sabahı ve eğlenen bu topluluğun yemeklerini tasvir etmiştir. Tarihî olaylar açısından da değerli olan elli iki ve elli yedinci beyitlerde¹¹²¹ Kurtuba'da çıkan fitneye değinmektedir. Elli sekiz ve yetmişinci beyitler arasında¹¹²² Mu'temen ve onunecdadını övereş şöyledemektedir:

“Rüzgârlar onun şerefine eser ve onun tatlı esintisini getirmektedir.”

“Gençlik suyundan içmediği hâlde, bütün yaştılar ondan korkmaktadır.”¹¹²³

Daha sonraki beyitlerde ise Mu'temen'i Kurtuba'yı istilâya teşvik etmektedir:

“Saldırılara azimli olarak misli ile karşılık ver. Zira sen o savaşlara bizzat katılan birisin.”

“Bu konuda hayvanlar sustuğu zaman sana seslenen kişinin sözüne kulak ver, onu dinle.”¹¹²⁴

İkinci kasidesi¹¹²⁵ yukarıda zikrettigimiz ilk kasidesinden daha kısa olup, kasidenin girişinde klasik kasideye benzer tarzda, acı ayrılık başına gelinceye kadar mutlu yaşadığı evin önünde ağladıkta- sonra, orada geçen mutlu günlerini hatırlamaktadır:

وَالنَّفْسُ نَفْسٌ مِّنْ شَهَيْدٍ سَنَحَهَا سَنَحٌ غَذَتْ مِنْهُ الْعَلَا بَلْبَانًا

“Canım Şüheyd'den bir candır. Onun kökü öyle bir köktür ki yükseligi sütüyle beslemiştir.”¹¹²⁶

Daha sonra da Mu'temen'i ve Âmirîleri methetmektedir.

¹¹¹⁹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 150-52; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/199-201.

¹¹²⁰ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 153-54; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/201-202.

¹¹²¹ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 154; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/202.

¹¹²² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 155; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/202-203.

¹¹²³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 156; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/203.

¹¹²⁴ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 156; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/203.

¹¹²⁵ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 169-72; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/205-207.

¹¹²⁶ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 171; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/207.

Üçüncü kasidesinden günümüze sadece bazı beyitler ulaşmıştır.¹¹²⁷ İbn Şüheyd kasidesinin başlangıcında, geçmiş güzel günleri ni hatırladıktan sonra kasidesinin aşk bölümüne geçmektedir. Kasîdenin sonunda ise daha önceki kasîdelerinde övdüğü Mu'temen'i söyle methetmektedir:

أَمْلَى فَمُرِّقْتُ الدُّجَى عَنْ نُورِهِ	حَتَّى بَدَا عَبْدُ الْعَزِيزِ لِنَاظِرِي
وَتَقْبَلَ الْعُلَيَّاهُ عَنْ مَنْصُورِهِ	مَلِكٌ تَبَقَّى الْمُحَمَّدُ تَاصِرُّهُ لَهُ

“Nihayet arzu ettiğim kişi Abdülaziz¹¹²⁸ göründü. Karanlıklar onun nurundan dolayı parçalandı, dağıldı.”

“O, öyle bir hükümdardır ki, babası Nâsır¹¹²⁹ onun şerefini ebedîles-tirdi ve yüceliği de dedesi Mansûr'dan almıştır.”

İbn Şüheyd'in dördüncü kasidesinde¹¹³⁰ ise, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Ebû Nuvâs'ın etkisi çok bariz bir şekilde görülmektedir. Şair bu kasidesinde önce içkiden, içki testilerinden ve müzikt en¹¹³¹ bahsettikten sonra, doğudan gelen bir bulutu tasvir ederek methiyeye geçmektedir. İbn Şüheyd bu kasidesinde üstün tasvir yeteneğini ortaya koyarak bulutu söyle tasvir etmektedir:

بَمْسَخِ الْأَرْضِ بِفَضْلِ الْهَيْدَبِ	فَدَنَا حَقِّيْ حَسِبْنَا أَنَّهُ
حَشْوَةُ الْعَيْنِ بِمَرَأِيْ مُعْجِبِ	فَسَأَلْنَاهُ وَقَدْ أَعْجَبَنَا
كَفَّهُ التَّفْخِّحَةَ كَفَا دَرَبِ	أَنْتَ مَاذَا قَالَ مُرْنِ عَلَمْتُ
رَحْمَةً مِنْهِ يَأْفَصَى الْمَغْرِبِ	سَامَنِيْ بِالشَّرْقِ أَنْ أَسْقِيَكُمْ

¹¹²⁷ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 77-79; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/209-210.

¹¹²⁸ İbn Şüheyd'in birçok mektup yazdığını ve methettiği hâcib Ebû Abdirrahman b. Ebî Âmir'in oğlu el-Mu'temen lâkaplı Abdülaziz'i işaret etmektedir.

¹¹²⁹ el-Mu'temen'in babası ve Mansûr b. Ebî Âmir'in oğlu olan Abdurrahman b. Ebî Âmir hâcib olduktan sonra Nâsır lâkabını almıştır. Bk. İbn Hazm, *Tavuk'l-hamâme*, s. 20, 49; İbn Haldûn, *el-İber*, IV/148.

¹¹³⁰ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 28-30; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210-212.

¹¹³¹ İbn Şüheyd, *Divân*, s. 28; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/210.

قال: هل يُنْفَى ضِيَاءُ الْكَوْكِبِ

فَسْأَلَهُ أَبِنُ ذَلِكَ لَهَا

عَامِرِيُّ الْمُتَنَمِّي وَالْمُنْصِبِ

مَلِكُ نَاصِبٍ مِّنْ خَالِقِكُمْ

“(Bulut) bizi öyle yaktı ki, sicim gibi yağmuru ile sanki yerleri süpürüyor sandık.”

“Gözleri güzel manzara ile doldurması ile hoşumuza gitti ve ona, ‘Sen nesin?’ diye sorduk. O da, ‘Ben yağmur bulutuyum ve elim cömertliği Mu’temen’den öğrendi’ dedi.”

“O, bana doğudan, oturduğu yerden batıya gelip onun rahmetinden yağıdılmamı emretti, dedi.”

“Ona, onu bize tanıt dediğimizde, o da, ‘Hiç yıldızların ışığı gizlenir mi?’ dedi.”

“O, öyle bir hükümdardır ki, size karşı çıkanlara o da karşı çıkmıştır. Onun soyu ve mertebesi Âmirîlere dayanır, dedi.”¹¹³²

İbn Şüheyd’ın birçok şiirini ayrı ayrı ele alıp incelememize rağmen hepsine burada yer vermemiz mümkün değildir. Şiirlerinden onun çok hassas bir kişiliğe ve keskin bir zekâya sahip olduğunu, şiiri sadece boş bir eğlence olarak değil, aksine sıkıntı, kötülük ve karamsarlıktan kurtulmak için bir kaçış, belki de bir çıkış ya da sıçınarak olarak kullandığını görüyoruz. Mu’temen’e yazdığı bir risalede Kurtuba’ya olan sevgisini dile getiren şiirinden¹¹³³ sonra, kendi iç dünyasında şiirin nasıl olduğunu, nasıl ilham aldığıni şöyle ifade etmektedir:

“Sözü söylemenin zamanı gelip kelimeler akan bir su gibi döküldüğünde, bilinen aşkin kanadı çarparak aşkim inciler gibi etrafa saçılıduğunda, içimde heyecan firtınaları kopar, ruhum arınıp bir nefes hâline gelir ve bu nefes de sıklaşıp bir söz şekline dönüşür. Ben de bu sözü, bir gerdanlığa dizer gibi sıralar, şiir hâline dönüştürürüm.”¹¹³⁴

Sonuç olarak, İbn Şüheyd’ın doğuştan şiir yeteneğine sahip olduğunu, şiiri bir kazanç vesilesi yapmadığını, başka bir deyişle herhangi bir menfaat elde etmek maksadıyla değil, aksine kendi iç dün-

¹¹³² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 29; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/211.

¹¹³³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 177; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/208.

¹¹³⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/208.

yasındaki sevinci, mutluluğu, üzüntüyü, zaman zaman da kızgınlığı dile getirmek için şiir söylediğini düşünüyoruz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, şiirlerinde mana ve lâfızlarla sıkça oynaması, okuyucuyu düşünmeye sevk etmesi, onu biraz da sanat yapmaya, başka bir deyişle sanatın sanat için yapılmasına taraftar bir şair hüviyetine sokmaktadır. Öte yandan ele aldığı konuları rahatlıkla icra ettiğini, yapaylıktan ve şiirde zorlamadan sakındığını ve şiir sanatını doğuştan gelen bir yetenekle icra ettiğini söyleyebiliriz.

B. ARAP NESRİNDEKİ YERİ

İbn Şüheyd, Arap nesrinde ilk örnek olarak kabul edilen risalelerinde kullandığı hikâye üslûbu ile özellik kazanmıştır. *Risâletü't-tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* de görüldüğü üzere, İbn Şüheyd kendisini sadece bir şair olarak değil, aynı zamanda bir nesirci ve daha sonra da hatip olarak değerlendirmiştir. Çünkü ona göre nesirciler, hatiplerin torunlarıdır. Câhîz'in ve Abdülhamid'in tâbi'alarından (cînlerinden) edebî yeteneğini teyit eder mahiyette icazet istediginde, onlar İbn Şüheyd'e şu cevabı vermişlerdir:

“Bizler, hayret çölünde, senin önünde şaşkına döndük. Kulaklarımız ibretle seni dinledi. Ne söyleyeceğimizi bilemiyoruz. Sana şair mi, yoksa hatip mi diyelim. İbn Şüheyd de onlara, “Doğru olan ilkidir. Gerçege ve hakka yönelmek için en doğru olanıdır. Kaderin önüne geçilemez” dediğinde, “Git, gerçekten sen hem şair, hem de hatipsin” dediler.”¹¹³⁵

İbn Şüheyd, III. Hişâm tarafından Kurtuba halkına okunmak üzere bir ferman yazmakla görevlendirilmesi¹¹³⁶ dışında resmî kâtiplik makamına getirilmemiştir. Risalelerinde çok net ifade etmiyorsa da, anladığımız kadariyla böyle bir görevi üstlenmek, onun için her şeyin üstünde idi. Ancak kendisinin de ifade ettiği gibi ağır işitmeye¹¹³⁷, onu bu görevden alikoymuştur. İbn Şüheyd, belki kâtiplik makamını elde etmek için ya da sadece edebiyatçı bir yaratılışa sahip

¹¹³⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 131; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/278.

¹¹³⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/520.

¹¹³⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 21.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİSLİĞİ

olduğu için nesir alanına eğilmiştir. Fakat her ne sebeple olursa olsun, bizce önemli olan husus, İbn Şüheyd'in nesir alanına büyük bir ilgiyle eğilmiş olması ve kısa ömrüne rağmen çok değerli ürünler ortaya koymuş olmasıdır. Onun nesirdeki başarısı, bazlarına göre şairden daha öndedir. İbn Hazm da bu görüşü benimseyenlerden olacak ki, İbn Şüheyd'i Endülüslü şairler arasında değil de belâgatçılar arasında zikretmiştir. O, İbn Şüheyd'in bu alandaki edebî yeteneği konusunda şunları söylemektedir:

“Bizdeki belâgatçılardan olan Ahmed b. Abdülmelik b. Şüheyd, arkadaşımız ve dostumuzdur. Kendisi hâlen hayatı olup, henüz orta yaşılardadır. Sanki Amr¹¹³⁸ ve Sehl'in¹¹³⁹ dili ile konuşuyormuş gibi, onun belâgatın birçok dalında ürünleri vardır.”¹¹⁴⁰

Bu değerlendirmede dikkati çeken önemli bir nokta, İbn Hazm'ın İbn Şüheyd'i belâgat açısından benzettiği eski belâgatçılardan Câhiz'i devamlı eleştirmesi, Sehl b. Hârûn'a ise saygı duymasıdır. Öte yandan İbn Hayyân da İbn Şüheyd'i, Abdülhamid ve Câhiz'e benzettikten sonra şunları ilâve etmektedir:

“Onun etkileyici şakalarının yanısına, ilginç ve nadir şeyleri ifadedeki kabiliyeti, diğer konulardaki yeteneğinden daha güçlü idi.”¹¹⁴¹

İbn Bessâm da, İbn Şüheyd'in alay yeteneği hakkında İbn Hayyân'a katılarak, “Alay ettiğinde öten bir güvercin” nitelemesi yaptıktan sonra, onun ciddiyetine de vurgu yaparak, “Ciddi olduğunda da yırtıcı, kükreyen bir aslan gibi idi”¹¹⁴² ifadesini kullanmaktadır.

es-Sa'âlibî, İbn Şüheyd'in nesri için “son derece güzel”¹¹⁴³ ta-

¹¹³⁸ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz kastedilmektedir.

¹¹³⁹ Sehl b. Hârûn kastedilmektedir.

¹¹⁴⁰ el-Humeydi, *Cevze*, s. 133; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 191; Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*, III/222; ez-Zehebî, *Siyer*, XVII/501; el-Makkârî, *Nefhu't-tîb*, III/178; Pellat, “İbn Hazm, İbn Suhayd et la poesia arabe”, s. 174; Dickie, “Ibn Suhayd”, *el-Andalus*, XXIX/267.

¹¹⁴¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192.

¹¹⁴² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/192; krş. Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/377.

¹¹⁴³ es-Sa'âlibî, *Yetîmetu'd-dehr*, II/49; krş. Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/377.

birini kullanmaktadır. Son dönem araştırmacılarından Ahmed Dayf, İbn Şüheyd'in nesrini şiirinden daha çok beğendiğini ifade etmektedir.¹¹⁴⁴ Hannâ el-Fâhûrî ve Ahmed Tercânîzâde ise, İbn Şüheyd'in nesrini değerlendirirken, öncelikle Arap nesrinde nadir ve ilginç konuları ilk kez onun ele aldığına, üslûbunun alay ve mizahla dolu olduğuna, terkiplerinde secî' sanatını kullandığına ve açıklanmaya ihtiyaç duyan ibarelere yer verdiğine dikkat çekmektedirler.¹¹⁴⁵

Zeki Mubarek de, İbn Şüheyd'in nesir ürünleri ve kendisi hakkında, "İbn Şüheyd'in nesir ürünlerini en az yirmi kez okudum. Her okuduğumda keskin zekâlı, ince yaratılışlı ve zevk sahibi bir kişi olduğuna dair inancım biraz daha arttı"¹¹⁴⁶ değerlendirmesini yaptıktan sonra, "Onun nesrine endişe, kararsızlık ve kapalılık hâkimdir. Bu durum, okuyucuya nesrinin içeriği konusunda araştırmaya zorlamakta ve tipki tepesinde hazineler olan bir dağın zirvesine tırmanmaya çalışan bir insan durumuna düşürmektedir"¹¹⁴⁷ demektedir.

Batılı araştırmacılardan Juan Vernet ise İbn Şüheyd'in "Müs-lûman Endülüs'ün yetiştirdiği en büyük nesirci"¹¹⁴⁸ olduğunu ileri sürmüştür.

İbn Şüheyd'in nesirciliği hakkında yapılan bu değerlendirmelerden sonra, onun nesir parçalarının yer aldığı *et-Tevâbi'* ve 'z-zevâbi' ini incelediğimizde, ağırlıklı olarak şahısları ve hayvanları tasvir ettiğini görüyoruz. Onun nesir ürünlerinin bu eserde yer olması, bunları genç yaşta kaleme aldığı göstermektedir. Yine bu risalede bize hikâyemsi ve hayalî içerikli bölümler de ulaşmıştır. Burada dikkati çeken, bu bölümlerin risalede şiirlerden önce yer almazıdır. Risalenin yazılış tarihini nazari dikkate aldığımızda, İbn Şüheyd'in genç yaşına rağmen, Arap edebiyatında çok nadir görülen hayalî hikâye türündeki bu tarzda çok başarılı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu üslûbun açık bir şekilde görüldüğü risalenin ikinci bölümünde söyle

¹¹⁴⁴ Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 47.

¹¹⁴⁵ Bk. el-Fâhûrî, *el-Câmi'*, s. 912-13; Mercânîzâde, *Târîh-i Edebiyat-i Arab*, s. 202.

¹¹⁴⁶ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/378.

¹¹⁴⁷ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/379.

¹¹⁴⁸ Vernet, *Los Musulmanes Espanoles*, s. 81.

demeğtedir:

“Zuheyr bana, ‘Şimdi kimi istiyorsun?’ dedi. Ben de ona, ‘Beni hatiplere götür. Çünkü şairlerden ihtiyacım olanı elde ettim’ dedim. Güneşin doğduğu yöne doğru epeyce gittik ve Zuhayr’ın yanına gelen bir atlı ile karşılaştık. Atlı, sonra yanımızdan ayrıldı. Zuhayr bana, ‘Cinlerin hatipleri, aramızda iki fersahlık bir mesafe olan yemyeşil bir merada senin için toplantı. Onlara tek tek saygı göstermen yeterli olur’ dedi. ‘Bu niçin?’ dediğimde bana, ‘Cinlerin gençlerinin iki söz arasındaki fark hakkında ihtilâfa düştüklerinden dolayıdır’ dedi. Meraya ulaştığımızda, liderlerin bir araya geldiği büyük bir topluluk gördük. Zuhayr, ‘Söz süvarilerine selâm’ diye bağırdı. Selâma karşılık verip atlardan inmemizi işaret ettiler. Yana çekilerek bize yer açtılar, öyle ki kendimizi meclislerinin ortasında bulduk. Onların hepsi, dazlak kafalı, sağ gözü dışarı fırlamış, başında uzun ve beyaz bir külâh bulunan bir ihtiyara bakıyordu.”¹¹⁴⁹

İbn Şüheyd, şiirde olduğu gibi nesirde de tasvir temasını çok iyi işlemektedir. Onun tasvirdeki en önemli özelliği, tasvir edeceğî varlığın organlarını, rengini, sesini, fizikî özelliklerini, hareketlerini ve karakterini çok iyi bir şekilde ortaya koymasıdır. Böylece tasvir edeceğî kişi ve varlığı hiçbir kapalılığa meydan vermeden gayet net olarak zihinlerde canlandırmıştır.

C. EDEBÎ TENKİDİ

1. Edebî Tenkit Konusundaki Görüşleri

İbn Şüheyd’în edebiyat, özellikle de şiir konusunda görüşlerini sergilediği ve eleştiri maksadıyla kaleme aldığı mensur parçaları, bizim için ayrı bir öneme sahiptir. O, *et-Tevâbi’ ve ’z-zevâbi*’i kaleme aldığından beri beyânın şekli, başka bir deyişle şiir ve nesir ürünlerinin nasıl ortaya konulması gerektiği konusunda kurallar getirmeye çalışmıştır. Bunu, kendisinin de ürünler verdiği edebiyatın her iki türünde, yani şiir ve nesirdeki beyânın unsurlarını tarif ederek yapmıştır. Ancak burada şunu gözden uzak tutmamak gereklidir ki, İbn Şüheyd’în bu konuya ilgi duyması ve her fırsatta görüşlerini açıklaması, kendisinden önce yaşayan veya döneminin içindeki birçok edip ve

---

¹¹⁴⁹ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 115; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/267-68.

şairi bu konuda eleştiri yağmuruna tutması, onun kendini beğenmişliği ve kibirliliği¹¹⁵⁰ ile yakından ilgilidir. Zira o, kendisini edebiyat konusunda zamanın yetiştirdiği ender bir şahsiyet olarak görmektedir.¹¹⁵¹ Bu yüzden İbn Şüheyd, sadece edebiyatta ifade şekillerine dair getirdiği kurallara riayet etmeyen şair ve edipleri beyân ilminden bîhaber olmakla eleştirmekle kalmamış, aynı zamanda Arapçayı bozuk ve farklı şekillerde konuşan halk kesimine de sıcak bakmamıştır. Hatta ona sorarsanız, bu konuda büyük bir mücadale de vermiştir. Kurtuba halkın şivesinden şikayetçi olduğunda¹¹⁵², Câhilî dönem üslûp ve lâfızlarının korunması ve eski dili yaşatmak için gayret sarf eden Ebû Temmâm'ın tâbia'sı kendisine karşı olan takdirlerini, "Sen zamanının kötülüğünə karşı iyilikten başka bir şey yapmıyorsun"¹¹⁵³ diyerek ifade etmektedir.

İbn Şüheyd, Mu'temen'e yazdığı bir risalesinde de aynı konuya temas ederek dava edindiği bu meseleyi gündeme getirmiştir:

"Anlamaktaki nasibi ezberlemek, ilimde ise nakletmek olan bir milletimiz var. Bu hikâyecilerin nasibi, matem tutanların üzerindendir. Onlardan birinin önünde şiir okunduğuunda burnunu kıvırıyorum, kaşını çattığımı, hutbe okunduğuunda çenesini oynattığımı ve geveleyip durduğunu görürsun. Eğer çene ve ağını aynı anda oynatırsa, ne silip süpürmedik bir bereket, ne de toplamadık bir meyve bırakır. Bu işin nadiren olmasının ve ifade edilmemesinin esası, zamanın bozulmasında ve mekânların uygun olmamasında yatkınlıdır. Fitne, ilim ve arzuları yok eder. Mali fesada uğratan ve anlaşmaları bozan fitnedeği zihniyetten nefret edildiğini ve hiçbir yerde hoş karşılanmadığını görürsun. Bu, bizim görüşümüz ve üzüldüğümüz bir meseledir. Biz beyân okuduk ve her dilde onu idrâk ettik. Yaraticılığı üstün tuttuk. Her güzel şeyin özünü anladık ve her yolu da denedik. Ancak ne bizi neşlendirecek birisine, ne de bize meyleden bir hükümdara rastladık. Keşke ganimet olmasaydı, o zaman talan da olmazdı. Biz savaşın ve barışın olmadığı, uyanıklık ve rüyanın bulunmadığı, zamanı tüketmeye yetecek kadar berzahlar istedik. Şayet şu cömert yıldızlardan bir yıldız ve şu ulu ağacın dalı olan Mu'temen olmasaydı, dün-

¹¹⁵⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193-97; İbn Sa'îd, *el-Muğrib*, I/78; III/230; Abbas, *Târihu'l-eğebî'l-Endelûsi*, I/291.

¹¹⁵¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/197.

¹¹⁵² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 145; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/256, 269.

¹¹⁵³ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 101; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/256.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİSLİĞİ

yayı elime alır ve ‘Kuşkusuz sen bozuksun’ derdim. Çünkü onun esası değişimdir ve ışığı alçak birinin, yuları ise baykuş veya maymunun elindedir.”¹¹⁵⁴

İbn Şüheyd, burada haksızlığa uğramış bir yazar kızgınlığıyla dili bozuk olanlara ya da onun deyimi ile beyân ilminden nasip almayanlara olan sitem ve eleştirisini dile getirmektedir. Metinde de ifade ettiği gibi İbn Şüheyd, beyân ilmini idrâk etmesine ve yaratıcılık yeteneğine sahip olmasına rağmen, sürekli beyân ilmi ile ilgilenmiş ve onun inceliklerine vakıf olmak istemiştir. Biraz da bu arzusunu gerçekleştirmek için olacak ki, Arap edebiyatı konusunda derin araştırmalar yapmıştır. Zaman içerisinde zevklerinde ve üslûbunda gelişme olduğunu idrâk etmiştir. O, sadece şairler ve kâtipler hakkında görüş beyan etmekle kalmamış, kendince şiir ve nesrin esaslarını belirlemiştir. Ona göre bu esasların başında, şiir söylemek ve nesir yazmak, ezberleme veya öğrenme ile değil, doğuştan bir yetenekle mümkündür.¹¹⁵⁵

İbn Şüheyd, bu yöndeki uğraşı ve ortaya koyduğu görüşleri ile haklı olarak edebî eleştirmenler arasında yer almıştır. Eleştiri konusunda sahip olduğu yenilikçi özelliklerinden dolayı Ahmed Dayf, eleştiri sanatının İbn Şüheyd’ın en önemli edebî özelliği olduğunu¹¹⁵⁶ belirtmektedir.

2. Câhiz’i Eleştirisi

İbn Şüheyd, eserlerinde her vesile ile Câhiz’i şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Özellikle Câhiz’in tâbia’sından icâzet aldıktan sonra¹¹⁵⁷ ona hiç insaflı davranışmamıştır. Bizce bunum bir nedeni, İbn Şüheyd’in kişiliğine hâkim olan kibir ve kıskançlık olabilir. Bilindiği gibi Câhiz, dönemin ünlü belâğatçılardan biridir. Doğulu edip ve şairlerin büyük bir kısmını araştırmış ve eserlerini incelemiş olan İbn Şüheyd’in, özellikle risalesinde yer verdiği edip ve şairlere ayrı bir önem atfettiği ve bunlar hakkında çok detaylı araştırmalar yaptığı

¹¹⁵⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/213.

¹¹⁵⁵ Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, I/330; II/58.

¹¹⁵⁶ Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 54.

¹¹⁵⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/268-70.

muhakkaktır. Bu cümleden olarak, onun Câhiz'in birçok risalesini, en azından *el-Beyân ve 't-tebyîn*¹¹⁵⁸ isimli eserini yakînen incelediği kanaatindeyiz.

İbn Şüheyd'in günümüze ulaşabilen nesir eserleri, edebiyatın en seçkin türleri arasında sayılmaktadır. Bu eserler ile Câhiz'in eserleri arasında büyük benzerlikler bulunmaktadır. İbn Şüheyd ile Câhiz arasında kısa bir karşılaştırma yaptığımızda, tespit edeceğimiz özelilikler İbn Şüheyd'in Câhiz'den etkilenip etkilenmediği konusunda bir fikir vermesinin yanında, İbn Şüheyd'in nesri hakkında da genel bir bilgi verecektir.

Câhiz, eserlerinde okuyucuya sıkırmak için paragraflarını parçalara bölüp nesri arasına güldürü ve dikkat çekici mahiyette nadir sözler veya şiirler serpiştirmiştir. İbn Şüheyd ise ciddî bir konunun ele alındığı mensur parçalarda bu tür söz ve şîirlere yer verilmesini doğru bulmamakta, bunun yerine mensur parçalarını bölmektedir. *el-Beyân ve 't-tebyîn* isimli eserinde de görüldüğü üzere Câhiz, nesri arasında başkalarının şiirlerine yer verirken¹¹⁵⁹, İbn Şüheyd ise kendisine ait şîirlere yer vermektedir. Bu yöntemini şöyle açıklamaktadır:

“Söz uzadığı ve sözü söyleyenin hedefine ulaşamadığı, dayanak edindiği kaynaklardan faydalananmadığı, maksadın dışına taşmakтан ve sözü uzatmaktan ötürü dinleyiciyi biktirmektan korktuğu zaman, asıl hedefe varmaya yardımcı olma ve dikkatleri toplama maksadıyla araya bir şiir ilâve eder.”¹¹⁶⁰

Öte yandan Câhiz'in, eserlerinde secî'li cümlelere yer verdiğiğini görmekteyiz. Ancak Câhiz, bu cümleleri secî' sanatı yapmak için

¹¹⁵⁸ Câhiz, bu meşhur eserinde Arap beyânının üstünlüğünü savunarak, Arapların edebî ve sosyal hayatlarından örnekler vermiştir. Eser, belâğat sanatlarını inceleyer, edebî eleştiri ve eleştiri yöntemleri hakkında bilgi verir. Ele aldığı konuları belirli bir sıra dâhilinde vermemesi, eseri düzensiz bir duruma sokmuştur. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. el-Bustâñî, *Udebâ'u'l-Arab*, I/268-85; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibihu fi'n-nesri'l-Arabi*, s. 161-67; Ferruh, *Târîhu'l-edebî'l-Arabi*, II/308-309; Zeydan, *Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*, II/477.

¹¹⁵⁹ Bk. Câhiz, *el-Beyân* değişik yerler.

¹¹⁶⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/205.

lerim.”

“Eğer ben müstehcen şiirde mutsuzluğumu çok söylesem de ben mutluyum.”

“Âşiklar arasında gözlerin ve yanakların aklını yok ettiği ilk âşık ben değilim!”

“Ben olayları mucûn türü şiirle ifşa ediyorum. Bu, anlattıklarımın güçlü kişilerin dayanamayacağı kadar büyük olduğunu gösterir.”

“Bu olaylarda bana çok ağır gelen ayrılık, üzüntü, özlem, zayıflık, hakırılık ve kötü kişileri anlattım.”

“Öyle bir yerde kahyorum ki, benimle birlikte orada kalanlara yapılan eziyetten dolayı ölüm ateşi üzerinde yatıp kalkıyorlar.”

“Bu sevgisinden ve özleminden dolayı saraya doğru ağlayarak öten güvercine şöyle dedim:”

“Ey sevdiği için ağlayan ve gözyası döken! İkimiz de yalnız kalmış ve taşıyamayacağımız yüklerle mükellef kılınmış kişileriz.”

“Beraberce o kadar ağladık ki, üzüntümüzden duvarlar ve demir kapı bile ağladı.”

“Günler bu gençle oynuyor. Ona bazen üzüntü bazen de sevinç getiriyor.”⁵⁸²

İbn Hayyân, Ebû Âmir İbn Muzaffer ile İbn Şüheyd arasındaki yakınlığı anlatan şöyle bir olay nakletmektedir:

“Muzaffer’ın Kurtuba’da rahat ve huzur dolu güzel bir yaşamı vardı. Ne zaman ki işler bozulup günler çekilmez bir hâl alınca içi buruk bir hâlde Kurtuba’dan ayrıldı. Onun güzel huyları arasında edebiyata yakınlık duyması, çevresinde bulunanları şahsından üstün tutması, aralarında iyi intiba bırakması ve arkadaşlarının sözlerine değer vermesi gibi güzel meziyetleri vardı. Arkadaşları arasında onu yâd eden Ebû Âmir b. Şüheyd idi. Birlikte çok olaylara şahit oldular. Ben onları bir gece Muzaffer’ın içki meclisinde gördüm. Yanlarında, onlara içki sunan (hizmet eden) çok güzel yaratılışlı Esmâ isminde küçük güzel bir kız çocuğu vardı. Uykusuzluğa dayanıp sabaha kadar onlarla birlikte kalmasına, küçük yaşına rağmen onlara çok iyi hizmet

⁵⁸² İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 41-43; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/263.

“Senin seci’inin kalpte bir yeri, nefiste bir mekâni vardır. Se-ci’ini, doğuştan gelen yeteneğinden, lâfızlarının güzelliğinden ve sözcükleri yerli yerinde ifade ederek meydana getirdin.”¹¹⁶⁵

İbn Şüheyd’ın edebî zevki, çağdaşlarından bariz bir farklılık göstermektedir. Arap edebiyatında ilk kez ele aldığı bakır konularla özellik kazanan İbn Şüheyd, bu çalışmalarında kullandığı şîrsel nesri ile de eleştirmenlerin beğenisini kazanmıştır. O, hayatı iken bile çağdaşları arasında kıskanılacak bir başarı elde etmiştir. Eserlerini incelerken daha ayrıntılı olarak ele aldığımız gibi, daha o dönemlerde bile nesri ve şîri doğuya ulaşmış, edebî ürünleriyle de kendinden sonraki edebiyatçıları etkilemiştir.

Bize göre İbn Şüheyd’ın nesrinin bir başka önemli özelliği, şîrine eleştiriyi çok az kullanmasına rağmen, neredeyse nesrinin tamamen eleştiri maksadıyla kaleme almış olmasıdır. Bu tutumundan dolayı da birçok düşman kazanmıştır.

D. ELE ALDIĞI KONULAR

1. EDEBÎ ÜSLÜP

İbn Şüheyd eleştiri yaparken kararını bir anda vermemekte ve ön yargılı davranışarak birden kesip atmamaktadır. O, birçok eleştirmenin yaptığı gibi ele aldığı şair veya kâtîp hakkındaki kararını, onun edebî ürününden aldığı bir numûneyi titizlikle inceledikten sonra vermektedir.¹¹⁶⁶ Meselâ, İbn Derrâc el-Kastallî (ö. 421/1030)¹¹⁶⁷ hakkında düşüncelerini belirtirken bunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Ebû Ömer ile diğerleri arasındaki fark, yaratılmıştan bir üslûp

¹¹⁶⁵ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 122; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/272.

¹¹⁶⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 132-39; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/283-89.

¹¹⁶⁷ Endülüs’ün yetiştirdiği en büyük şair ve ediplerden olan Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. Derrâc el-Kastallî’nin hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında geniş bilgi için bk. el-Humeydî, *Cezve*, s. 110-14; İbn Beşkuval, *es-Sila*, I/40; ed-Dabbî, *Buğye*, s. 158-61; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/59-103; el-Makkârî, *Nef-hu't-tîb*, III/195-96; 341-42; *ez-Zirikli*, *el-A'lâm*, I/204; Ahmed Dayf, *Belaga-tu'l-Arab*, s. 94-100; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I/478; Kehhâle, *Mu'cem*, II/101.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

yeteneğine sahip olmasıdır. Sözde tam hâkimdir. Şiirlerinde, tarih, dil ve nesep konularında bilgi sahibi olduğuna dair çok delil getirmiştir. Sözü kullanmada ve kelimeleme hâkim olmadı çok başarılı olmuştur. Ayrıca bilgi hazinesinin zenginliği, coşkusunu, bedî' sanatına hâkimiyeti, tasvirdeki mahareti, manaya önem verip onu vurgulaması, mana ile oynayıp onu tekrarlaması, insanlara bikkinlik veren ve yoran şeyleri zorlanmadan ifade etmesi, başkalarının güç yetiremediği şeyleri kolaylıkla başarması ile özellik kazanmıştır.”¹¹⁶⁸

Diğer edebî ürünlerinde olduğu gibi, İbn Şüheyd'in eleştiri içeriğli nesir parçaları da günümüze yeterli miktarda ulaşmamıştır. Eleştiri konusuna bu denli önem veren İbn Şüheyd'in bu alandaki ürünlerinin elimizdekilerle sınırlı olduğunu düşünmüyoruz. Kanaatimizce bunların büyük bir kısmı kaybolmuştur. Bununla birlikte edebiyatı bir bütün olarak ele aldığı ve edebî üslûbun gelişmesini çok titizlikle incelediği aşağıdaki görüşleri onun bu yönüne ışık tutmaktadır. İbn Şüheyd, aşağıda vereceğimiz uzun metinde genel bir çerçeveye içerisinde her dönemin edebî ürünlerini değerlendirme yoluna giderek edebiyatın sürekli yenilenmesi teorisini belki de ilk dile getirenlerden biri olmuştur. O, bu konudaki görüşlerini şu sözlerle formüle etmiştir:

“Her sözün söyleneceği bir yer olduğu gibi, her dönemin ve her çağın kendine has bir tarzı ve her milletin de kendine ait bir belâgat usûlü vardır. Bu milletler, sadece kendi üslûplarına saygı duyarlar. Diğerlerini tasvip etmezler. Bu milletlerden birinin belâgatı ve hitabeti başka toplumlarındaki ile uyum içinde değildir. Nasıl ki dünyada devletler aynı kalmayıp sürekli değişiyorlarsa, sözler de birtakım değişme ve gelişme içindedirler.”¹¹⁶⁹

“Bu sanatta ilk dönemlerde¹¹⁷⁰ uygulanan metodların zaman içerisinde Abû'l-Hâmid, İbn Mukaffâ (ö. 142/759)¹¹⁷¹, Sehl b. Hârûn

¹¹⁶⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/61.

¹¹⁶⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/237.

¹¹⁷⁰ Muhammed Sadru'l-İslâm dönemindeki nesre işaret etmektedir.

¹¹⁷¹ İbareleri çeşitlendirmek, cümleleri kısaltmak, kelimeler arasında uyum sağlamak, yazida anlaması özen göstermek ve seci'den kaçınmak gibi özelliklerini Arap nesrine sokmakla haklı bir üne kavuşan İran asıllı Ebû Muhammed Abdullâh b. Mukaffâ hakkında ayrıntılı bilgi için bk. *ez-Zirikli*, *el-A'lâm*, IV/283-84; *el-Bustânî*, *Udebâ'u'l-Arab*, II/136-158; Zeydan, *Târihu'l-adâbi'l-lugati'l-arabiyye*, II/438-40; Şevki Dayf, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, III/507-26; *el-Fen* ve

(ö. 215/830)¹¹⁷² ve diğer beyân sahibi kişilerin yöntemlerine nasıl dönüştüğünü görmez misiniz? İlimler hakkındaki düşüncelerini genişletmelerinden ve akıllarının üstünlüklerinden dolayıdır ki, sanat onların elinde en çok revaç gören, en büyük güç kabul edilen ve en fazla aydınlik saçan bir nur olmuştur.”¹¹⁷³

“Daha sonra zaman ilerlemeye devam etti. Onların bu tarzı da İbrahim el-Abbâs (ö. 243/857)¹¹⁷⁴, Muhammed b. Zeyyâd (ö. 231/845)¹¹⁷⁵ ve aynı görüşte olanların metotları ile uyum içine girdi. Böylece karakterler birbirinden net bir şekilde ayrıldı, nefislerdeki ağırlık hafifledi ve nesirde kullanılan üslûp daha anlaşılır bir hâle geldi.”¹¹⁷⁶

“Daha sonra zamanın geçmesiyle halk anlamsız, ince ve âşıkların konuştuğu türden letâfette aşırı, ince ve zarif konuşmalara meylettî. Böylece üslûp Bedî’ (ö. 398/1008)¹¹⁷⁷, Şemsu'l-Mââlî (ö. 403/1012)¹¹⁷⁸ ve bunların arkadaşlarının yöntemleri ile uyum içine

mezâhibuhu fi'n-nesri'l-Arabi, s. 13-138; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I/233-39; Kehhâle, *Mu'cem*, VI/156.

¹¹⁷² Arap edip ve şairi Sehl b. Hârûn b. Râhibûni hakkında ayrıntılı bilgi için bk. ez-Zirikli, *el-A'lâm*, III/211; Zeydan, *Târihu'l-addâbi'l-lugati'l-arabiyye*, II/441; Şevki Dayf, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, III/526-40; *el-Fen ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-Arabi*, s. 144-154; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, I/239-47; Kehhâle, *Mu'cem*, IV/286; Sezgin, *GAS*, I/272-73.

¹¹⁷³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/237; krş. Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 57.

¹¹⁷⁴ Abbasîler dönemi ünlü edip ve şairlerinden olan İbrahim b. el-Abbâs b. Muhammed eş-Şûlî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*, I/9; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, II/102-103; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/15-17; Şevki Dayf, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/547-86.

¹¹⁷⁵ Kûfe ekolü mensuplarından edebiyatçı İbnu'l-Arabi Ebû Abdillâh İbn Zeyyâd hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 69; Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*, III/189-196; es-Safedî, *el-Vâfi*, III/79; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/299-301; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VI/365-66; Brockelmann, *GAL*, I/119-20; Kehhâle, *Mu'cem*, X/2.

¹¹⁷⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/237.

¹¹⁷⁷ Makâmeleri ile ünlü Abbasîler dönemi nesircilerinden Ebu'l-Fadl Ahmed b. el-Huseyn b. Yahyâ el-Hemedânî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. es-Sâ'âlibî, *Yetîmetu'd-dehr*, IV/240-80; Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*, II/161-190; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, I/112; Brockelmann, *GAL*, I/93-94; *Suppl.*, I/150; Zeydan, *Târihu'l-addâbi'l-lugati'l-arabiyye*, II/585; Şevki Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhu fi'n-nesri'l-Arabi*, s. 238-42; el-Bustâmî, *Udebâu'l-Arab*, II/381-403.

¹¹⁷⁸ Abbasîler dönemi nesircilerinden emir Şemsu'l-Mââlî Kâbûs b. Veşmekir hakkında ayrıntılı bilgi için bk. es-Sâ'âlibî, *Yetîmetu'd-dehr*, IV/56-59; Yâkût,

girdi.”¹¹⁷⁹

“Aynı şekilde şairler de zamanın değişmesi ile şiir sanatındaki geçmiş alışkanlıklarını değiştirdiler. Her asırda her dönemin şairi, o zamana uygun olanı ve o dönem halkın gönüllerine hoş geleni araştırmaya koyuldu. Bu da içki düşkünü Gavânî, Beşşâr (ö. 167/782)¹¹⁸⁰, Ebû Nuwâs (ö. 198/814)¹¹⁸¹ ve arkadaşlarının bedîî sanatlar kullanmaları ve sanatlarda farklı akımların doğması şeklinde ortaya çıktı.”¹¹⁸²

“Daha sonra Ebû Temmâm geldi ve cinası fazlaca kullanarak alışılmışlığın dışına çıktı ve bu durum onun hoşuna gitti. Halk da onu taklit etti. Bugün her cinaslı şiir kulaklara hoş gelmiyor. Her şeyin en iyisi orta yoldur. Bundan dolayı Basra halkı, içki düşkünü Gavânî'nin seci'ini Ebû Temmâm'ın kine tercih etmişlerdir. Çünkü Gavânî, Arap halkın başına Muhdes şairler tacını giydirmiştir.”¹¹⁸³

Yukarıdaki metni dikkatlice incelediğimizde İbn Kuteybe (ö. 276/889)¹¹⁸⁴ ve Câhiz'in isimlerini zikretmemiş olsa bile, nesirciler olarak isimlerini zikrettiği kâtipleri tespit ederken İbn Şüheyd'in çok doğru bir seçim yaptığı kanısındayız. Kanaatimizce İbn Kuteybe

---

Mu'cemu'l-udebâ, XVI/216-233; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II/175-77; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, III/168-70; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VI/3-4; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/277-89; Brockelmann, *GAL*, *Suppl.*, I/154; Kehhâle, *Mu'cem*, VIII/91.

¹¹⁷⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/237.

¹¹⁸⁰ Doğuştan âmâ olan Abbâsi dönemi Muhdes şairlerden Beşşâr b. Burd hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 159; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/156-58; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, II/24; Brockelmann, *GAL*, I/72; *Suppl.*, I/108-110; Zeydan, *Târihu'l-adâbi'l-lugati'l-arabiyye*, II/72-73; Kehhâle, *Mu'cem*, III/44-45.

¹¹⁸¹ Şarap şirleri ile tanınan Abbasîler dönemi şairlerinden el-Hasan b. el-Hâni hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hallikân, *Vefeyât*, I/240-43; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, I/35-47; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, II/240-41; Brockelmann, *GAL*, I/74-76; *Suppl.*, I/114-18.

¹¹⁸² İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/237.

¹¹⁸³ İbn Bessâm, *ez-Zehire*, I/237-38.

¹¹⁸⁴ Arap edebiyatının ilk eleştirmenlerinden kabul edilen, nahiv ve dil âlimi Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslîm b. Kuteybe ed-Dineverî hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 118; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, VI/280; Brockelmann, *GAL*, I/158; *Suppl.*, I/233-37; Ferruh, *Târihu'l-edebi'l-Arabi*, IV/611-23; Zeydan, *Târihu'l-adâbi'l-lugati'l-arabiyye*, I/526; Kehhâle, *Mu'cem*, VI/100-101.

ve Câhiz dîvân kâtipliği yapmadıkları için onları bu kategorinin dışında tutmuştur. İbn Şüheyd'in ifadelerinden, onun Sadru'l-İslâm döneminden başlayarak Abbâsîler dönemi kâtiplerine ve nihayet IV./X. yüzyıla damgasını vuran Bedîu'z-zaman el-Hemedânî, İbnu'l-Amîd ve Sâhib b. Abbâd gibi makâmât ve risale yazarlarının dönemini içine alan zaman içerisinde Arap nesrinin izlemiş olduğu gelişmelere vakıf olduğu ve bu gelişmeleri yakından takip ettiği anlaşılır maktadır.

İbn Şüheyd'in metinde zikrettiği nesircilerin hepsi hükümdar veya üst düzey yöneticilerin yanında kâtiplik görevi yapmalarının yanısıra, siyasi rol de üstlenmişlerdir. Bu yönü ile Sehl b. Hârûn'u Câhiz'den daha üstün tuttuğuna şahit oluyoruz. Zira İbn Şüheyd, Sehl hakkındaki görüşlerini zikrederken onun kâtiplik görevinin yanısıra, siyaseti ile de Hârûn er-Reşîd'e nasıl danışmanlık yaptığını şöyle ifade etmektedir:

“Şayet Câhiz, Sehl'in aklı ve derin ilmi ile Hârûn er-Reşîd adına savaş yönettiğine, hilâfeti ve devleti idare ettiğine, fitne ateşini söndürmede ona yardım ettiğine şahit olsayıdı, şüphesiz bu siyasetin, katırların anırmamasını tasvir etmek için söze hükmetme olmadığı gibi, tarla fareleri ile hamam böcekleri hakkında söz söylemek de olmadığını görür; yazar ile âlim arasındaki farkı da kesinlikle anlardı.”¹¹⁸⁵

İbn Şüheyd, Abbâsîler dönemine damgasını vuran şairlerin tamamına yakın bir kısmı hakkında dikkate değer hükümler beyan ederken, bu dönemin en ünlü simalarından Mütenebbî hakkında suskun kalmıştır. Ancak her şeye rağmen o, kendi dönemine kadarki süre içerisinde yer alan şiirin geçirdiği merhaleler ve bu merhalelerdeki şairler arasındaki farklıları kesin ve açık bir biçimde ortaya koymustur. Zaman ve zevklere göre şiirin değişikliğe uğradığını tespit etmesinin yanında, sosyal grupların farklılaşması ile de zevklerin değiştiği ve farklılığına işaret etmiştir.

---

¹¹⁸⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243-44.

2. Beyân

İbn Şüheyd'in eleştiri konusunda zikrettiğimiz görüşlerinden, edebî ürünlerin zamanın gereklerine ve sosyal sınıfların yapılarına cevap verebilecek, onlarla uygunluk gösterecek şekilde gelişme göstermesi gerektiğine işaret etmektedir. Bunun yanısıra duyu ve düşüncelerin dışa yansıması şeklinde tezahür eden bu ürünlerin de zamanla ve içinde yaşanılan topluma uygun olan beyân kaideleri çerçevesinde ifade edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İbn Şüheyd'e ait *ez-Zehîre*'de nakledilen mensur parçaları inceleyerek, imkân ölçüสünde onun beyân konusundaki görüşlerini ortaya koymaya çalışacağız.

İbn Şüheyd'e göre insan beyân kabiliyetine öğrenme, ezber veya taklit yoluyla değil, sadece doğuştan gelen bir yetenekle sahip olur. *et-Tevâbi*' ve *'z-zevâbi*'de ünlü ediplerden birinin tâbi'ası olarak sunduğu bir kaz ile yaptığı sohbette aralarında geçen bir konuşmayı şöyle nakletmektedir:

“Kaz bana, ‘Sen neyi iyi bilirsin?’ diye sordu. Ben de, ‘İrticâlen şiir söyle, nutuk atarım’ dedim. ‘Ben sana bunu sormuyorum’ deyince ben de, ‘Sana bundan başka verecek cevabım yok’ dedim. Bana, ‘Cevabın sualın içeriğine uygun olması gereklidir. Ben sorumla, sözün aslini ve beyâni meydana getiren nahvin ve garip kelimelerin üstünlüğünü kastettim’ dedi. Ben de ona, ‘Duyduğumun dışında ben de başka cevap yok’ dedim. Bana, ‘Yemin ederim ki, senin bu söyleliğin tartışma konusu degildir’ dedi.”¹¹⁸⁶

Metinde de görüldüğü üzere İbn Şüheyd, nahiv kaidelerini ezberlemeye veya garip kelimeleri kullanmaya rağbet etmediği gibi, bunları beyân ilmi için de bir esas olarak görmemektedir. Buna karşılık, doğuştan gelen bir yetenekle elde edilebilen irticalen şiir söylememi veya sözü içinden geldiğince ifade etme kabiliyetini ise beyânın esası olarak kabul ettiğini görmekteyiz. O, bunu açık bir şekilde şöyle ifade etmektedir:

“İyi söz söylemek, kullanımını az olan birçok garip kelimeyi ezberlemekle ve nahiv kaidelerini bilmekle olmaz. Aksine yaratılıştan gelen bir yetenekle bu ikisi arasında denge kurmakla mümkün-

---

¹¹⁸⁶ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*', s. 151; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/299-300.

dür.”¹¹⁸⁷

Öte yandan İbn Şühayd, doğal melekelerin fizikî oluşumla da ilgili olduğunu iddia eder ve genel bilgilerine dayanarak tıbbî bir yaklaşımla kişinin yetenekleri ile fizikî yapısı arasında ilişki kurmaya çalışmaktadır:

“İnsanın yaratılıştan yeteneğinin ölçüsü, nefsinin (rûh)¹¹⁸⁸ cismi (beden) ile olan uygunluğu ile bağlantılıdır. Yaratılıştan nefsi cismine galip gelen kişi rûhen doğuştan yetenekli demektir. Sözü ve anlamları en güzel ve en uygun bir durumda ifade eder. Yaratılıştan, cismi nefsinde galip ve hislerine hâkim olan kişi ise sözün tam ve düzenli olmasında, güzel söylemenesinde hatalar yapar.”

Metinden de anlaşılacağı üzere İbn Şühayd'e göre, kişi yaratılıştan belirli yeteneklere sahipse ve fizikî organlarına hükmendebiliyorsa, ancak o zaman duygularını çok güzel ifade eder ve sözleri ile de karşısındakini etkileyebilir. Garip ve nadir kelimeler kullanmakla, nahiyy öğrenmek ya da birini taklit etmekle kişinin beyân kabiliyetine sahip olması mümkün değildir.

İbn Şühayd'in beyân konusundaki başka bir görüşü ise ona göre bu kabiliyetin kitaplar veya öğretmenler yardımıyla elde edilemediği, sadece Allah vergisi olduğudur. Allah bu kabiliyeti isteyene değil, istedigine bahşeder.

et-Tevâbi' ve 'z-zevâbi''de İbn Şühayd ile İflîlî'nin tâbi'i'ası arasında geçen bir konuşmada İflîlî'nin tâbi'i'ası, beyân ilmini babası olduğunu ve bu ilmi de öğretmenlerden öğrendiğini söylemesi üzerine İbn Şühayd beyân ilminin öğretmenlerden öğrenilemeyeceğini iddia etmiş ve bu tezini Kur'ân'ın değişmez otoritesine başvurarak şöyle savunmuştur:

“Beyân ilmi, öğretmenlere mahsus ve onların öğreteceği bir şey değildir. O, Allah tarafından传授ilen ilimlerdir. Zira Allah Teâlâ, “Allah Kur'ân'ı öğretti, insamı yarattı ve ona beyânı öğret-

¹¹⁸⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/231.

¹¹⁸⁸ Sözlükte bedene güç, kuvvet, irâde ve hissetme özelliklerini veren ve bedenin özyü anlamına gelen “nefs” kavramı, felsefi ve kelâmî bakımdan kısımlara ayrıılır.

Bu delil ile İflili’nin tâbi’asını ikna ettiği kanaatinde olan İbn Şüheyd, daha sonra alaycı bir üslûpla öğretmenleri ve Câhiz’i eleştirmektedir:

“Câhiz, ‘Çocuklarımıza nahvi, fazla kullanılmayan garip kelimeleri öğretecek birini tutsak, kendisine ayda vereceğimiz yirmi dirheme razi gelirken, onlara beyânı öğretmek için tuttuğumuz kişi vereceğimiz bin dirheme bile razi gelmez’ sözünü, el-Beyân isimli kitabını telif ettikten sonra söylemiştir. Şayet bu kitapta öğretme şeklini ve yöntemini anlamış ve kitabın muhtevاسını bölümlere ayırmış olsaydı, sözün nasıl yerli yerinde söylendiğini, beyânın nasıl süslenliğini, sözün başlangıcının nasıl güzel yapıldığını, sözün nasıl tamamlandığını, sözün bölümlerinin ve girişlerinin nasıl yapıldığını anladı. Şüphesiz bunların hepsi sanatın esası ve icrasının anahtar konularıdır. Fakat Câhiz eserinin yararını sadece kendisine sakladı. İlîm konusunda kıskanç, anlama yönünden de zayıf olduğu için kendisinde olanları başkasına vermekte kaçındı. Faydanın çok, şükredenin ise az olduğunu anladı. Beyân konusunda açıkladığı şeyler beyân ehlinin dışında hiç kimseye fayda vermedi. Eserin havuzundan bir avuç su almak isteyen veya kokusundan birazcık koklamak isteyen, onu ya yeni başlamış ya da cahil birisi olarak tamamlar.”¹¹⁹¹

İbn Şüheyd, Câhiz’i bu yönü ile eleştirmekle yetinmemiş, onun fiziki özelliklerinden dolayı da kâtip olamayacağını ileri sürmüştür:

“Hükümdarlar gerçekte her zaman yanlarında bir yazara ihtiyaç duymuşlardır. Bu yazarın hoş yüzü olmalı ki hükümdarın bakışlarını etkileyebilsin ve onu büyülesin. Kuvvetli duyma yeteneği ile de verilen emirleri belleğine kaydedebilsin. Bu nedenle bir yazardan temiz elbiselerle iyi bir şekilde giyinmesini, hoş kokulu ve bakımlı dışları olmasını beklerler. Aynı zamanda bu yazarın dudaklarının kıvrımsız, tırnaklarının bakımlı ve yakasının da daima tertemiz olması gereklidir.”¹¹⁹²

İbn Şüheyd’İN ölçüleri nazar-ı dikkate alındığında, Câhiz bir hükümdarın hoşuna gidebilecek niteliklere sahip değildir. Çünkü kaynaklarda onun çirkin ve gözleri yuvalarından fırlamış bir kimse

¹¹⁸⁹ Rahmân Sûresi, 55/1-4.

¹¹⁹⁰ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi*, s. 124-25; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/274.

¹¹⁹¹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/232-33.

¹¹⁹² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243.

olduğu nakledilir. Bir de İbn Şüheyd ona çok önemli bir kusur daha atfetmektedir: "Bilgelik yoksunluğu." İbn Şüheyd'e göre bir yazar her şeyden önce bilge olmalıdır. Ama Câhiz bundan da yoksundu. Bu hususta Sehl b. Hârûn, Câhiz'den daha bilgiliydi. İbn Şüheyd'in değerlendirmesine göre Hârûn er-Reşîd için Sehl, savaş ya da isyan çıktığında ona yararlı tavsiyelerde bulunan mantıklı bir müsteşardı. Câhiz ise katırın erkeklik organı ya da fareler arasındaki kavgalara dair uzun makaleler yazmakla yetinirdi.¹¹⁹³

İbn Şüheyd'in Câhiz için söylediklerinde hakikat payı olabilir. Ama onun teveccüten yoksun olan eleştirilerinde bir o kadar da sertlik vardır. Zira Câhiz, tabiat ve özellikle de hayvanların tasviri ve davranışları ile ilgileniyordu. İlgilendiği bu alanda ele aldığı konuları en ince detayına kadar inceliyor ve tespitlerini de ortaya koyuyorsa, bu bilgisinin bir göstergesidir. Eğer eserinde, örneğin bir katırın erkeklik organından söz etmişse, bu sefihlik değil, sadece bir bilgin zorunluluğudur. Zeki Mubarek, İbn Şüheyd'in Câhiz'i bu şekilde biraz da acımasızca eleştirmesini haksız bularak onu şöyle savunmaktadır: "Câhiz, eserini telif ederken bütün ilimlerden istifade etti. Eserin telif şeklinden dolayı da Câhiz'i eleştirmiyoruz. Çünkü bu şekli Câhiz'in yöntemi olarak düşünüyoruz. Zira o, bir ilim dalından, başka bir ilim dalına ve bir sözden başka bir söze geçmekteydi."

İnsanların bedenî organlarının şekli, onların aklî ve ilmî yeteneklerinin yeterli ya da yetersiz olduğunu gösterdiği kanaatinde değiliz. Bu bakımdan Câhiz'in çırkin oluşu, onun edebî yeteneklerden yoksun olduğu anlamına gelmez. Ayrıca hayvanlarla ilgilenme, onlara eserlerinde yer verme konusunda İbn Şüheyd'in Câhiz'e yönelikliği eleştiriye de katılmıyoruz. Zira ilimde küçük ve basit şeylelerle ilgilenebilir ayıp ve eksiklik değildir.

Beyân konusundaki görüşlerini sergilerken, İbn Şüheyd'in zaman zaman nahve, nahivcilere, kullanımı az garip sözlere ve bu sözleri ezberleyenlere karşı menfi bir tutum sergilemesi, onun beyân ilminde bunların hiçbir kıymetinin olmadığını iddia ettiği anlamına gelmez. Çünkü bu ilimler bir edebiyatçı için zorunludur. Zira tek ba-

---

¹¹⁹³ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/243-44.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

şına beyân kabiliyeti, kişinin edebiyatçı veya edebî ilimlere vâkif olması için yeterli değildir. Ancak yine de o nahvi ve kullanımı az garip kelimelerden fasih olanları, bir kâtip için gerekli görmektedir.¹¹⁹⁴

Ibn Şüheyd, tam anlamıyla bir öğretmen olmaya da, şiir ve edebiyatla ilgilenmek isteyen kişilerle oturur, onlara izlemeleri gereken yöntemler hakkında tavsiyelerde bulunur ve onları yönlendirirdi. Mensur bir parçasında öğrencilerine yaptığı tavsiyede ifadelerin terkibine, kelimelerin düzgün ve doğru türetilmesinin yanısıra fesahatine de önem verilmesi gerekiğine şöyle işaret etmektedir:

“Bu meseleyi bazı öğrencilere öğretmişistik. Onlar da bundan hoşlandılar ve nasıl olduğunu anladılar. Ancak ne var ki bikkimlik ve tembellik gençlerde çok görülür. Bu işi öğretmeye gayret eden kişi, ancak ilmi arzulayan ve mükemmel kişilere öğretebilir. Oysa öğrenci yetiştirmeyen kimse, eksiklikle itham edilir ve âciz olduğu sanılır.”¹¹⁹⁵

Ibn Şüheyd, beyân, şiir ve edebiyat konusunda bazı öğrencileri ile aralarında geçen konuşmaları şöyle nakletmektedir:

“Bir gün Yûsûf b. İshak el-Îsrâîlî yanına oturdu. Bana gelen en zeki öğrencilerden birisi idi. Ben de bu esnada Kurtuba halkından hamisi olduğum iyi bir kişiye şöyle diyordum: ‘Harflerin kelimeler içinde nesebce birbirleri ile görülen yakınlıklar vardır. Soylu soyuya, akraba da akrabaya beraber olursa yakınlık ve sohbet güzel olur. Eğer sözün şekli de, bu beraberliklerin güzellikinden meydana gelirse, ortaya konulan şeyle güzel olur. Anladın mı?’ Bana, ‘Vallahi, doğru söyledin’ dedi. Ona şöyle dedim: ‘Şayet fesahat arzulanır ve de istenirse tatlılığın sözden kaideleri oluşur. Onları arzulayan idrâk eder ve anlar. Onlardan yüz çeviren eksik sayılır. Anladın mı?’ ‘Evet’ dedi. Ben de ona, ‘Lâfzin tatlılığını ve sözün hoşluğunu tercih ettiğin gibi, nahvin güzellikini, kullanımı az ve garip kelimelerin de fasihini seçmeli ve çırkininden kaçınmalısın’ dedim. O da, ‘Tabii öyle’ dedi... Oradaki Yahudi sözümü anlayarak susuyordu. Kurtubâli ise erken davrandı ve bana şiir okudu... Daha sonra da Yahudi bir şiir okudu... Her şeyi güzel söyledi. Kurtubâli bunun üzerine bana, ‘Yahudi’nin şiiri benimkinden daha güzel’ dedi. Ben de ona, ‘Burnu biliyorsan, anlayıp anlamaman pek önemli değil’ dedim... Daha sonra

¹¹⁹⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/234.

¹¹⁹⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/233.

çiçeği açtı, meyvesini verdi ve hamlığı kayboldu.”¹¹⁹⁶

Metinden de anlaşılacağı gibi, İbn Şüheyd beyân ilmini öğretmeye muktedir olmadığını itiraf etmekle birlikte, şiir ve edebî sanatları öğretmeye lâyık olduğuna ve bu konuda iyi bir öğretici olduğuna işaret etmektedir. Burada dikkatimizi çeken en önemli nokta ise, İbn Şüheyd'in önerdiği ve beyânda zorunlu gördüğü terkip sağlamlığının nahiv kurallarından ve kullanımı az ve garip kelimelerden yoksun olamayacağımı göz arı etmemesidir. Onun israrla vurgulamak istediği, beyân kabiliyeti olmadan bu yetenekleri kullanarak belâgat sahibi olunamayacağıdır.

Günümüzde ulaşan parçalarında zaman zaman bu tür yönlendirmeler yaptığı görüyoruz. *et-Tevâbi' ve 'z-zevâbi*'de Ebû Temmâm'ın tâbi' asının dilinden şöyle demektedir:

“Eğer mutlaka söylemen gerekir ve nefsin de seni söz söylemeye davet ederse, kabiliyetini ve kendini zorlama, tamamladığında ise en az üç kere tekrarla ve daha sonra da üzerinde çalış, hataları düzelt.”¹¹⁹⁷

Başka bir yerde de söz sanatı yapmak isteyen kişiye şu tavsiyelerde bulunmaktadır:

“Söz sanatı konusunda iddialı olan kişi, herhangi bir durumu tasvir etmeye kalkışırsa, bu sanatların hepsinden istifade etmek zorundadır. O zaman ortaya koymak istediği şeyde içten gelen ve yaratıcılıktan oluşan güzel bir söz olur. Bu, onun söylediğii sözle büyündüğüne ve bu sözün de ona ait olduğuna işaret eder.”¹¹⁹⁸

İbn Şüheyd'in görüşüne göre şairlik yeteneği de çalışma ile öğrenilmez. Zira ona göre gerçek şiir ancak ilham yoluyla söylenir.¹¹⁹⁹ Bu durumda ortaya konulan edebî ürünlerin iyi veya kötü olmasından bunları söyleyen değil, söyleyenlere ilham veren tâbi' aları sorumludur. Buradan onun, *et-Tevâbi' ve 'z-zevâbi*'de yarışmak için kendisine muhatap olarak şairlerin veya ediplerin kendilerini değil de, onların tâbi' alarını niçin seçtiğini daha iyi anlıyoruz.

¹¹⁹⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/233-35.

¹¹⁹⁷ İbn Şüheyd, *et-Tevâbi'*, s. 101; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/219.

¹¹⁹⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/318-19.

¹¹⁹⁹ Ahmed Dayf, *Belagatu'l-Arab*, s. 55.

İbn Şüheyd'e göre güzellik sınırlanamaz ve tarif edilemez. Çünkü bu yaratılıştan gelen bir özellik olup yapısı ve muhtevası latif unsurlardan meydana gelmektedir. O, güzellik kavramını şöyle izah etmektedir:

"Rühu bedenine hâkim olan kimse kalpleri dolduran, nefisleri ıslah eden güzel sözler sarfeder. Şayet bu sözlerin güzelliklerine bir temel araştırırsan, onu bulamayacağın gibi bu sözlerin bu güzellikte bir araya geliş şeklini de anlayamazsun. Garip olan ise güzellikin güzellik olmadan da meydana gelmesidir. İmru'u'l-Kays ve Ebû Nuvâs'ın şu beyitlerinde olduğu gibi: "Ailesi Yesrib'te olduğu hâlde ona Ezra'a denilen yerden baktın. Oysa onların en yakın evi çok uzaktadır."¹²⁰⁰; "Yolculuktan bir hatırlayı akıma getirdiniz ve bu hatırla bizi hüzünlendirdi. Şayet onu geri getirseydimiz bazılarımızı ölüm sabaha çıkarmazdı."¹²⁰¹ Bu sözler bozuk, anlamsız ve işe yaramaz basit ifadelerden ibarettir. Öyle ki kötürum bir eşege bile bunu söylesen anilar. Fakat gördüğün gibi bu sözlerde nefisle ilgili ve kalbi dolduran bazı şeyler vardır."¹²⁰²

İbn Şüheyd, şiirin de beyândan başka bir şey olmadığını ileri sürerken Kur'ân'dan iktibas yapmayı da ihmâl etmemiştir:

"Eleştirmenin sözü araştırması, anımların yüceliğini incelemesi, beyânın şekline ve pozisyonuna bakması, ağdalı ve süslü terkiplerden kaçınması, edebî sanatlar ve güzel sözlerden oluşan bölümler arasında esneklik ve uyum sağlamaşı, sanat sahibi kişileri temsil etmesi gereklidir. Bunlara riayet edildiğinde, şiirin yüzünün aydınlandığı ve kurşun gibi ağır ve hissedilir olduğunu görürsün... O zaman bu şiirde kişinin istediği alevlenir, etrafındaki hava yanar, şimşekler çakar, yağmurlar yağar, üzerine gözyaşları akar ve korku açıkça ortaya çıkar. O, 'issiz çöldeki serap gibidir ki, susayan onu su zanneer; oraya vardığında ise bir şey bulamaz.'¹²⁰³ Bu kişi ancak beyânın kaidelerine riayet etmek, söz ve manaların faziletine yönelik, doğruluğu söylemek, ciddiyetten ayrılmamak, nadir ve diğer kelimeleri kullanmak suretiyle sanatın ismine lâyik olur. Bu kişi öldükten sonra arkada bıraktığı hikmetli şeyler nazmedilir ve kendisi yâd edilir."¹²⁰⁴

¹²⁰⁰ Ebû Nuvâs, *Dîvân*, s. 556.

¹²⁰¹ *Serhu Dîvâni İmri'i'l-Kays*, s. 161.

¹²⁰² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/232.

¹²⁰³ Nûr Sûresi, 24/39.

¹²⁰⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/310-11.

Kuşkusuz İbn Şüheyd, yukarıda sıraladığı özelliklere sahip örnek şaire ve şaire işaret ederken kendini kastetmekte ve belki de bundan da öte kendisini bu özellikleri taşıyan yegâne örnek olarak sunmaktadır. Onun daha küçüklüğünden beri şiirin her türünü ele aldığıni, Câhilî dönemden başlayarak kendi dönemine kadar şiirin izlemiş olduğu gelişme safhalarını yakından tanadığını göz önünde bulundurursak, bu iddiasında hiç de haksız olmadığını görürüz. Ancak bununla birlikte beyânın sırları hakkında konuşmak veya bazı ipuçları vermek istemiyor. Zira ona göre beyân, sadece yaratılıştan gelen bir yetenek olup, sonradan öğrenim yoluyla kazanılması mümkün değildir.

3. Ediplerin Sınıflandırılması

İbn Şüheyd'e göre, beyânın güzelliği, elde edilmesinin ve öğretilmesinin zorluğu, miktarı ve nerede ne kadar kullanılacağı konusunda belâgatçılar ve edipler farklı düşünseler de beyân esastır. İbn Şüheyd, bu kişileri üç kategoride toplamaktadır. O, "Söz sanatı yapan kişilerin yerleri aşıkârdır, apaçık ortadadır. Ancak bunlar tasarruflarına ve iyiliklerinin miktarlarına göre şeref mertebesinde birbirlerinden üstünürler"¹²⁰⁵ dedikten sonra, bu üç kategoriyi ve özelliklerini şöyle açıklamaktadır:

"Onlardan bazıları, tasvir şiirleri yazmalarına, yeni anımlar icat etmelerine ve güzel lâfızlar bulmalarına karşılık, burlara söz söylemek zor gelir. Yazı yazmak da bunların kafalarını yorar. Bu yüzden genellikle tasviri kısa tutarlar ve kötü bir durum ortaya çıkar."

"Onlardan bazıları da rahmet ve bolluk denizine girmiş gibidirler. Maharet ve fesahat ışığıyla etrafı aydınlatırlar. Böyle bir kişi söze başlamada selin akması gibi, sözü bitirmede sağanak yağmur gibidir. Başarısızlıktan şikayet etmez ve işin uzamasından korkmaz. Söz sanatı konusunda istekler arttığında, fikrinin gayesinin ayrıntılarını açıklamaya kalktığında, zorluklar ve sıkıntılar ona zahmet vermeye başladığında, işin ehliyim gibi bunları tek başına omuzlar ve dilediği gibi onun ağırlığının üstesinden gelir. Onun cesareti, şerefi, irticalen konuşması da fikri gibidir. İşte sözlerin savastağı günde, fesahat ve belâgat sahibi bu kişilerin vurduğu boş gitmez, kılıcı da hata yapmaz."

¹²⁰⁵ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/238.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

“Bazısı ise sözden kaçınır, sözlerinde hile yapar. Şayet bunda başarılı olursa, güzellikleri uçlarından yakalar ve sanatın her yönüne katılır. Böylece günün adamı olur, zamanın kişileri ile aynı saflarda yürürl. Ancak onun, eksikliklerini giderecek ne aklı, ne de zamanının büyükleri ile düşüp kalkacak siyaseti vardır.”¹²⁰⁶

İbn Şüheyd, bu üç kategoriyi ve özelliklerini açıkladıktan sonra, “Kim ki bu üç sınıfın dışına çıkarsa, beyân ismini hak etmez ve söz ustalarının arasına girmez”¹²⁰⁷ demektedir. Onun, kendisini ikinci kategoriye dâhil ettiği anlaşılmaktadır. Daha önce de zikrettigimiz gibi, İbn Şüheyd'in karakterine hâkim olan kibirliliği, sivriliği ve düşmanlarına saldırganlığı gibi sıfatları, bu sınıfın özellikleri ile uyum göstermektedir. Üçüncü kategoriyi incelediğimizde, sadece hile ve kandırma yolunu seçenleri veya şiir söyleken yaratıcılıktan uzak ve beyânda yapmacık davranışları kapsamaktadır. Kanaatimize İbn Şüheyd, bundan da, hayatı boyunca sürekli olarak üslûplarına ve özellikle de eğitim yöntemlerine saldırdığı taklitçi öğretmenlerden ve şiir öğrenmeye çalışan yeteneksiz şairleri kastetmektedir.

4. Öğretmenler

İbn Şüheyd, edebî yeteneklerin doğuştan gelen bir kabiliyet gerektirdiğini öyle savunmuştur ki, bunun öğrenim yoluyla kazanılacağına inanarak öğrenmek isteyenleri ve özellikle de öğretmeye çalışanları eleştirdiğini görüyoruz:

“Kurtuba’ında nahvin birtakım bölümleri ile uğraşan ve dilden bazı kelimeleri ezberlemiş olan öğretmenlerden bir grup, katılmış cigerleri ve deve kalbi gibi kalpleri yumusatmaya çalışıyorlar ve balçıklaşmış zekâları ve paslanmış zihinleri eğitmeye çalışıyorlar. Hâlbuki onlarda ince ışınların girmesi için bir menfez ve beyân nûrlarının akması için bir yol yoktur. Onların ellerine bedî’ ve tenkit kitapları geçse de, onların bunlardan anladıkları Yemen maymununun dans müziğinden veya neyden çikan nağmelerden anladığı kadardır. Parmak uçları ile dokunması ve tellere vurması gerekmeseysi, o damacı, dili ve nefes borusu olan birinin benzeri olurdu. İşaret parmağını çalğı aleti üzerinde esnekçe oynatır, şarkısı ile bir takım sesler

¹²⁰⁶ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/238-39.

¹²⁰⁷ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/239.

çıkartır, kendi basit vuruşları ile velveleler yapardı. İşte bu bazı öğretmenlerin durumudur.”¹²⁰⁸

İbn Şüheyd, öğretmenlerin yaratılıştan kabiliyeti olmayan kişileri öğretmek için boşuna uğraştıklarını ifade ettikten sonra, bu tip öğretmenlerin idrâk yoksunu olduklarını ve bunların da birtakım bedensel bozuklara dayandığını şöyle açıklamaktadır:

“Bu öğretmenler, tabiatın bilincinde olmalarına rağmen idrâk ve yorumdan yoksundurlar. Onların idrâkteki eksiklikleri, ruhani kabiliyetin tam olmayışından kaynaklanmaktadır. Buna da insanın anlama unsurlarına hizmet eden damarlardaki saf ve temiz kanın kırlenmesi, beyindeki sinirlerin fazlaca katılışması ve doğal miktarlarından daha az olması neden olmaktadır. Bunlarsa kişiye ileriyi görmede ve zahirî unsurların bozulduğunu anlamada yardımcı olur. Bu bozukluğun dış görüntüleri ise kafanın düz ve yassı oluşu, kafanın arkasında belirgin çıkış bir kemığın varlığı, elmacık kemiklerinin birbirine yakın olması, gözlerin çekik ve küçük olması, burnun kalın ve tavşan burnu gibi küt olması şeklinde kendini gösterir. Kalplerimizin yapısını bozmaması ve kötüüklerden arındırmasız, sinirlerimizi ve ses tellerimizi sağlamlaştırması, bizleri gururlu, kibirli yapmaması ve âlemelere bizi ibret olarak göstermemesi için Allah'a sığınırız.”¹²⁰⁹

Yukarıda zikrettiğimiz metinden de anlaşılacağı üzere, İbn Şüheyd’ın fizikî özellikler ile yetenek arasındaki ilişkiye işaret ederken getirdiği örneklerde bazı kapalılıklar gözükmüş olsa da, onun bu benzetmelerle insanın biyolojik yapısının düşünce sistemine yansadığını ispata çalıştığı gayet net bir şekilde görülmektedir. İbn Şüheyd’ın bu yaklaşımını ve getirdiği delilleri kabul etmesek de, edebî eleştiri sanatı için dikkate değer bir düşünce tarzı olduğu kanaatindeyiz.

Bazı Arap edebiyatı araştırmacıları, İbn Şüheyd’ın üslûbu, şiiri ve nesri hakkında değerlendirmelerde bulunmalarına rağmen, onun eleştiri yönünden bahsetmemişlerdir. Bize göre İbn Şüheyd, Endülüs’teki düşünce ve fikir hareketlerinin doğurduğu fikir edebiyatçılарının önderlerinden birisidir.

İbn Şüheyd, başka bir yerde öğretmenlerin eksikliklerini sayarak söyle demektedir:

¹²⁰⁸ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/240.

¹²⁰⁹ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/240.

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİSLİĞİ

“Şunlar da öğretmenlerin anlayış damarlarının eksik olduğu unun deliidir. Onlar bildiklerini vermezler ve onları sınıflandırmazlar. Ellerindeki malzemeler de tefil için yeterli değildir. Yine bu grubun karakteri hakkında bilinen şudur ki, bize baktıklarında bizi yağcılıkla karşılarlar. Fakat onların içi haset ve kin doludur. Toplantılarda bir araya geldiğimizde onların bize yaltaklandığını görürsün. Konuşulanlardan istifade etmeye yeltenirler. Söz ustatları birbirine karışıp halka sıklaştığı ve söz de hızlandıında hata yapanın kusuru, üstün olan kişinin de fazileti ortaya çıkar. Bu ortamda veya meliklerin meclislerinde, söyleyeceğin fikir için bir fırsat olmadığı gibi, düşüncelerini de önceden gözden geçirme imkânına sahip değilisin. Bu meclislere önceden hazırlıklı gitmek fayda vermez. Orada etkili olan, güçlü kişilik, fişkiran içgüdü ve yaratılıştan gelen kabiliyettir. Orada, bir numarada yaraşan atın kendini belli ettiğini görürsün. O, fazla iyilik yaptığı ve çaba sarf ettiğini belli eder. Bakışları hrs doludur. Atın kişnemesi gibi solur ve meydan okur.”¹²¹⁰

Daha sonra kendisinin de hazır bulunduğu böyle bir meclisi tasvir ederken kendi üstünlüğünü de vurgulamaktan geri kalmamaktadır:

“Hişâm b. Muhammed’ın (ö. 428/1036)¹²¹¹ de hazır bulunduğu bu meclislerde birçok kez başarılı ben oldum. Bu meclislerde, cevabı olmayan ve özrü bulunmayan çirkin ve acı konular hakkında liderlere bazı cevaplar vermek için saraklı kafalar toplamır.”¹²¹²

Sonuç olarak İbn Şüheyd, sadece nahiv ve garip kelimelerle sınırlı kalarak şiir sanatını öğretmeye çalışan öğretmenleri eleştirmektedir. Tabiatıyla bu öğretmenler yetenekli bir şair yetiştirmekten çok uzaktırlar. Zira daha önce de ifade ettiğimiz gibi, İbn Şüheyd’e göre beyân yeteneği doğuştan gelmelidir. Kanaatimize İbn Şüheyd’ın çok sert ve acımasız bir şekilde eleştirdiği bu öğretmenlerin birçoğunun onun arkadaşı olduğu da uzak bir ihtimal değildir.

Öte yandan *ez-Zehîre*’den naklettiğimiz bu metinlerde İbn Şüheyd’in sürekli olumsuz görüşler sergilediği görülmektedir. Bu

¹²¹⁰ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/244-45.

¹²¹¹ Endülüs’teki son Emevî halifesи Hişâm b. Muhammed b. Abdîmelik’i kastetmektedir. Bk. İbn Hazm, *Tavku'l-hamâme*, s. 108; Hitti, *İslam Tarihi*, III/848; Heykel, *el-Edebu'l-Endelişî*, s. 347.

¹²¹² İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/245.

da bizi, İbn Şüheyd'in edebiyatta yeni bir ekolün önderi olup olmadığı, böyle bir ekolün öncüsü ise taraftarları ve takipçilerinin olup olmadığı sorusuna götürmektedir. Görünen odur ki İbn Şüheyd, tek başına kendisi ile yarısanlara karşı direnmiş ve bu grupların taraftarlarına karşı çıkmıştır. Aşırı gururunun yanısıra kendilerini insafsızca eleştirdiği edip ve şairlerden büyük bir grup da İbn Şüheyd'i her fırsattha kötülemiş ve ona zarar vermeye çalışmışlardır.

İbn Şüheyd'in günümüze intikal eden ürünlerini dikkatlice incelediğimizde, onun eserlerinde Câhiliyye döneminden kendi zamanına kadar olan şiirin her türünden faydalandığını, şiirin zamanın ve zevklerin değişmesiyle hissedilir bir değişim geçirdiğine de tanık olduğunu görüyoruz. O, ortaya koyduğu görüşlerle taklitçiliğe karşı çıktıığı gibi, şaire klasik bir hava vermek veya alışılmamış benzetmeler yapmak için güzel sözler kullanmayı da reddetmiştir. Döneminde yaygın olan muvaşşah ve zecel türü şöirlere hiç meyletmemesi, edebî çalışmalarında doğuyu esas alması ile Endülüs'e ait yeni bir akıma karşı olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Belki o da, birçok şair gibi Antara'nın, "Şairler söylenecek söz mü bırakırlar" beytine katılarak, eskilerin her konuyu ele aldıklarını, yenilerin ise sadece sözcüklerle oynayarak ortaya yeni bir şey koyma imkânı elde edebildikleri görüşünü paylaşmaktadır.

SONUÇ

İbn Şüheyd'in doğup büyüğü Endülüs, Emeviler döneminde fethedilmiştir. Başlangıçta siyasi istikrarın sağlanmasıyla meşgul olan Araplar, istikrar sağlandıktan sonra bu bölgede bilim, fen ve sanat alanında da gelişme ve ilerleme kaydetmişlerdir. Arapların doğudan getirdikleri kültürel birikim, yerli halkın sahip olduğu kültür ile etkileşerek Endülüs'e özgü bir düşünce ve kültür yapısı oluşturmuştur. Ancak Endülüs'te gerek bilimde ve gerekse sanatta her zaman doğu kültürünün egemenliği görülmektedir. Endülüs, bu özellikleriyle diğer batı toplumlarını da etkilemiştir.

Endülüs'ün yetiştirmiş olduğu önemli edebiyatçılardan biri olan İbn Şüheyd, Endülüs'ün siyasî, ekonomik ve bilimsel açıdan gelişmiş olduğu bir dönemde doğup büyümüştür. Arap fatihler, İspanya'da siyasi açıdan başarı sağlamışlarsa da, bilimsel ve kültürel gelişmeler daha çok siyasi istikrarın sağlanmasıından sonra görülmeye başlamıştır. Bu bağlamda doğuda olduğu gibi Endülüs'te de Araplar şiir ve edebiyatla ilgilenmişlerdir. Dedeleri Arap asıllı olan İbn Şüheyd de şiir ve edebiyatla ilgilenen Endülüslü Arap edebiyatçıları arasında bulunmaktadır. Ailesinden devlet adamları ve şairler yetişmiştir. Aristokrat bir aileye mensup olması, onun yetişmesine büyük katkı sağlamıştır. Nesir ve şiirde önemli bir seviyeye ulaşmak isteyen İbn Şüheyd, zaman zaman devlet adamlarının da desteğini görmüştür. Edebî yönünün yanısıra müsteşarlık ve vezirlik gibi devlet görevlerinde de bulunan İbn Şüheyd, kâtiplik makamına ulaşmak istemişse de ağır işitmesi buna mani olmuştur.

Eğitim hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız İbn Şüheyd, çok erken bir yaşta vefat etmesine rağmen kendisinden söz ettirecek edebî ürünler bırakmıştır. *Risâletü 't-tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* isimli mensur eseri ile daha sonra Dîvân adı altında toplanan şiirleri, onun edebî yönü hakkında bize kaynaklık etmektedir. İbn Şüheyd,

edebî çalışmalarını hiçbir zaman kazanç vesilesi yapmamıştır. Kendi-sinde doğuştan var olduğuna inandığı edebî yeteneği, kişisel zevki ve atalarından devraldığı bu sanatı devam ettirme duygusu onu bu alan-da çalışmaya sevk etmiştir. Kendisi bu duyguya, içinde var olan beyân baskısına karşı koyamamak şeklinde ifade etmektedir. O, he-nüz çocuk denebilecek yaşıta şiir yazmaya başlamış, bu hususta usta şairlerle yarışmaya başlamıştır.

İbn Şüheyd, cinler âlemine hayalî bir yolculuğu tasvir ettiği ve kendi iddiasına göre Arap nesri ve şiirinde zirveye ulaşmış edip ve şairlerin tamamıyla tek başına yarışabildiğini kanıtlamaya çalıştığı *Risâletü't-tevâbi'* ve *'z-zevâbi'* isimli mükemmel bir risale meydana getirmiştir. Bu risalesinin çerçevesini en güzel manzum ve mensur ürünlerinden oluşturmuştur. Hayal gücünü ve üstün edebî yeteneğini sergilediği bu eser sayesinde, edebiyat tarihçilerinin ve eleştirmenlerinin haklı övgüsünü ve beğenisini kazanmıştır. Bu risaleyi oluştururken kendisinden önceki edebiyatçılardan etkilenmiş olan İbn Şüheyd, kendisinden sonraki birçok edebiyatçıya da bu risale vasıtasyyla etkide bulunmuştur. Kendisinden etkilendikleri konusunda kesin bir kanıt bulunmamakla birlikte, kendisinde yirmi yıl sonra gelen Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî ile yaklaşık üç yüz yıl sonra yaşamış olan Dante'nin *et-Tevâbi'* tarzında yazmış oldukları eserlerde İbn Şüheyd'den etkilenmiş olabilecekleri dile getirilmektedir.

İbn Şüheyd, bu risalenin dışında kendi nefsini ve edebî zevkini tatmin etmek, başkalarına karşı üstünlüğünü kanıtlamak için şiirler nazmetmiş ve çeşitli konulara dair risaleler kaleme almıştır. Ne var ki Endülüs'ün içinde bulunduğu siyasi ve sosyal çalkantılardan dolayı bu risale ve şiirlerden çok azı günümüze ulaşmıştır. Onun risalelerinden günümüze ulaşanlar İbn Bessâm vasıtasyyla gelmiştir.

Şiirlerinde ve risalelerinde çeşitli konulara yer veren İbn Şüheyd dinî konulara neredeyse hiç temas etmemiştir. Sadece ölümüne yakın zamanlarda birkaç şiirinde zühd konusunu da işlemiştir.

İbn Şüheyd, şiiyi sadece Endülüs coğrafyasını dikkate alarak yazmamış, Endülüs sınırlarını aşarak bütün Arap edebiyatını incelemiştir. O, İmrû'u'l-Kays'tan itibaren kendi dönemine kadar bütün

İBN ŞÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Arap şiirinin bazı gelişmeler kaydetmesine rağmen temelde aynı özellikleri taşıdığı kanaatindedir. Şiirde ve nesirde Arap edebiyatının önderleri durumundaki kişilerin zaman içerisinde değişen zevklere veya kendi kişisel düşüncelerine göre farklı üslûplar kullandıklarına işaret etmektedir. Ona göre bu üslûp değişikliği, öğrenme ve eğitim yoluyla değil, ediplerin doğuştan gelen yeteneklerine ve yaratıcılıklarına göre özellik kazanmaktadır.

Endülüs'teki edebî hayat incelemişinde görüleceği gibi, İbn Şüheyd döneminde fasih Arapça ile yabancılardan etkisindeki günlük hayatı kullanılarak halk dili arasında belirgin bir mesafe vardı. Hatta bazı halk kesimleri, ihtiyaç duyduklarında yazı dili olan fasih Arapçayı öğrenmek zorunda kalmıştır. Bir yazının konuşmadığı bir dille yazması, o dilin akıcılığının ve ifade zenginliğinin kaybolmak üzere olduğu anlamına gelir. Bundan dolayı, o dönemin nesircileri durumundaki kâtipler bu dili başarılı bir şekilde kullanabilmek için ifade zenginliği sağlayan kelime bilgisini ve bu kelimeleri doğru kullanmaya yardımcı olan nahi (gramer) bilgisini, yazılarında akıcılık sağlamak ve onları süslemek için edebî sanatları öğrenmek durumundaydı.

Arap edebiyatı eleştirmenlerinin çoğu tarafından şiirinde bir orijinallik olmadığı, daha önceki doğu şiirinin etkisinde bulunduğu ifade edilen İbn Şüheyd'in kendine has bir üslûba sahip olduğu muhakkaktır. O, döneminde yaygın olan muvaşşah ve zecel türü şiirde hiç iltifat etmemiştir. Tasvip etmediğine işaret ettiği bu şiir türlerinin Endülüs Arap şiirini etkisi alması karşısında, kendince bu tür şiirlerle mücadeleye girerek sürekli olarak taklit ve yapmacık şiirden uzak durmaya çağrılmış ve ilham kaynaklı şiirin tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur.

İbn Şüheyd, edebiyat konusunda ortaya koyduğu görüşlerinin hiçbirinde Endülüs'e ait bir şiir türünün olması gerektiğini savunmuştur. Zira o, "Söz Irak'a aittir, Şam'a değil"¹²¹³ diyerek gerçek söz ve fesahatin Irak'ta bulunduğu işaret etmiştir. Bu yüzden o, kendisini Endülüslü şairlerden ziyade Iraklı şairlere yakın hissetmiştir.

---

¹²¹³ İbn Şüheyd, *Dîvân*, s. 15-17; İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, III/520.

Kurtuba'ya olan sevgisini her şeyin üzerinde tutmuş olsa da, doğu kültürü ile beslenmekten ve Arap soyu ve ırkı ile övünmekten geri kalmamış, fırsat buldukça da Endülüslü şairleri şiddetli şekilde eleştirmiştir.

Akli, asaleti, belâgati, toplumsal kurallara karşı çıkışması ve acımasız eleştirileri ile İbn Şüheyd, çağdaşları arasında devrimci bir görüntü sergilemektedir. Bunun yanında alaycılığı, geniş hayal gücü, taklide olan düşmanlığı, aristokrat davranışları, kendini beğenmesi ve kibri ile de çevresindeki bazı kişilerin düşmanlık ve kinini kazanmıştır. Bu durum, sîrf onu kötulemek ve küçük düşürmek isteyen düşmanlarına fırsat vermiş ve yapmadığı kötü davranışların kendisine isnat edilmesine neden olmuştur. Öyle ki İbn Hayyân onun hakkında, “Bu adamin tabiatına başıboşluk ve avarelik hâkim olmuştu. Haya-tında ne dininin, ne de şerefinin kaybolmasına pek aldirış etmemiştir. Arzu ve isteklerine, şerefini ayaklar altına alacak derecede düşkündü. Zevk aldığı şeylerle nefsinı tatmin etmek için hiçbir çırkin hareketi yapmaktan geri kalmadı.”¹²¹⁴ şeklinde küçük düşürücü bir değerlendirmede bulunmuştur.

Tabakat ve teracim kitaplarının hayatı hakkında fazla bilgi vermemesi ve edebî ürünlerinin tamamının günümüze kadar ulaşmamış olması, İbn Şüheyd'in edebî yönü hakkında daha detaylı bilgilerden bizi mahrum bıraksa da, elimizdeki bilgilerin onun edebiyattaki önemini ortaya koyması bakımından yeterli olduğu kanaatindeyiz.

İbn Şüheyd'in şiirini incelediğimizde onun tasvir, övünme, övgü, aşk, mucûn, şarap, hiciv ve zühd konularına yer verdigini görüyoruz. O, kasîde ve mersiyeler de yazmıştır. Çalışmamızda bu konularla ilgili örnekler vererek değerlendirmelerde bulunduk. Bunların yanında, İbn Şüheyd'in şiirlerinin kendi dönemindeki Endülüs tarihi, kültür ve sanatı için de değerli ipuçları barındırdığını, dolayısıyla bu konuda da detaylı bir çalışma yapılabileceğini düşünüyoruz.

---

¹²¹⁴ İbn Bessâm, *ez-Zehîre*, I/193; Mubarek, *en-Nesru'l-fennî*, II/369.

BİBLİYOGRAFYA

- el-Abbâdî, Ahmed Muhtar, **Dirâsât fi tarîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs**, İskenderiye, tsz.
- Abbas, İhsan, **Târîhü'l-edebi'l-Endelüsî**, Beirut, 1978.
- Abbûd, Mârûn, **Edebu'l-Arab**, Beirut, 1979.
- Abdülkerîm, Halîfe, **İbn Hazm el-Endelüsî**, Beirut, tsz.
- Abdülvâhid, Zunûn Tâhâ, **Dirâsât fi't-târîhi'l-Endelüsî**, Beirut, 1987.
- Abu-Haidar, J. A., **Hispano-Arabic Literature and the Early Provençal Lyrics**, United Kingdom, 2001.
- Ahbâr Mecmû'a**, Neşr: İbrahim el-Eybarî, Kahire, 1981.
- Ahmed Dayf, **Belâgattü'l-Arab fi'l-Endelüs**, Kahire, 1924.
- Ahmed Emin, **Zuhru'l-İslâm**, I-V, Beirut, 1969.
- Arié, Rachel, **España Musulmana**, Barcelona, 1984.
- Atâullah, Reşîd Yusuf, **Târîhu'l-âdâbi'l-Arabiyye**, Neşr: Ali Necîb Atvî, Beyrut, 1985.
- Atçeken, İsmail Hakkı, “İlk Endülüs Valisi Abdülazîz b. Mûsâ b. Nusayr ve Oldurulmesi”, **Selçuk Üniv. İlâhiyat Fak. Dergisi**, Sayı:14, Konya, 2002/Güz, s. 65-87.
- Attâr, Ahmed Abdulgafur, **Mukaddimetu's-sihâh**, Beirut, tsz.
- Ataullah, Reşîd Yusuf, **Târîhu'l-âdâbi'l-Arabiyye**, Neşr: Ali Necîb Atvî, Beyrut, 1985.
- el-Belâzûrî, Ahmed b. Yahyâ, **Futûhu'l-buldân**, Çev.: Mustafa Fayda, Ankara, 1987.

- Blachere, Regis, **Târîhu'i-edebî'l-Arabi**, Arapça'ya çev.: İbrahim el-Keylanî, Şam, 1984.
- Brockelmann, Carl (ö. 1375/1956), **Geschichte der Arabischen Literatur (GAL)**, Leiden, 1943-1949.
- _____, **Supplementband (Suppl.)**, Leiden, 1937-1942.
- _____, **İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi**, Ankara, 1964.
- el-Bustânî, Butrus, **Udebâ'u'l-Arab**, I-IV, Beirut, 1986.
- _____, **Muhîtu'l-muhît**, I-II, Beirut, 1961.
- el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, **Risâletü't-terbî' ve'tedvîr**, Neşr: Fevzi Atavî, Beirut, 1969.
- _____, **el-Beyân ve't-tebîyîn**, Neşr: Abdüsselâm Hârûn, Kâhire, 1975.
- Chejne, Anwar, **Historia de Espana Musulmane**, Madrid, 1980.
- _____, **Islamisation and Arabisation in al-Andalus**, Weisbaden, 1975.
- Christys, Ann, **Christians in al-Andalus (711-1000)**, United Kingdom, 2002.
- Corriente, F., **Arabic Literature**, Leiden, 1986.
- Çetin, Nihâd M., **Eski Arap Şiiri**, İstanbul, 1973.
- ed-Dabbî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Yahya b. Ahmed el-Endelûsi (ö. 599/1203), **Bugyetü'l-mültemis fi tarihi ricali ehli'l-endelüs**, Kahire, tsz.
- ed-Dagir, Yusuf Esad, **Masâdiru'd-dirâseti'l-edebiyye**, I-II, Sayda, 1950.
- Dalkılıç, Mehmet, "İbn Hazm Perspektifinden Endülüs'te Mu'tezile", **İ. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, Yıl: 2004, s. 75-118.
- Dante, Alighieri, **İlâhi Komedyâ**, Çev.: Feridun Timur, I-III, İstanbul, 1989.

İBN SÜHEYD VƏ EDEBİ KİŞİLİĞİ

Dervîş, Abdullah, **el-Me'âcimu'l-Arabiyye**, Kahire, 1956.

Dickie, James, "Ibn Suhayd", **al-Andalus**, XXIX, Madrid, 1963.

Dozy, Reinhart, **Spanish Islam: A History of the Moslems**, Çev.: F. Stokes, Karachi, 1976.

_____, **Historia de Los Musulmanes de Espana**, I-IV, Madrid, 1984.

Ebû Nuvâs, el-Hasan b. Hânî, **Dîvânu Ebû Nuvâs**, Neşr: Ali Fâ'ûr, Beyrut, 1987.

Ebû Temmâm, **Dîvânu Ebî Temmâm**, Muhammed Abdullâh Azzâm, I-IV, Mısır, 1964.

Encyclopedia Britanica (EB), I-XXIV, London, 1962.

Encyclopedia of Islam (EI).

Epelza, M. J. Rubiera, "Ibn Suhayd", **Awraq**, V-VI, Madrid, 1982-1983.

Er, Rahmi, "İflîlî", *DîA*, XXI/512-13.

Esad, Yusuf, **Masâdiru'd-dirâseti'l-edebiyye**, I-II, Sayda, 1950.

el-Fâhûrî, Hana, **el-Câmi' fî târîhi'l-edebi'l-Arâbî (Târîhu'l-kadîm)**, Beyrut, 1986.

Ferrer, D. J. M., **Continente Jornades De Cultura Arabe**.

Ferruh, Ömer (ö. 1408/1987), **Târîhu'l-edebi'l-Arâbî**, Beyrut, 1981.

_____, **el-Hadâratu'l-insâniyye**, Beyrut, 1980.

el-Fîrûzâbâdî, Međuddîn Muhammed b. Ya'kûb, **el-Kâmusu'l-muhibî**, I-IV, Beyrut, tsz.

Gelder, G. J. Van, **Studies in Arabic Literature**, Leiden, 1982.

Gibb, H. A. R., **Arabic Literature An Introduction**, London, 1963.

Glick, Thomas, **Islamic and Christian Spain in the Early Middle Ages**, Princeton, 1979.

Goldziher, Ignaz, **A Short History of Classical Arabic Literature**,

Berlin, 1966.

- Gomez, Emilio Garcia, **Poesia Arabigo Andaluza**, Madrid, 1952.
- Guichard, Pierre, **Les Musulmans de valence et la reconquête: (XIe - XIIIe siecles)**, Damas, 1990.
- el-Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im, **el-Âdâbu'l-arabiyye fi'l-asri'l-Abbasi'l-evvel**, Kahire, tsz.
- Hâlis, Salah, **İsbiliyye fi'l-karni'l-hâmîs**, Beyrut, 1965.
- Heykel, Ahmed, **el-Edebu'l-Endelûsî**, Kahire, tsz.
_____, **Dirâsât edebiyye**, Kahire, 1980.
- Hillenbrand, Robert, "Granada", **Dictionary of the Middle Ages**, New York, 1989.
- el-Himsî, Kostakî, "el-Muvâzene beyne Ebi'l-Alâ ve Dante", **Mecma'u'l-ilmi'l-Arabi**, Şam, 1927-28.
- Hitti, Philip, **İslâm Tarihi**, Çev.: Salih Tuğ, İstanbul, 1980.
- el-Humeydî, Ebu Abdullah Muhammed b. Fettuh b. İsmail b. Abdül-lah (ö. 488/1095), **Cezvetü'l-muktebis fi tarihi ulemai fi'l-Endelüs**, Kahire, 1966.
- el-Husrî, Ebû Ishak İbrahim b. Ali, **Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb**, Neşr: M. el-Becâvî, I-II, y.y., 1969.
- el-İbâdî, Ahmed Muhtâr, **Dirâsât fi târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelüs**, İskenderiye, tsz.
- İbn Bessam, Ebu'l-Hasan Ali b. Bessam el-Endelüs eş-Şenterini (ö. 542/1147), **ez-Zehîre fi mehâsini ehli'l-cezîre**, Libya, 1981.
- İbn Beşkuval, Ebu'l-Kasım Halef b. Abdülmelik b. Mesud (ö. 578/1183), **es-Sila**, Kahire, 1966.
- İbn Hâkân, Ebu Nasr Feth b. Muhammed b. Ubeydullah el-Kaysî (ö. 529/1135), **Matmahu'l-enfüs ve mesrahü't-teennüs fi melahi ehli'l-Endelüs**, İstanbul, 1302/1885.

- , **Kalâidü'l-ikyân ve mehâsinü'l-a'yân**, thk. Hüseyin Yusuf Haryuş, Ürdün, 1989.
- İbn Haldun, Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (ö. 808/1406), **Kitâbu'l-iber ve dîvânu'l-mubtede ve'l-haber fi eyyami'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men asarahum min zevi's-sultani'l-ekber**, Beyrut, 1971.
- , **Mukaddime**, Çev.: Zakir Kadiri Ugan, I-III, İstanbul, 1988.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (ö. 681/1282), **Vefeyâtı'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman**, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1972.
- İbn Hânî, Ebu'l-Kâsim Muhammed b. Hânî, **Dîvânu İbn Hânî**, Neşr: Kerem el-Bustânî, Beyrut, tsz.
- İbn Hayyân, Ebû Mervân Hayyân b. Halef (ö. 469/1076), **el-Muktebes fi târihi ricâli'l-Endelüs**, Neşr: M. Antuna, Paris, 1937.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Hazm (ö. 456/1064), **Tavku'l-hamâme**, Neşr: Tâhir Ahmed Mekkî, Kahire, tsz.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik (ö. 213/828), **es-Sîretu'n-nebeviyye**, Kahire, tsz.
- İbn İzârî, el-Merrâkuşî, **el-Beyânu'l-muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib**, Neşr: L. Provençal, S. Colin, I-IV, Leiden, 1951.
- İbn Kuteybe, Muhammed Abdullah, **eş-Şi'r ve's-şu'arâ**, I-II, Beyrut, 1983.
- İbn Mansûr, Abdülvehhâb, **A'lâmü'l-Mağribi'l-Arabî**, Rabat, 1978.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed (ö. 711/1311), **Lisânu'l-Arab**, I-XV, Beyrut, 1955-56.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 230/844), **et-Tabakâtu'l-Kübrâ**, Beyrut, 1380/1960.

İbn Sa'îd, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Musa el-Mağribî (ö. 685/1286), **el-Muğrib fi hule'l-Mağrib**, thk. Şevki Dayf, Kahire, 1953.

_____, **Unvânu'l-murakkasât ve'l-mutribât**, Cezayir, 1949.

_____, **Râyâtu'l-muberrizîn**, Neşr: E. Garcia Gomez, Barcelona, 1978.

İbn Şüheyd, Ahmed b. Abdilmelik (ö. 426/1034), **et-Tevâbi' ve'z-zevâbi'**, Neşr: Butrus el-Bustânî, Beyrut, 1980.

_____, **Dîvânu İbn Şüheyd el-Endelüsî**, Neşr: Charles Pel-lat, Beyrut, 1962.

İbnu'l-Abbâr, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr (ö. 658/1259), **el-Hulletu's-siyera**, Kahire, 1963.

_____, **İ'tabu'l-küttâb**, Tah.: Sâlih el-Eşter, Şam, 1961.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdilkerim (ö. 630/1233), **el-Lubâb fi tehzîbi'l-ensâb**, Beyrut, tsz.

İbnu'l-Faradî, Abdullah b. Muhammed, **Târîhu ulemâi'l-Endelüs**, I-II, Kahire, 1954-1966.

İbnu'l-Hatîb, Lisânüddîn, **A'mâlu'l-a'lâm**, Neşr: Lévi Provençal, Beyrut, 1956.

İbnu'l-İmâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed (ö. 1089/1679), **Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb**, Beyrut, tsz.

İbnu'l-Kûtiyye, Ebu Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdülaziz (ö. 367/977), **Târîhu iftitâhi'l-Endelüs**, thk. İbrahim el-Ebyârî, Kahire, 1982.

İbnu'n-Nedîm, **el-Fihrist**, Beyrut, tsz.

İbrahim, Ali Hasan, **Târîhu'l-İslâmi'l-âm**, Kahire, tsz.

İhsan en-Nâss, **el-Asabiyetu'l-kabiliyye ve âsâruha fi's-şî'ri'l-Emevî**, Beyrut, 1963.

İmru'u'l-Kays, **Şerhu Dîvâni İmrî'i'l-Kays**, Mısır, tsz.

el-İsfahânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed İmadüddin (ö. 597/1201), **Haridatu'l-kasr ve cerîdetu'l-asr**, I-II, Tûnus, 1972.

el-İsfahânî, Ebû'l-Ferec, **Kitâbu'l-Agâni**, I-XXV, Beyrut, 1955.

İslâm Ansiklopedisi (IA), Millî Eğitim Bakanlığı Yayımları, I-XII, İstanbul, 1940-1988.

el-Kâlî, Ebû Ali İsmail b. el-Kâsim, **Kitâbu'l-emâlî (en-Nevâdir fi'l-luga)**, I-II, Beyrut, tsz.

Karaarslan, Nasuhi Ünal, **Ebu'l-Alâ el-Ma'arrî**, Erzurum, 1989.

Karaman, Hayrettin, **İslam Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1989.

Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, **Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn**, Neşr: Ş. Yalatkaya, I-II, İstanbul, 1971.

Kehhâle, Ömer Riza, **Mu'cemü'l-müellifîn: terâcimu musannifi'l-kütübi'l-arabiyye**, Beyrut, 1957.

el-Kîftî, Cemâlüddin Ali Yusuf, **Înbâhu'r-ruvâtalâ enbâhi'n-nuhât**, Neşr: M. Ebû'l-Fadl İbrahim, I-IV, Kahire-Beyrut, 1406/1986.

el-Kureşî, Ebû Zeyd, **Cemheretu es'âri'l-Arab**, thk.: Ali Fa'ur, Beyrut, 1986.

Lağzivî, Ali, **Edebü's-siyâse ve'l-harb fi'l-Endelüs**, Rabat, 1987.

Latham, J. Derek, **Arabian and Islamic Studies**, New York, 1983.

el-Ma'arrî, Ebû'l-Ala Ahmed b. Abdullah b. Süleyman (ö. 449/1057), **Risâletu'l-gufrân**, thk. Aişe Abdurrahman Bint es-Şati', Kahire, 1950.

el-Makkarî, Ebû'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ahmed (ö. 1041/1631), **Nefhü't-tâb min gusni'l-Endelüsi'r-râtib**, thk. İhsan Abbas, Beyrut, 1968.

_____ , **Azharü'r-riyad fi ahbâri İyâd**, Kahire, 1940-1943.

- el-Merrâkuşî, Ebû Muhammed Muhyiddin Abdülvâhid (ö. 647/1250),
el-Mu’cib fi telhisi ahbâri’l-Mağrib, Neşr: Muhammed
Sa’id el-Uryân, Kahire, 1978.
- el-Mes’ûdî, Ebu’l-Hasan Ali b. el-Huseyn (ö. 345/956), **Murûcu’z-
zehb**, Neşr: M. Muhyiddin Abdulhamîd, I-IV, Kahire,
1948.
- Meydan Larousse (ML): Büyükk Lügat ve Ansiklopedi**, I-XIII,
İstanbul, 1971.
- Monroe, James, “The Dîwân of Ibn Shuhaid”, **Bulletin of the School
Oriental and African Studies (BSOAS)**, XXXV, Lon-
don, 1972.
- Mubarek, Zeki, **en-Nesru’l-fennî fi’l-karnî’r-rabi’i’l-hicrî**, I-II,
Beyrut, 1934.
_____, **La Prose Arabe**, Paris, 1931.
- Muhtar, Cemal, “Beşşar b. Bürd”, **DİA**, VI/8-9.
- Mu’nis, Hüseyin, **Fecru’l-Endeliüs**, Riyad, 1985.
- Na’nâî, Abdulmecîd, **Târîhu’d-devleti’l-Emeviyye fi’l-Endülüüs**,
Beyrut, 1986.
- Nassâr, Hüseyin, **el-Mu’cemu’l-Arabî**, I-II, Kahire, 1988.
- Nicholson, A. Reynold, **A Literary History of the Arabs**, Cambrid-
ge, 1969.
- Nouveau Larousse Universal (NLU)**, I-II, Paris, 1948.
- Nykl, A. R., **Hispano Arabic Poetry**, Baltimore, 1946.
- Özdemir, Mehmet, “Hammûdîler”, **DİA**, XV/496-97.
- Palencia, Angel Gonzalez, **Târîhu’l-fikri’l-Endeliüsî**, trc. Hüseyin
Mu’nis, Kahire, 1955.
- Pellat, Charles, “Ibn Hazm, Ibn Suhayd et la poesia arabe”, **al-Mulk**,
Cordoba, 1963.
_____, **La Poesie Andalouse en Arabe Classique**, Au XI.

Peres, Henri, **Esplendor de al-Andalus**, Madrid, 1983.

Perin, Cevdet, **Fransız Edebiyat Tarihi**, İstanbul, 1948.

Provençal, Lévi E. (ö. 1375/1956), **Histoire de l'Espagne musulmane: la conquête et l'éminat Hispano-Umayyade (710-912)**, Paris, 1950.

_____, **La Civilisation arabe en Espagne**, Paris, 1961.

_____, **Edebu'l-Endülüs ve târîhuhâ**, Arapçaya çev.: Muhammed Abdulhâdî, Kahire, 1951.

er-Râfiî, Mustafa Sâdîk (ö. 1356/1937), **Târihu âdâbi'l-Arabî**, I-III, Beirut, 1394/1974.

er-Rikabî, Cevdet, **Fi'l-Edebi'l-Endelüsî**, Kahire, tsz.

Ruggles, Fairchild, **Gardens, Landscape, and Vision in the Palaces of Islamic Spain**, Pennsylvania, 2003.

_____, “Madinat al-Zahrâ and the Umayyad Palace”, **The Literature of Al-Andalus**, editörler: Maria Rosa Menocal, Michael A. Sells, Raymond Scheindlin, Cambridge, 2000.

_____, “The Great Mosque of Cordoba”, **The Literature of Al-Andalus**, editörler: Maria Rosa Menocal, Michael A. Sells, Raymond Scheindlin, Cambridge, 2000.

Rosen, Tova, “The Muwashshah”, **The Literature of Al-Andalus**, editörler: Maria Rosa Menocal, Michael A. Sells, Raymond Scheindlin, Cambridge, 2000.

es-Sa'âlibî, Abdülmelik b. Muhammed (ö. 429/1038), **Yetîmetu't-dehr**, Neşr: Muhammed Muhyiddin, I-IV, Kahire, 1966.

es-Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek (ö. 764/1363), **el-Vâfi bi'l-vefeyât**, Neşr: İhsan Abbas, I-IV, Beyrut, 1969.

Salih, Subhi, **en-Nuzumu'l-İslamiyye**, Beyrut, 1990.

- Sâlim, Abdulaziz, **Kurtuba hâdiratu'l-hilâfe fi'l-Endelüs**, Beirut, 1972.
- es-Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (ö. 562/1166), **el-Ensâb**, Beirut 1980.
- Sezgin, Fuat, **Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)**, y.y., 1995.
- es-Sîrâfi, Ebû Sa'id el-Hasan (ö. 368/979), **Ahbâru'n-nahviyyîn el-Basriyyîn**, Beirut, 1936.
- eş-Şebîbî, Muhammed Rıza, **Edebu'l-Magâribe ve'l-Endelüsiyyîn**, Beirut, 1404/1984.
- Şevki Dayf, **el-Fen ve mezâhibuhû fi'n-nesri'l-Arabî**, Kahire, 1983.
_____, **el-Fen ve mezâhibuhû fi's-sî'i'rî'l-Arabî**, Kahire, 1978.
- _____, **el-Medârisu'n-nahviyye**, Kahire, 1979.
_____, **Târîhu'l-edebi'l-Arabî**, I-IV, Kahire, 1980.
- eş-Şik'a, Mustafa, **el-Edebu'l-Endelüsî**, Beirut, tsz.
- eş-Şinkitî, Ahmed b. el-Emîn (ö. 1331/1912), **Şerhu'l-muallakati'l-âşr ve ahbâru's-şuarâihâ**, Beirut tsz.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid, (ö. 310/923), **Târîhu'r-rusul ve'l-mulûk**, Tah.: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire, tsz.
- Tarafa, Ebû Amr Tarafa b. el-Abd b. Sufyân el-Bekii Tarafa b. Abd (ö. M. 564), **Dîvânu Tarafa b. el-Abd**, Beirut, 1961.
- Tercânîzâde, Ahmed, **Târîh-i edebiyât-ı Arab**, Tahan, 1970.
- Topuzoğlu, T. Rüştü, "Halîl b. Ahmed", **DİA**, XV/309-312.
- Üçok, Bahriye, **İslâm Tarihi (Emeviler, Abbasiler)**, Ankara, 1979.
- Vernet, Juan, **Literature Arabe**, Barcelona, tsz.
_____, **Los Musulmanes Espanoles**, Barcelona, 1961.

_____ , **La Cultura Hispanoarabe en Oriente y Occidente**,
Barcelona, 1978.

Watt, W. Montgomery, **A History of Islamic Spain**, Edinburgh,
1965.

Yakub, Emil Bedi', **el-Meâcimü'l-lugaviyyeti'l-Arabiyye**, Beirut,
1985.

Yâkût, Ebu Abdullah Şihabüddin Yakut b. Abdullah el-Hamevî (ö.
626/1229), **Mu'cemü'l-buldân**, Beirut, 1955-1957.

_____ , **Mu'cemü'l-udebâ**, Beirut, 1922.
Yazır, Elmalılı M. Hamdi (ö. 1361/1942), **Hak Dini Kur'ân Dili**,
İstanbul, 1982.

Yetkin, Suut Kemal (ö. 1401/1980), **İslâm Mimarisi**, Ankara, 1965.

ez-Zebîdî, Ebu'l-Abbas Şihabuddin Ahmed b. Ahmed b. Abdullatif
(ö. 893/1488), **Sahih-i Buhârî Muhtasarî Tecrîd-i Sa-
rih Tercemesi**, Trc.: Kâmil Miras, Ankara, 1984.

ez-Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Os-
man (ö. 748/1348), **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, Beirut,
1985.

Zeydan, Corci (ö. 1332/1914), **Târîhu'l-âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye**,
I-IV, Beirut, 1967.

Zirikli, Hayreddin (ö. 1396/1976), **el-A'lâm: kâmûsu terâcim**, Bey-
rut, 1969.

Ziya Paşa (ö. 1297/1880), **Endülüs Tarihi**, I-IV, İstanbul,
1305/1887.

İNDEKS

A

- Abbâs b. Nâsih · 55
Abbâsîler · 5, 54, 71, 72, 79, 84, 166, 247
Abdulaziz b. Mûsâ b. Nusayr · 80
Abdulhamid · 81, 136, 167, 170, 171, 200, 235, 236, 242, 244
Abdulhamid b. Yahyâ el-Kâtib · 81, 167
Abdullah b. Muhammed · 11, 55, 62, 85, 91, 103, 269
Abdulmelik b. Ömer · 97
Abdulmelik el-Muzaffer · 19
Abdurrahmân b. Ebî Âmir · 19, 100
Abdurrahman b. Muâviye · 5, 6, 7
Abduvahhâb ibn Hazm · 139
Abdülaziz · 5, 100, 269
Acem · 36, 268
Âdem · 193, 194
Adnan · 29
Afrika · 1, 2, 3, 5, 6, 7, 15, 18, 21, 26, 30, 39, 42, 43, 47
Ahbâr mecmü'a · 90
Ahmed b. Abdîmelik b. Şüheyd · 44, 90, 153, 175
Ahmed b. Burd · 126, 129
Ahmed Dayf · 44, 97, 109, 155, 172, 176, 181, 183, 202, 205, 213, 236, 237, 240, 243, 245, 253, 264
Ahmed Heykel · 28, 58, 60, 125, 202
Ahmed Tercânîzâde · 237
Ahtal · 57, 68
Akra · 64
Alay · 236
Alevîler · 118
Ali b. Ebî'l-Huseyn · 73
Ali b. Hammûd · 21, 22, 117, 119, 140, 173
Ali İbn Hazm · 138
Almanca · 94
Almanya · 1

- Âmirîler · 17, 101, 103, 112, 123, 136, 146, 162
Anbese b. Sûheym el-Kelbî · 6
Andalucia · 1, 2
Antara · 170, 184, 186, 259
Araf · 192, 193, 194
Arapça · 3, 9, 27, 28, 34, 35, 37, 41, 48, 49, 51, 64, 77, 86, 88, 93, 94, 109, 176, 195, 262, 265
Araplar · 2, 3, 6, 9, 14, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 36, 45, 46, 47, 48, 58, 91, 188, 242, 260
Aristo · 176, 193
Arş-ı a'lâ · 194
Asin Palacios · 28, 189
Aşâ · 68
Aşk · 212, 221
Attâb b. Hafnâ · 170
Aurora · 16
Avrupa · 17, 26, 27, 28, 32, 39, 49, 67, 189, 193, 195

B

- Bağdat · 15, 40, 45, 50, 51, 90, 205
Bask · 16
Batra · 88
Beatrice · 192, 193, 194
Beethoven · 110, 111
belagat · 85, 169, 197, 236, 241, 244, 253, 255
Belediyün · 26
Belensiye · 36, 46, 99, 100, 162, 216
Benî Râbi'a b. Dubey Atâ b. Kays · 185
Berberî · 2, 3, 7, 21, 24, 26, 30, 38, 48, 129, 223
Berberîler · 3, 6, 21, 22, 26, 30, 34, 36, 114, 117
Berd ve'l-hammâm · 198
Berd ve'n-nâr ve'l-hatab · 197, 198
Beşşâr b. Burd · 54, 110, 111, 166, 187, 246

İBN ŞÜHEYD VƏ EDEBİ KİŞİLİĞİ

- Beyân · 105, 241, 242, 247, 249, 250,
251, 265
Beyân ve 't-tebyîn · 241, 265
Beyrut · 99, 196, 264, 265, 266, 267,
268, 269, 270, 271, 272, 273, 274
birinci fitne dönemi · 12
Bizans İmparatorluğu · 10
Buhturî · 72, 106, 170, 171
Burak · 178
Burgûs · 197
Butrus el-Bustâñî · 98, 107, 112, 116,
137, 165, 168, 182, 269
Byron · 111
-

C

- C. Pellat · 113
Cafer el-Mushafi · 15
Câhiliyye · 6, 9, 27, 63, 68, 81, 83, 87,
159, 208, 212, 259
Câhîz · 81, 83, 110, 136, 167, 170, 173,
177, 178, 196, 200, 235, 236, 240,
241, 242, 246, 247, 250, 251, 265
Câriye · 198
Cebel-i Târik Boğazi · 2
Cebralı · 178
Cehennem · 158, 178, 179, 185, 190,
191, 192, 193, 194, 195
Cemil b. Ma'mer · 68
Cennet · 185, 192, 193, 194
Cerîr · 57, 68, 273
Cevdet Rikabî · 182
Cevher b. Muhammed b. Cevher · 135,
152
Ceyyân · 120
Cezîrî · 55, 84, 106, 107, 108, 220
Charles Pellat · 195, 196, 200, 269
Cinler · 173, 211, 217
-

D

- Dabbî · 16, 18, 19, 38, 44, 50, 52, 55, 59,
62, 69, 73, 74, 75, 76, 78, 83, 84, 85,
86, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 100,
101, 103, 107, 108, 111, 116, 124,

- 126, 129, 131, 138, 139, 140, 146,
151, 152, 162, 177, 179, 190, 196,
236, 243, 265
Dahhâk b. Kays el-Fîhrî · 96
Dante · 178, 179, 180, 189, 190, 191,
192, 193, 194, 195, 261, 265, 267
Danye · 163
Devr · 64, 65, 77
Dîvân · 70, 71, 96, 100, 107, 108, 109,
110, 113, 114, 115, 116, 118, 121,
122, 123, 124, 127, 128, 132, 135,
137, 139, 142, 144, 146, 148, 149,
150, 151, 154, 155, 156, 157, 158,
160, 161, 162, 163, 165, 169, 171,
172, 173, 176, 190, 191, 195, 196,
197, 198, 199, 200, 205, 207, 208,
209, 210, 211, 212, 213, 214, 215,
216, 217, 218, 219, 220, 221, 222,
223, 224, 225, 226, 227, 228, 229,
230, 231, 232, 233, 234, 239, 254,
260, 262
Diyskuriyds · 93
Dozy · 10, 11, 14, 24, 31, 32, 33, 34, 35,
39, 125, 126, 127, 132, 133, 135, 266
-

E

- Ebû Abdullâh b. Hâfirî · 66
Ebû Ahmed b. Ferec el-Ceyyâñî · 85
Ebû Âmir Muhammed b. Muzaffer · 119
Ebû Amr el-Hassâr · 151
Ebû Bekr b. Zuhîr · 65
Ebû Bekr ez-Zübeydî · 86
Ebû Bekr Mervânî · 129
Ebû Bekr Ubâde b. Mâ'i's-semâ · 62
Ebû Bekr Yahyâ İbn Hazm · 116
Ebû Ca'fer b. Mûsâ · 129
Ebû Ca'fer İbnu'l-Lumâî · 146
Ebû Hafs b. Burd · 146
Ebû Hafs İbn Şüheyd · 179, 180
Ebû Hubeyre · 170
Ebû İsâ İbn Lubbûn · 180
Ebû Mervân Abdülmelik b. Ahmed · 99
Ebû Mervân el-Cezîrî · 84
Ebû Muğîra İbn Hazm · 126, 127
Ebû Nuvâs · 54, 72, 171, 205, 217, 222,
224, 233, 246, 254, 266

Ebû Temmâm · 54, 69, 70, 71, 166, 170, 171, 231, 239, 246, 253, 266
Ebû Ubeyde · 188
Ebû Uyeyne Utbe b. Arkam · 170
Eflatun · 176, 193
el-Mehdi billâh · 19
Emâlî · 45, 85, 88
Emevî Emirligi · 5, 8
Emeviler · 19, 57, 79, 95, 96, 128, 260
Endülüs · 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 104, 109, 110, 111, 112, 117, 118, 124, 130, 131, 132, 141, 147, 152, 154, 163, 177, 180, 183, 196, 198, 200, 202, 203, 204, 205, 213, 227, 237, 243, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 271, 272, 274
Endülüslü Emevî Devri · 6
Endülüslü Emevî Emirligi · 5, 8
Endülüslü Emevî Halifeliği · 10, 14
Endülüslü İslâm medeniyeti · 5
Escorial Kütüphanesi · 50
et-Tevâbi' · 22, 39, 63, 96, 98, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 124, 127, 128, 129, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 145, 146, 157, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 182, 184, 186, 187, 190, 191, 196, 197, 198, 199, 200, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 216, 223, 231, 235, 237, 238, 239, 243, 248, 249, 253, 261, 269
Eulogio · 11
Evzâî mezhebi · 8, 38
Ezher · 49

F

Farazdak · 57, 68

Fars · 27
Farsça · 94
Fâtımîler · 15
Ferâhîdî · 86, 242
Feridun Timur · 194, 265
Ferrâ · 87
Feth b. Hâkân · 118, 124, 155, 195, 242
fitne dönemi · 10, 12, 37, 73, 111, 112, 113, 114, 116
Floransa · 192, 193, 195
Fransa · 1, 4, 5
Fuat Sezgin · 197

G

Garcia Gomez · 203, 269
Gavâî · 54, 246
Girnata Emirligi · 25
Gusn · 64, 65

H

H. Peres · 176, 180
Hakem b. Sâid · 133
Halef b. Abbâs ez-Zehrâvî · 93
Halil b. Ahmed · 86, 110, 242, 273
Hammûdîler dönemi · 22, 39, 117, 118, 119, 124, 156
Hamnâ el-Fâhûfî · 201, 237
Hansâ · 68
Hâmûtu Attâr · 196
Harcâ · 65
Hâricîlik · 39
Hârise b. Mugalles · 170, 187
Hârûn er-Resîd · 45, 247, 251
Hasan b. Mâlik b. Ebî Abde · 146
Hassân b. Sâbit · 187
Havva · 193
Hayy b. Yakzân · 92
Helvâ · 197
Hemedâîn · 178, 245, 247
Henri Peres · 118, 155
Hristiyan · 2, 7, 8, 10, 14, 15, 18, 19, 25, 26, 34, 35, 36, 40, 48, 49, 80, 93, 109, 122, 155, 189, 192

İBN SÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

- Hıristiyanlar · 33, 36, 37, 93, 154, 155,
176
Hiciv · 105, 225
Hikmet · 228
Hişâm b. Abdilmelik · 52
Hişâm b. Abdurrahman · 38
Hişâm b. Muhammed · 24, 227, 258
Homeros · 192
Horatius · 193
Humeydi · 8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 19,
20, 21, 22, 26, 50, 52, 55, 59, 62, 69,
72, 73, 74, 75, 76, 78, 83, 84, 85, 86,
90, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 100, 101,
103, 107, 108, 116, 124, 126, 129,
131, 135, 138, 139, 140, 141, 144,
146, 151, 152, 177, 179, 190, 196,
204, 231, 236, 243, 267
Husnî · 85, 86, 267
Hüseyin ed-Dennâr · 170
Hz. İsâ · 192, 194
Hz. Meryem · 194
Hz. Muhammed · 10, 32, 153, 185

I

- I. Abdurrahman · 5, 6, 7, 8, 28, 35, 41,
46, 53, 81, 89, 97
I. Hâkem · 8, 9, 10, 16, 57
II. Abdurrahman · 9, 10, 11, 12, 13, 37,
42, 48, 54, 55, 56, 74, 82, 89
II. Federico · 193
II. Hişâm · 16, 17, 19, 20, 21, 22, 43, 76,
86, 112, 114, 117
II. Muhammed · 19, 20, 112
III. Abdurrahman · 13, 14, 15, 17, 21, 27,
30, 42, 44, 48, 49, 67, 75, 76, 83, 90,
93, 97, 109, 135, 176
III. Hişâm · 24, 25, 132, 133, 134, 135,
144, 145, 221, 227, 235
III. Muhammed · 23, 127, 128, 141
IV. Abdurrahman · 22, 117, 132, 227

---

i

- Iberik · 12, 45

- İbn Abd Rabbih · 69
İbn Bâcœ · 92
İbn Bessâm · 20, 23, 24, 62, 63, 74, 78,
84, 91, 95, 96, 99, 100, 101, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 114,
115, 116, 117, 118, 119, 120, 121,
122, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
129, 130, 131, 132, 133, 134, 135,
137, 138, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 155, 157, 158,
159, 160, 161, 162, 163, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 170, 171, 172,
173, 174, 175, 177, 179, 180, 184,
186, 187, 190, 191, 195, 197, 198,
199, 200, 201, 203, 204, 205, 206,
207, 208, 209, 211, 212, 213, 214,
215, 216, 217, 218, 220, 221, 222,
223, 224, 225, 226, 227, 228, 229,
231, 232, 233, 234, 235, 236, 238,
239, 240, 241, 242, 243, 244, 245,
246, 247, 248, 249, 250, 251, 252,
253, 254, 255, 256, 257, 258, 261,
262, 263
İbn Burd el-Asgar · 141, 152
İbn Cevher · 83
İbn Derrâc · 74, 78, 243
İbn Dureyd · 87, 188
İbn Durustevâyeh · 87
İbn Ebî Abde · 131
İbn Ebî Âmir · 16, 17, 18, 20, 27, 42, 44,
76, 83, 84, 92, 221
İbn Feth · 140, 142, 143
İbn Hâkân · 13, 42, 50, 62, 69, 70, 72,
78, 84, 86, 92, 95, 118, 124, 126, 132,
139, 140, 146, 147, 152, 154, 155,
156, 157, 161, 176, 179, 180, 191,
230, 242, 267
İbn Haldûn · 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13,
15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25,
30, 42, 43, 53, 62, 63, 67, 77, 98, 101,
102, 111, 112, 114, 115, 117, 118,
119, 125, 129, 130, 132, 135, 141,
174, 190, 233
İbn Hallikân · 3, 45, 54, 70, 72, 74, 78,
81, 84, 86, 87, 88, 91, 92, 95, 96, 101,
110, 111, 139, 140, 151, 166, 188,
196, 198, 245, 246, 268

İbn Hâni · 70, 71, 78, 268
İbn Hayyân · 11, 12, 30, 108, 119, 121,
125, 133, 155, 158, 164, 200, 236,
263, 268
İbn Hazm · 16, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 78,
86, 92, 102, 107, 108, 109, 116, 117,
118, 119, 126, 127, 128, 130, 137,
138, 139, 147, 150, 165, 173, 175,
190, 203, 217, 220, 221, 233, 236,
258, 264, 265, 268
İbn Kutaybe · 54, 57, 68, 87, 111, 165,
184, 187, 206, 246, 268
İbn Kutaybe ed-Dinevî · 87
İbn Kuzmân · 77
İbn Mâkân · 204
İbn Mes’ade · 188
İbn Meserre · 92
İbn Mesleme · 103
İbn Mukaffâ · 244
İbn Rûşd · 92
İbn Sa’id · 45, 56, 98, 100, 106, 113,
125, 126, 129, 140, 144, 146, 151,
154, 190, 191, 197, 207, 239, 269
İbn Sina · 193
İbn Süfîyân · 179, 180
İbn Tufeyl · 92, 179
İbn Zekvân · 124, 125, 146, 173, 209,
230
İbn Zeydûn · 78
İbrahim b. Muhammed b. Zekerîyyâ el-
Kurtubî · 140
İbrahim el-Abbâs · 245
İhsan Abbas · 152, 168, 202, 210, 268,
270, 272
İlahi Komedya · 158, 178, 179, 189, 190,
191, 192, 193, 194, 195, 265
İmâduddin el-İsfahânî · 195

I

İsâ b. Şüheyd · 95, 97

İ

İskimiyat · 138, 201

İsmail b. Yesâr · 206, 207
İspanya · 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 12, 18, 22,
27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39,
40, 41, 50, 80, 141, 212, 260
İspanyolca · 1, 94
İsrâ · 178
İstanbul · 4, 40, 42, 265, 267, 268, 270,
271, 272, 274
İşbiliyye · 2, 5, 7, 26, 27, 35, 36, 37, 40,
46, 53, 56, 267
İtalyanca · 94

J

James Dickie · 72, 196
Juan Vernet · 180, 237
Julian Ribera · 28

K

Kâdi el-Kudat · 44
Kahire · 15, 49, 51, 90, 197, 264, 265,
266, 267, 268, 269, 270, 271, 272,
273
Kahtân · 29
Kâlî · 45, 50, 68, 83, 85, 86, 87, 88, 94,
270
Kâsim b. Asbağ · 91
Kâsim b. Hammûd · 22, 117, 119
Kâsim b. Muhammed · 38
Kavanké · 163
Kays · 8, 26, 53, 68, 95, 96, 165, 166,
170, 171, 184, 185, 186, 206, 207,
254, 261, 270
Kays b. el-Hâtîm · 166, 170, 171, 186
Kitâbu keşfi’l-dek ve âsâru’ş-şek · 197
Kitabu nevâdiri’l-huga · 86
Kur’ân · 38, 74, 83, 142, 178, 188, 249,
254, 274
Kureys · 5, 96, 185
Kurtuba · 2, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 17, 21,
22, 23, 35, 36, 37, 41, 42, 43, 44, 45,
49, 50, 63, 70, 72, 94, 99, 101, 112,
113, 114, 115, 117, 118, 119, 120,
121, 123, 125, 126, 127, 128, 129,

İBN ŞÜHEYD VƏ EDEBİ KİŞİLİĞİ

130, 132, 135, 139, 140, 146, 155,
156, 162, 163, 177, 195, 196, 201,
205, 216, 224, 226, 230, 232, 234,
235, 239, 252, 256, 263, 273
Kurtuba Üniversitesi · 49
Kuzey Afrika · 1, 2, 3, 5, 6, 7, 15, 17, 18,
21, 26, 30, 39, 42, 43, 47
Küttâb · 173

L

La Escatología Musulmana en la Divina Komedia · 189
La Fontaine · 158, 179
Latin · 93, 109, 192, 193
Latince · 28, 37, 48, 49, 64, 77, 88, 93,
94, 109, 176, 195
Lebîd · 187
Leon Krallığı · 18
Lisânuddîn İbnü'l-Hatîb · 113

M

Mâ · 198
Madrid · 50, 163, 265, 266, 267, 272
Makâmât · 178
Malaga · 2
Mâleka · 2, 24, 39, 40, 127, 128, 129,
146
Mâlikî fukahâsı · 91
Mâlikî mezhebi · 8, 38, 39, 91
Mansûr b. Ebî Âmir · 16, 39, 74
Matla · 64, 65
Medine · 21, 42, 51, 90
Mehdî · 19, 20, 45, 114, 115
Mekke · 40, 51, 90
Merc Râhit Savaşı · 96
Mersiye · 230
Mescid-i Kurtuba · 41
Mesleme b. Ahmed el-Macritî · 93
Mevâlî · 30
Meymûn b. Kays Cender · 185
Miguel Asin Palacios · 189
Miraç · 178, 180, 189
Muberred · 87

Mucâhid · 130, 131, 144
Mucûn · 221
Muhammed b. Ebân el-Kurtubî · 87
Muhammed b. Hişâm el-Mervânî · 85
Muhammed b. Kâsim · 138, 201
Muhammed b. Mugîs · 85
Muhammed b. Mûsâ er-Râzî · 90
Muhammed b. Şehîs · 43
Muhammed b. Tâvît et-Tancî · 197
Muhammed b. Zeyyâd · 245
Mukaddem b. Mu'âfâ el-Kabri · 62
Munzir b. Sa'îd el-Ballûtfî · 78, 91
Murtazâ · 22
Mûsâ b. Nusayr · 3, 5, 26, 80, 141, 264
Mushâfi · 15, 16, 76, 83
Mustahzîr · 23, 118, 125, 126, 127, 144
Mustekfî billâh · 23
Muvaffak · 130, 131, 144
Muvaşşah · 61, 62, 63, 64, 65, 67, 77,
138
Muvelledün · 9, 10, 12, 27, 33, 36, 37,
57, 58
Muzaffer · 18, 19, 84, 103, 104, 106,
111, 113, 119, 121, 122, 123, 126,
221
Müberred · 188
Münzir · 11, 12, 13, 187
Müslim b. el-Vefîd · 54
Müslim b. Vefîd · 166
müslüman İspanyasi · 1
Müstekfî · 127, 141
Mütenebbî · 71, 166, 167, 170, 172, 187,
247

N

Nâbiğa · 68, 167
Nâsîr lî dîmillâh · 19
Nasuhi Ünal Karaarslan · 183
Necîd · 131
Nesib · 211
Nesir · 89, 260
Nizamiye Medresesi · 50

O

Ovidius · 193

Ö

Ömer b. Ebî Rabi'a · 206
Ömer b. Hafsûn · 12
Ömer Ferruh · 67, 159
Övgü · 217, 219
Övünme · 217

P

Paris · 6, 268, 271, 272
Paulus Ocoshus · 93
Pirene dağları · 2

R

Remâdî · 72, 73, 78
Risâle fi fadli'l-Endelîs · 175
Rodrik · 3, 5
Roma kralı · 193
Ronda · 2
Rusâfe · 41, 60, 89

S

Said el-Luğavî · 45
Saka · 88
Sakâlibe · 27
Sancho · 88
Sanchol · 19, 111
Sanchuelo · 111
Sebte valisi · 117
Sehl b. Hârûn · 236, 244, 245, 247, 251
Selahaddin Eyyûbî · 193
Sevilla · 2, 3
Sîbeveyh · 110, 188, 242
Simt · 65

Slav · 17, 27, 99
Sokrates · 193
Suriye · 4, 38, 41, 91, 193
Süleyman b. el-Hakem · 20
Süleyman el-Musta'in · 20, 21, 143

Ş

Şaffî · 91
Şâfiî mezhebi · 38
Şam · 4, 5, 26, 38, 40, 51, 71, 90, 95, 96,
99, 262, 265, 267, 269
Şâmiyyûn · 26
Şarap · 55, 75, 224, 246
Şia · 18, 39
Şîî · 15, 39, 118
Şîilik · 39
Şurta · 113
Şüheyd b. İsâ b. Şüheyd · 97

T

Tâm · 64
Tarafa · 165, 170, 171, 184, 186, 273
Târik b. Ziyâd · 3, 16, 26
Târîhu iftitâhi'l-Endelîs · 3, 4, 5, 6, 8, 9,
11, 38, 42, 46, 48, 52, 53, 56, 57, 90,
97, 269
Tasrif · 93
Tasvir · 53, 213
Tavîl vezni · 196
Tavşih · 61
Tip · 92, 93
Tihâme · 130
Tubmî · 129
Tudmir · 80, 99
Tuleytula · 13, 35, 36, 46, 94

U

Ubâde b. Mâissemâ · 138
Ubâde el-Kazzâz · 63
Ubeydullah b. Yahyâ · 75
Usâme b. Rebî'a el-Kurtubî · 85

İBN SÜHEYD VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

Useymâ · 122
Uteybe b. Nevfel · 170, 186

Yûsûf b. İshak el-İsrâîlî · 252
Yusuf el-Fîhrî · 6, 81
Yuvanuş · 88

Ü

Ümmü Seleme mezarlığı · 152

V

V. Abdurrahman · 23, 118, 125, 127,
139, 140, 146
Vaddâh b. Rezzâh · 95
Vâfidîler · 26, 52
Valilik dönemi · 5, 6, 47
Van Gelder · 168, 202
Vandallar · 1, 21
Velîd b. Abdîmelik · 3, 4
Velîd b. Abdîrahman b. Gamîm · 82
Venedik · 191
Vezir · 129, 160
Vizigot · 3, 12, 34
Vizigotlar · 3, 32, 33

Y

Yahudi · 37, 122, 252
Yahudiler · 33, 37
Yahyâ b. Ali · 22, 23, 118, 125, 128,
130, 132, 140, 146
Yahyâ b. Yahyâ · 38, 91
Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî · 38
Yahyâ el-Gazâl · 55
Yakût · 108
Yemenililer · 8, 26
Yunan · 92, 109, 176, 178, 189, 192, 193
Yunan felsefesi · 92, 109, 176
Yunanca · 94, 176

Z

Zâhirî · 38, 91, 173
Zâhirî mezhebi · 38, 91
Zecel · 77
Zehebî · 72, 95, 96, 197, 198, 236, 274
Zehîre · 20, 23, 24, 62, 63, 74, 78, 84,
91, 95, 96, 99, 100, 101, 103, 104,
105, 106, 107, 108, 109, 110, 114,
115, 116, 117, 118, 119, 120, 121,
122, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
129, 130, 131, 132, 133, 134, 135,
137, 138, 139, 140, 141, 142, 143,
144, 145, 146, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 157, 158, 159,
160, 161, 162, 163, 165, 166, 167,
168, 169, 170, 171, 172, 173, 174,
175, 177, 179, 180, 184, 186, 187,
190, 191, 195, 197, 198, 199, 200,
201, 204, 205, 206, 207, 208, 209,
211, 212, 213, 214, 215, 216, 217,
218, 220, 221, 222, 223, 224, 225,
226, 227, 228, 229, 231, 232, 233,
234, 235, 236, 238, 239, 240, 241,
242, 243, 244, 245, 246, 247, 248,
249, 250, 251, 252, 253, 254, 255,
256, 257, 258, 262, 263, 267
Zehrâ · 17, 20, 42
Zehrâvî · 93
Zeki Mubarek · 158, 181, 237, 251
Ziryab · 45
Zuheyr b. Ebî Sulmâ · 68, 187
Zuheyr b. Numeyr · 165, 167
Zuheyrî · 204
Zühd · 69, 228, 229

Dr. Mustafa AYDIN

1956 yılında Trabzon'da dünyaya gelen Dr. Mustafa Aydin, ilk, orta ve lise eğitimini Trabzon'da tamamladıktan sonra Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinden mezun oldu.

Daha sonra eğitimine yurtçi ve yurt dışında devam ederek, dil bilimi alanında master ve doktora çalışmalarını tamamladı. Akademik çalışmalarına ise halen devam etmektedir.

Dr. Mustafa Aydin, 1975-1995 yılları arasında Türk Silahlı Kuvvetlerinin çeşitli kademelerinde bulunduğu yurtçi ve yurt dışı görevlerinden sonra, 1995 yılında ordudan emekli olarak, İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyeliğine başladı.

Güçlü, dinamik, üretken yönetim anlayışına sahip bir yönetici ve lider olarak bilinen Dr. Mustafa Aydin, bilimsel ve teknolojik çalışmaları, profesyonel kadrosu ve uluslararası kalite güvence sistemi ISO 9001 ile başlayan hizmet yolculuğuna, hayatı geçirdiği şirket ve kurumları BİL Holding çatısı altında birleştirerek devam etti.

2003 yılında Mütevelli Heyet ve Yönetim Kurulu Başkanlığı görevlerini yürüttüğü Anadolu Eğitim ve Kültür Vakfı (AKEV) ile Türkiye'nin ilk vakıf meslek yüksekokulu olma özelliğini taşıyan Anadolu BİL Meslek Yüksekokulumu kuran Dr. Mustafa Aydin, bunu takiben, 2007 yılında kurmuş olduğu İstanbul Aydin Üniversitesine, 2017 yılında 4 bin 500'ü uluslararası 41 bin öğrencisi ile son 9 yıl içinde en çok tercih edilen vakıf üniversitesi ve Türkiye'nin en büyük vakıf üniversitesi kimliğini kazandırdı.

Dr. Mustafa Aydin halen BİL Holding Yönetim Kurulu Başkanlığı ve İstanbul Aydin Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı görevini yürütmektedir.

Yayınlanmış birçok eseri ve makalesi olan Dr. Mustafa Aydin, çok sayıda ulusal ve uluslararası konferanslarda yer almıştır. İşadamı ve eğitimi kimliğinin yanı sıra, Türkiye Sigarayla Savaş Derneği (TSSD), Anadolu Eğitim ve Kültür Vakfı (AKEV), Ulusal Franchising Derneği (UFRAD), Avrasya Üniversiteler Birliği (EURAS), Karadeniz Franchising Derneği (BSFF) Küçükçekmece Kent Konseyi, DEİK Eğitim Ekonomisi İş Konseyi gibi sivil toplum örgütlerinin başkanlığını, Dünya Franchising Konseyi Dönem Başkanlığı, Avrupa-Akdeniz Ulusal ve Yerel Yönetmiler Birliği (COPPEM) ve Avrupa Franchise Federasyonu'nun (EFF) da Başkan Yardımcılığı görevlerini yürütmektedir.

Dr. Mustafa Aydin, İslam Dünyası Yılın Eğitimcisi, Yılın Girişimcisi, Yılın En iyi Üniversitesi, Yılın Sivil Toplum Örgütü ve WHO Üstün Başarı Ödülü gibi birçok prestijli ödülden de sahibi olmuştur. Aynı zamanda köşe yazarlığı yapmakta ve Endülüs devletinin politik önemine dikkat çeken "İbn-i Şüheyd" ve "Tevabi ve Zevabi" adında İngilizceye de çevrilmiş iki kitabı bulunmaktadır.

İyi derecede Arapça ve İngilizce bilen Dr. Mustafa Aydin, kendisini "varlığını ülkesine adamış bir eğitim gönüllüsü" olarak tanımlar. Dr. Mustafa Aydin evli ve 3 çocuk babasıdır.